Alp Altınörs

İmkânsız Sermaye

21. Yüzyılda Kapitalizm, Sosyalizm ve Toplum

ALP ALTINÖRS • İMKÂNSIZ SERMAYE

Yordam Kitap

Alp Altınörs

Devrimci siyasetçi, çevirmen. Ezilenlerin Sosyalist Partisi (ESP) ve Halkların Demokratik Partisi'nde (HDP) çeşitli görevler üstlendi. *Atılım, Özgür Gündem, Demokrasi, Duvar* gazeteleri ile *Teoride Doğrultu, Marksist Teori, Yeni Yaşam* ve *Abstrakt* dergilerine yazılar yazmış, *Atılım* gazetesinde ve Ceylan Yayınları'nda editörlük yapmıştır. 2008'de İstanbul'da kurulan Nâzım Hikmet Marksist Bilimler Akademisi'nin kurucu eş-koordinatörlüğünü yürütmüş, bu Akademi'de politik ekonomi üzerine dersler vermiştir. Halen *Abstrakt Dergi*'de (abstraktdergi.net) editörlük yapmaktadır. İngilizce ve İspanyolcadan çeviri yapmakta, temel düzeyde Rusça bilmektedir.

Derleyen ve çevirmen olarak katkıda bulunduğu kitaplar:

Arjantin'in Guevaracıları: Mario Roberto Santucho'nun Yaşamı ve Yazıları (İdilcan Işık ile birlikte derleyen ve çeviren), Akademi Yayınları, 2009;

Resmi İdeoloji ve Kemalizm (derleyen) Ceylan Yayınları, 2010;

Ekim Devrimi'nin 100. Yılında Sosyalizmin Güncelliği (derleyen) Ceylan Yayınları, 2017.

İMKÂNSIZ SERMAYE

21. Yüzyılda Kapitalizm, Sosyalizm ve Toplum

Alp Altınörs

Yordam Kitap: 342 • **İmkânsız Sermaye** • Alp Altınörs
ISBN 978-605-172-336-5 • *Düzeltme:* Didem Gerçek
Kapak Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Haziran 2019
© Alp Altınörs, 2019; © Yordam Kitap, 2019

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: İnkılâp Kitabevi Baskı Tesisleri (Sertifika No: 44066)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna / Bahçelievler - İstanbul
Tel: 0212 496 11 11

İMKÂNSIZ SERMAYE

21. Yüzyılda Kapitalizm, Sosyalizm ve Toplum

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9

I. KISIM
KAPİTALİZMİN VAROLUŞSAL BUNALIMI 13

Kârsız sanayi. 13

Hayalî sermaye, çöp sermaye, çöp nüfus 29

Mali sermaye ülkeleri, sanayi ülkeleri... 54

Göçmen krizi, ulus-devletlerin krizi 67

Barbarlığa dönüş. 71

Organik bunalım 80

Intermezzo I
SALI PAZARI VE DÜNYA PAZARI 97

Sosyal demokratlara ne oldu? 98

Salı pazarı kaldırılamaz 100

Piyasa köktenciliğinin iflası 105

II. KISIM
TOPLUMSAL ROBOT 109

Robot teknolojisi ve sosyalist üretim. 110

Bolluk toplumu ve metasızlaştırma 110

"Piyasa sosyalizmi" – sosyalizmin kanseri 115

21. yüzyılda sosyalist üretim 120

Sosyalist sol üretici güçleri talep etmelidir 123

Intermezzo II
EKONOMİK TOPLUMSAL MERKEZ 129

Devlet mülkiyeti ve toplumsal mülkiyet 130

Kolektif çiftlikler sosyalist üretim midir? 133

Hesaplamanın derinliği 137

İşçi ve Halk Meclislerinin (Sovyetlerin) önemi 139

III. KISIM
KOMÜNALİZM VE KOMÜNİZM 143
Bookchin'in komünalizmi – liberter belediyecilik 144
Belediye sosyalizminin sınırları 151
Kayyumlar coğrafyasında Bookchin 155
Chavez ve Mészáros 160
Mészáros'un komünalizmi 161
Chavez'in son mücadelesi 176
Ya Komün Ya Hiç 181
Petrol sosyalizmi? 184
Guaidó darbesi üzerine tamamlayıcı notlar 189
Intermezzo III
KOMÜNLER FEDERASYONU ÜZERİNE DÜHRİNG VE ENGELS . 195
Üretim tarzının dönüşümü 196
Emeğin karşılığı para mı? 199

IV. KISIM
SINIF, KİMLİK, ÖZNE 205
Üretimin parçalanmasının politik yönü 219
Sınıf birliğinin yeniden kuruluşu 221
Ezilenler 227
Ezilenlerin sosyalist önderi olarak işçi sınıfı 235
Yoksullar ve dışlananlar 236
Özne sorunu 242
KAYNAKÇA 247
DİZİN 253

Önsöz

1980'lerde, askerî darbenin yarattığı ortamda bir "serbest piyasa" rüzgârı estiren Turgut Özal'ın prenslerinden, dönemin ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Işın Çelebi, yakın zamanda bir gazeteye verdiği röportajda; "*Kapitalizm bitiyor*" diyordu, "*Kapitalizm çözülüyor. Kapitalizm sonrası yeni bir topluma dönüşüyoruz.*"[1]

Soğuk Savaş dönemi propagandalarının zihinlerine vurduğu kelepçeleri çözüp atamayan Marksist-sosyalist aydınlar ise, hâlâ sermaye ve piyasa ile uyumlu sosyalizm teorileri icat etmekle veya icat edilmiş olanları tekrar parlatmakla meşguller. Onların zihinlerinde sosyalizmin imkânsızlığı, kaybedilmiş devrimlerden miras bir dogma olarak yer etmiş. Bu kitabın varsayımı ise tam tersidir, bu yüzden adını *İmkânsız Sermaye* koydum.

Kapitalizmin tükenişinin ve iflasının, bizzat kapitalistlerce bu denli yüksek sesle itiraf edildiği başka bir dönem yaşanmamıştır. Buna karşın, kapitalizmi aşan yeni bir toplum tahayyülünün bu denli kısır ve cılız kalması çarpıcıdır.

Oysa, çok değil, 30 yıl önce, kapitalizmin vazgeçilmez, aşılmaz olduğu, başka bir alternatifinin olmadığı, hatta liberal kapitalizmin tarihin sonu olduğu öne sürülüyordu. Sosyalizm alternatif bir toplum programı olarak kesinlikle ölmüştü, artık ancak kapitalizmin vicdanı olarak yaşayabilirdi.

Bugün ne 1929'da olduğu gibi, dünyanın altıda birini kaplayan sosyalist bir ülke, bir Komünist Enternasyonal, dünyanın altı kıtasında sisteme karşı savaşan güçlü komünist partileri var;

1 *Hürriyet*, 17/12/2016.

ne de 1945'ten sonra oluşan ve dünyanın üçte birini kaplayan sosyalist blok, COMECON, Varşova Paktı var. Peki kapitalizm nasıl oldu da bu denli ağır bir krize saplandı? Neden 2008'den bu yana iktisadi üretkenlik dibe vururken, bölgesel savaşlar, ticaret savaşları, IŞİD türü çete yapılanmaları, bunlara bağlı derebeylik tipi şehir devletçikleri belirdi? Bir zamanlar büyük bir barış projesi olarak sunulan Avrupa Birliği nasıl oldu da varlık yokluk sorunu yaşamaya başladı? Düne kadar (emperyalist) küreselleşmenin liderliğini yapan ABD'nin başına, nasıl oldu da bütün küresel ekonomik anlaşmaları çöpe atmaktan söz eden Trump geçebildi? Tersinden, nasıl oldu da küreselleşmenin sözcülüğü Çin'e düşer oldu? Soğuk Savaş'ın ABD'nin zaferiyle sonuçlanmasının üzerinden çok değil, 25 yıl geçmişken, nasıl oldu da ABD'nin tek yanlı hegemonyası sorgulanır oldu, dünya yeni bir paylaşım savaşının eşiğine geldi?

Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından hiç olmadığı kadar güçlü ve sarsılmaz görünen emperyalist kapitalist sistemin, bugün tüm dünyayı ateşler içinde bırakan büyük bunalımı ve insanlığın önündeki alternatifler, bu kitabın dolaysız konusunu oluşturuyor. 2008'de patlak veren ve günümüze değin süregelen Uzun Bunalım'la birlikte, insanlık *yeni bir tarihsel zamana* geçmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kapitalizme dönüşü tarafından belirlenen tarihsel zaman, Uzun Bunalım'la birlikte geride kalmıştır. Ama bu nesnel dönüşümün zihinsel, düşünsel bir dönüşüme evrilmesi kuşkusuz zaman alacaktır.

Bu çalışmada, kapitalizmin varoluşsal krizini aydınlatmaya, sosyalizm alternatifinin çerçevesini güncel temelde belirginleştirmeye çalışacağız. Birinci Bölüm, kapitalizmin varoluşsal (*organik*) bunalımını ele alıyor. İkinci Bölüm ise, kapitalizmle bağdaşmayan robot teknolojisinin toplumsal mülkiyet altında (*sosyalizmde*) oynayabileceği role dikkat çekiliyor. Üçüncü Bölüm, Büyük Durgunluk öncesi dönemde sol-sosyalist düşüncede belli

bir yer edinen *komünalizm* akımıyla bir tartışmadan oluşuyor. Dördüncü Bölüm ise, 1991 sonrası dönemin en sıcak tartışma başlığını oluşturan *Sınıf, Kimlik ve Özne* sorunsalını ele alıyor. Her bölümün arasında, çoğunlukla tartışma metinlerinden oluşan ara bölümler (*Intermezzo'lar*) var.

Kitabın özellikle konuya aşina olmayan okurları zorlamaması için, kimi tartışmalı noktaları açmakta, metinde geçen kimi fikirlerin teorik referanslarını koymakta ve kimi istatistiki bilgileri aktarmakta dipnotları kullandım. Böylece ikili bir metin ortaya çıktı. Kitap dipnotları olmaksızın daha hızlı ve akışkan biçimde okunabilir. Ancak daha derinlikli bir okuma için metnin dipnotlarıyla birlikte okunmasında yarar vardır.

Bu kitap, sosyalist mücadele içinde 20 yıldır sürdürdüğüm teorik ve pratik çabalarımın bir sentezidir. Bu kitap için yürüttüğüm çalışmalar, 2013 yılında Tekirdağ 1 No'lu F Tipi Hapishanesi'nde başladı, 2016'da Tokat T Tipi Hapishanesi'nde sürdü ve tahliyemin ardından kesintisizce devam ederek Mart 2019'da Ankara'da tamamlandı.

Hiç kuşkusuz bu kitap, aynı doğrultudaki, pek çok ülkeden onlarca başka yazarın çalışmalarıyla organik bir bütün oluşturmaktadır. Eğer sosyalist mücadeleye bir damla olsun katkıda bulunabilirse, bu kitapla amaçladığım her şey gerçekleşmiş demektir. Burada yazdıklarım nihayete ermiş bir sonsöz değil, sadece bir giriştir.

Bu kitap çalışması için beni esinlendiren, hem Tekirdağ hem de Tokat'taki mahpusluk yoldaşlarıma; buradaki birçok görüşün olgunlaşmasına katkıda bulunan 7 Haziran dönemi ekonomi programı tartışmalarını birlikte yürüttüğüm HDP Ekonomi Komisyonu'ndaki çalışma arkadaşlarıma; *Abstrakt Dergi* kolektifindeki yoldaşlarıma; kitabın konusu üzerine önerilerini ve görüş açısını geniş bir mektupla ulaştıran Selahattin Demirtaş'a; hapishane okumalarımın notlarını büyük bir titizlikle dizerek bu çalışmaya destek sunan annem Belgin Altınörs'e; kitap henüz

taslak halindeyken okuyarak detaylı görüş ve önerileriyle katkıda bulunan ve kimi verilerin derlenmesinde destek sunan Olcay Çelik ve Güney Işıkara'ya; fikir, görüş ve önerileriyle başından beri bu çalışmaya büyük destek veren Birsen Kaya'ya, kitabın yayımlanması için emek sarf eden Hayri Erdoğan ve Yordam Kitap emekçilerine en içten duygularımla teşekkürü bir borç bilirim.

I. KISIM

KAPİTALİZMİN VAROLUŞSAL BUNALIMI

Kârsız sanayi

1973'te başlayan ve 1975'te son bulan dünya ekonomik krizi, kapitalist sistemde iki kapsamlı dönüşümü tetiklemişti. İlki, bilimsel-teknolojik devrimlerle üretimin elektronik temelinde yenilenmesiydi. İkincisi ise, sanayi üretiminin, kâr oranlarının merkez ülkelere göre çok daha yüksek olduğu yeni sömürge ve bağımlı ülkelere (başta Güneydoğu Asya ve Latin Amerika) taşınmasıydı.

Bu temelde kapitalist sistemde *yeni bir uluslararası işbölümü* ortaya çıktı. Geçmişin köylü ulusları (tarımsal ülkeleri) yeni dönemde, uluslararası sermaye için birer ucuz üretim merkezine dönüştürüldü –ki bu ucuzluk, öncelikle ucuz işgücüyle ve doğa talanının serbest bırakılmasıyla sağlanıyordu. Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1976'dan sonra Deng Şiao-Ping liderliğinde yaptığı kapitalist dönüş, bu sürece hız ve derinlik kazandırdı. Bu sürece Latin Amerika'da zincirleme askerî darbeler, Güneydoğu Asya'da ise otoriter rejimler eşlik etti. Türkiye de 24 Ocak 1980 kararları ve bunları hayata geçiren 12 Eylül 1980 askerî darbesi ile bu sürece dahil edildi. Yeni sömürge ülkelerde ihracata (dış pazara) yönelik bir sanayi üretimi teşvik edilirken, iç pazara yönelik üretim yapan yerli sanayi yıkıldı. Doğrudan dünya pazarına yönelik üreten bu yeni sanayi tesisleri, çoğunlukla em-

peryalist ülkelerin sermaye yatırımlarıyla, onların pazarları için ucuz üretim yapmaya başladı. Serbest bölgelerde veya özel imalat bölgelerinde yapılan bu üretimde, büyük çoğunlukla sendikasız, sigortasız, örgütsüz çalışma koşulları hâkimdi. Böylece dünya sanayi üretiminin ağırlığı, işçi sınıfının derinlemesine örgütlendiği, kapsamlı sosyal haklara sahip olduğu ve ücret düzeylerinin nispeten yüksek olduğu Batı Avrupa ülkelerinden ve ABD'den ucuz işgücü ülkelerine kaydırıldı. Bu yoldan kâr oranlarında genel bir yükseliş sağlandı.[1] Bilimsel-teknik devrimlerin üretime uygulanması sonucunda kâr oranlarında genel bir düşüş yaşanması da böylece telafi edilmiş oldu.

Kapitalizmin 1973/75 krizini aşma hamlelerine, sosyal devletin tasfiyesi yönünde ABD'de Reagan, İngiltere'de Thatcher yönetimlerinin başlattığı neoliberal saldırıyı da eklemek gerekir -ki bu saldırı doruk noktasına Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla ulaştı. Ekim Devrimi'nin ardından, özellikle de 1945 sonrasında, sosyalizmin yükselişini frenlemek için işçi sınıfına taviz olarak verilen sosyal haklar, Sovyet Bloku'nun dağılmasıyla birlikte kademeli olarak yok edildi.

Kapitalizmin 1973/75 dünya krizi, sosyalist-komünist hareketlerin toparlanmasına ve karşı atağına vesile olmadı. Tersine, krizi sermayenin küreselleşmesiyle atlatan kapitalizm, Soğuk Savaş'ı tırmandırdı. Sovyetler Birliği, Hruşçov ile başlayan ve Brejnev ile süren içten çürüme dönemini yaşıyordu. 1960'ta yaşanan Sovyet-Çin devletsel kopuşması neticesinde hem Sovyet bloku, hem de Çin Halk Cumhuriyeti ayrı ayrı, Batı emperyalizmiyle daha derin ve kapsamlı ekonomik ilişkiler kurmaya yö-

1 Bu kriz 1963'te başlayarak 1982'ye kadar süren, küresel kâr oranlarındaki düşüşün dolaysız bir sonucuydu. Takip eden neoliberal saldırı döneminde kâr oranları yeniden yükseltildi. Ne var ki kâr oranları 1997'den sonra dalgalı biçimde de olsa yeniden düşmeye başladı. 2006'dan itibaren hızlanan kârlılık düşüşü 2007/08 bunalımını tetikledi. (Bkz. Micheal Roberts, *The Long Depression, How It Happened, Why It Happened and What Happens Next*, Haymarket Books, Chicago, Illinois, s. 60)

neldi.[2] Bu da (1929-33'te yaşananın aksine) emperyalizmin krizinden dolaysız biçimde etkilenmelerine sebep oldu. 1989-90'da Doğu Avrupa rejimlerinin ve nihayet 1991'de SSCB'nin yıkılmasıyla, emperyalist küreselleşme zincirlerinden boşandı. Bunu Çin Halk Cumhuriyeti'nin (Hong Kong'u geri almak ve DTÖ'ye katılmak yolundan) dünya kapitalizmiyle bütünleşmesi izledi.

Dünya ekonomisinin 'sosyalist' ve 'kapitalist' evrenlere bölünmesi böylece son buldu. Kapitalizm artık '*soluduğumuz hava*' gibiydi. Her yerdeydi. Ama öylesine görünmez kılınmıştı ki bir yandan da hiçbir yerdeydi. Alternatifsiz ilan edilmişti: Sınıflar mücadelesi, görünüşte –eğer tümüyle ortadan kalkmamışsa dahi– artık yalnızca 'kapitalizmi demokratikleşme' çerçevesinde kalabilirdi.

Böylece kapitalizm, sanayi üretimini dünya ölçeğinde bir işbölümüyle kıtalara yaydı. Dünya pazarı bütünleştirildi. Yekpare bir dünya borsası oluşturuldu. Dünya ekonomisi, önce uluslararası tekellerin, sonra da onlar arasından sıyrılan birkaç yüz dünya tekelinin hâkimiyeti altına girdi. Eski Sovyet Bloku coğrafyası, emperyalist tekeller için yeni ve el değmemiş bir sömürü ve talan alanı sağladı. Uluslararası sermayenin (1987 mali krizi, 1998 Doğu Asya krizi, 2001 Dot-com mali krizi, vd. kesintilerle birlikte) 2008'e kadar süren genişleyici hareketi böyle başladı. Bu genişleme, herhalde kapsamı ve derinliği bakımından ancak 2. Dünya Savaşı sonrası genişlemesiyle kıyaslanabilir; ama tıpkı onun gibi, Soğuk Savaş sonrası genişlemenin de bir sonu olmuştur.

Ne var ki kapitalist üretimin önündeki en büyük engel, bizzat sermayenin kendisidir. Kapitalizm kendi mezar kazıcılarını ve kendi bunalımlarını, kendi nesnel işleyişi içinde ortaya çıkartır. Kapitalizmin bunalımının *kapitalist olmayan alanların* (sosyalist ülkeler veya köylü-tarımsal uluslar) *dışsal basıncı nedeniyle*

2 Bkz. Muhsin Yorulmaz, John Lawrence, "Çin-Sovyet Ayrılığı ve Sınıf Mücadelesinde Çin'in Rolü", *Abstrakt Dergi* http://www.abstraktdergi.net/cin-sovyet-ayriligi-ve-sinif-mucadelesinde-cinin-rolu/

ortaya çıktığı fikri büyük bir *yanılgıdır.* Tersine, kapitalist olmayan alanlar ne ölçüde massedilirse, kapitalizmin bunalımı o ölçüde derin olur. Başka bir deyişle kapitalist olmayan alanlar, kapitalizmin, krizini ihraç ederek hafiflettiği *rezerv alanlarıdır.*

Bu bağlamda Sovyet Bloku'nun 1989-91'de yıkılması ve ÇHC'nin kapitalizme dönüşü, kısa vadede uluslararası sermayenin kapsamlı bir genişlemesine imkân sağladıysa da bu genişleyici hareketin nihayet, bizzat kapitalizm tarafından çekilen sınırlara çarpacağı bir an'ın gelmesi kaçınılmazdı.

19. yüzyılda dünya *burjuva* ve *köylü* uluslar biçiminde ikiye ayrılıyordu.[3] Burjuva uluslar dünya pazarını oluşturarak, sömürgeciliği geliştirerek, köylü uluslar üzerinde sermayenin *biçimsel* hâkimiyetini kurdular. 20. yüzyılda bu hâkimiyet, kapitalist ilişkilerin bu ülkelerde de geliştirilmesi yoluyla sermayenin *gerçek* hâkimiyetine dönüştü.[4] Emperyalizm, bağımlı ve sömürge ülkelerde sermayenin talan, sömürü ve yıkımını dayanılmaz bir düzeye yükselterek ulusal kurtuluş savaşlarının patlak vermesini koşulladı. Burjuva ulusların en gerilerinden biri olan Rusya'da 1917'de gerçekleşen sosyalist devrim, dünyanın kırlarına yeni bir kurtuluş umudu sundu. Ekim Devrimi'yle açılan dünya devrimi dalgası, Komünist Enternasyonal'in (Komintern) başta umduğu ve beklediği gibi Batı'ya doğru değil, Doğu'ya doğru ilerledi. Moğolistan, Çin, Kore, Vietnam gibi birçok köylü ulus, emperyalizmin onları boğan zincirlerini kırarak, sosyalist Sovyetler'le birlikte, emekçi sınıfların iktidarı altında bağımsız ve atılımlı bir gelişme yolunu seçti. Nihayet Sovyet Bloku'nun yıkılması ve tüm ülkelerin bir biçimde kapitalizme dönmesiyle, 21. yüzyılda burjuva ve köylü uluslar ayrımı anlamsızlaştı, kapitalist üretim tarzı dünyanın hemen tüm ülkelerinde hâkimiyetini sağladı.

---

3 *Komünist Manifesto,* Marx-Engels, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/communist-manifesto/ch01.htm#007

4 Sermayenin 'biçimsel' ve 'gerçek' hâkimiyeti kavramsallaştırması için bkz. Karl Marx, *Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları,* Ceylan Yayınları.

1990'lar ve sonrası "endüstri sonrası" (post-endüstriyel) bir dönem değildi. Sanayi üretimi dünya ölçeğinde yüksek oranlı olarak büyüdü. Dünya Bankası verilerine göre, dünya sanayi üretimi 1991-2017 döneminde net olarak iki kat büyüdü.[5] Ancak bu tür teorileri kaleme alan Batı Avrupalı ve Kuzey Amerikalı aydınlar sadece kendi kıtalarını dikkate alıyordu, gerçek maddi üretimin dünya ölçeğindeki gelişim hareketini değil. Sanayi üretiminin toplam toplumsal ürün içindeki payı, Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarında geriliyordu, ama yine Avrupa ve ABD sermayesinin itilimi ile Çin, Meksika, Güney Kore, Hindistan, Güney Afrika, Brezilya, Endonezya gibi ülkelerde devasa ölçekte ve küresel bir sanayi gelişiyordu. Bu eğilim Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla doruk noktasına vararak 1990'lara damgasını vurdu. Buna bağlı olarak, dünya ölçeğinde ücretli işçi sayısı **1,46** milyardan 2,93 milyara çıkıyordu. Yani küresel işçi sınıfının sayısal büyüklüğü net olarak ikiye katlanıyordu.[6] Bu, dünya tarihinin en büyük proleterleşme dalgalarından biriydi.[7]

Böylece dünya, sanayi ülkeleri ve mali sermaye ülkeleri şeklinde ikiye bölünüyordu (20. yüzyıldaki tarım ülkeleri şimdi çoğunlukla *sanayi* ülkeleri olmuştu). Dünya ekonomisinin hamallığını bu sanayi ülkeleri yüklenirken, bu ülkelerde üretilen artı değerin büyük kısmına ise mali sermaye ülkeleri el koyuyordu.

---

5 Kaynak: https://datacatalog.worldbank.org/dataset/global-economic-monitor

6 Richard Freeman, *The Great Doubling: The Challenge of the New Global Labor Market*, August 2006, https://eml.berkeley.edu/~webfac/eichengreen/e183_sp07/great_doub.pdf

7 "Sermaye hareketlerinin ve ticaretin serbestleştirilmesi, sosyalizm-sonrası dönüşümler, kalkınmacı deneyimlerin sona erişi küresel sahayı sermayenin değerlenmesine açtı. Bunun temel sonucu küresel işgücünün ikiye katlanması oldu: Çin, Hindistan ve eski Sovyet Bloku ülkeler dünya ekonomisine dahil oldukça, küresel piyasadaki işçilerin sayısı 1990'larda 1,5'ten 3 milyara çıktı. Böylesine ani bir emek bolluğu –bu ilk başta düşük-yetenekli emek anlamına gelse ve varlığı başlarda pek görünmese de– zengin ülkelerde ücretler üzerinde aşağıya doğru bir basınca yol açtı ve sermaye değerlenmesi için yeni fırsatlar yarattı." (Cedric Durand, *Fictitious Capital, How Finance is Appropriating Our Future*, Translated by David Broder, Verso Books, 2017, London, Chapter 8)

Yüksek teknoloji ve bilgi tekeline dayanan, aşırı para sermaye birikimine sahip mali sermaye ülkeleri, bu ülkelerin küresel banka tekellerinin hâkimiyeti altında gerçek üretimden koparken, bu ülkelerde uzun süreli bir durgunluk eğilimi ortaya çıkıyordu.[8]

"Post-endüstriyel dönem" teorileri, mali sermaye ülkelerinin bu ayrıcalıklı konumlarını meşrulaştırıyordu. Oysa endüstriyel üretim –yer değiştirerek– misliyle büyüyordu. İnsanlık ne zaman ki ihtiyaçlarını karşılamak için endüstri dışında, onu aşan bir üretim yordamı bulur ise, ancak o zaman endüstri sonrası bir çağa girildiği öne sürülebilir. (El zanaatlarının aşılarak imalathanenin, onun da aşılarak sanayinin ortaya çıkması gibi.) Oysa bugün, 21. yüzyılda, insanlığın neredeyse tüm temel ihtiyaçları endüstriyel üretimle karşılanmaktadır.

Lenin'in "Emperyalizm" analizinin merkezinde duran; sanayi sermayesinin tek tek ülkelerde, ulusal ekonomiler bünyesinde finans sermayesinin egemenliği altına girmesi (*mali sermaye)* ve *mali oligarşinin* oluşması, 21. yüzyılda uluslararası bir nitelik kazanarak, çok daha geniş ölçekte yeniden üretildi. Tek tek ülkelerde banka sermayesinin sanayi sermayesine hâkimiyeti ve onu sömürmesi, *mali sermaye ülkelerinin sanayi ülkelerine hâkimiyeti ve onları sömürmesine dönüştü.*

Fiziki üretim tesislerini büyük oranda Çin, Hindistan, Meksika, Endonezya, Arjantin, Güney Kore gibi ülkelere taşıyan ABD, Britanya, Almanya, Fransa gibi ülkeler, gerçek üretim sürecinden farklı düzeylerde kopmalarına karşın, halen emperyalist sistemin merkezini tutmaya devam ediyor. Bu ülkelerde sermayenin aşırı birikimi, kendini *aşırı para-sermaye yığılması* biçiminde göstermektedir. Belli bir reel üretim temeli üzerinde,

8 "Belirtilmesi gereken son önemli nokta ise, bütün yüksek-gelirli ülkelerde büyüme oranlarında görülen yavaşlamadır. Bu gerileme, en zengin ülkelerin endüstriyel faaliyetlerinde bir gerileme ve bu ülkelerin dünya ekonomisindeki paylarında bir küçülme ile örtüşüyor. 1990'da yüksek-gelirli ülkeler dünya toplam hasılasının %80'ini üretirken, 2015'te bu oran %64'e düşmüştü (World Bank-WDI)." (Cédric Durand, *Fictitious Capital, How Finance is Appropriating Our Future*, Translated by David Broder, Verso Books, 2017, London, s. 4.)

ters piramit gibi yükselen aşırı mali sermaye oluşumu, özellikle de *hayalî* (fiktif) *sermaye* oluşumu, spekülasyon balonlarını şişirmektedir. İnsanlığın zenginlikleri, özel mülkiyet altında ve sermaye ilişkisinin hapishanesinde kaldığı için, bu kapitalist merkezlerde asalak alanlarda çürümekte ve nihayet mali krizlerin patlamasıyla yok olup gitmektedir. Gerçek üretimle ilişkisi koparak kendi içinde, kendine has bir şeytan döngüsüne hapsolan bu devasa *çöp sermaye* kütlesi, belirli periyodlarla patlamakta, ortaya çıkan mali krizler ise ekonomik krizleri tetiklemektedir. ABD'de 2001, 2008 ve 2011'de yaşanan mali krizlerin temeli buna dayanmaktaydı.

Peki bu ülkelerin kendilerini sanayisizleştirmelerinin ve sanayi üretimini yeni sömürge ülkelere taşımasının nedenleri nedir? Bunun temel sebebi, sanayi üretiminin artık 19. veya 20. yüzyıllara kıyasla çok düşük oranlarda kâr getirmesidir. Ya da başka bir deyişle; *sanayi üretiminden gelen çok düşük oranda kârların, tekellerin azami kâr arayışını doyurmamasıdır.*

Karl Marx, anıtsal eseri *Das Kapital*'de, kapitalizme içkin "kâr oranlarının eğilimli düşüşü" yasasını ortaya koymuştu[9]. Üretken güçlerin kapitalizm altındaki gelişmesi, üretim zincirinde daha fazla makine ve hammadde, daha az canlı emek kullanılmasına yol açmaktadır. Üretim sürecindeki insandan halkalar, demirden halkalara oranla sürekli azalmaktadır. Canlı emeğin cansız emeğe oranı sürekli küçülmektedir. Her yeni teknik gelişme, makinelerdeki her yetkinleşme, her hızlanma, insan istihdamında göreli azalmaya yol açmaktadır. Oysa Marx'ın artı değer teorisiyle kapsamlı biçimde kanıtladığı üzere[10] değer *insanlar arası bir kategoridir* ve kapitalist üretim sürecinde ortaya çıkan yeni değerin, yani kârın yegâne kaynağı *canlı insan emeğidir.* Makineler, binalar, hammaddeler gibi "değişmeyen sermaye"

9 *Kapital Cilt III*, 1.-2.-3. kısımlar, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, Yordam Kitap, 1. Basım, Haziran 2015.

10 *Kapital Cilt I*, Yordam Kitap.

öğeleri ürüne sadece kendi değerlerini aktarırken, ücretli işgücü ürüne kendi değerinden *büyük* bir değer de katar –bu, ödenmemiş emektir. Kapitalist, işçiye işgücünün karşılığını öder, ki bu işçinin asgari yaşam giderlerinden ibarettir. İşçinin emeğinin geriye kalan tüm ürünü karşılıksız olarak kapitaliste kalır. Üretimde istihdam edilen işçilerin makinelere oranı düştükçe, kâr oranı da nispeten düşer. Yatırılan her yeni birim sermaye, emrinin altında sömürecek daha az insan emek gücü bulur. Ürüne yeni değer katmayan makinelere ne kadar çok, ürüne yeni değer katan canlı emeğe ne kadar az yatırım yapılırsa, kârlılık oranı o kadar düşer. Ama bu kapitalistlerin kaçınabileceği bir düşüş de değildir, zira rekabet savaşı onları sürekli yeni teknikleri üretime uygulamaya zorlar.

Sermayenin değerlenmesini, kâr üretmesini sermayenin kendine özgü bir marifeti sanan, kârın sermayenin *tek* bir öğesinden –ücretli işgücü– değil de *tüm* öğelerinden kaynaklandığını zanneden, hatta kârın, sermayenin öğelerini en verimli ve tasarruflu biçimde kullanan işletmecinin hünerinden geldiğini düşünen burjuva iktisatçıları, kâr oranlarının eğilimli biçimde düşüyor olduğu gerçeğini görmüş ya da sezmiş ama buna bir açıklama getirememişlerdi.[11] Makinelerin gelişimi üretimi büyütüyor, ama orta ve uzun vadede kâr oranlarını aşağıya çekiyordu.

Özünde ne bir iktisat kitabı, ne bir felsefe çalışması, ne de bir sanat eseri olan, ama bunların tümünü sermaye düzeninin insan zihnine yerleştirdiği putları kırmak için âdeta bir orkestra

11 David Ricardo, emek-değer yasasının zemininde, kâr oranlarının eğilimli düşüş yasasını sezmiş ve bundan huzursuz olmuştu. "Ricardo gibi kapitalist üretim tarzını mutlak sayan iktisatçılar, burada, söz konusu üretim tarzının kendisine bir engel yarattığını hisseder ve bu engeli üretime değil doğaya atfeder (rant öğretisinde)." (*Kapital Cilt III*, s. 247) Marx, değer yasasını kullanarak, o güne kadar gizemli kalan artı değeri çözümledi. Kâr oranlarının uzun vadede eğilimli biçimde düşüşünü de bu sayede tam olarak açıkladı. Marx sonrası kaba iktisat, değer yasasını tümüyle geçersiz ilan ederek "marjinal fayda" ekolüne doğru kaydı. Değer yasasının geçerliliğini reddetmek, kâr oranlarının eğilimli düşüşü yasasını reddetmenin, böylece kapitalist üretim tarzının tarihsel bir sınırı bulunduğunu reddetmenin yegâne yoluydu.

gibi harekete geçiren *Kapital*'de Marx, sermayenin üretici güçleri geliştirme yeteneğinin, kâr oranlarının eğilimli düşüşüyle sınırlandığını ispatlamıştı. Öyleyse sermaye düzeni ilelebet süremezdi. Er geç gerçek kapitalist üretim sürecinde kâr oranlarının eğilimli düşüşü öyle bir düzeye ulaşacaktı ki, sermaye gerçek üretim sürecinden kopacaktı. Zira kapitalist üretim *kâr* üretimidir. Sermayenin amacı *ürün değil* kâr üretmektir. İhtiyaçları karşılamak değil, para kazanmaktır.

Diğer yandan rekabet, kapitalist üretimin mutlak bir yasasıdır[12] ve yeni makinelerin, yeni teknik gelişmelerin, her ne kadar kâr oranlarını aşağıya çekse de er ya da geç üretime uygulanmasını dayatır. Rekabet savaşı ucuz ürünle verilir. Her kapitalist diğerinden daha ucuza üretme arayışı içinde yeni teknikleri devreye sokmaya zorlanır. Bir işletmede devreye giren yeni teknoloji, emek verimliliğini yükselterek o işletmeye (ortalama kârın üzerinde) ekstra kâr sağlar. Böylece diğerleri de bu yeni teknolojiyi üretime uygulamak durumunda kalır. Böylece kâr oranları yeniden bir ortalamada hizalanır, ancak emek üretkenliği yükselir, bu yeni teknik düzey, toplumsal bakımdan gerekli emek zamanını belirler. Tekelleşme, üretici güçlerin çok az sayıda elde toplanmasına yol açarak, üretimin teknik yenilenmesinde göreli bir durağanlığa neden olsa da bu zorunluluğu ortadan kaldırmaz. Böylece kapitalizm, tek tek kapitalist işletmelerin eliyle kendi sonuna doğru itilir.

Üretimden yüksek oranda kâr elde edilen serbest rekabetçi dönemde, emek üretkenliğinin artışı kapitalizm için henüz bir tehlike oluşturmuyordu. Ama, artık sermayenin yeni teknolo-

12 "Kavramsal olarak rekabet, sermayenin içsel doğasından, onun temel özelliğinden başka bir şey değildir; çok sayıda sermayenin birbirleriyle karşılıklı etkileşimi biçiminde görünür ve gerçekleşir; dışsal zorunluluk olarak bir içsel eğilimdir. (Sermaye sadece çok sayıda sermayeler olarak var olabilir ve sermayenin kendisini belirlemesi, bu sermayelerin birbirleriyle karşılıklı etkileşimi biçiminde görünür.)" (K. Marx, *Grundrisse*, https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/grundrisse.pdf, sayfa 340, çeviriyi bu kaynaktan biz yaptık.) (Ayrıca, Sol Yayınları, çev. Arif Gelen, cilt 1, s. 298-299)

jilerin üretime uygulanmasının önünde en büyük engel haline geldiği bugün, kâr oranlarının düşüşü, kapitalizmi bizzat *üretkenlikten koparacak* düzeydedir. Kâr, üretimin temel amacı olarak kaldığı sürece, üretken alanlarda yüksek kâr bulamayan sermaye kütlelerinin asalak alanlara savruluşu engellenemez.

Burada onulmaz bir çelişki vardır. Üretici güçlerin gelişmesi, emeğin teknik gelişim düzeyini yükselttikçe, daha az işçi, daha büyük makineler ve hammaddeler kütlesini harekete geçirebilir. Böylece üretimde fiziki kol gücüne olan ihtiyaç azalır. Yine, yapay zekânın üretim sürecine sokulmasıyla birlikte hem kol hem de kafa emeğine olan ihtiyaç azalır. Elde edilen kâr, miktar olarak aynı kalabilir, hatta artabilir. Ancak önden yatırılan sermaye büyüdüğü için, elde edilen kârın *toplam* sermayeye oranı (*kâr oranı*) düşecektir. Kapitalist için en önemli olan ise budur, yani yatırdığı her 1000 dolar için kaç dolar kâr elde edeceğidir. Ya da sermayenin *değerlenme* oranıdır. Bu oran düştükçe, kapitalistlerin sermayelerini sanayi üretimine yatırma isteği azalır. Özellikle yeni, küçük ölçekli sermayeler için yatırım büyük ölçüde güçleşir.[13] Böylece kapitalizmin üretim ateşi söner.[14]

---

13 ABD'de 11 ve üstü yaştaki şirketlerin genele oranı, 1987'de 1/3 iken, 2012'de neredeyse 1/2'ye denk geliyor. Bu sermayenin yeni filizlerinin düşük kâr oranları nedeniyle boy veremediğinin somut bir göstergesidir. (Kaynak: *The Economist*, 24/12/16)

14 ABD ekonomisinde ortalama üretkenlik artış hızı, 1994-2004 arasında %1,13 iken, 2004-2014 arasında %0,4'e düşmüştür. Sabit sermaye yatırımlarının mevcut sermaye stokuna oranı, 2013'te %1'in altına düşmüştür. (1950-2007 ortalaması %3,2'dir) Verileri aktaran Erinç Yeldan durumu şöyle yorumluyor: "Sabit sermayeye aktarılabilecek fonların kapitalizmin kumarhane masalarında, finansal spekülasyonu özendiren faaliyetlerde çarçur edilmesi, bu olgunun ana nedenlerinin başında geliyor kuşkusuz." Yeldan'a göre; "Büyük Durgunluk", bir "reel üretim krizi"dir. (*Cumhuriyet*, 28/09/2016)
Bir başka kaynağa göre, ABD'de kişi başına çıktı (output) 1870-1920 döneminde yıllık ortalama 1,84 artarken, 1920-1970 döneminde bu oran 2,41'e çıkmış, 1970-2014 döneminde ise 1,77'ye gerilemiştir. Emek üretkenliğini işaretleyen saat başına çıktının yıllık ortalama büyümesi ise, 1870-1920 döneminde 1,79, 1920-1970 döneminde 2,82, 1970-2014 döneminde ise 1,62 olmuştur. (Robert J. Gordon, *The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living Since the Civil War*, Princeton University Press, 2016, s. 14.)

Marx bunu öngörmüştü:

> Toplam sermayenin değerlenme oranının, yani kâr oranının (...) kapitalist üretimin dürtüsü olması ölçüsünde, onun düşmesi, yeni bağımsız sermayelerin oluşumunu yavaşlatır ve böylece kapitalist üretim sürecinin gelişimi için bir tehdit olarak görünür; gereksiz nüfusun yanı sıra aşırı üretimi, spekülasyonu, bunalımları ve gereksiz sermayeyi teşvik eder. (...) Bu kendine özgü engel, kapitalist üretim tarzının sınırlılığını ve yalnızca tarihsel, geçici bir nitelik taşıdığını doğrular; zenginlik üretimi için mutlak üretim tarzı olmak şöyle dursun, belirli bir aşamada, bunun daha fazla gelişmesiyle bağdaşmazlığa düştüğünü doğrular.[15]
>
> Kâr oranı, yani sermayenin göreli büyümesi, her şeyden önce sermayenin tüm yeni, bağımsız gruplar oluşturan sürgünleri için önemlidir. Ve sermaye oluşumu, tümüyle, kâr oranını kâr kütlesiyle telafi edebilen az sayıdaki yerleşik büyük sermayelerin eline düşecek olsa, üretimin canlandırıcı ateşi tümüyle sönerdi. Bu ateş ölürdü. Kapitalist üretimde kâr oranı itici güçtür ve yalnızca kârlı şekilde üretilebildikleri sürece, kârlı bir şekilde üretilebilen şeyler üretilir.[16]

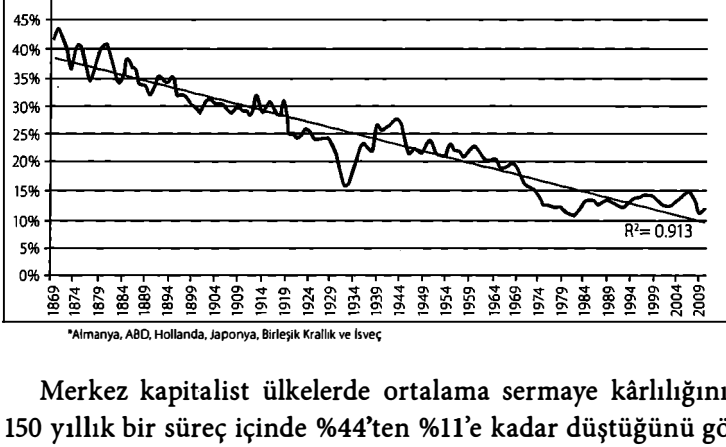
Marx'a göre; kâr oranlarının eğilimli düşüşünü gösteren bu yasa, *modern politik ekonominin en önemli yasasıdır.* En zor ilişkileri anlamak bakımından en hayati olan yasadır. Basitliğine rağmen, Marx'tan önce hiç kavranamamış ve bilinçli biçimde hiç uygulanmamıştır. Bu yasa; bizzat sermayenin tarihsel gelişimi tarafından ortaya çıkartılan üretici güçlerin gelişiminin, bu gelişim belli bir noktaya ulaştığında, sermayenin kendisini gerçekleştirmesini varsaymak yerine onu engellemeye başladığını gösterir. Belli bir noktanın ötesinde, üretim güçlerinin gelişimi sermaye için bir bariyere dönüşür; dolayısıyla *sermaye ilişkisi de emeğin üretici güçlerinin gelişiminin önünde bir bariyere dönüşür.* Bu noktaya eriştiğinde, "sermaye, yani ücretli emek, toplumsal zenginliğin ve üretici güçlerin gelişimi karşısında, bir zamanlar lonca

15 *Kapital Cilt III*, s. 247.

16 A.g.e., s. 263.

sisteminin, serfliğin, köleliğin kurmuş olduğu ilişkinin aynısını kurar ve kaçınılmaz biçimde bir pranga gibi çıkartılıp atılır".[17]

Çeşitli iktisatçıların yaptığı hesaplamalar, kapitalizmin merkez ülkelerinde kâr oranlarının uzun vadede düştüğünü ampirik olarak ortaya koymaktadır. Aşağıdaki tabloda Estaban Maito'nun merkez kapitalist ülkeler için yaptığı uzun vadeli hesaplama görülmektedir.[18]

*Almanya, ABD, Hollanda, Japonya, Birleşik Krallık ve İsveç

Merkez kapitalist ülkelerde ortalama sermaye kârlılığının, 150 yıllık bir süreç içinde %44'ten %11'e kadar düştüğünü gösteren bu tablo, *kapitalizmin tarihsel eğilimini* ortaya koymaktadır. Sanayi Devrimi'nin halen sürdüğü 19. yüzyıl ortalarında her **1000** dolarlık sermaye yatırımı **440** dolar ortalama kâr getirirken, bugün ancak **110** dolar ortalama kâr getirmektedir. Bu düşüş, sermaye ilişkisinin tarihsel bakımdan gereksizleştiğini sergilemek kadar, kapitalizmin üretim ateşinin neden söndüğünü

17 Karl Marx, Grundrisse, https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/grundrisse.pdf s. 666-7. Sadece alıntı değil, paragrafın tümü Grundrisse'den alınmıştır. Çeviriyi bu kaynaktan biz yaptık. Türkçe basımda, cilt 2, s. 202-203.

18 Esteban Ezequiel Maito, *The historical transience of capital*, The downward trend in the rate of profit since XIX century, Working Paper, Universidad de Buenos Aires – Argentina, 2014, http://gesd.free.fr/maito14.pdf.

de açıklamaktadır. Yine aynı kaynağa göre, dünya toplam ortalama kâr oranı 1955 yılında %32'den 2010'da %18,4'e gerilemiştir.

Sermaye daha fazla değer yaratmak (yani kâr elde etmek) için yatırılan bir değer olduğu için, sermaye kârlılığının bu genel düşüşü, onun ana motivasyonunu kırar ve bizzat sermaye ilişkisini gereksizleştirir. Ancak tabloda da görülebileceği üzere, kâr oranlarının düşüşü mutlak değil, *eğilimli* (*tendential*) bir niteliktedir. Bu düşüş uzun vadeli ve tedricîdir. Ayrıca kimi dönemlerde (örneğin 1933-1943 ya da 1982-1989) kâr oranı *yeniden yükselmiştir.* Kâr oranı düşüşünü telafi eden, ona karşı koyan etkenler de vardır. Marx bu etkenlerin "en genel olanları"nı şu şekilde sıralar:

- Emeğin sömürülme derecesinin yükselmesi (mutlak artı değeri yükseltme yöntemlerinin devreye sokulması. İşgününün uzatılması. Makinelerin daha hızlı çalıştırılması. Kadın ve çocukların yığınsal olarak işe koşulması vb.).

  Ücretlerin, işgücünün değerinin altına düşürülerek işçinin yaşam öğelerinin tüketilmesi (işçilerin ortalama ömrünün kısalması. Açlık, onurlu bir barınma imkânından yoksunluk vb.).

  Değişmez sermaye öğelerinin değerinin düşürülmesi (özellikle sömürgeci yöntemlerle ucuz hammadde elde edilmesi).

  İşsiz nüfusun büyütülmesi, böylece hem çalışan işçiler üzerinde rekabet baskısının oluşturulması, hem de yeni kurulacak işletmeler için hazır yedek işgücü deposunun oluşturulması.
- Dış ticaret ve yurtdışında (özellikle geri, sömürge ülkelerde) yapılan yatırımlar, daha yüksek kâr oranı getirir ve bunlar ülkeye taşınınca, o ülkedeki ortalama kâr oranını yükseltir.
- Hisse senetli sermayenin büyümesi.[19]

Bu etkenler, 1973-75 krizinin ardından emperyalist ülkelerin sanayi üretimlerini geri ve yeni sömürge ülkelere taşımasının da sebepleriydi. Böylece bilimsel-teknolojik devrimlerle yükselen emek üretkenliğinin, kâr oranlarında büyük bir düşüşe yol aç-

19 *Kapital Cilt III*, a.g.e., Bölüm 14, "Karşıt Yönde Etkide Bulunan Nedenler", s. 237-245.

ması önlenmiş oldu. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa işçi sınıflarının tarihsel kazanımlarının yarattığı "üretim maliyeti" de fabrikaların ucuz işgücü ülkelerine taşınması ile bypass edildi. Yine Marx'ın öngörüsüyle:

> Sömürgelerde vb. yatırılan sermayeler söz konusu olduğunda, bunlar, genel olarak oralardaki kâr oranları az gelişmişlik nedeniyle yüksek olduğundan ve kölelerin, Doğu Asyalı gündelikçilerin vb. kullanılması nedeniyle emeğin sömürülme derecesi de aynı şekilde yüksek olduğundan, daha yüksek kâr oranlarına ulaşılabilir.[20]

Emperyalist merkezlerden bağımlı ve yeni sömürge ülkelere sermaye akımının temel sebebi, bu ülkelerde kâr oranlarının merkezlere kıyasla daha yüksek olmasıdır; ancak bugün gelinen noktada aradaki fark o kadar yüksek değildir. Tabloda aradaki farkın 1954'ten günümüze yarı yarıya azaldığı görülebiliyor.[21] Aradaki fark, 1954'te 23 puan iken, 2009'da 10 puana kadar düşmüş görünmektedir. Emperyalist merkezlerle yeni sömürge ülkeler arasındaki kâr oranı makasının daralması, artık sanayinin bu ülkelere taşınmasının da tekellerin azami kâr hırsını tatmin edemeyeceğini ortaya koyuyor. Bu daralma, kapitalist bunalımın sebeplerinden birini oluşturuyor. Kuşkusuz, emperyalist sermaye bu daralmayı yeni ülkelere kayarak telafi etmeyi denemektedir (Doğu Çin yerine Orta ve Batı Çin, Bangladeş, vd.).

20 A.g.e., s. 243.

21 Estaban Maito, a.g.e.. Yazarın "merkez" ve "çevre" kavramlarına ve ülkeler arasında yaptığı sınıflandırmalara dair itirazlarımız olsa da (İspanya'nın ve Çin'in çevre ekonomisi sayılması gibi) tablonun *mali sermaye ve sanayi ülkeleri arasındaki kâr oranları farkına dair genel eğilimi* yansıttığını düşündüğümüz için tabloyu paylaşıyoruz.

1970'lerde, endüstriyel üretimin yeni sömürge ve bağımlı ülkelere taşınması, hem bilimsel teknik devrimleri üretime uygulayarak Sovyet Bloku'nu teknolojik bakımdan aşmayı, hem de bunun yol açacağı kâr oranı düşüşünden sakınmayı sağlamıştı. Emperyalist merkezler ileri tekniğin bilgisini (*know-how*) kendilerinde tekelleştirirken, fiziki üretim tesislerini ücretler başta gelmek üzere maliyetlerin daha düşük olduğu, doğa koruma yasalarının var olmadığı, dolayısıyla kâr oranlarının daha yüksek olduğu ülkelere taşıdılar.[22] SSCB bu yıllarda, Hruşçov ile başlayıp Brejnev ile süren ve Gorbaçov ile doruğa varan "piyasa sosyalizmi" çizgisini izliyordu.

Piyasa sosyalizmi çizgisinin özü; sosyalist temeller üzerinde kurulmuş bir ekonomiyi, kapitalist kategorileri esas alarak kâr hedefiyle yönlendirmek, meta üretiminin ve piyasanın alanını tedricen genişletmekti. Bu çizgi derinleştikçe sadece Sovyet ekonomisinde kapitalist bir restorasyon yaşanmakla kalmadı, kapitalist kategoriler kalıcılık kazandığı ve piyasanın alanı genişlediği oranda, kamusal mülkiyet ve merkezî planlamayla sert

22 Çin Halk Cumhuriyeti, ülkeye yatırım yapacak yabancı sermayeye devletle ortak olma zorunluluğunu getirerek bu teknoloji tekelini kırmayı başardı.

bir çatışma hali ortaya çıktı. Piyasanın "sosyalizme hizmet eden bir alet" gibi kullanılamayacağı net biçimde ortaya çıktı. Zira piyasa, kendi bünyesinde sürekli kendini yeniden üreten ve genişleten, toplumsal mülkiyeti ve planlı ekonomiyi eritirken özel ekonomiyi teşvik eden ve kapitalizmi yeniden üreten bir iktisadi ilişki biçimidir. İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasını esas alan sosyalist üretim ile değişim değerinin çoğaltılmasını esas alan piyasa, bütün deneyimlerde birbiriyle uzlaşmaz bir çelişki içerisinde olmuştur.

Ayrıca Soğuk Savaş'ın zorladığı devasa askerî harcamalar, ABD'de kapitalizme canlılık getirirken, SSCB'de tam tersine çürüme ve ekonomik durgunluğa yol açtı. Böylece için için çürüyen Sovyet ekonomisi, on yıllar süren bir durgunluğa gömüldü. Miktar (nicelik) açısından büyüme belli düzeyde sürse de üretkenlik faktörü durağanlaştı. Kapitalist dünya otomasyon ve bilgisayarların üretime uygulanması aşamasını hayata geçirirken, SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri bu düzeyi yakalayamadı.[23] Doğu Avrupa ülkelerinde (özellikle Demokratik Almanya ve Çekoslovakya) durgunluk eğilimi çok daha köklüydü. Sosyalist bir ekonominin kâr gibi kapitalist kategoriler esas alınarak geliştirilemeyeceği, ilerletilemeyeceği, ancak iç çatışmaya sokulabileceği tarihsel olarak da kanıtlanmış oldu.

Aynı dönemde sanayi sermayesi emperyalist merkezlerden, kâr oranlarının daha yüksek olduğu bağımlı ve yeni sömürge ülkelere transfer edilmekteydi. Sermaye ihracı, borç akımlarından, doğrudan sabit sermaye yatırımları düzeyine doğ-

23 Sovyet sibernetik bilim insanı Viktor Gluşkov'un 1963/64 gibi erken bir tarihte hükümete kabul ettirmeye çalıştığı tüm Sovyet ekonomisini bilgisayar ağıyla birleştirme ve bu temelde merkezî planı otomatikleştirme yönündeki tasarısı, hem otoriteleri zayıflayacağı için işletme yöneticilerinin, hem de bu tasarı merkezî planı güçlendireceği için (ekonomiye piyasa kategorilerini enjekte etmeye yönelen) parti bürokrasisinin ciddi muhalefetiyle karşılaştı ve SSCB Bakanlar Kurulu tarafından sürüncemede bırakıldı. Kaynak: "InterNyet: why the Soviet Union did not build a nationwide computer network", Slava Gerovitch, http://web.mit.edu/slava/homepage/articles/Gerovitch-InterNyet.pdf

ru niteliksel bir sıçrama yapıyordu. Güneydoğu Asya'nın çoğu esir kamplarını andıran özel sanayi bölgelerinde, Meksika'nın *maquiladora*'larında,[24] Şili'de Pinochet'nin demir yumruğu altında, Türkiye'de 12 Eylül cuntasının yarattığı koşullarda, Endonezya'da Suharto'nun yarattığı kan gölünün ortasında, Malezya, Güney Kore gibi ülkelerde otoriter rejimler altında, vd. emperyalizmin üretim tesisleri yükselmeye başladı. Emperyalist tekellerin sabit sermaye yatırımları böylece 'politik güvenceye' kavuşturuluyordu. Alnına ucuz işgücü ülkesi yaftası yapıştırılan ülkelerin halkları bunun bedelini çok ağır biçimde ödedi. Kapitalist üretim bu yoldan uluslararasılaştırıldı. *Küresel fabrika* böyle doğdu. Sosyalist Blok'un doğmasıyla kapitalist dünya pazarının fiziken daralmasına karşın, sermayenin niteliksel yoğunlaşması küresel fabrikayı doğururken; sosyalist ülkeler birbirinden kopuşmakta ve kapitalist ülkelerle karşılıklı ekonomik ilişkiler geliştirmekteydi.

Küresel kapitalist fabrikanın oluşumu sürecinde, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da hızlı bir finansallaşma süreci yaşandı. Bu iki emperyalist güç, üreten dünyanın sırtındaki parazitler, rantiye devletler, dünya ekonomisinin tefecileri olarak geliştiler.

Hayalî sermaye, çöp sermaye, çöp nüfus

ABD, AB ve Japonya ekonomileri, 1973/75 ile 2008 krizleri arasındaki dönem boyunca sürekli artan oranda finansallaştı. Dünyanın en borçlu ekonomileri haline geldiler. Bu ülkelerde reel üretim, mali spekülasyon batağının ortasında bir adacık halini aldı.[25] Borçlar metalaştırılarak çıkartılan menkul değerler,

24 *Maquiladora* veya *maquila*, ABD-Meksika ortak işletmelerinin yerel adıdır. Bu işletmelerde çoğunlukla mülkiyet Amerikalılarda, imalat işi Meksikalılardadır. 1965 İkiz İşletme Antlaşması'yla başlatılan bu programda, ABD-Meksika sınır boyunda binlerce işletme kuruldu. *Maquila* en vahşi emek sömürüsünün yaşandığı işletme tipi olarak sembolleşti. NAFTA'nın imzalanmasıyla *maquila*'ların sayısı ve üretim hacmi katlanarak büyüdü.

25 "ABD'de toplam mali işlemler cirosu, 1970'ten 2000'e kadar geçen 30 yıllık dönem-

türev piyasalarının oluşması, mali piyasaların denetimsizleşmesiyle doğan banka dışı mali aracı kurumlar (gölge bankacılık) gibi pek çok biçim altında trilyonlarca dolarlık bir hayalî sermaye kütlesi yaratıldı. Gerçek üretimle bağı pamuk ipliği kadar olan bu sanal sermaye, 2008 ve 2011 mali krizlerinde kısmen eriyip yok oldu.[26] Ancak sonra yeniden birikmeye başladı.

2009 yılında dünya hasılası, 2. Dünya Savaşı sonrasında ilk kez mutlak küçülme yaşadı. Avrupa ekonomisi ayrıca 2012-13'te bir küçülme daha yaşadı. Gerek ABD gerekse Avrupa devletleri, giriştikleri yoğun spekülasyon faaliyetleri ile mali krizin doğrudan sebebi olan finans tekellerini bütçelerinden para aktararak kurtardılar. Bu kurumlar kâr ederken, bu kâr özel kasalarına gidiyordu, oysa battıklarında toplum adına kurtarıldılar. Zararları toplumsallaştırıldı, çünkü bu finansal kuruluşlar batmak için fazla büyüktü (*too big to fail*) ve bunların batışı bütün bir finansal sektörü iflasa sürükleyebilirdi; nihayet reel üretim alanında da 1929'lar düzeyinde bir daralma görülebilirdi. Sonbahar 2008 ile 2009'un başı arasındaki kısa dönemde devletlerin ve merkez bankalarının ileri kapitalist ülkelerde finans sektörünü desteklemek amacıyla (yeniden borsaya arz, zarar eden şirketlerin devletleştirilmesi, varlıklarının yeniden satın alınması, güvenceler, parasal arz gibi yöntemlerle) harcadıkları toplam meblağın *dünya toplam*

---

de bin kat arttı. 2000 yılında, ABD'de toplam mali işlemler cirosu 508,4 trilyon $ tutarındaydı, ABD GSYH'sı ise sadece 9,8 trilyon $'dı, yani o yıl yapılan mali işlemlerin sadece %1,9'u kadardı. Böylece gerçek ekonomi 'spekülasyon girdabının üzerinde bir balon'a indirgendi ve ekonomik gelişme de 'kumarhane etkinliklerinin yan ürünü' haline geldi." (Bank For International Settlements, Quarterly Report, March 2007'den derleyerek aktaran, P. J. James, *Imperialism in the Neocolonial Phase*, Massline Publication, Kerala, Hindistan, Ekim 2011, s. 263)
2009 yılında, dünya finansal varlıklarının Dünya GSH'na oranı %418,3 olmuştu (5 katı). Bu oran, AB için %580, ABD için %431, Japonya için %523 olmuştu. (Aynı kaynak, s. 265)

26 Örneğin, ABD'de para piyasaları yatırım fonlarının mali varlıklarında 2008'de 3,832 milyar dolardan 2010'da 2,804 milyar dolara düşüş görüyoruz, bu da iki yılda tam 1 trilyon dolarlık mali varlığın buharlaştığı anlamına geliyor. Kaynak: https://www.statista.com/statistics/188712/us-money-market-mutual-funds-total-financial-assets-since-1990/ (Erişim: 30 Aralık 2017 Cumartesi,13:22:40)

hasılasının yarısına denk geldiği hesaplanmaktadır. Bu devasa kurtarma paketlerinin finansmanı kemer sıkma paketleri aracılığıyla, emekçi sınıfların soyulması, haklarından yoksun bırakılması aracılığıyla sağlandı. Böylece ABD'de toplumun en zengin %1'lik kaymak tabakası, 2009 ile 2012 arasında ülkedeki tüm kârların %95'ini elde ederek olağanüstü zenginleşti. En tepedeki %1'lik kesimin geliri bu üç yılda %31,4 oranında arttı.[27]

Finansal spekülasyon, aşırı birikmiş sermayenin yok olmasının ardından kaldığı yerden devam etti. ABD'deki krizin en bilinen dolaysız sebebini oluşturan "gölge bankacılık" kurumları dahi kapatılmadı, sadece en sivri yönleri törpülenmekle yetinildi.

Yatırım bankalarının batışı, borsanın çöküşü, borçtan üretilen türevlerin atık madde haline gelişi salt mali bir mesele değildi. Tersine, kapitalizmin malileşmesi, üretici güçlerin belli bir gelişme düzeyini öngörür ve buna dayanır. Finans bugünkü kapitalizmin *bütünleştirici* gücüdür. Bankalar da kapitalist sistemin sinir merkezleri ve beyni rolünü oynamaktadır.

Entegre olmuş dünya borsası, dünya döviz piyasası, dünya türev piyasaları vb. biçiminde yoğunlaşan hayalî sermaye, bütünleşmiş bir dünya pazarını, entegre olmuş bir dünya sanayi üretimini ve bu iki temel üzerinde kaynaşmış bir dünya mali piyasasını varsayar. *Dünya borsası, kapitalist üretimin Sanayi Devrimi'nden küresel fabrikaya değin gelişmesinin sonucudur.* Sınai evrenden bağımsızca, salt paradan para üretirmiş gibi görünmesi, bir gizemlileştirmeden ibarettir. Dünya sanayi üretimini altından çekip aldığınızda, dünya mali piyasalarının çöküşü kaçınılmazdır. Tersinden, dünya mali piyasalarında trilyonlarca dolarlık hayalî sermaye yığılması, gerçek sanayi üretimindeki son derece düşük kâr oranlarının kaçınılmaz sonucudur. Kapitalist üretim ilişkileri korunduğu sürece, bütün borsaları kapatsanız dahi, yerlerine yenilerini açmak zorunda kalacaksı-

27 Cédric Durand, *Fictitious Capital, How Finance is Appropriating Our Future*, Translated by David Broder, Verso Books, 2017, London, Chapter 2.

nız. Swap, forward vb. bütün türev sözleşmesi biçimlerini yasaklasanız bile yerlerine yenileri çıkacak. Kâr üretme vasıfları son derece zayıflamış mevcut üretici güçlerle hiçbir biçimde uyuşmayan, çoktan aşılmış bulunan kapitalist üretim ilişkilerini muhafaza etmenin insanlığa maliyeti, devasa sermaye stoklarının üretken yatırımdan kaçarak asalak alanlarda konaklamasıdır.

Lenin ölümsüz eseri *Emperyalizm – Kapitalizmin Nihai Aşaması*'nı yazdığında, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, mali spekülasyon sınai sermayenin sırtında bir parazitti. Banka sermayesinin amacı, sanayi kuruluşlarını ele geçirerek onlara hâkim olmaktı. Tekelleşmeye rağmen üretici güçler, genelde yine de büyük bir hızla gelişmeye devam ediyordu. Bugün, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, mali sermaye artık üretimden tümüyle bağımsızlaşarak salt paradan para kazanmanın en risksiz biçimlerinin peşindedir. Sanayi şirketleri de kârlarının önemli bir kısmını mali spekülasyondan kazanmaktadır. Kapitalizmin üretim ateşi sönmüştür ve üretici güçleri geliştirmek yerine onları tüketmeye, yok etmeye başlamıştır.

Dün kapitalist üretimde elde edilen artı değerin *bir bölümü* borsalara giriyor, ticari spekülasyona yatırılıyor ve spekülatif çevreni oluşturuyordu. Bugün ise sadece reel üretken sermayenin işlevsel parçası olarak artı değer değil, *bu sermayenin* bütünü, bu sermaye dayanak gösterilerek yaratılan hayalî sermaye biçiminde, dünya borsasında engelsizce dolaşıyor ve yağmaya girişiyor. Banka ve mali kuruluşların sağladığı kredilerin giderek büyüyen bir kısmı mali spekülasyon işlerinde kullanılıyor.

Veriler, hayalî sermaye yığılmasının çapına dair bir fikir veriyor.

Örneğin, **döviz ticareti** piyasalarında günlük olarak dönen para, 1989 yılında 620 milyar dolar'dan 2013'te 5,3 trilyon dolar'a tırmanmıştır. Ticari ya da yatırım amaçlı döviz işlemleriyle salt mali kazanç amaçlı işlemler arasındaki makas da açılmıştır: 1989'da 70 kat fark varken, 2013'te bu fark 100 katı aşmış-

tır. Döviz işlemlerinin cirosu, bugün, dünya toplam hasılasının (GSYH) 25 katını, dünya toplam ticaretinin ve doğrudan yabancı yatırımların ise 100 katını aşmış durumdadır.[28] 2008 krizinin ardından hayalî sermaye oluşumunun bazı biçimleri (gölge bankacılık[29], türev piyasaları) kısmen gerilerken döviz spekülasyonu gürbüz biçimde gelişimini sürdürmektedir. FED'in 2013 sonrası faiz artırımlarıyla doların değerinin yeniden yükseltilmesi, sanayi ülkelerinin mali araçlarla soyulmasının yeni bir kaldıracına dönüşmüştür.

Türev araçları, belli ürünlerin önceden satın alınmasına, böylece fiyatlarının sabitlenmesine yarayan bir işlem türü olarak reel üretim (özellikle tarım ürünleri) alanında doğdu. Ama türev sözleşmelerinin yeniden satılabiliyor olması, bunları hızla spekülatif sermayenin gözde aracına dönüştürdü. Diyelim ki gelecek yıl bu gün için 100 varil ham petrolü varil başına 55 dolardan satın aldınız. Türev sözleşmesi, size bu varilleri fiziken depolamadan o tarihte o fiyattan alabilme olanağını sunuyor. Bu yönüyle geleceğin risklerinden sakınma imkânı, özellikle döviz kurlarındaki oynaklığı dengeleme olanağı sunuyor, vb.[30] Ama

28 Cedric Durand, *Fictitious Capital*, a.g.e., Figure 12.

29 Gölge bankacılık, bankalar dışındaki finansal aracı kuruluşlara verilen yaygın isimdir. Bu kuruluşlar tıpkı bankalar gibi kredi yaratırlar ama bankaların tabi olduğu mali denetimden azadedirler. 2007 mali krizinin çıkışında, gölge bankacılık kuruluşlarının Amerikan mortgage kredilerini yeniden paketleyerek ürettikleri türev ürünleri önemli bir rol oynamıştır. Bunun üzerine Amerikan kamuoyunda bu kuruluşların denetimsiz çalışması ciddi bir tartışma konusuna dönüşmüşse de nihayetinde bazı yeni düzenlemelerle bu sektör yoluna devam etmiştir.
Gölge bankacılık sektörünün küresel hacmi 2002'de 27 trilyon dolardan 2007'de 60 trilyon dolara sıçramış, krizin ardından 2008'de 56 trilyon dolara gerilemiş, ancak 2010 yılında tekrar 60 trilyon dolara çıkmıştır. Gölge bankacılık toplam küresel finansal sisteminin %25 ila %30'unu kaplamaktadır. En büyük gölge bankacılık sektörüne sahip ülke olan ABD'de bu sektörün varlıkları 24 trilyon doları bulmaktadır. (Veriler: Micheal Roberts, *The Long Depression*, s. 99)

30 Dick Bryan ve Michael Rafferty, "*Capitalism with Derivatives, A Political Economy of Financial Derivatives, Capital and Class* (Palgrave MacMillan, 2006, New York) başlıklı çalışmalarında, spekülatif amaçlı kullanımlarının ötesinde, türev araçlarının küresel kapitalist ekonomide oynadıkları role dair detaylı bir tartışma yürütüyorlar. Yazarlar, finansal türevlerin, çeşitli para birimleri arasındaki denge-

devamında bu sözleşme piyasada işlem görmeye başladığında gerçek ürün değişimiyle bağını yitirerek, fiyat hareketlerini doğru tahmin edenlerin kazandığı bir tür "iddia" oyununa dönüşüyor. Böylece türev araçları spekülatif sermayenin yeni gözdesine dönüşürken, türev piyasasının hacmi de roket hızıyla büyüdü.[31]

Türev araçların gelişimi olağanüstü hızlı olmuştur: 1970'lerin başında ihmal edilebilir büyüklükte iken, türev sözleşmelerinin toplam itibari (kâğıt üzerinde) ederi 1987'de 0,8 trilyon dolar, 2000'lerin sonunda 685 trilyon dolar ve (kriz sonrası bir düşüşle birlikte) 2017 yılında 542,5 trilyon dolar olmuştur. Bir yılda yapılan türev sözleşmesi ticaret işlemlerinin adedi ise 1975'te 30 milyondan, 1996'da 1 milyara, 2017'de ise 25,2 milyara çıkmıştır.[32]

Türev sözleşmeleri 1998 yılında dünya GSYH'sının 3 katı büyüklüğe ulaşmıştı, 2007'de ise 10 katına. Bunalım döneminde, 2015'te dünya GSYH'sının 6,7 katı düzeyine geriledi. Oysa türev sözleşmelerine *gerçekte* yatırılan sermaye 2008 yılında dünya hasılasının %55'iydi, 2015'te ise %20'sine geriledi. Aradaki büyük farkın sebebi, son derece küçük paralar yatırılarak son derece büyük türev sözleşmeleri yapılabilmesidir. Başka bir deyişle türevlerin *kaldıraç etkisi* çok yüksektir. Bu özellikle her türlü denetimden azade olan "tezgâh üstü türevleri" (OTC) için geçerlidir.

---

sizlikleri emerek bir tür uluslararası para standardı açığa çıkardığını, ayrıca türev araçlarının kazandıkları yüksek likidite sayesinde bir tür para işlevi üstlendiklerini ve farklı sermayeler arasında irtibat kurarak sermayeler arası rekabetin yeni biçimlerini ortaya çıkardıklarını öne sürüyorlar. Tabii bunların hiçbiri, türevlerin mali sermayenin elinde en aşırı ve en açgözlü spekülasyonun araçları olduğu gerçeğini ortadan kaldırmıyor.

31 "Türevler, spekülatif sermayenin piyasada büründüğü işlevsel biçimdir. Bu biçim, temelinde bir bahistir. her türevin özgül bileşimi, spekülatif sermayenin sömürmeye çalıştığı arbitraj fırsatının türüne yanıt verir. ... Spekülatif sermayenin hedeflediği arbitraj olanakları çok fazla ve çeşitli olduğu için, türevlerin de esnek ve koşulların çeşitliliğine uyum yeteneğine sahip olması gereklidir. Türev araçların esnekliği, onların çok çeşitli biçimler altında ortaya çıkmaları anlamına gelir." (Nasser Saber, *Speculative Capital*, vol. 2, The Nature of Risk in the Capital Markets, 1999, Great Britain, s. ix ve 3)

32 1975 ve 1996 verisi, Nasser Saber, a.g.e.. 2017 verisi, Futures Industry Association (FIA), fia.org

Bu sözleşmelerde kaldıraç etkisi 1'e 50'ye kadar çıkabilmektedir. 20.000 dolarlık bir başlangıç sermayesi ile 1 milyon dolarlık bir türev sözleşmesi yapılabilmektedir. Hayalî sermaye oluşumunun ne muazzam bir düzeyde olduğuna bakar mısınız![33]

Türev araçları ticareti, bugün artık dünyada en yaygın finansal işlem haline gelmiştir (BIS). Spekülatif sermaye hareketlerinin en çok yoğunlaştığı alan olmak bakımından türevler *hisse senedi borsalarını geride bırakmış* durumdadır. ABD'de 2007 mortgage krizinin patlak vermesinin birinci plandaki sebebi de ödenemeyecek borçlardan oluşturulan mali türev araçlarıydı. Türev araçları, ünlü kapitalist Warren Buffet'ın deyişiyle "finansal kitle imha silahları"[34] olduklarını bu krizde ispatladılar. Krizle birlikte Amerikan yoksulları evlerini kaybetti, ABD halkı uzun süreli bir işsizlik ve yoksulluk sarmalının içine itildi.

Tabloda göreceğiniz üzere, 2008'in ikinci yarısında, Lehman Brothers adlı Amerikan finans tekeli batmadan kısa süre önce, türev araçlarının küresel değeri 35 trilyon dolara ulaşmıştı.[35] Ardından 15 trilyon dolarlık hayalî sermaye kıyımı gerçekleşti ve türev araçlarının piyasa değeri önce 20 trilyon dolara (2011) geriledi. Uluslararası Ödemeler Bankası'nın son verilerine göre ise, 2018 yılı itibarıyla dünyada türev araçlarının toplam piyasa değeri 12,7 trilyon dolar büyüklüğündeydi.[36]

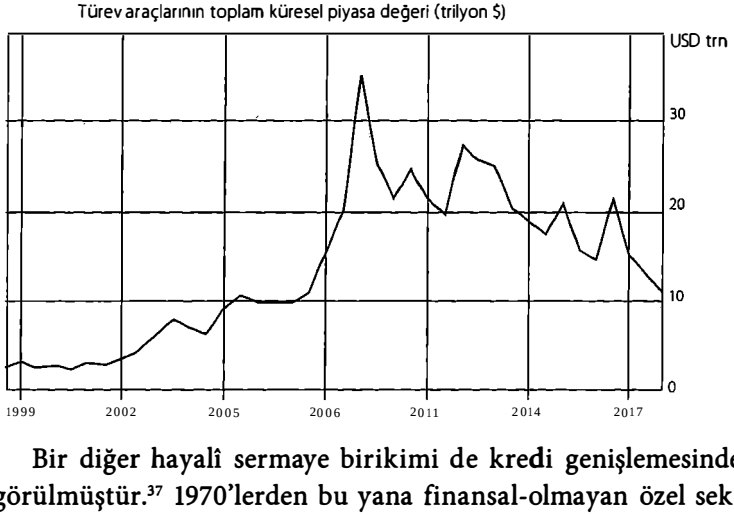
---

33 Veriler, Cedric Durand, a.g.e., Figure 13.

34 Warren Buffet'ın bu sözü, yatırımcılara hitap ettiği 2002 tarihli bir raporda yer alır: "Türevler cini artık şişeden çıktı, bu araçlar kesinlikle çeşit ve sayı olarak misliyle büyüyecektir, ta ki kimi olaylar bunların zehirli madde olduğunu açığa çıkarana değin. Merkez bankaları ve hükümetler şu ana kadar bu sözleşmelerin ortaya çıkardığı riskleri bırakın önlemeyi, kontrol edecek etkili araçları dahi bulamamışlardır. Görüşüme göre, türevler finansal kitle imha silahlarıdır, bunlar, şu an için gizli kalsa da potansiyel olarak ölümcül olan tehlikeler taşımaktadır." Bu mektup şu linkte okunabilir: http://www.fintools.com/docs/Warren%20Buffet%20on%20Derivatives.pdf

35 BIS verilerinden aktaran Cnbc.com. Kaynak: https://www.cnbc.com/2018/05/04/the-value-of-financial-weapons-of-mass-destruction-is-plunging.html

36 How big is the derivatives market?, by J.B. Maverick, updated June 6, 2018, Inves-

Bir diğer hayalî sermaye birikimi de kredi genişlemesinde görülmüştür.[37] 1970'lerden bu yana finansal-olmayan özel sektöre yönelik kredi genişlemesi ileri kapitalist ülkelerin tümünde bir olgudur. 1970'lerde bu kredilerin GSYH'ya oranı %72 iken, ABD'de mali krizin başlangıcının hemen arifesinde, 2007'de %174'e –yani ülkenin toplam üretiminin 2,7 katına– çıkmıştır. 2008 bunalımının ardından bütün bu ülkelerde kredi daralması yaşanmış ve halen de sürmektedir.[38] Benzer biçimde, kamu borcu da olağanüstü düzeylerde büyümektedir.

Hane halkının kredi borçları pek çok 'gelişmiş' ülkede dahi GSYH'nın yarısını geçmiştir. Neticede 2018'in Temmuz ayında

topedia.com

37 Banka kredilerinin hayalî sermaye sayılıp sayılmayacağına dair geniş bir tartışma mevcuttur. Banka kredileri, ister üretim kredisi, isterse tüketim kredisi olsun, yerine konuluncaya kadar banka bakımından varsayımsal değerler olarak kalmaya mahkûmdur. Ancak bu krediler geri ödendiğinde gerçek bir değer olarak kabul edilebilir. Üretim gerçekleştiği oranda bankanın sermayesi "gerçekleşir" ve hayalî bir değer olmaktan kurtulur, üzerinde bir faizle birlikte bankanın kasasında gerçek bir değere dönüşür. Oysa kredi sisteminin genişlemesinde çoğu kez geri ödenme ihtimali dahi gözetilmeksizin büyük miktarlarda kredi verildiği bir gerçektir. ABD'de mortgage krizinde görüldüğü üzere, hem ödemesi neredeyse imkânsız olan ailelere konut kredileri verilerek bir hayalî sermaye genişlemesi sağlanmıştır hem de bunlar türev araçlarla yeniden sermayeleştirilmiştir. Sadece ikincisine hayalî sermaye demek, ama ilkini gerçek sermaye saymak metodolojik açıdan tutarsız olduğu gibi, bu krizi açıklamakta da büyük boşluklara yol açacaktır.

38 Durand, a.g.e., Figure 8.

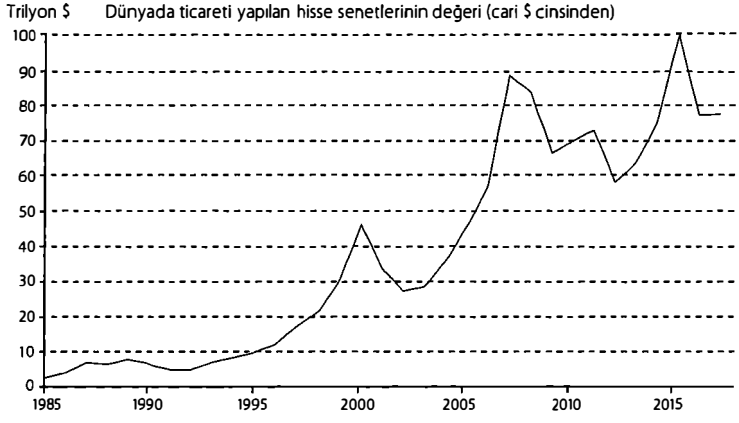
248 trilyon dolara tırmanmıştır. Dünya toplam borcunun dünya toplam gelirine oranı %318'e çıkmıştır. Başka bir deyişle, *dünyanın borçları, dünyanın gelirinin 4,2 katıdır.*[39] Mali sermaye bu alanda da geleceğin üretiminde hak iddia ederek sürekli genişlemekte, gelecekten yemektedir. Mevcut borçlar dayanak gösterilerek çıkartılan türev sözleşmeleri de ayrıca piyasada işlem görmektedir.[40] Bu alanda yığılan sermayenin önemli bir bölümü de gerçek üretimdeki durgunluğun sonucu olarak yok olmaya mahkûmdur. Dünya genelinde faiz oranlarındaki yükseliş, sınai işletmelerin üretkenliğini durağanlaştıran bir rol de oynamaktadır. Bu aşırı borç birikimi, 2008 krizinin bir Uzun Durgunluğa dönüşmesinin, kapitalist toparlanmanın son derece sancılı yaşanmasının ve uzun vadeye yayılmasının sebeplerinden de birisidir.

Hisse senetli sermaye, hayalî sermayenin en bilinen biçimidir. Borsaların yükselişi ya da düşüşü "piyasaların" tavrını yansıtan kolektif bir aksiyon olarak ele alınır. Oysa borsadaki hisselerin değerlenmesinin veya değer kaybının da gerçek üretimle ya da genel anlamda gerçek hayatla pek az bağı vardır. Faiz oranı bir alt sınır olmak üzere, üstlendiği risk oranında sermayeler borsadan kazanç elde edebilir. Her seferinde küçük birikimlerini yitiren bireysel oyuncuların aksine, kurumsal oyuncular burada pek kaybetmez. Teorik olarak hisse senedi, belli bir anonim şirketin gelecekteki kârından hak talep etmeyi sağlayan bir finansal araç olsa da, gerçekte çoğunlukla borsa oyunu hisse fiyatlarındaki değişiklikleri kestirmeye ve aradaki farktan kazanç sağlamaya yarayan bir kumar gibidir. Bu tahminleri içeriden bilgilere dayanarak yapma imkânına sahip olan bankaların ve finansal kuruluşların bu oyunda her zaman kazanması rastlantı değildir.

39 Global Debt Monitor, International Institute of Finance, Kaynak: https://www.iif.com/publication/global-debt-monitor/global-debt-monitor-july-2018

40 "Genel olarak faiz getiren sermaye, tüm çılgınca biçimlerin anasıdır ve örneğin borçlar da aynı şekilde bankere meta olarak görünebilir." (Marx, *Kapital Cilt III*, Yordam Kitap, s. 469.)

Dünya Bankası verilerine göre; dünya borsalarında *alınıp satılan hisselerin toplam değeri* 1985 yılında 2 trilyon dolar iken, 2015'te yaklaşık 100 trilyon dolar düzeyine çıkmıştır. Tabloda bu süreci, zigzaglarıyla birlikte görebiliriz. 2001, 2008 ve 2011 krizlerinde, aşırı birikmiş hayalî sermaye yok olmuş, 2015'ten sonra ise borsada yığılı hayalî sermayede bir düşüş gözlenmiştir.

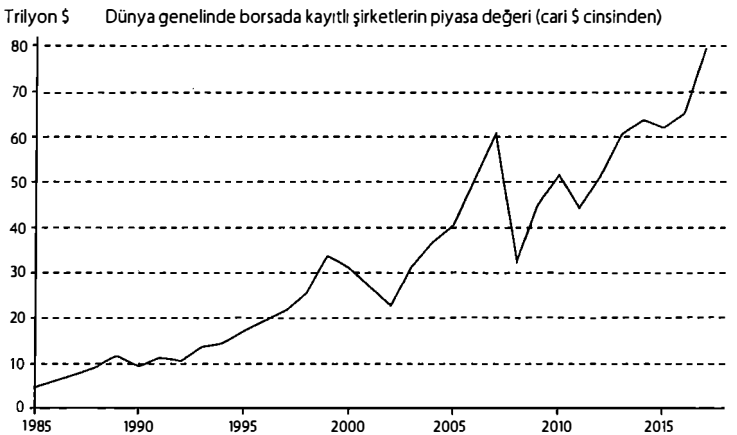
Veriler: data.worldbank.org

Yine aynı kaynakta, küresel hisse senedi ticaretinin 2001 krizi öncesinde dünya hasılasının 2,4 katına çıktığını, 2008 krizi öncesinde ise 2,6 katına ulaştığını görüyoruz.[41] Her krizin ardından bu oranlar düşse de güncel kapitalist koşullar, hisse senedi biçimindeki hayalî sermayenin sürekli yeniden üretimini getirmektedir.

Nihayetinde dünya çapında hisse senetli şirketlerin piyasa değeri (*market capitalisation*) 2007 ile 2008 arasında, tek bir yılda *30 trilyon dolarlık* erimenin ardından, bugün yeniden şaşırtıcı bir hızla büyümektedir. 2016'dan 2017'ye yine tek bir yılda borsadaki şirketlerin piyasa değeri *14 trilyon dolar* artarak 80 trilyon dolara

41 Dünya Bankası, data.worldbank.org

yaklaşmıştır. Hatta, Bloomberg'in hesaplamasına göre 100 trilyon dolara yaklaşmıştır (yani 34 trilyon dolar artmıştır).

Veriler: data.worldbank.org

Goldman Sachs uluslararası analisti Christian Mueller-Glissmann, bu durum üzerine yaptığı yorumda, hisseler, tahviller ve kredilerin değerlenme oranlarının 1900'den bu yana en yüksek düzeye ulaştığını belirterek, bu durumun sürdürülebilir olmadığını, borsalarda yeniden bir düşüşün beklenmesi gerektiğini, olası iki senaryonun "yavaş acı" veya "hızlı acı" olduğunu belirtmiştir.[42] Bu yorum bize de gerçekçi gelmektedir, zira dünya borsalarına kayıtlı şirketlerin hisse senedi değerinin dünya hasılasına oranı, bugün neredeyse 2007'deki düzeyine yaklaşmıştır. Bu oran 1999'da %116,6 oldu, ardından 2000-01 mali krizi geldi. Yine, bu oran 2007'de %114 oldu, bu kez 2007-08 krizi geldi. 2017 itibarıyla bu oran yeniden %112,5 düzeyine ulaşmıştır.[43] Dolayısıyla bir kez

42 Kaynak: https://nordic.businessinsider.com/global-market-cap-is-about-to-hit-100-trillion-2017-12?r=UK&IR=T

43 Dünya Bankası, Kaynak: https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.GD.ZS?end=2017&start=1985&view=chart

daha, borsalarda, gelecekteki üretimden pay taleplerinin birikimi, gerçek üretimin iki katını aşmış durumdadır.

Cedric Durand'ın, hayalî sermayenin çeşitli biçimlerini (kredi, kamu borcu, hisse senedi borsaları, türev piyasaları, döviz piyasaları) toplayarak yaptığı hesaplamaya göre; 11 zengin ülkede hayalî sermaye oluşumu ortalama olarak milli gelirlerin toplamından *4.5 kat* daha büyüktür (%358). Oysa bu ortalama 1980'de 2,5 kat idi (%151).[44] Diğer yandan ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve Britanya'da –emperyalizmin en büyük ekonomilerinin tümünde– sabit sermaye yatırımlarının GSYH'ya oranı son 30 yılda düşmüştür.[45]

Keza, dünya genelinde faiz oranlarının yükseliş eğilimine girmesiyle, swap türevlerinin alım-satımında da ciddi bir artış yaşanmaktadır. 2018 yılında, faiz oranı bazlı türev ticaretinde 2017'ye göre %21,9'luk bir atış görülmüştür. (Sözleşme hacmi yıllık 193,9 trilyon dolar'dan 236,4 trilyon dolara çıkmıştır.) Yine 2018 yılında, kredi türevleri sözleşmelerinde de %39,2'lik bir artış gözlenmiştir.[46]

Kütlesel ölçekte bir hayalî sermaye kıyımının arifesinde olduğumuz muhtemeldir. ABD ve Çin borsalarında 2018 Ekim-Kasımında yaşanan ufak çaplı sarsıntı –ki bu sarsıntıda borsalardan silinen değerin dünya ekonomisinin yüzde 10'una yakın bir büyüklüğe ulaştığı tahmin ediliyordu[47]– belli ki yaşanacak bu kütlesel kıyımın bir ön habercisiydi (sadece Çin'de hisse senedi piyasası 2018 yılında 2 trilyon dolar eridi).

2008-09 krizinde, ABD ekonomisinin kriz öncesi GSYH düzeyini yeniden yakalaması 3 yıl almıştı; 2007'deki düzeye ancak 2010 yılında ulaşabildi. Ancak ABD ekonomisinin çevrimi kriz

44 Durand, a.g.e., Figure 11.

45 Durand, a.g.e., Figure 23.

46 International Swaps and Derivatives Association, ISDA, SwapsInfo Full Year 2018 Review. Kaynak: https://www.isda.org/2019/01/24/swapsinfo-full-year-2018-and-fourth-quarter-of-2018-review-summary-copy/

47 https://www.bbc.com/turkce/haberler-46478076

sonrası durgunluktan canlanmaya bir türlü geçememektedir. ABD ekonomisinin büyüme oranları 2011'de 1,6; 2012'de 2,3; 2013'te 2,2; 2014'te 2,4; 2015'te 2,8; 2016'da 1,4; 2017'de ise 2,2 olmuştur.[48] Yani Amerikan ekonomisi Büyük Durgunluk dönemi boyunca %1,5 ila %2,5 aralığında salınan bir inişli çıkışlı durgunluk aşamasında kalmıştır.

Dünya ekonomisinin seyri de inişli çıkışlı durgunluk çerçevesinde kalmıştır.[49] Kriz sonrası ekonominin aynı düzeyi yakalaması 3 yıl sürmüş, sonrasında ise %2 dolayında seyreden bir büyüme oranı gerçekleşmiştir.

2018 yılında Donald Trump'ın bütün ticaret savaşları hamlelerinden, Obama dönemi ticaret anlaşmalarını yırtıp atmasından, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelere milyar dolarlık rekor silah satışlarından ve şirketlerden alınan vergileri ciddi oranda düşürmesinden sonra dahi, Amerikan büyümesi %3,1 düzeyinde gerçekleşti. Ki bu kez Amerikan büyümesi diğer ileri kapitalist ülkelerin büyüme oranlarını aşağıya çekmek pahasına gerçekleşmektedir. 2018'de Japonya'nın büyümesi %0,8'e, Euro Bölgesi'ninki %1,8'e düşerken, Çin'in büyümesi de (2010'da %12 iken) 2018'de %6,7 düzeyine inmiştir.[50] Kısacası ABD "ellerinin üzerinde" doğrulurken, o eller diğer kapitalist ülkelerin boğazını sıkmaktadır.

Amerikan yönetiminin, Trump liderliğinde dünyanın geri kalanı pahasına büyüme stratejisi, sadece emperyalistler arası gerilimi misliyle tırmandırmakla kalmayacak, toplamda dünya hasılasında yeni bir küçülmenin de tohumlarını atacaktır.[51]

48 Aktaran Micheal Roberts, *Long Depression*, s. 132.

49 Dünya Bankası verilerine göre, dünya gerçek gayrisafi hasılası, 2008'de 1,8 büyümüş, 2009'da 1,7 oranında küçülmüş, 2010'da 4,3 büyümüş, sonraki yıllarda ise şu büyüme oranlarını gerçekleştirmiştir: 2011: 3,1; 2012: 2,5; 2013: 2,6; 2014: 2,8; 2015: 2,8; 2016: 2,5; 2017: 3,1. Kaynak: data.worldbank.org

50 Kaynak: Tradingeconomics.com

51 "(Donald Trump'ın izlediği ticaret savaşlarına yönelik) Bu politikaları geçici seçim siyaseti sanmak kapitalist krizi hafifsemek olacaktır, ki bu aynı zamanda sistem açısından varoluşsal bir krizdir –faşizmin mevcut yükselişi de bunun bir görü-

Dünya ekonomisine halen sıkı sıkıya bağımlı olan ABD'deki sınırlı toparlanma da bu durumda yeniden negatife dönebilecektir. Daha şimdiden ABD merkez bankasının faiz artırımlarıyla başlattığı mali dalgalanma (bu ülkelere özgü yapısal sorunlarla da birleşerek) Arjantin ve Türkiye'de borç krizlerine yol açtı. Her iki ülkede de bu mali krizler hızla ekonomik krize evrildi. Arjantin 2018'i %1 küçülmeyle tamamlarken, Türkiye 2018'in son çeyreğinde küçülmeye başladı.

2018 yılında, Avro Bölgesinin ekonomik büyümesi %1,8 ile 2014'ten bu yana en düşük düzeyde gerçekleşti. İtalya durgunluğa girdi. Halen nispeten güçlü konumda olan Alman ekonomisi bile teknik tanımıyla resesyona girmekten kıl payı sıyrılabildi. Britanya ekonomisi 'Brexit' referandumunun ardından girdiği zayıflama sürecinden nasıl çıkabileceğinin yollarını henüz bulamadı. Avrupa Birliği menşeli uluslararası tekellerin Brexit'e tepki olarak Britanya'dan kaçışı sürmekte.

Güney Afrika 2018'in ilk yarısında resesyon yaşadı, yılın toplamında 'büyüme' oranı sadece %0,2 oldu. Brezilya ekonomik krizden çıkmış olsa da 2018'de sadece %1,1 oranında 'büyürken', Japonya'da 'büyüme' uzun süreli durgunluğun bir devamı olarak %0,8 oranında gerçekleşti.

Dünyanın en büyük iki ekonomisi ABD ve Çin arasındaki 'ticaret savaşları' da küresel ekonomide yeni bir kriz dalgasını olgunlaştırmaktadır. *The Economist Intelligence Unit* son raporunda, dünya ticaretinin büyüme hızının 2017'de yüzde 5,2'den 2018'de yüzde 4'e düştükten sonra bu eğilimi koruyarak, 2019'da yüzde 3,4'e gerilemesini bekliyor.

---

nümüdür. Sistem şimdiye kadar yapageldiği gibi devam edemez. Trump 'serbest ticareti' uyarlayarak ama 'mali sermayenin serbest akışlarını' koruyarak sistemin kurtarılabileceğini düşünmektedir. Ama bu yanlıştır, çünkü, mevcut ulus-devletler dünyasında sermaye kontrolleri devreye sokulmaksızın ekonomik büyüme olamaz." (Prof. Dr. Prabhat Patnaik ile röportaj, Tricontinental Institue, Dossier 7, Global Finance Domination, Kaynak: https://www.thetricontinental.org/wp-content/uploads/2018/08/180803_Dossier-7_EN_Final_Web.pdf)

Uluslararası Para Fonu (IMF) Başkan Yardımcısı David Lipton, Bloomberg'in düzenlediği bir bankacılık konferansında yaptığı konuşmada, "Pek çoğunuz gibi ben de fırtına bulutlarının yığıldığını görebiliyorum ve krizi önlemek için hazırlıkların tamamlanmadığından korkuyorum" dedi. Lipton'a göre, artık devletlerin borçluluğu o denli yüksek bir düzeydeydi ki, "Hükümetlerin 10 yıl önce yaşadıkları ekonomik bozulmayı karşılayacak rahat imkânlara sahip olmaları" beklenemezdi.[52]

Tam da küresel ekonominin Uzun Durgunluk'tan çıkacağı ihtimali üzerine konuşulurken, bu kez sanayi ülkelerinde bir krizin ilk sinyalleri görülmektedir. Böylece bir kez daha, Büyük Durgunluk'un Uzun Bunalım'la eş anlamlı olduğu, temelinde kâr oranlarındaki düşüşün ve sanayi yatırımlarının düşük kârlılığının bulunduğu bu bunalımın kısa sürede sona ermesinin çok da mümkün görünmediği teyit oluyor.

Sabit sermayede büyük bir kıyımla sabit sermayenin ciddi oranda ucuzlamasına, dünya borç birikiminin ciddi oranlarda eritilmesine, faiz oranlarında düşüş sağlanmasına, kısacası sermaye yatırımlarının yeniden kârlı olacağı ekonomik koşulların yaratılmasına kadar da Büyük Durgunluk sürecektir. Kuşkusuz bu sonsuz bir kriz değildir, ama temelindeki sorunların ağırlığı kadar kapitalizmin bunları çözme yeteneksizliği nedeniyle de kısa vadede çözülemeyecektir.

Toparlarsak; 1960'larda kâr oranlarında yaşanan düşüşü dengelemek için üretimi yeni sömürge ve bağımlı ülkelere taşıyan belli başlı emperyalist merkez ülkeler, "finansallaşarak" mali sermaye ülkelerine dönüştüler. Bu ülkelerde aşırı mali sermaye birikimi ortaya çıktı. Dünya kapitalist ekonomisinin işleyişinde mali sermaye, özellikle de hayalî sermaye merkezî bir rol oynamaya başladı. 1990'lı yıllarda eski Sovyet Bloku ülkelerinin ve Çin'in dünya kapitalist ekonomisiyle bütünleşmesi sonucunda

52 http://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/global-ekonomi-uzerinde-firtina-bulutlari-birikiyor/88000/88964/

emperyalist mali sermaye de atılım yaptı. Hayalî sermaye oluşumu, dünya hasılasının birkaç katı büyüklüğe ulaştı. 1997 sonrasında, kâr oranlarının yeniden düşmeye başlamasıyla birlikte, finansallaşma hız kazandı. Güncel, gerçek üretim durağanlaştıkça, kendisini değer üretim sürecinden bağımsızlaştırarak borsalarda, türev piyasalarında, döviz piyasalarında kazanç arayan sermaye kütleleri de görülmedik boyutlara vardı. Gelecekteki üretimden pay alma taleplerinin bu denli yığılması, bu alana yığılan sermayeyi çöp sermayeye çevirdi ve mali krizlerle yok oluşunu koşulladı.

Bu hayalî sermaye yığılmasının, gerçek ilişkilerden bağımsızca sürekli büyümesi, 21. yüzyılda üretim tabanındaki kârlılık yetmezliğinin yol açtığı mali krizlerin kaçınılmazlığını ortaya koyuyor. Bunlar, *biçimde* mali kriz olarak cereyan etmekle birlikte kökleri *üretim* alanındadır. Özü itibarıyla *sermayenin aşırı birikimi krizleridir.* Kârlı şekilde yatırılamayan sermayenin aşırı birikmesinin, fazla sermayeye dönüşmesinin, fazla sermayenin spekülatif alanlara yığılmasının sonucudur bu mali krizler.[53] *Gelecekteki üretimden hak talepleri biçiminde aşırı yığılan mali sermaye kütleleri, gerçek üretimdeki durgunluğun kaçınılmaz bir sonucu olarak yok olmaktadır.*

2008'de ABD'de yaşanan bunalım da bu türdeydi. Bu mali krizlerin tetiklediği şokun hızla bütün ekonominin bünyesini sarması ve büyük bir ekonomik daralmaya yol açması, mali alanın, günümüz kapitalist ekonomisinin bütünleştirici alanı rolünü oynamasıyla bağıntılıdır.

Hayalî sermaye yeni bir değer üretmez, tersine, gelecekte üretilecek olan değerlerden pay elde etme talebidir.[54] Kapitalist

53 "Finansın muazzam büyümesi, âdeta 'patlaması', kapitalizmin soluksuz kaldığının bir göstergesinden başka bir şey değildir. 1980'lerin başından bu yana birbirini izleyen ve her seferinde daha şiddetli gelen mali krizler bunun kanıtıdır." (Cédric Durand, *Fictitious Capital*, a.g.e., s. 5)

54 "Demiryolu, madencilik, gemicilik vb. şirketlerinin hisse senetleri, gerçek sermayeyi, yani bu girişimlere yatırılmış ve iş görmekte olan sermayeyi ya da ortakların

kâr üretimi zorlaştıkça, hayalî sermayede bir aşırı yığılma görülür. Oysa gelecekteki üretimden pay alma taleplerindeki bu yığılmayı karşılayacak gerçek bir üretim büyümesi söz konusu değildir. Kapitalizmde, gerçek üretimde durgunluğun yaşandığı dönemlerde hayalî sermaye yığılması tipiktir ve kaçınılmaz olarak mali krize yol açar. "Finansallaşma" olarak tanımlanan aşırı mali sermaye birikimi, olmayan bir üretimden, var olmayan bir geliri sızdırma çabasıdır. Hayalî sermaye, kendisini üretim yoluyla değerlenme sürecinden azade etme eğilimindeki sermayedir. Gerçek üretim alanındaki kârlılık azaldıkça, hayalî sermaye hacimlenir.

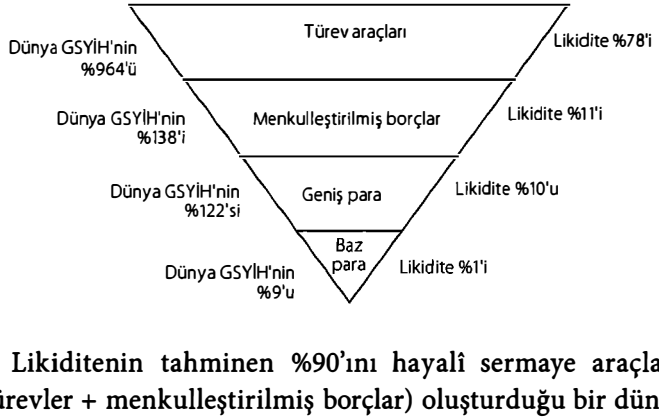
Finansal spekülasyon devlet güvencesiyle donatılır ve finansal kâğıtlara her an nakde dönüştürülebilirlik (*likidite*) özelliği bahşedilir. Böylece gerçek bir değeri temsil etmeyen, ancak sahibine gelecekteki bir değer üzerinde hak tanıyan bu kâğıtlar serbest biçimde dolaşmaya başlar. Bu atfedilmiş likidite, mali sermayeye olağanüstü bir genişleme imkânı sunar. Oysa dünya hasılasından kat kat büyük niceliklere ulaşan finansal kâğıtların tümünün nakde çevrilmesi gerçekte olanaksızdır.[55] Yani, finansal varlıklara devletlerin desteğiyle bahşedilen bu likidite de gerçekte hayalîdir. Herkes bunun kötü bir kumar olduğunu bilir ama bu alana aşırı sermaye yığılması sürekli teşvik edilir. Spekülatif balonların bu biçimde şişirilmesinin sonucu çöp sermaye oluşumu ve bu çöpün nihayet patlayarak yok olmasıdır.[56]

bu tür girişimlerde sermaye olarak harcanmak üzere tahsis ettikleri para tutarını temsil eder. Ama söz konusu sermaye, bir seferinde mülkiyet senetlerinin, yani hisse senetlerinin sermaye değeri, ve diğer seferinde söz konusu girişimlere gerçekten yatırılmış ya da yatırılacak olan sermaye olarak, yani iki kez var olamaz. Yalnızca ikinci biçimde var olur ve hisse senedi, söz konusu sermaye tarafından gerçekleştirilecek olan artı değer, üzerinde, pro rata [orantılı olarak] hak sağlayan bir mülkiyet senedinden başka bir şey değildir." (Marx, *Kapital Cilt III*, Yordam Kitap, s. 470.)

55 Hayalî sermaye biçimleriyle (türevler, borç, banka kredileri) oluşturulan küresel likidite, 2009 yılında dünya GSYH'sının 4,5 katını aşmıştı. (Micheal Roberts, *The Long Depression*, s. 62.)

56 "Finansallaşma tali bir olgu değildir. Modern kapitalizmin örgütlenişinin tam

Toplam küresel likiditeye dair, Yeni Zelanda Merkez Bankası Başkanı Allan Bollard'ın 2007 yılında yaptığı şu tahmini çalışma, gerçeği yaklaşık olarak tarif etmektedir[57]:

Likiditenin tahminen %90'ını hayalî sermaye araçlarının (türevler + menkulleştirilmiş borçlar) oluşturduğu bir dünyada, 'para' da eski tanımını yitirerek başkalaşıma uğramıştır. Para da artık merkez bankalarının bastığı bir kâğıt varlık olmaktan büyük oranda çıkarak, türev sözleşmelerinin sınırsız görünen genişlemesi, bankaların sağladığı sürekli genişleyen krediler ve bunlara dayanan başka menkul varlıklar yoluyla çoğalan hayalî

kalbinde yer alan bir süreçtir. ... Hayalî sermaye henüz üretilmemiş olan zenginliğe yönelik talepleri temsil eder. Onun genişlemesi, gelecekteki üretime yönelik önalımların büyümesi anlamına gelir. ... Hayalî sermayenin yükselişi de çözülmemiş toplumsal ve ekonomik çelişkilerin ürünüdür. Fernand Braudel'in güçlü ifadesiyle finansallaşma bir 'sonbahar işaretidir'." (Cédric Durand, *Fictitious Capital, How Finance is Appropriating Our Future*, Translated by David Broder, Verso Books, 2017, London, s. 1-2.)

57 Kaynak: https://www.bis.org/review/r070315a.pdf Baz para, bankaların merkez bankasında tuttuğu rezervler ile dolaşımdaki banknot ve madeni paraların toplam miktarıdır. Geniş para tanımı ise M2 ve M3 gibi adlar da alır; bu rakam, vadesiz ve vadeli banka mevduatları veya para piyasası fonlarının eklenmesiyle bulunur. Tanımları benzer olmakla beraber, ülkeden ülkeye yasal düzenlemeler sebebiyle kısmen değişiklik gösterir. Parasal taban veya dar para tanımları merkez bankaları tarafından daha kolay denetlenebilir.
Tabloyu Türkçeleştiren ve bizimle paylaşarak dikkatimize sunan Dr. Cüneyt Akman'a teşekkür ederiz.

bir varlığa dönüşmüştür. Reel üretimle hayalî sermaye arasındaki ters piramit ilişkisinin bir benzeri, reel (basılı) para ile hayalî para arasında kurulmuş görünüyor.

Kapitalist üretim, kâr üretimidir. Üretilen mal ve hizmetler ancak bu kâr üretiminin taşıyıcılarıdır. Yani, kapitalizmde üretim baş aşağı durmaktadır. İnsan toplumunun ihtiyaçlarının karşılanması, bu üretim tarzında amaç değil, araçtır. Amaç, bu yolla giderek büyüyen bir kâr kütlesi elde etmek, böylece sermayeyi sürekli genişletmektir. Oysa kapitalizm kendi tarihsel rolünü, *üretimin* sürekli geliştirilmesiyle tanımladı.

> Toplumsal emeğin üretici güçlerinin geliştirilmesi, sermayenin tarihsel görevi ve meşruiyet kaynağıdır. Daha yüksek bir üretim biçiminin maddi koşullarını, farkında olmadan tam da bu yolla yaratır.[58]

Bugün kapitalizm insanlığa üretici güçlerini geliştirmeyi vaat etmiyor. Aksine, kâr için üretim sürdüğü müddetçe, üretici güçlerin mevcut tıkanmasının aşılması mümkün gözükmüyor. Bu durum, kapitalizmin meşruiyetinin geniş kitleler tarafından sorgulanmasına neden oluyor.

Kapitalizmin bugün ulaştığı aşamada, bir yanda trilyonlarca dolarlık sermaye kütleleri, kârlı biçimde yatırılacak alanlar bulamadıkları için borsa, ticari spekülasyon, borç spekülasyonu, vb. asalak alanlara hapsolmakta, *çöp sermayeye* dönüşmekte ve nihayet mali krizlerle yok olup gitmektedir. Bunun karşı kutbunda ise, milyonlarca insan kronik ve kitlesel işsizliğin pençesinde kıvranmakta, yaşam gereçlerini elde edememekte, iş aramaktan dahi vazgeçmekte, sistemin tümüyle dışına itilerek *çöp nüfusa* dönüştürülmektedir. Ayrıca var olan üretim tesisleri de kapasite altında çalıştırılıyor; çünkü kapasite kullanım oranları ürünü ençoklaştırma değil, maliyetleri enazlaştırma prensibiyle belirleniyor.

Kapitalist üretim tarzının iflası, çöp sermaye ve çöp nüfus olgularında en belirgin biçimini alır.

---

58 *Kapital Cilt III*, s. 263.

Çöp nüfus: Kapitalist sistemin tümüyle dışladığı, üretimden kalıcı olarak uzaklaşmış, ancak işgücünden başka da satacak bir şeyi olmayan (mülksüz), artık iş aramaktan dahi vazgeçmiş, dolayısıyla artık işsiz dahi sayılmayan yoksul halk yığınlarıdır.

TÜİK'in son derece güvenilmez istatistiklerine göre dahi, Türkiye'de iş aramaktan umudunu kesmiş nüfus giderek büyümektedir. Mayıs 2017 itibarıyla, "ümidi kırıldığı için iş aramayanlar" ile "iş aramadığı halde işbaşı yapmaya hazır olanlar" 2,5 milyon kişilik devasa bir nüfus grubu oluşturuyordu. Bu rakam işgücüne dahil edilmiyordu, oysa resmî işsiz sayısının (3,9 milyon) yarısından fazlaydı! Gerçek işsiz sayısı ise 6,3 milyon kişi ile olağanüstü bir düzeydeydi.[59] Dahası, bu hesaplama dahi işsizliğin gerçek durumunu yansıtmıyor, zira haftada 1 saat çalışan, diyelim pazarda limon satan bile TÜİK tarafından işsiz sayılmıyor.

Bir başka yazar, "teknolojinin gelişmesi sonucunda oluşan yeni bir sınıftan", "gereksizlerden" söz ediyordu.[60] İnsan yığınlarını sürekli genişleyen ölçekte üretim sürecinden dışlayan teknoloji değil, sermayedir, dolayısıyla *gereksiz* hale gelen de bizzat *sermaye* ve ona dayanan üretim ilişkileridir.

ILO raporları Avrupa'da da giderek büyüyen bir çöp nüfus oluşumuna işaret etmektedir. Örneğin, 2016 yılında, AB üyesi 28 ülkede, çalışabilir durumdaki toplam 8,8 milyon kişi iş aramaktan vazgeçmişti, dolayısıyla işgücünün bir parçası sayılmıyorlardı. Bu insanlar ya bulundukları bölgede iş olanağı olmadığı için ya da önceki iş deneyimlerinde yaşadıkları olumsuzluklardan kaynaklı olarak artık iş aramaktan vazgeçmişlerdi. Yine 2016 yılı verilerinde, 2,3 milyon insan da iş aradığı halde, yakın vadede işe başlama imkânından yoksundu. ILO bu iki kategorinin birleştirilmesiyle elde ettiği "potansiyel işgücü" rakamının Avrupa Birliği'nde 2016'da 11 milyon insana denk geldiğini

59 Erinç Yeldan, *Cumhuriyet*, 17/05/17.

60 Işıl Özgentürk, *Cumhuriyet*, 18.03.2017.

açıklıyordu. Bu insanlar işgücünün içinde sayılmadıkları için, işsizlik oranları da gerçekte olduğundan düşük görünüyordu.[61]

Yine, ABD'de işgücüne katılım oranı 2000 yılında %67 iken, 2015'te %63'ün altına düşmüştü. 2008-09 bunalımının ardından, hem kısa vadeli işsizlik hem de uzun vadeli işsizlik oranları keskin biçimde yükselirken, 2012 itibarıyla kısa vadeli işsizlik normal oranlara gerilemiş durumdayken, uzun vadeli işsizlik çok yüksek düzeylerde kalmaya devam etmiştir. Uzun süre işsiz kaldıkça iş bulma umudunu yitiren Amerikan işçileri arasında iş arama çabası gösterenlerin sayısı da düşmektedir.[62]

İşgücündeki bu azalma *küresel* bir eğilimdir. ILO verilerine göre, dünyada işgücüne katılma oranı 1991'de yaklaşık %66 iken, 2017'de %62'ye düşmüştür. Tabloda göreceğimiz üzere, işgücüne dahil olmayan insanların sayısı son 25 yılda 1 milyar kişi artmıştır. ILO 2019 itibarıyla dünya genelinde 2,2 milyar insanın çalışabilecek durumda olduğu halde işgücüne dahil olmayacağını öngörmektedir.

Keza Türkiye'de de işgücüne dahil olmayan nüfus 1991'de 16 milyondan 2017'de 29 milyon kişiye çıkarak neredeyse iki kat artmıştır.[63]

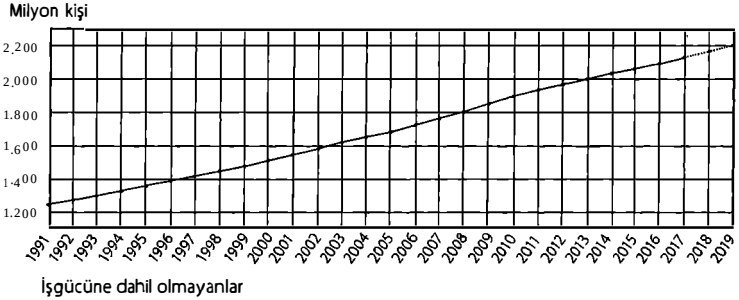
Çöp nüfus, *kronik kitlesel işsizliğin* en sivri ucudur. Aynı zamanda, milyonlarca insanın gerekli emeğinin dahi ortadan kaldırılmasına, her gün milyarlarca emek saatinin gerçekleşmeden yok olmasına sebep olmaktadır. Buna paralel olarak, yarı zamanlı, güvencesiz, düşük ücretli işler güvenceli işlerin yerini almakta, özellikle eğitimli, vasıflı işgücü için katlanılmaz koşullardaki bu tür istihdam da işsizliği büyütmektedir.

---

61 Kaynak: ILO, http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_615594.pdf

62 Michael Roberts, *The Long Depression*, s. 136-7.

63 Kaynak: ILO, ilo.og/wesodata

İşgücüne dahil olmayanlar
Kaynak: ILO, ilo.org/wesodata

Çöp sermaye: Spekülatif sermaye hareketlerine katılan, ancak bu alanda kalmaya devam eden, üretim alanıyla bağı kalıcı olarak kopmuş, spekülatif alana hapsolmuş sermaye kütleleridir. Kaderi, nihayet yok olup gitmektir. Gerçek artı değer üretimiyle alakası kalmadığı için, artık, kavramın gerçek anlamıyla sermaye de sayılmaz.

Marx'ın tanımladığı "fazla nüfus", kriz dönemlerinde geçici olarak işsiz kalıyor ama sonra ekonominin canlanma veya yükseliş aşamalarında yeniden iş buluyor, üretim sürecine dahil oluyordu.[64] Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru işsizlik kronikleşmeye başlamış, Engels bu konuda 1886'da bir gözlemde bulunmuştu.[65]

Çöp nüfus geçici değil, kalıcı olarak üretimden dışlanmıştır ve bu sorunun ekonominin kendiliğinden işleyişi içinde bir çözümü yoktur.[66] (Siyasetin müdahalesi ile sosyal yardımlar ve pi-

64 "Yeniden üretim sürecinin gönenci, büyük genişleme, hızlanma ve canlılık dönemlerinde, işçiler tam olarak istihdam edilir." (Karl Marx, *Kapital Cilt III*, Yordam Kitap, s. 449.)

65 "Birbirini izleyen her kış, şu soruyu yeniden gündeme getiriyor: 'İşsizleri ne yapmalı?' Ama işsizlerin sayısı yıldan yıla kabarırken, ortada bu soruya cevap verebilecek kimse yok; ve biz, neredeyse, işsizlerin sabırlarını yitirecekleri ve kaderlerini kendi ellerine alacakları anı hesaplayabilecek durumdayız." (Engels, Kapital'in İngilizce Basımına Önsöz, *Kapital Cilt I*, Yordam Kitap, s. 38) Engels'in burada kronik işsizliği saptaması kadar, işsizleri potansiyel bir özne olarak ele alması da dikkat çekicidir.

66 "İsrafın en kötü çeşidi: insan israfıdır, yığınsal ölçekte 'gereksiz nüfus'un ortaya çıkışıdır, ki bu insanlar, hem sermayenin üretken ilerlemeleri, hem de 'gerçekleştirme sürecinde' artan zorlukları nedeniyle artık, kâr üretiminin ve değişim-değerinin müsrifçe çoğaltılmasının dar kalıplarına sığamazlar." (István Mészáros, *Beyond Capital*,

yasa dışı dağıtım mekanizmaları çerçevesinde bu toplumsal kesimin ekonomiye bir biçimde yeniden içerilmesi mümkündür.)

Marx'ın tanımladığı "fazla sermaye" de yine geçici olarak, kârlı biçimde yatırılacak bir alan bulamadığı için üretim dışı kalıyordu. Çöp sermaye bunun çok ötesinde, varoluş alanı, üretim alanının dışında bulunan, gerçek üretimle bağsız bir sermaye türüdür. Aşırı birikmiş fazla sermayedir. Kapitalist koşullar hâkim olmasa pekâlâ üretken biçimde kullanılabilecekken, kâr amaçlı üretimin hâkimiyeti nedeniyle asalak alanlara hapsolan bir toplumsal zenginlik niceliğidir.

İnsanlığın üretici güçlerinin sermaye egemenliği altında olması, bugün, *üretim tarzında bir dağılmaya, parçalanmaya* yol açmıştır. Üretim tarzının *dağılması*, Roma'nın yıkılış döneminde[67], Osmanlı'nın 'Büyük Kaçgunluk' döneminde[68], vb. görülen büyük bir toplumsal bunalım halidir. Tipik özelliği, eski üretim

---

Towards a Theory of Transition, s. 702, Monthly Review Press, New York, 1995.)

67 "'Barbarlığa dönüş' derken, emek üretkenliğinin ve hayat şartlarının kapitalizm öncesi zamanlara doğru keskin bir geri gidişini kastediyorum. Roma Cumhuriyeti, 500 yıldan fazla bir süre boyunca var gücüyle yükselirken, özgür köylü üretimi ve toprak sahiplerinin çiftlikleri tarafından finanse edilen bir savaş makinesine dayanıyordu. Derken köle sahiplerinin Roma İmparatorluğu 400 yıl boyunca aşağıya doğru kaydı, ta ki Avrupa barbarlığın içine düşene değin. Romalıların geliştirdiği teknoloji (Yunanlıların önceden icat ettiği yeniliklerden devşirilmişti) çoğunlukla unutuldu ve kullanılmaz oldu. Bu yeniden yaşanabilir. Her şeyin çok hızlı olduğu bir dünyada bu çok daha hızla gerçekleşebilir." (Michael Roberts, *The Long Depression*, s. 270-1.)

68 Osmanlı İmparatorluğu'nda 1550'lerden itibaren merkezî feodal üretim tarzının biriken çelişkileri, 1603-1606 arasında doruk noktasına vararak, üretim düzeninin hemen tümüyle dağıldığı, reayanın 'çift bozarak' tarımdan koptuğu, kitleler haline 'eşkıya' grupları meydana getirdiği, Celalî İsyanlarının yayıldığı *Büyük Kaçgunluk* dönemini meydana getirdi. Çatışmanın temelinde, tımar sisteminin ve ona dayanan merkezî feodalitenin, para ranta (iltizam) geçişle ve bununla beraber oluşan yerel mültezim sınıfı (tefeci-tüccar sermayesi) ile çelişkileri yatıyordu. Merkezî feodalite dağılıyor, yerel feodalite ve onunla beraber tefeci-tüccar sermayesi gelişiyordu. Hem merkezî hem de yerel feodallerin ağır vergileri ve soygunu altında bunalan köylülük, çareyi üretimi terk ederek eşkıyalaşmakta bulmuştu. Büyük Kaçgunluk 1606'da, Celalî İsyanları 1650'lerde merkezî feodalitenin restorasyonu ve yerel feodalitenin ezilmesiyle son bulduysa da etkileri Osmanlı'nın yıkılmasına kadar çeşitli biçimlerde sürdü.

tarzının insan toplumunu üretime koşmayı artık başaramaması, üretim saflarında bir bozulma ve dağılmanın ortaya çıkması, işsizliğin kalıcı ve kitlesel hale gelmesi, üretken kaynakların üretim dışı kalması ve dolayısıyla çürüyüp yok olması vb.dir.

Çöp sermaye ve çöp nüfus olgularının kalıcılaşması ve giderek büyümesi, kapitalist üretim tarzındaki dağılmanın somut göstergeleridir.

Kapitalist üretim ilişkileri, insanlığın bütün üretken kaynaklarını sermayeye, bütün emek gücünü de ücretli emeğe dönüştürme eğilimindedir. Her şeyi metalaştırma, metaları sermayeleştirme, insanları proleterleştirme eğilimleri sermayeye içkindir. İşte bugünkü aşamada, kapitalizm bir yandan insanlığın kaynaklarını sermayeye dönüştürmekte, ama diğer yandan onları asalak alanlara yığmaktadır. Bir yandan esnafı, köylüyü mülksüzleştirip ücretli işçi yapmakta, ama diğer yandan onları işsiz bırakmaktadır.

Kâr için üretimin imkânsızlaşması oranında, hem sermaye "işsiz" ve atıl kalmakta, asalak alanlarda hapsolup yok olmaktadır; hem de uzun süreli işsizlik içinde bırakılan emekçi yığınlar üretimden koparak açlığa ve toplumsal çürümeye mahkûm edilmektedir.

Kronik kitlesel işsizlik kadar, spekülatif alanlara aşırı sermaye yığılması da *emek-sermaye çelişkisinin en uç noktaya varmış ifadesinden başka bir şey değildir.* Çöp nüfus ve çöp sermaye; ücretli emek ile sermaye çelişkisinin, artık nihai bir krizle; *ancak her ikisini de ortadan kaldıracak bir toplumsal devrim tarafından çözülebilecek bir krizle* karşı karşıya bulunduğunu gösteren ve giderek boyutlanan sosyal olgulardır.

Toplumun giderek genişleyen kesimlerinin üretimden kalıcı olarak dışlanması, ücret geliri elde edememeleri, bu insanların *ihtiyaçlarını piyasadan karşılayamamaları* anlamına da gelir. İnsan ihtiyaçlarının piyasadan, para ödenerek karşılandığı kapitalist formasyonda, toplumu birbirine bağlayan yegâne eko-

nomik bağ, piyasadır. Ya da başka bir ifadeyle, *toplumsal bağımdaşlık* piyasa *dolayımıyla* sağlanır. Ürünlerin ve hizmetlerin topluma dağıtıldığı sosyal mekanizma, piyasadır. Herkes belli bir parasal gelir elde eder ve bu gelirle piyasadan ihtiyaç duyduğu metaları satın alır. Oysa kronik-kitlesel işsizlik, bu *önkoşulu* ortadan kaldırır, bu *varsayımı* çürütür. Giderek büyüyen insan yığınlarını doğrudan açlıkla, sağlıksızlıkla, temel ihtiyaçlarını karşılayamamakla yüz yüze bırakır. Paraya/piyasaya dayalı ürün dağılımı tıkanır, iflas eder. İhtiyaç nesnelerinin piyasadan edinilmesi zorunluluğu, giderek genişleyen bir nüfusu bizzat boğan bir ele dönüşür.

Dolayısıyla çöp nüfusun ortaya çıkması ve giderek kalıcılaşması, kapitalist piyasanın da bunalımını ortaya çıkartır. Giderek büyüyen bir insan kitlesinin ihtiyaçları, piyasa dışı yeniden dağıtım mekanizmalarıyla, devlet tarafından karşılanmak durumunda kalır. Neoliberal piyasa köktenciliği işlemez hale gelir. Devletin bir yeniden dağıtım aracı olarak devreye girmesi kaçınılmazdır, ama artık bu 20. yüzyılda olduğu gibi sosyal haklar/sosyal devlet biçiminde değil de toplumun belli bir kesimine sadaka dağıtımı, politik himaye karşılığı sağlanan bir inayete dönüştürülür. Sağ popülist siyasetin, hatta açıkça ırkçı siyasal partilerin ekonomik programı, yoksulların bu biçimde yedeklenmesini öngörür.

Bu olgu aynı zamanda, kapitalist kentlerin devasa kenar mahallelerinin mafya ağlarıyla kaplanmasının maddi zeminini oluşturmaktadır. Dışlananların kenti, kent hizmetlerinden yoksun, sosyal hayattan kopuk, bunalım dolu yaşamlara ev sahipliği yapmaktadır.

Eğitimin yaygınlaşmasıyla, vasıflı işgücü kitleselleşmiştir. Kapitalizm vasıflı genç işgücünü emememekte, onları işsiz ve atıl bırakarak vasıfsız işlerde çalışmaya zorlamaktadır. Böylece geçen yıllar içinde, genç emekçilerin vasıfları yavaş yavaş kaybolmakta, vasıflı işgücü vasıfsız işgücüne dönüşmektedir.

Mali sermaye ülkeleri, sanayi ülkeleri

Lenin *Emperyalizm*'de, mali sermayenin sanayi sermayesi ile kaynaşarak ona hâkim hale gelişini, buna bağlı olarak da bir egemen sınıf fraksiyonu olarak mali oligarşinin yükselişini ortaya koymuştu.

Lenin'in döneminde bu hareket, ulusal ekonomiler bünyesinde meydana geliyordu. Alman, İngiliz, Amerikan, Fransız vd. bankaları, ulusal sanayilerini hâkimiyet altına alıyor ve sömürgelerdeki köylü ulusları yağmalıyordu. Sömürge, yarı sömürge ülkelerde sermaye henüz sadece "biçimsel hâkimiyet" kurmuştu[69]. Ancak "dünyanın kırları", 20. yüzyıl sonlarında sanayileştiler. Yeni bir uluslararası işbölümü çerçevesinde, bu ülkelerde dış pazara (ihracata) yönelik, ucuz işgücü temelinde bir sanayi geliştirildi. Bu yoldan, mali sermayenin sanayi sermayesi üzerindeki egemenliği de uluslararası düzeyde yeniden örgütlendi. Emperyalist Batı, 19. ve 20. yüzyıllarda ucuz sanayi ürünleri ihraç ettiği köylü uluslara, 20. yüzyılın son çeyreğinde, bizzat sanayi üretimini "ihraç etti". İşgücünün çok ucuz, doğayı yağmalamanın ve ölçüsüzce kirletmenin serbest olduğu Doğu Asya, Latin Amerika, Kuzey Afrika ülkelerinde sermaye çok daha yüksek kâr oranları elde edebiliyordu. Böylece emperyalist mali sermaye, 1974/75 dünya ekonomik bunalımını, bu krizi köylü uluslara ihraç ederek ve içte örgütlü emeği ezen neoliberal politikalar uygulayarak aştı.

Mali sermayenin sanayi sermayesi üzerindeki egemenliği, 21. yüzyılda, *mali sermaye ülkelerinin* (ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, Japonya) *sanayi ülkeleri* (Çin, Hindistan, Brezilya, Güney Kore, Singapur, Endonezya, Güney Afrika, Vietnam, Meksika, Vietnam, Türkiye vd.) *üzerindeki egemenliği* biçimini aldı.

---

69 İngiliz sömürge yönetiminin üretim tarzında bir altüst oluşa yol açtığı ve kapitalist üretim tarzını yerleştirdiği Hindistan hariç.

Her tanımlama bir sınırlamadır. Burada, ülkeleri kapitalist dünya ekonomisi içindeki rollerine göre sınıflandırıyoruz. Kuşkusuz, halen ABD'de de belli bir sanayi üretimi vardır; ama ABD'nin sanayi üretimi büyük oranda Çin, Meksika gibi ülkelere kaydırılmıştır. Yine, Çin de büyük bir mali sermayeye sahiptir. Ama bu ülkenin dünya ekonomisi içindeki rolü, küresel sanayi üretiminin ana kaldıracı olmaktır. Mali sermaye ülkeleri içinde Japonya en üretkenidir; ne var ki üretimi en ileri tekniğe (robotlar vb.) dayandığı için, Japonya da ancak, mali sermayesinin başka ülkelerden aktardığı artı değerle ayakta durmaktadır. Bu yüzden de ekonomisi kronik bir durgunluktan yakasını sıyıramamaktadır. Japonya dünyada kamu borçlarının GSYH'ya oranının en yüksek olduğu ülkedir (%250), borçluluk düzeyi Yunanistan'dan dahi fazladır.[70]

Okur, haklı olarak, Türkiye'nin bu sınıflandırmadaki yerini soracaktır. Türkiye mali sermaye ülkelerinin sömürüsü altında, ABD ve Avrupa emperyalistlerinin bir mali-ekonomik sömürgesi konumundadır. Her ne kadar AKP iktidarının 2008 krizini izleyen dönemdeki "ucuz dövize dayalı ithalat" politikası nedeniyle zayıflamış da olsa, yine de bir sanayi ülkesidir. Türkiye'nin 2016'da ihracatı 142,6 milyar dolardır (bu rakam Endonezya'nın ihracatına denktir), ihraç ettiği ilk 10 ürünün 8'i sanayi ürünüdür. Bu ihracatın yaklaşık yarısı Avrupa ülkelerine gitmektedir.[71]

Mali sermaye ülkeleri, sanayi üretimini bizzat yapmadıkları, üretken faaliyeti başka ülkelere yıktıkları halde; a) para-sermayeyi ellerinde yoğunlaştırdıkları, b) en ileri tekniği, özellikle de bilgisayar ve otomasyon teknolojilerini tekellerinde tuttukları, c) geniş-ölçekli toptan alıcı konumlarını kullandıkları için, dünya sanayi üretiminden çıkan artı değerin aslan payı yine de bu ülkelerin mali sermayelerine düşüyor.

70 Kaynak: The Spectator Index, https://twitter.com/spectatorindex/status/890610247546527744

71 Kaynak: worldstopexports.com

Sanayi ülkeleri ise, kapitalist dünya üretiminin canlı özünü oluşturdukları halde, birer mali-ekonomik sömürge haline gelmişlerdir (Rusya, Çin ve Hindistan hariç. Fakat bu üç ülke de henüz emperyalist mali sermayenin genel belirlenimi altındadır).

Mali sermaye ülkelerinden ABD'de 2007'de mali kriz biçiminde başlayıp 2008-09'da küresel bir ekonomik krize dönüşen, 2011'de Avrupa'da ikinci bir krize yol açan sıçrayan mali-ekonomik kriz, on yıldır süren Büyük Durgunluk'a dönüştüğünde, sanayi ülkeleri bu krizden o denli etkilenmedi. Özellikle Çin ve Hindistan, bu on yılda, dünya ekonomisinin taşıyıcı kolonları oldular.[72] Batı'nın durgunluğuna karşın, sanayi ülkelerinde üretim ateşi hâlâ yanmaya devam ediyordu. Büyük Durgunluk, bu iki ülke grubu arasındaki dengeleri sanayi ülkeleri lehine kısmen değiştirdi.[73]

Büyük Durgunluk döneminde Çin, *ekonomik ve mali alanda* yükselen güç oldu. Ekonomik güç en nihayetinde üretimden geldiği için, bu gelişmeler neticesinde –yavaş da olsa– dünyanın ekonomik ekseninde Doğu'ya doğru nispi bir kayış meydana geldi.

---

72 ABD+Avrupa Birliği'nin dünya hasılasına katkısı 2000 yılında %41'den 2013'te %13'e indi. Çin+Hindistan'ın dünya hasılasına katkısı ise 2000 yılında %24'ten 2013 yılında %41'e çıktı. Bkz: Minqi Li, *China and the 21st Century Crisis*, Pluto Press, 2016, Londra, s. 4.

73 1999'dan 2015'e Dünya Hasılası cari fiyatlarla 32,5 trilyon $'dan 73,6 trilyon $'a çıkar ve 2,26 kat (%126) artarken, ABD'nin Dünya hasılasındaki payı %21,9'dan %15,8'e, Euro Bölgesi'nin payı %15,8'den %12'ye, Japonya'nın payı ise %7,6'dan %4'e geriledi. Çin'in payı %11,2'den %17,3'e, Hindistan'ın payı ise %4,6'dan %7'ye çıktı. (Aktaran: Mahfi Eğilmez, "Dünyanın Ekonomik Görünümü 2017", http://www.mahfiegilmez.com/2016/10/dunyann-ekonomik-gorunumu-2017.html)
Çin 2000 yılında sadece 4 ülkenin en büyük ticaret ortağıyken, bu sayı 2016'da, ABD de dahil 100 ülkeye ulaştı (E. Yıldızoğlu, *Cumhuriyet*, 18/05/2017).
Çin'de üretici güçlerin sıçramalı gelişimi ihracat rakamlarına da yansıyor: 1985: 27 milyar $, 1995: 148 milyar $, 2005: 761 milyar $, 2015: 2,3 trilyon $.
2017'de Çin, dünyanın en büyük emtia ihracatçısı oldu. Toplam dünya emtia ihracatının %13'ü Çin tarafından gerçekleştirildi. Çin'in dış ticaret fazlası 421 milyar $'dı. Ne var ki hizmetler ihracatında ABD 1. Çin ise 5. sıradaydı. (Veriler: DTÖ)

Sovyetler'in sanayi altyapısını zayıflatan Hruşçov-Brejnev dönemlerinin ve bu altyapıyı imha eden Gorbaçov-Yeltsin döneminin ardından[74] sanayi üretimi dibe vuran ve hâlâ toparlanamayan Rusya, dünya ekonomisinde esasen hammadde (özellikle enerji) tedarikçisi rolünü üstlendiği için, yine de sanayi ülkeleri grubuna dahildir.[75] Rusya'nın "Hammadde Süper Gücü" olarak rolü, bizzat Vladimir Putin tarafından da "Rus Ekonomisinin Gelişim Stratejisinde Madenlerin Rolü" (1999) adlı makalesinde kabul ediliyordu:

> Görünüşe göre Rusya ekonomisi 21. yüzyılda, en azından ilk yarısında hammadde yönelimini koruyacaktır. Rusya'daki maden rezervlerinin potansiyel değeri, ülkenin madeni-hammadde rezervlerini, Rusya'nın sürdürülebilir kalkınmasının temeli olarak

74 1960'da Sovyetler Birliği halen dünyanın ikinci büyük ekonomik gücüydü, Batı Avrupa ve Japonya'yı geride bırakıyordu ve sadece ABD tarafından geçiliyordu. 1990'a gelindiğinde, SSCB ekonomisi Batı Avrupa'nın üçte biri ve Japonya'nın yarısı kadar olmuştu. Böylece "piyasa sosyalizmi" döneminde SSCB, Hruşçov tarafından formüle edilen "ABD'ye yetişme ve onu geçme" politikası bir yana, Batı Avrupa ve Japonya'nın da gerisine düşerek dördüncü ekonomik güç haline gelmişti. (Stefan Engel, *Twilight Of The Gods -Götterdammerung- over the New World Order*, Verlag Neuer Weg, 2003, Essen, s. 199.)
SSCB'nin yıkılmasının ardından, 1991'den 1995'e kadar Rusya sanayi üretimi %46 oranında geriledi. Açık bir sanayi kıyımıydı bu. Devlet mülkiyetindeki işletmeler yağmalandı, malzemeleri yok pahasına satıldı, kapatıldı. (Stefan Engel, *On the Emergence of the New-Imperialist Countries*, Verlag Neuer Weg, August 2017, Essen, s. 38)

75 2017'de Rusya'nın GSYH'sı 1,5 trilyon $, Çin'in GSYH'sı 12,2 trilyon $, ABD'nin GSYH'sı ise 19,3 trilyon $'dı. (data.worldbank.org)
Rusya'nın dünya hasılasındaki payı 1999'dan 2015'e, %2,4'ten ancak %3,3'e çıktı. (M. Eğilmez, a.g.e.) 2016 yılında Rusya'nın toplam ihracatının yarısı "Petrol dahil mineral yakıtlar" kaleminden oluşuyordu (%47,2). Makine ihracatının payı sadece %3,6 idi. Bu da Rus ekonomisini petrol ve hammadde fiyatlarındaki oynamalara son derece bağımlı ve kırılgan hale getiriyor. Buna karşılık, Çin'in ihracatının toplam %42,6'sını elektronik makineler, makine aksamı ve bilgisayar oluşturmaktaydı, ilk 10 ihraç ürününün *tümü* sanayi ürünleriydi. (http://www.worldstopexports.com)
2016 yılında Rusya'nın yaptığı Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) hacmi 27,3 milyar $, Çin'inki (Hong Kong dahil) 245,6 milyar $ oldu. Rusya'ya yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım 37,7 milyar $ iken, Çin'e yapılan 241,8 milyar $'dı. (UNCTAD World Investment Report 2017, unctad.org)

görmemize izin veriyor. Rusya'nın devasa bir doğal kaynak potansiyeline sahip olması, ona sanayi ülkeleri arasında özel bir yer sağlamaktadır. Kaynak potansiyelinin etkili kullanımı, Rusya'nın dünya pazarına katılımının sürdürülebilirliğinin en önemli ön koşullarından biri olacaktır."[76]

Çin'in iktisadi gücünün çok gerisinde kalmakla birlikte, Rusya da bu dönemde *askerî bir güç* olarak yükseldi. Önce Gürcistan'da, sonra Ukrayna'da, nihayet Suriye'de ABD'nin askerî gücünü dengeleyebileceğini ve durumu değiştirebileceğini gösterdi. Avrupa'nın Ukrayna krizi bahanesiyle uyguladığı ekonomik yaptırımların Rus ekonomisine derin etkileri ise, bu ülkenin ekonomik zayıflıklarını, kırılganlıklarını sergiledi. Rus Çarlığı'nın yıkılışının yüzüncü yıldönümünde, Rusya, çarlık dönemindekine benzer bir "askerî emperyalist" güç olarak yeniden sahnededir. ABD'nin onda biri kadar GSYH'ya sahip bir ülkenin küresel düzlemde ABD'ye karşı koyabilen bir güç olmasının tarihsel arka planında, Sovyetler Birliği tarafından geliştirilmiş diplomatik ilişkileri, (Putin dahil) askerî-istihbarat kadrolarını ve askerî teknolojiyi devralmış olmasının hatırı sayılır bir rolü bulunmaktadır.

Çin'in ekonomik, Rusya'nın askerî-diplomatik alanlarda son on yılda sergiledikleri gelişme, Amerikan tek yanlı küresel hegemonyasını sorgulamaktadır. Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika'nın oluşturduğu BRICS grubunun yeni bir emperyalist güç odağı olup olamayacağı gözlemlenmektedir. Bu gruba paralel Şangay İşbirliği Örgütü'nün de birleşik bir askerî-politik blok olarak gelişimi dikkat çekicidir. (BRICS üyelerinden Güney Afrika hariç tümü aynı zamanda ŞİÖ üyesidir.)

Amerikan tekelleri, üretken tözü kendi elleriyle aktardıkları ülkelerin, bunu bir avantaja çeviriyor olmasını rahatsızlıkla

76 Kaynak: http://www.priroda.ru/upload/iblock/77c/file.pdf Çeviri: Fırat Sözeri. Bu makaleden kısımları da içeren Maksim Lebskiy'in *Abstrakt Dergi*'de yayınlanan "Rusya Kapitalizminin Gelişimi Bağlamında Sosyalist Hareketin Krizi" başlıklı makalesine bkz. http://www.abstraktdergi.net/rusya-kapitalizminin-gelisimi-baglaminda-sosyalist-hareketin-krizi/

izlemektedir. Donald Trump'ın dile getirdiği Amerikan ekonomik milliyetçiliği, genelde sanayi ülkelerine, özelde ise Çin'e karşı Amerikan tekellerinin azami kâr hırsının politik ifadesidir. Trump figürünün siyasette yer edinmesi, kapitalizmin organik bunalımının olduğu kadar, Amerikan hegemonyasının bunalımının da sembolü olmuştur. Seçildiği günden bu yana her ne kadar ekonomik milliyetçilik iddialarının çoğunu gerçekleştiremese de, ABD'nin CEO'su havalarında her görüştüğü devlet başkanına silah satarak Amerikan askerî-sınai kompleksini canlandırmaktadır. Gerçekte, Trump'ın uyguladığı ya da uygulamaya çalıştığı politikalar (NAFTA'nın dağıtılması, NATO'yu sorgulamak, Çin'e karşı ticaret savaşı, Meksika sınırına duvar, Müslüman ülke vatandaşlarına ABD'ye giriş yasağı vb.) ne kapitalizmin bunalımına çare olur ne de Amerikan hegemonyasını güçlendirir, tam tersi doğrudur.[77] Nitekim ABD bu adımlarla birlikte, en yakın müttefikleri arasında olan Kanada, Almanya, Fransa ile politik krizler yaşamaya başlamıştır. Trump'a kadar gelen dönemde, Amerikan tek yanlı hegemonyasının olmazsa olmazı, bu ülkelerin Amerikan eksenine sıkıca bağlı kılınmasıydı. Neticede gelinen noktada, Almanya ve Fransa NATO'dan ayrı bir Avrupa ordusu kurma girişimlerini başlattılar vb.

Emperyalist küreselleşme hareketiyle dünyanın dört bir yanına, nerede azami kârı bulduysa oraya dağılan Amerikan sanayi sermayesini ABD'ye yeniden toplamak, tekelci kapitalizmin azami kâr yasasına aykırıdır. Zira sanayinin bu ülkelere taşınması hareketi tam da ABD'deki toplumsal (ücret, ekolojik ko-

77 "Bu tutumun küresel ekonomi ve küresel güvenlik sistemi için oluşturduğu tehlikeyi ne kadar vurgulasak az. Bugün dünyada ekonomik milliyetçilik son derece revaçta. Geleneksel olarak, açık ticaret ve yatırım düzeni ABD'nin hegemonik yapısının ayaktâ kalmasına bağlıydı. Eğer ABD sözleşme şartlarını tek taraflı değiştirme yoluna giderse, dünyadaki birçok güçlü oyuncu da buna aynı biçimde karşılık vermekten memnun olacaktır, bu da en nihayetinde 1930'ları hatırlatır biçimde aşağıya doğru inen bir ekonomik sarmalı tetikleyecektir." (Francis Fukuyama, "Dünyaya karşı ABD? Trump'ın Amerikası ve Yeni Küresel Düzen", *Financial Times*, Çeviren: İlker Kocael, http://medyascope.tv/2016/11/19/francis-fukuyama-dunyaya-karsi-abd-trumpin-amerikasi-yeni-kuresel-duzen/)

ruma vd.) ve iktisadi (teknik düzeyin yüksekliği) koşullar nedeniyle idi. ABD'de yeni bir sanayi üretimi ancak robot teknolojisi temelinde inşa edilebilir. Bu, ABD'ye belli bir üretim gücü kazandırır. Ancak robot sanayisi kendi başına bir kâr kaynağı değildir. Dolayısıyla ABD de ancak Japonya gibi[78] yine mali sermaye gücüne dayanarak başka ülkelerin artı değerini sızdırmak durumunda kalacaktır. Japonya'dan farklı olarak, ABD askerî sanayisini geliştirerek, militarizme yatırım yaparak durgunluktan çıkabilir.[79] Nitekim Trump 2018 bütçesinde askerî harcamaları 54 milyar dolar artırarak, her gittiği ülkeye yüzmilyarlarca dolarlık silah kontratları imzalatarak var gücüyle militarizmi teşvik etmektedir. Fakat bu çabanın da Amerikan ekonomisini çürümeden kurtaramayacağı açıktır.

Amerikan emperyalizminin kurumsal yapısı, bu gerçeklerden hareket ederek Trump'ı büyük oranda bloke etmiş ve geleneksel politikanın dışına çıkmasına izin vermemiştir. Ancak yine de Trump'ın iktidara gelişini sürreel bir olay, bir *post-truth*[80] (hakikat sonrası) vakası, bir delilik vesikası vb. sayan liberal söylem son derece yanıltıcıdır. Trump, kapanan sanayi

78 Japon kapitalizminin uzun süreli durgunluğundan kurtulmasının, kapitalist sınırlar içindeki bilinen yegâne yolu militarizmi geliştirmek olduğu için, Japon Başbakanı Şinzo Abe, 1945'te ülkesine getirilen askerî sınırlamaları kaldırmak yönünde zorlamalara girmektedir. Bu sınırların kaldırılması, Japonya'nın yeniden güçlü bir ordu kurarak militarist bir güç olarak yükselişi, dünya dengelerini altüst edebilir. Bu devasa militarist proje Japon kapitalizmini 1999'dan beri içinde debelendiği durgunluktan çıkarmakla kalmayacak, yeni emperyalist fetihler peşinde koşmasını da gerekli kılacaktır. Japon militarizminin geliştirilmesi, ABD'nin Çin'e ve genel olarak mali sermaye ülkelerinin sanayi ülkelerine karşı dengeyi kendi lehlerine bozma hamlesi olabilir. Nitekim Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin nükleer denemeleri bahane edilerek Japon militarizminin önü sürekli açılmaktadır. Ne var ki insanlık için bunun sonuçları çok ağır olacaktır.

79 Peter Navarro bu makalesinde, Trump'ın ABD savaş sanayisini tümüyle Çin ürünlerinden arındırma politikasını ele alıyor: https://www.foxnews.com/opinion/trump-administration-is-protecting-americas-vital-manufacturing-and-defense-industrial-base-from-big-risks

80 *"Liberals have lost most of the arguments in 2016"* (Liberaller 2016 yılında savlarının büyük çoğunluğunu yitirdiler) (*The Economist*, 24/12/2016) Eğer hayat liberallerin savlarına uymuyorsa, o zaman hakikat sonrası bir dünyadayız demektir!

işletmeleri nedeniyle işsiz kalan, yoksullaşan beyaz erkek işçilerin kitle desteğine olduğu kadar, başta silah tekelleri gelmek üzere Amerikan mali sermayesinin en saldırgan unsurlarının da aktif desteğine sahiptir. Onların en derin arzularını siyasetine temel almaktadır.

BRİCS henüz yeni bir emperyalist odak haline gelmekten uzaktır.[81] ABD henüz dünya hegemonyasını elinde tutmaktadır. Ne var ki eşitsiz gelişim yasası, kapitalizmin emperyalist aşamasında mutlak bir yasa olarak işlemeye devam etmektedir. Gelişmelerin Rusya-Çin eksenli yeni bir emperyalist odağın oluşmasına doğru olacağını öngörmek kehanet sayılmaz. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tüm kapitalist dünyanın hamiliğini üstlenen, Soğuk Savaş'ın kapitalizmin zaferiyle sonuçlanmasının ardından bu rolü tescillenen ABD, 21. yüzyılın girişinde, Büyük Bunalım'ın koşulladığı bir hegemonya bunalımı yaşamaktadır.

Rusya-Çin ekseninin zayıf karnı, ancak iki ülkenin birleşik gücünün ABD karşısında sınırlayıcı bir güç oluşturabilmesidir. (Soğuk Savaş'ta ABD'nin zaferinin önünü açan en önemli gelişmelerden biri, SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında 1960'ta yaşanan kopuştu.) Üzerine fırtınalar koparılan Trump'ın "Rus dostluğu", iki ülke arasındaki bağları zayıflatmak için Rusya'yla yakınlaşmak, böylece Çin'i izole etmekten ibarettir –ki pratikte Amerikan kurumsal yapısı Rusya'yla taktik bir yakınlaşmayı dahi kaldıramamıştır. Suriye, Ukrayna, Yemen, Irak gibi birçok alanda ABD-Rusya arasında hem işbirliği hem çatışma halinin sürdüğü örtük bir rekabet süregitmektedir. ABD-Rusya çelişkisinin düğüm noktası Ortadoğu'dur.

81 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına baktığımızda, BRICS ülkelerinin kendi içinde yaptığı Doğrudan Yatırımların oranı, 2010'da %3'ten, 2015'te ancak %10'a çıkmıştır. ("UNCTAD Küresel Yatırım Raporu 2017", s. 18-19) ABD ve AB'nin oluşturduğu Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) grubu için aynı oran 2014'te %63'tü. Yani ABD-AB Bloku, toplam doğrudan yabancı yatırımlarının %63'ünü *kendi içerisinde* yapıyordu. Bu iki oran, ABD-AB Bloku ile kıyaslandığında, BRICS'in kaynaşmış bir odak olmanın fersah fersah uzağında olduğunu gösteriyor (Kaynak: "UNCTAD, Küresel Yatırım Raporu 2016", s. 10-12)

Ancak Venezuela'da yaşanan politik krize ABD'nin darbe girişimiyle müdahil olması ve Rusya'nın buna karşın Venezuela'yı koruma altına almasıyla birlikte, Soğuk Savaş'tan sonra ilk kez Batı Yarıküre'de de bu iki güç açıktan karşı karşıya gelmiştir. Venezuela krizinin gelişim doğrultusunun ortaya koyacağı veriler, dünyanın gerçekten iki kutuplu hale gelip gelmediğini sınamamıza imkân verecektir.

Keza Amerikan emperyalizminin Çin'i kuşatma çabaları Japonya, Vietnam, Filipinler ile Çin arasında Güney Çin Denizi'nde tetiklenen krizlerde açığa çıkmaktadır. Rusya ve Çin'in yükselişine karşı, ABD, Japonya'nın yeniden silahlanmasının önünü açmaktadır. Yine, Çin'in müttefiki olarak Kuzey Kore'ye yönelik yaptırım ve savaş tehditleri de ABD-Çin rekabetinin alanlarından biridir.

Uluslararası Marksist hareket içinde, hangi devletlerin emperyalist olduğuna dair sıcak bir tartışma yürüyor. Tabii bu salt bir doktrin tartışması değil. Politik tutumları doğrudan belirliyor. Çin emperyalist midir? Rusya? Hindistan? Avustralya? Brezilya? Güney Afrika? Tekelci kapitalizmin hüküm sürdüğü bütün bu devletler emperyalist ise, bu, dünya nüfusunun büyük çoğunluğuna denk gelir. Bu kez, ezilen uluslar neredediir? Örneğin Almanya Marksist Leninist Partisi'nin (MLPD) lideri Stefan Engel, BRICS ülkelerini "yeni emperyalistler" olarak nitelendiriyor.[82] Hatta bu kitapta, Türkiye bile yeni-emperyalist bir ülke olarak tanımlanıyor. Engel'in emperyalist olarak nitelendirdiği Hindistan'ı, Hindistan Komünist Partisi (Marksist-Leninist) Kızıl Yıldız liderlerinden P.J. James ise yeni-sömürge olarak görüyor.[83]

82 Stefan Engel, *On the Emergence of the New-Imperialist Countries*, Verlag Neuer Weg, August 2017, Essen.

83 P.J. James, *Imperialism in the Neocolonial Phase, Massline Publication*, Kerala, Hindistan, Ekim 2011. Bu kitabın özellikle "India: A Showcase of Neocolonialism" bölümü (s. 306-412)

Hemen her tekelci kapitalist devleti emperyalist sayan savın karşı kutbunda, ABD ve Batı Avrupa dışında hiçbir gücü emperyalist görmeyenler var. ABD'li Marksistlerin bazıları Çin'i sosyalist olarak görüyor, gelişimini anti-emperyalist bir hamle sayıyor.[84] Ortadoğulu kimi devrimci hareketler Rusya'yı emperyalist bir ülke olarak görmüyor. Keza Çinli komünistlerin oluşturduğu *Red China* portalı da Lenin'in *Emperyalizm* kitabında dünya düzeninin serbest rekabetçi aşamadan emperyalist aşamaya geçişinin belirtileri olarak saydığı ünlü 5 maddeyi Çin ulusal ekonomisine uyarlayarak, bu ülkenin emperyalist olmadığı sonucuna varıyor.[85] Türkiye'de bu görüşlerin sosyalist solda etki alanının çok geniş olmadığını gözlemliyoruz; Rusya-Çin eksenine ilericilik atfetmek daha çok sağ Kemalistlerin ve Doğu Perinçek grubunun faaliyeti gibi duruyor.

Açıkçası doktrinde bu konuda bir boşluk var. Lenin, *Emperyalizm*'de *belli bir ülkenin* hangi şartlarda emperyalist sayılacağına dair bir tanım getirmiyor. İki nedenle: 1) Lenin'e göre emperyalizm şu ya da bu somut ülke değil, bir *dünya sistemiydi*, kapitalizmin en üst aşamasıydı. 2) Lenin dönemindeki Avrupa devletlerinin pek çoğu emperyalistti. Sömürgeleri vardı. Eski tip imparatorluklar (İran, Osmanlı, Çin) ise yarı-sömürge konumuna düşmüşlerdi. Zaten dünyada bağımsız devlet sayısı 55'ti.[86]

---

84 Örneğin: Party for Socialism and Liberation (PSL), What Do Socialists Defend In China Today (Link 1); Workers' World, Marxism and the social character of China (Link 2) ve Freedom Road Socialist Organization (FRSO) Looking Back at Tiananmen Square (Link 3)
Link 1: http://liberationschool.org/what-do-socialists-defend-in-china-today/
Link 2: https://www.workers.org/2013/06/13/marxism-and-the-social-character-of-china/
Link 3: https://frso.org/main-documents/looking-back-at-tiananmen-square-the-defeat-of-counter-revolution-in-china/

85 *Emperyalizm* kitabından "Çin'in Emperyalist Olup Olmadığına Bakmak", 从《帝国主义论》看中国是不是帝国主义国家, Kaynak: http://redchinacn.net/portal.php?mod=view&aid=36034

86 Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_sovereign_states_in_1914

Kanımca bu tartışmaya belli bir kriter getirerek yaklaşmak tek doğru tutumdur, yoksa politik tutumlar teorik yaklaşımları belirleyecektir. Dünyanın hemen tüm ülkelerinde kapitalizmin hâkim olduğu, bunların çok büyük bir kısmında ise kapitalist gelişmenin tekelci kapitalizm aşamasına vardığı bir dönemde yaşıyoruz. Tekellerin *nesnel doğası* ise *yayılmacılıktır*. Böyle bir dönemde sermaye ihraç eden her ülkeyi emperyalist saymak, pek çok devletin emperyalist olduğu sonucuna götürebilir, ki bu yanıltıcı olacaktır. Sermaye ihraç ediyor olmak, emperyalist küreselleşme safhasındaki günümüz kapitalizmi şartlarında bir ülkeyi emperyalist olarak tanımlamak için hayli yetersiz bir kıstastır. Zira dünya ekonomisinin ileri derecede kaynaştığı, üretim, dağıtım ve ticaretin dünya ölçeğinde geliştiği bir safhada, emperyalist bir devletin de *dünya ölçeğinde rol oynuyor olması* gerekecektir. Bölgesel düzeyde sermaye ihracı yapmak, uluslararası şirketlere sahip olmak, gelişmenin bu aşamasında daha alt kademedeki devletlerin dahi geliştirebildiği özellikler arasındadır. Stefan Engel'in pek çok devleti yeni emperyalist olarak tanımlarken düştüğü yanılgı kanımca budur.

Tabii ki tekelci kapitalizmin hüküm sürdüğü her ülkede (bu arada Türkiye'de de) tekeller nesnel doğaları gereği yayılmak isterler, sermaye ihracını gerçekleştirirler, dahası askerî yayılmacılık talepleri de gelişir, ama bir de bunu *yapabilmek* vardır. Lenin'in *Emperyalizm* kitabında meselenin askerî boyutu (Çarlık sansürünü aşabilmek adına) son derece kısa tutulmuştur, ama bu boşluğu Lenin'in başka makaleleriyle doldurmak gerekir.[87] Bir ülke sermaye ihraç ediyor diye otomatikman emperyalist bir ülke sınıfına girmez. Askerî güç bu meselede tayin edici bir kıstastır. Emperyalizm, ülkelerin *temelde* ekonomik güçlerine, ama *son tahlilde* de askerî güçlerine göre dizildiği bir hiyerarşi zin-

87 Örneğin *Proleter Devrimin Askerî Programı, Sosyalizm ve Savaş, Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* vd. Ayrıca Lenin'in bu çalışma için tuttuğu notlardan oluşan *Emperyalizm Defterleri*.

ciridir. Hatta o kadar ki, mali sermaye gücü son derece sınırlı, ekonomisi esasen hammadde ihracatına dayanan Rusya, askerî gücüyle dünya siyasetinde bir rol oynayabilmektedir.

Günümüzde tekelci kapitalizmin hüküm sürdüğü ülkeler grubu içinde; a) *dünya* çapında *bağımsız* bir siyaset izleyebilen, b) gerek mali sermaye c) gerekse askerî bakımdan *küresel* bir güç olan ülkeler ancak "emperyalist devlet" olarak nitelenebilir. Yani bugünkü dünyanın emperyalist devletleri; ABD, Britanya, Fransa, Almanya, Rusya ve Çin'dir. Burada Rusya ve Çin'in henüz bu pozisyona çok yakın zamanlarda yerleştiklerini ve "gelişmekte olan" emperyalist güçler olduklarının kaydını düşmek gerekir. Halen belli oranda Amerikan-Batı Avrupa mali sermayesinin belirlenimi altındadırlar.

Japonya büyük mali sermaye gücüne rağmen, 2. Dünya Savaşı sonrasında ordu kurması yasaklandığı için henüz tam anlamıyla emperyalist bir devlet sayılamaz (Amerikan askerî koruması altındadır). Ancak emperyalist devletler kulübünün *yedek üyesi* olduğu, yukarıda sayılan altı devletin hemen altında, bu kulübe girmeye doğru ilerlediği söylenebilir. Japonya da güçlü bir ordu kurar ve Amerikan askerî korumasından çıkarsa, hızla emperyalist bir devlet haline gelebilir –ki bu, dünya dengelerini ciddi ölçüde sarsacaktır. Şinzo Abe hükümeti altında, gelişmenin yönü de bu doğrultudadır. Japon "Özsavunma Kuvvetleri", henüz kelimenin gerçek anlamında bir ordu oluşturmasa dahi, dünyanın en gelişkin teknolojiye sahip silahlı güçlerinden birisidir ve Japonya askerî harcamalarda dünyada 8. sıradadır.

Trump yönetimi, Japonya'nın militarizasyonunu aktif biçimde teşvik etmektedir. Ancak Japon egemen sınıflarının bütün gelecek planlarını ABD üzerine yaptıklarını düşünmek doğru olmaz. Şinzo Abe ile Putin arasında Kuril Adaları ve dolayısıyla 2. Dünya Savaşı'ndan bakiye barış anlaşması sorununun çözümü üzerine yapılan müzakereler, olası bir Rusya-Japonya ilişkisinin de altyapısını hazırlamaktadır.

Hindistan, Avustralya, Güney Afrika, Brezilya, Türkiye gibi güçler, ancak *bölgesel* düzlemde yayılmacı iddialarda bulunabilir. Ki Türkiye örneğinde, AKP iktidarının "Arap Baharı" ile tetiklenen bölgesel emperyalist ihtiraslarının, bırakın bir "Yeni Osmanlı" kuşağı yaratmayı, tam tersine dönüp Türkiye'yi vuran bir sarmal yarattığını, nihayetinde Ortadoğu'ya yönelik bu yayılmacı siyasetin Türkiye'yi siyasal ve ekonomik krize sürükleyen etkenler arasında yer aldığını tecrübe ettik. Erdoğan'ın izlediği bölgesel yayılmacı yeni-Osmanlıcılık siyaseti, Türkiye'nin ABD ve Batı Avrupa emperyalizminin ekonomik-mali sömürgesi olduğunun açık teyidiyle sonlanmıştır. O denli ki, ancak bu ülkelerin belli bir rol vermesi ile AKP iktidarı Müslüman Kardeşler partileri üzerinden bölgesel bir siyaset geliştirebilmiş (2011-13), ancak Mısır darbesinin ardından bu rolün artık geçersizleşmesiyle AKP'nin bölge siyaseti de her bakımdan iflas etmiştir. Türkiye'yi paragrafın başında sıraladığımız devletler grubu içinde anmak dahi biraz bol gelirken, tutup da onu "yeni dönemin en saldırgan emperyalist devletleri" arasına, Çin, Rusya ve Hindistan'ın altına yerleştirmek oldukça subjektif bir analiz olacaktır.[88]

Hindistan söz konusu olduğunda ise, S. Engel'in 'yeni-emperyalist' tanımı da, P.J. James'in 'yeni-sömürge' tanımı da kanımca bugünkü gerçek durumu tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Bölgesel yayılmacı bir güç, bir tekelci kapitalist sanayi ülkesi olarak Hindistan, bu iki tanımın ortalarında bir yerde durmaktadır. Sınıf mücadelelerinin üzerinden yükselen güçlü komünist hareketleriyle bu ülke, 21. yüzyılda sosyalizmin beşiklerinden biri olabilir.

1990'ların dünyasının aksine dünya güç dengelerinin tümüyle ABD tarafından belirlenmiyor oluşu, hiç kuşkusuz, proleter ve halkçı devrimler için *nesnel alan açan* bir gelişmedir. Rusya ve Çin'in alternatif bir emperyalist blok olarak gelişiminin ABD'yle

88 Stefan Engel, a.g.e., s. 46.

yaratacağı denge durumu, ilerici güçlere bir nefes alanı açabilir. Ne var ki bunu emperyalistler arası bir denge olarak okumanın ötesine geçerek, Rusya-Çin eksenini olumlamak, Marksizmin açık bir inkârı olacaktır. Giderek ısınan emperyalist rekabet şartlarında sosyalist tutum, emperyalist güçler arasındaki gerilimi devrim lehine ve işçi sınıfının kapitalizmi, ezilen halkların ulusal boyunduruğu, vd. devirmesi için bir olanak olarak değerlendirmekten ibarettir. ABD'nin tek yanlı hegemonyasının sorgulanması, tek tek ülkelerde olası demokratik ve sosyalist devrimlerin de tutunabileceği, emperyalist askerî müdahaleleri sınırlayabileceği imkânları genişletmektedir.

Göçmen krizi, ulus-devletlerin krizi

Emperyalist küreselleşme, sermaye hareketlerinin önündeki ulusal sınırların, özellikle de bağımlı, yeni sömürge ülkeler açısından kaldırılması demektir. Endüstriyel üretimin küreselleşmesi bu temelde gelişmiştir.

Ne var ki iktisadi ilişkiler küreselleşirken, bunun nüfus hareketlerini de küreselleştirmemesi düşünülemez. Eskiden ulusal ekonomi sınırları içinde yoksul kırdan, gelir düzeyi nispeten yüksek şehirlere göç olurdu. Bugün yoksul Güneyden ve Doğudan zengin Kuzeye ve Batıya yoğun bir nüfus göçü yaşanıyor.

Özellikle de en önemli üretici gücü, yani canlı insanları yüzyıllar boyu köle ticaretiyle Avrupa devletleri tarafından kaçırılarak üretici güçleri tahrip edilmiş Kara Afrika'dan Avrupa'ya yönelen büyük bir göç dalgası yaşanıyor.

Göç, ezilen dünyanın yoksul, işsiz ve umutsuz insanlarının, kapitalist sistemin merkez ülkelerine giderek, dünya nimetlerinden haklarına düşeni talep ettikleri bir *sınıf mücadelesi biçimidir.* Ezilenlerin ezenlere karşı mücadelesinin kendiliğinden bir formudur. Emperyalist egemenlerin koyduğu sınırların dünyanın en yoksul bölgelerinden gelen milyonlar tarafından fiilen

aşılması, kapitalist bunalımın en önemli başlıklarından birine dönüşmüştür.

Göçmen yığınları yollara düşüren sosyal, iktisadi, siyasi (iç savaş vb.) koşulları yaratan emperyalist ulus-devletlerin, göçmenlerin akını ile tetiklenen ağır yapısal bunalımı son yılların çarpıcı olgularındandır. Ortadoğu'da ve Afrika'da yerel savaşlar, göç dalgalarını tsunamiye çevirmektedir.

Göçmen akını Avrupa Birliği'ni varoluşsal bir bunalıma sürüklerken, İngiltere'de Brexit'in, ABD'de Trump'ın seçilmesinin temel nedenleri arasındadır. Avrupa ülkelerinde ve ABD'de yeni emperyal ırkçılık, göçmen düşmanlığı üzerinden yükselmektedir. Trump kadar Marine Le Pen'in, Geert Wilders'in vd. yükselişi, göçmen düşmanlığından beslenmektedir.

Türkiye'de de AKP iktidarı, Suriye'ye müdahale ve iç savaşı körükleme siyasetinin bir unsuru olarak 3 milyonluk bir Suriyeli mülteci akınını kabul etmiştir. Hukukunda mülteci statüsü dahi bulunmayan Türkiye'de Suriyeli mülteciler, yeri geldiğinde Suriye'ye müdahalenin, hatta sınır boylarında demografik yapıyı değiştirmenin bir aracı olarak kurgulanmıştır. Yaygın resmî söylemin aksine, Suriyeli mülteciler için yapılan devlet harcamaları son derece sınırlı, kamplarda barınan mülteci sayısı ihmal edilebilir düzeydedir. Suriyeli mülteciler, sosyal hayatın her alanına dağılmış biçimde yaşamakta, ucuz dahi denemeyecek, köle işgücüne yakın bir statüde Türk burjuvazisine artı değer üretmektedirler. Diğer yandan, Türkiye'de yeni ve köklü bir ırkçı dalga Suriyelilere düşmanlık zemininde hayat bulmaktadır.

Ulus-devlet, kapitalizmin yarattığı bir siyasi biçim olarak, 18.-19. yüzyıllarda iç pazarların üzerinde yükseldi. Ulus-devlet, belli bir iç pazarı korumak, yalıtık yerel pazarları bütünleştirmek ve ulusal ekonomiyi geliştirmek gibi iktisadi bir işlevle kuruldu. Feodal mutlak monarşilerin yıkılması veya yerel prensliklerin birleşmesi yoluyla burjuva ulusal devletlerin kurulması, o çağda, üretici güçlerin gelişmesinin bir ifadesiydi. 20. yüz-

yılda, ulus-devletlerin iktisadi altyapısını oluşturan iç pazarlar ve ulusal ekonomiler giderek kaynaştı, bütünleşti. Emperyalist küreselleşme sürecinde ise (20. yüzyılın sonu, 21. yüzyılın başı) ulusal ekonomilerin entegrasyonu üzerinde bütünleşmiş dünya pazarı ve uluslararası tekeller gelişti.

21. yüzyılda ulusal devlet (ulusal pazarın aşılmasına paralel olarak) üretici güçlerin gelişimi tarafından aşılmış, iktisadi açıdan büyük oranda gereksizleşmiştir; *bu bakımdan* pekâlâ yerini uluslararası burjuva devlet biçimlerine de bırakabilir. Ne var ki kapitalist *mülkiyet* ilişkileri, ulus-devletin korunmasını, hatta tahkim edilmesini gerektirir. Ulus-devlet, o ülkenin belli bir ulusal burjuva sınıfına ait olduğunun güvencesidir. Burjuvaların, o ülkenin üretici güçlerine ve dış ülkelerdeki sermaye varlığına sahip olmalarının yasal zeminidir. Dahası dünya pazarına açılmak için de her şirket, belli bir ulus-devletin, yasal, diplomatik ve (gerekirse) askerî desteğine mahkûmdur. Kapitalist dünya pazarının o fırtınalı okyanusunda, dehşetli rekabet ortamında hiçbir şirket, ne denli büyük ve güçlü olursa olsun, belli bir ulus-devletin desteği olmaksızın ayakta kalamaz, büyüyüp gelişemez, sermayesini ve kârlarını güvenceleyemez. Tabii ki emeğin ulusal sınırlara hapsedilerek kapitalist disipline tabi tutulması, sistemin ürettiği krizlerin maliyetinin emekçilere yüklenmesinde milliyetçi diskurun kullanılması, işçi sınıfının uluslararası dayanışmasının engellenmesi, emek piyasasının güvencesizleştirme/esnekleştirme yoluyla uluslararası sermaye için elverişli bir kıvama getirilmesi gibi alanlarda da burjuva ulus-devlet, kapitalizme büyük hizmetler sunuyor.

Özcesi, bugün ulus-devlet, esas itibarıyla, *özel mülkiyetin, özel sermaye çıkarlarının bekçisi olmak* işlevine indirgenmiştir. Bir kabuk haline gelmiştir. İnsanlığın ekonomik zeminde hiç olmadığı düzeyde kaynaştığı bu dönemde, kapitalist bunalımın yıkıcı etkilerine karşı yer yer milliyetçi, ulus-devletçi refleksler toplumlara mal olsa dahi, burjuva milliyetçiliğinin bir geleceği yoktur.

Emperyalist küreselleşme hareketi, sermayeleri dünya ölçeğinde birleştirmekle, tek bir devlete doğru gidişin *nesnel imkânlarını* yaratır. Bu doğru. Ne var ki kapitalizmin doğasına içkin olan rekabet yasası *tam tersi yönde* bir eğilime yol açar. Ulus-devletlerin artık belli bir iç pazar ve ulusal ekonomi üzerinde yükselmiyor oluşu, egemen sınıf grupları arasında giderek daha küçük ulus-devletler kurma yönünde bir eğilim de yaratır. Bu nedenle, ulus-devletlerin iktisaden gereksizleştiği yakın dönemde tam bir ulus-devlet patlaması yaşanmıştır.

20. yüzyılın ulus-devletleri etnisite, din, mezhep eksenlerinde dağılma sürecine girmiştir. 20. yüzyıl ulus-devlet yapılarının tekçi karakteri de bu parçalanma eğilimini beslemektedir. Kapitalizmin varoluşsal bunalımının aldığı siyasi biçimlerden biri de ulus-devletlerin krizidir.

Diğer yandan ise, Avrupa Birliği gibi bölgesel entegrasyon biçimleri belirmektedir. Ne var ki AB, iddia edildiği gibi ulus üstü (*supra-national*) bir politik formasyon oluşturamamıştır. Daha ziyade Almanya ve Fransa'nın ulusal çıkarlarına hizmet eden bir çokuluslu bölgesel ekonomi yaratmıştır. Avrupa Birliği'nin ne olduğu, Yunanistan'a yaptığı muamele ile kör gözlere bile âyan olmuştur. Her ne kadar bugün sağ popülist ve neonazi hareketlerin hedefinde olsa da bölgesel-ekonomik birlikler, kapitalizmin bugünkü aşamasında vazgeçilmez kalacaktır. Bölgesel veya uluslararası ekonomik birliklerin işleyiş kuralları, bileşimleri ise değişebilir (örneğin Trump, NAFTA'yı bozacağını açıklayınca, AB Meksika'ya ortaklık önerdi. Neticede NAFTA feshedildi ama yerini ABD-Meksika ikili anlaşması aldı). Keza, bunların siyasi birlik, ortak devletleşme yönelimlerinin kapitalist rekabet ve eşitsiz gelişim yasasınca sürekli engelleneceği öngörülebilir.

İşte böyle bir dünyada, göçmen akını, üretici güçlerin uluslararasılaşmasının önüne dikilen gerici ulusal çitleri sürekli aşındırmaktadır. Batı Avrupa ve ABD, Kara Afrika'dan, Latin Amerika'dan ve Asya'dan çaldıkları muazzam zenginliğin bir

kısmını böylece geri ödemek durumunda kalıyor. Dahası, esas büyük bunalım, göçmenler yerleştiklerinde, yurttaş hakları talep ettiklerinde ve dolayısıyla bu ülkeleri, ulus-devletlerinin dar çerçevesinin ötesinde bir politik ve sosyal çoğulculuğa zorladıklarında ortaya çıkıyor.

Göçmen dalgaları, kapitalist sistemi çokuluslu devlet biçimlerine zorlayarak, tarihsel bakımdan gereksizleşen ulus-devletleri aşındırarak, ulusal sınırları delerek, kapitalizmin varoluşsal bunalımının temel bir öğesini oluşturmaktadır. Artık ulusal pazar formundaki iktisadi temeli kalmamış, salt kapitalist mülkiyetin ve özel çıkarların bekçisi haline dönüşmüş, bir kabuk haline gelmiş ulus-devletlerin, göçmen akınları karşısında bunalıma sürüklenmesi kaçınılmazdır. Kapitalist üretim tarzının dağılmasına, İlkçağ'daki barbar akınlarını andıran göçmen akınları eşlik etmektedir. Göçmen akınları gerçekten uluslararası bir üretim düzeninin kurulması için eskiyi yıkan, son derece devrimci bir rol oynamaktadır.

Barbarlığa dönüş

Marx, "Doğal olarak, şiddetli kopuşlar burjuva vücudunun kalbinden önce, kollarında ve bacaklarında görülmelidir, çünkü ilkindeki denge kurma olasılığı diğerlerinde olduğundan daha yüksektir."[89] diyordu. Kapitalizmin varoluşsal bunalımı, dünya sisteminin merkez ülkelerinden kaynaklandı, ama çevre ülkelerinde eski ulus-devletlerin çürüyüp dağılmasına kadar vardı. Kapitalist bünyenin merkezindeki kalp krizi, uzuvlarda felce yol açtı.

2008'de başlayan bunalım, Kuzey Afrika'da halk ayaklanmalarına (Tunus-Mısır); Libya, Irak ve Suriye'de gerici iç savaşlara; Bahreyn'de halk hareketine ve Suudi işgaline; Yemen'de Husilerin önderliğinde bir halk devrimine ve Suudilerin yıkım saldırılarına; Ukrayna'da neonazi darbesine ve Donetsk-Lugansk

89 *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-50*, çev: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ekim 2016, 1. Basım, s. 175.

eyaletlerinde anti-faşist halk direnişine; Yunanistan'da sosyal yıkıma karşı halk isyanlarına ve buradan güç alan SYRIZA'nın hükümete gelmesine; Somali, Nijerya, Mali gibi kimi Afrika ülkelerinde devlet otoritesinin çöküşüne ve El Kaide türü çetelerin derebeylik tarzı yapılarla hâkimiyet kurmasına; Venezuela'da ekonomik bunalıma ve bunu izleyen politik krize; faşist çetelerin Bolivarcı hükümeti devirme çabalarına ve zengin sınıfların sokak gösterilerine vd. yol açtı.

İşte "Irak-Şam İslam Devleti"nin (IŞİD) ortaya çıktığı ve insan medeniyetinin beşiği olan Mezopotamya havzasında bir "barbarlığa dönüş" hareketini hâkim kıldığı uluslararası koşullar böyleydi. IŞİD, emperyalist merkezlerin, Kuzey Afrika'dan başlayan ve Ortadoğu'ya yayılan bölgesel devrimci durum karşısında, sahaya sürdükleri karşıdevrimci etkendi. IŞİD, Saddam Hüseyin'in iktidarından arta kalan faşist unsurları, Selefi cihadistleriyle kaynaştıran bir potaydı.

IŞİD, İslami "cihad" kavramını kendince yeniden tanımlayarak onu (Şii ve Kürt) *Müslümanlara karşı* yöneltti. IŞİD, Hz. Muhammed'in yaşadığı Kur'an'ın dönemine geri dönüş hedefiyle insan medeniyetinin bu arada katettiği her türlü ilerlemeyi reddetti, İslami hakikatlerin de aradan geçen 1500 yılda yarattığı birikimi inkâr etti, barbarlığa dönüşü bir olasılık olmaktan çıkarıp bizzat hayata geçirdi: Köleliği diriltti, modern eğitimi yasakladı, kadını eve hapsetti, işkence ve vahşi infazları geniş yığınlara seyrettirerek otorite kurmaya çalıştı vd. Muhammed'in devrine dönüş adı altında, hâkim olduğu bölgeleri Cahiliye Devri'ne döndürdü. Bu, Hz. Muhammed'in, Cahiliye Devri toplumunu ileriye götürmeyi hedefleyen ıslahatçı yönteminin de reddiydi.

Kapitalist modernitenin karşısına dikilen bu "kanlı-canlı" barbarlık, hiç de insanlığın yabanıllık aşamasındaki mertliği, dürüstlüğü, bencil çıkar tanımazlığı, para-mülkiyet bilmezliği, komünal yaşamı, kadın merkezli toplumsallığı içermiyordu. Tersine, gırtlağına kadar sefil bencil çıkara batmış, pet-

rol kaçakçılığından beslenen, bölgenin İsrail-Türkiye-Suudi Arabistan-Katar gibi en gerici devletlerince beslenen, erkek gericiliğinin en vahşi biçimlerini sergileyen bir zorbalar çetesiydi karşımızdaki.

Devrimci durumu yaşayan, bir uçtan diğerine sarsılan, eski hâkimiyet biçimleri etkisizleşen Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde, IŞİD faşizmi, geçmişi geri getirme bayrağı altında, gerçekte mevcut düzenin en vahşi araçlarla muhafazasını sağladı; rolünü oynadı. Nihayet devrimci durumun gerilediği bir aşamada tasfiyesine yol verildi. Ama IŞİD bugün başta Suriye Demokratik Güçleri'nin direnişinin sonucu olarak Musul-Rakka merkezli bir derebeylik olmaktan çıkartılmış, elde ettiği tüm topraklardan sökülüp atılmış olsa da; Libya'dan Irak'a, oradan Kafkasya, Pakistan ve Afganistan'a uzanan hatta bir faşist çeteler zinciri olarak varlığını sürdürecek, olası devrimci gelişmelere karşı emperyalistlerin elinin altında bulundurulacaktır.

Dolayısıyla IŞİD faşizmi, kapitalist *medeniyetin* total reddi olduğu kadar, kapitalist *sistemin* de olduğu gibi sürdürülmesini sağlıyordu. Bölgemizdeki devrimci durumu yönetilebilir kılıyordu. Eski düzenin en vahşi araçlarla devamı anlamındaydı.

Kapitalist medeniyetin krizinin, bağrından pre-moderniteyi (modern öncesi ilişkileri) *doğurması, içinden geçtiğimiz dönemin temel bir özelliğidir.*

Burjuva liberalleri tersini bekliyordu. Onlara göre kapitalist moderniteyi, *postmodern* (modern sonrası) bir dönem izlemeliydi. Karşılarında IŞİD'i görünce özlerine döndüler. Ahmet Metin Koyuncu'nun daha 2000 yılında tespit ettiği gibi; postmodernizm, modernizmin "ters yüz edilmiş hali"ydi.[90]

Postmodernistler gerçekte kapitalist medeniyetin has evlatlarıydı, ancak onun ilerleme yeteneğini tümüyle yitirmiş, tıkanmış, çürümeye başlamış olduğunu gördükçe *ilerlemenin kendi-*

90 Ahmet Metin Koyuncu, "Buluşma Notları", *Teoride Doğrultu* dergisi, sayı 9, http://marksistteori.org/component/content/article.html?id=148:bulusma-notlari

sinden umudu kesmişlerdi. Postmodernizm 20. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, kapitalist toplumdan umudunu kesen ama ondan daha ileri bir toplumun da imkânsız olduğunu sanan aydın karamsarlığının ideolojisi oldu. 1991'de Sovyetler'in çöküşünün ardından postmodernizm tam anlamıyla moda oldu. Ancak 2008 krizinin ardından kapitalizmin iflasının belirgin hale gelmesi ve bu bunalımın bağrından pre-modern ilişkilerin baş vermesi, postmodernizm modasını bitirdi. Türkiye'de postmodernizmin özgül bir biçimi Kemalizmin sağ liberal eleştirisiydi.[91] Bunun temsilcisi olan Ahmet Altan, Aslı Aydıntaşbaş gibi aydınların, AKP'nin Türkiye'yi pre-modern bir devlet biçimine doğru sürüklemesi karşısında yeniden Kemalizme dönmesi, "Atatürk'ü arar hale geldik" söylemleri tipiktir.[92]

Kapitalist üretim tarzının varoluşsal bunalımı, Türkiye'de de pre-modern bir devlet biçimine dönüş özlemini, "Osmanlıcılığı" doğurmuştur. 16 Nisan 2016 referandumunun hileli sonuçlarıyla devlet iktidarı da pre-modern yönde dönüştürülmeye başlamıştır. Bu da ülkemizde kapitalist modernite ekseninde bir saflaşmaya yol açmıştır. Pre-modernistler (Osmanlıcılar) bir tarafta, kapitalist modernite savunucuları ile demokratik ve sosyalist modernite mücadelecileri diğer tarafta. Kemalist modernitenin savunucuları, Osmanlıcılar karşısında çaresiz ve etkisizdir. Bu bunalımdan yegâne çıkış yolunu demokratik ve sosyalist uygarlık için mücadele eden güçler temsil etmektedir.

---

91 Kemalizmin liberal eleştirisi konusunu, "İdris Küçükömer, İbrahim Kaypakkaya ve Türkiye'de Devrim Olasılığı" başlıklı makalede genişçe ele almıştım. Kaynak: http://www.abstraktdergi.net/idris-kucukomer-ibrahim-kaypakkaya-ve-turkiyede-devrim-olasiligi/

92 Ahmet Altan, Silivri'de kendisini ziyaret eden CHP milletvekillerine şu açıklamayı yaptı; "Bunları görünce Atatürk'ü tutuyor noktasına geldim. Kendine rakip olarak Atatürk'ü görüyor, onun resimlerini indiriyor. Bugün Atatürk'ü arar hale geldik." (*Cumhuriyet*, 14/11/2016) Aslı Aydıntaşbaş ise şöyle yazdı; "Yıllardır tanıdığım bütün anti-Kemalistler 'Atatürk bazı konularda haklıymış' diye sayıklar oldu. Aradan neredeyse bir asır geçti, yerine adam gibi bir şey konulamadı." (*Cumhuriyet*, 01/12/2016)

Suriye'de modernistler ile pre-modernistler arasında yaşanan gerici iç savaşta, Rojava'da yaşanan halkçı devrim geleceğin yolunu göstermektedir. Mısır'da ise halkın dalgalar halinde yükselen büyük isyanı Mübarek'i devirdikten bir yıl sonra, emperyalizmin desteğiyle iktidar olan Müslüman Kardeşler anayasayı değiştirerek "İslamcı" bir devlet modeli getirmek isteyince, isyancı halk güçleri çareyi yine orduya sığınmakta buldu. Nihayetinde yarı askerî faşist diktatörlük, Sisi'nin darbesiyle restore edilmiş oldu. Askerî darbe, Mursi'nin pre-modern bir devlet biçimi getirmesini önledi, ama halk devrimini de yok etti. Türkiye'de de 15 Temmuz darbe girişimiyle Mısır senaryosu hayata geçirilmeye çalışıldı. Bu darbe yenilgiye uğratılınca, Osmanlıcı iktidar kendi gündemini uygulamak için OHAL ilan ederek bir "karşı darbe" sürecini başlattı. Yüz elli bine yakın kamu görevlisini hukuksuzca ihraç ettiği devlet aygıtını Saray merkezli bir formda yapılandırarak, 24 Haziran seçimlerinin ardından bu hedefe ulaşmış oldu. Türkiye'de egemen sınıfların Kemalist ve Osmanlıcı kanatlarından bağımsız olarak, demokratik gelişmenin yolu, Taksim-Gezi isyanında, Kobanê direnişlerinde ve nihayet 7 Haziran seçimlerinde ezilenlerin tarihsel blokunu oluşturan HDP tarafından ortaya konulmuştu.

Kapitalist üretim tarzının tarihsel bunalımı, bir *medeniyet bunalımı* aşamasına varıyor. Kapitalist ilişkilerde kopma, burjuvazinin ürettiği bütünleştirici çerçevelerin (ulus, ülke, evrensel insanlık değerleri vd.) aşınmasını ve *pre-modern* biçimlerin yükselişini koşulluyor.

Böylece evrensel insan haklarının beşiği Fransa'da ırkçı Le Pen'in yükselişini, Türkiye'de Erdoğan'ın neo-Osmanlıcı siyasetini, Ukrayna'da neonazilerin iktidarını, Yunanistan'da Altın Şafak'ın ortaya çıkışını görüyoruz. ABD'de Ku Klux Klan çetelerinin kutlama törenleri eşliğinde Trump'ın iktidara gelişi ise bu tablonun en başına yerleşiyor.

Sermayeye dayalı üretimin imkânsızlaşması, kapitalist medeniyetin temellerini sarsarken, burjuvazinin insanlığı bütünleştirme çerçeveleri kırılıyor ve dünyanın her köşesinde etnik-mezhepsel-ırksal-inançsal çelişki ve çatışmalar büyük bir hızla yükseliyor. IŞİD küresel cihadist ağıyla bu nefret elektriğini saflarına çekiyor. Ama sadece o değil. Faşizm fenomeninin yeniden ortaya çıkışı ve yayılışı her bakımdan uluslararası karakterdedir. Emperyalist tekellerin, özellikle de uluslararası tekellerin henüz *bütünüyle* faşizmi destekler bir pozisyonda olmadığı bir gerçektir. Ne var ki kapitalist bunalım derinleştikçe bu durum da değişecektir.

İlk gençliğimde Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezi pek muteberdi. Sınıf savaşımlarının son bulduğu ve tarihin liberal demokratik kapitalizmde sonlandığı savı, Trump'ın iktidara gelmesinin ardından, bizzat Fukuyama tarafından da yanlışlandı.[93] Kapitalist medeniyetin bunalımı, sınıflar savaşımını yeniden yoğunlaştırırken, siyaset sahnesinde sınıfsal ayrım çizgilerini de yeniden belirginleştiriyor.

1929-33 Büyük Bunalımı kapitalizmi sarsmıştı. Sarsıntı o ölçüdeydi ki kapitalizmin en büyük merkezlerinden bazılarında proletaryanın iktidara gelmesi pratik olasılık dahiline girmiş, devrimin güncelliği 1918-21 döneminden sonra bir kez daha elle tutulur somut bir gerçeklik halini almıştı. 1933'te Almanya'da tekelci kapitalizm Nazileri iktidara getirdi. Hitler'in hükümet darbesiyle birlikte, kapitalist kriz, bizzat kendi medeniyetinin ürünü olan, ancak tabii ki her somut kazanımı bizzat proletaryanın savaşımlarıyla elde edilmiş olan burjuva demokrasisini yuttu. Faşistleşme dalgası, Fransa'da proletaryanın mücadeleleriyle kesilse de nihayetinde Avusturya ve İspanya'yı

93 "25 yıl önce, demokrasilerin nasıl geriye doğru gidebileceklerine dair bir anlayışım ya da teorim yoktu" dedi Francis Fukuyama, "Ve geriye gidebildikleri açıkça görüldü." *National Post*, http://nationalpost.com/news/world/the-man-who-declared-the-end-of-history-now-fearful-of-the-very-fate-of-liberal-democracy

yuttu. Çekoslovakya ise İngiliz-Fransız emperyalizmi tarafından Münih Antlaşması'nda Hitler Almanyası'na hediye edildi. Sovyetler Birliği'ne karşı nihai bir yıkım savaşı için beslenen faşist Almanya, nihayet dönüp İngiliz-Fransız emperyalizmine saldırdığında 2. Emperyalist Paylaşım Savaşı başladı. Bu savaşın sonucunda, Faşizm büyük bir yenilgi alarak siyasal haritadan geçici olarak silindi. Kapitalist dünya sistemi ABD liderliğinde, 1929'da girdiği Büyük Bunalım'dan çıktı. Sosyalizm SSCB liderliğinde, *çok ülkede sosyalizme* –bir sosyalist ülkeler blokuna– dönüştü. Ancak 1930'larda Nazi Almanyası, Japonya ve İtalya'nın birleştiği anti-komünist mihverin bir benzeri 1947'de ABD liderliğinde kurularak Soğuk Savaş başlatıldı. Bu savaşın neticesi ise, SSCB ve sosyalist blokun yenilgisi oldu.

Faşizm fenomeninin, sosyalizmin yenilgisinden on yıllar sonra yeniden canlanması acaba tarihin bir trajedisi midir?

2007 sonlarında ABD'de patlak veren ve on yıla yayılan Küresel Bunalım, kapitalizmi bir kez daha burjuva demokrasisini yutmaya, demokratik hak ve özgürlükleri yok etmeye, faşist hareketlerin yeniden yükselişine sevk ediyor.

Oysa bu kez kapitalizmin karşısında, onu nefessiz bırakan, güncel bir devrim tehdidini temsil eden bir sosyalist blok yok. Tuttuğunu koparan, güçlü, örgütlü bir işçi hareketi de mevcut değil. Faşizmin 1920-30'lardaki yükselişini açıklarken, özellikle onun komünist bir devrim tehdidine ve SSCB'ye karşı geliştirildiği vurgulanırdı. Bugünse faşizm, doğrudan kapitalist bunalımı açığa vuran semptomlara karşı gelişiyor. Kapitalist krizin gelişmesiyle eski ayrıcalıklarını yitiren toplumsal tabakalar faşizmin bu yükselişini destekliyor. Faşist siyaset, neoliberal merkezin altını oyuyor.

Dün, faşizmi iş başına çağıran komünizmin yükselişiydi. Bugün ise tersinden, faşizmin yükselişi, *komünist hareketi göreve çağırıyor.*

Dün faşizmin yükselişinin sebebi; kapitalizmin Büyük Bunalım koşullarında proleter devrim tehdidinin büyümesiydi. Bugünse faşizm, yakın bir devrim tehlikesine karşı değil, işçi sınıfı ve ezilenlerin geçmiş devrimlerinden geriye kalan toplumsal ve siyasal kazanımlarına karşı gelişiyor. Çünkü sermaye Uzun Bunalım'ını atlatabilmek için bütün bu kazanımları yok etmek zorunda.

Dün faşizmin zaferi, İtalya ve Almanya'da işçi hareketinin, komünist ve sosyalist hareketlerin manevi ve siyasal iflasının sonucuydu. Bugün faşizmin yükselişi, kapitalizmin kitlelerin hiçbir sorununa anlamlı ve kapsamlı çözümler üretememesinin sonucudur. Kapitalizmin varoluşsal bunalımının bir görüngüsüdür.

Dün Faşizm, Komünist Enternasyonal'e karşı bir blok olarak uluslararası bir zeminde gelişiyordu. Bugünkü faşizm ise bir yönüyle ulus-devletlerin krizinin ürünüdür, göçmen dalgalarıyla sarsılan eski tipte ezen ulus milliyetçiliklerinin, kapitalist bunalım şartlarında köpürtülüşüdür.

Dün komünistler, faşizmin yükselişine karşı anlamlı bir siyasal taktik geliştiremedikleri, sosyal demokrasiyle faşizmi özdeşleştirdikleri, ancak çok gecikmeli olarak Halk Cephesi taktiğine yöneldikleri, ama bu aşamada da işin içine "faşist olmayan burjuva partileri"ni dahil ettikleri için, faşizme karşı mücadele ancak bir dünya savaşıyla nihayete erebildi. Bugün komünistler faşizme karşı mücadelenin içinde boy gösteriyor, anti-faşist halk cephelerinde yer buluyor, Büyük Anti-Faşist Zafer'in manevi mirasının taşıyıcıları olarak, anti-faşist mücadelede güçlerinin üzerinde bir ağırlığa sahip oluyor. Bu özgül ağırlığı yeni bir toplum uğruna mücadelenin çıkış noktası olarak değerlendirebilirler.

ABD'de Donald Trump'ın başkanlığının Ku Klux Klan'a büyük bir itilim kazandırması ya da Ukrayna'da Sağ Sektör gruplarının Alman müdahaleciliğinden beslenerek güç olması örneğinde olduğu gibi, faşist fenomen, doğrudan emperyalist

tekellerin çıkarlarından beslenmektedir. Türkiye'de 1990'larda Kemalist biçimi krize sürüklenen faşist rejim, 2010'lu yıllarda ABD'nin müdahaleleriyle politik İslamcı biçim etrafında yeniden yapılandırıldı. 2002'de hükümete geldiğinde demokratikleşmeden bahseden AKP, artık idam cezasını geri getirmekten söz ediyor. Türk burjuva devletinin biçimi, her türlü dengeleme mekanizması tasfiye edilerek tek adam diktatörlüğü biçiminde yeniden inşa edildi. Demokratik ve sosyal mücadelelerin ürünü olan birçok hak yok edildi. Ama bunun karşısında, güçlü bir anti-faşist halk direnişi de uzun soluklu biçimde sürdürülüyor.

Almanya'da AfD anaakım siyasetin bir parçası olurken, Fransa'da Marine Le Pen başkanlığın güçlü bir adayı haline gelebildi. Hindistan'da Hindu milliyetçisi, dinci bir gerici olan Modi iktidara geldi. İsrail'de Netanyahu, Yahudi ulus-devleti temel yasasını meclisten geçirerek ırk ayrımı sistemini açıkça ilan etti. Mısır'da A. Sisi darbe yoluyla faşist bir cunta kurdu ve ABD'nin açık desteğiyle hâlâ iktidarı ellerinde tutmaktadır. Brezilya'da eski bir darbeci, Bolsonaro, ordunun açık desteği ile, Lula'yı hapse tıkan burjuva yargı erkinin entrikalarına dayanarak yarı-darbe yarı-seçim yoluyla devlet başkanı oldu. Venezuela'da faşist Guiadó'nun kendisini başkan ilan etmesiyle başlatılan bir darbe girişimi, bu satırlar yazılırken başarısızlığa uğratılmış durumdaydı. Kolombiya'da 50 yıllık bir devrimci birikimi temsil eden FARC, "barış müzakereleri" sürecine doğru önderlik edemeyerek küçük düşürücü siyasal yenilgiler alırken, işbaşına açık faşist bir başkan, Ivan Duque gelerek kontrgerillanın hâkimiyetini pekiştirdi.

Uzun Bunalım'ın 11. yılı geride kalırken, dünya, ezen ulus milliyetçiliğinin keskin bir yükselişine sahne olmaktadır. İnsanlık adım adım 3. Dünya Savaşı'na doğru sürüklenmektedir. Kapitalizm savaşsız yapamaz. Savaş kapitalizmin kanunudur. Ama bugünün dünya savaşı geçmiştekilerin bir tekrarı olamaz. Büyük kapitalist devletlerin açıktan ikiye bölünerek

birbiriyle savaştığı biçim, nükleer silahlanmayla birlikte artık imkânsızlaşmıştır. Ne var ki böyle bir bloklaşma ve mücadele pekâlâ bölgesel düzlemlerde yürütülebilir. Keza emperyalist devletler arasında ticari-ekonomik yıpratma savaşları yaşanabilir. Ki yaşanan da budur. Bölgesel rekabet savaşımları, özellikle Ortadoğu ve Asya-Pasifik bölgelerinde yoğunlaşmaktadır.

Organik bunalım

Kapitalist üretim ilişkileri, 19. yüzyılda da insanlığın üretici güçlerinin gelişmesinin önünde bir engeldi. Bu, dönemsel olarak, 10 yılda bir görülen devrevi ekonomik krizlerde kendisini ortaya koyardı[94]. Üretici güçler kapitalizmin sınırlarının ötesinde geliştiğinde, devrevi ekonomik krizler, onu kısmen yıkıma uğratarak kapitalist çerçeveye yeniden sığdırırdı. 20. yüzyılda, 1929-33 ve 1973-74 dünya ekonomik krizlerini yaşadık. Ancak sabit sermaye kıyımını hiçbir ekonomik krizin yapamayacağı ölçüde gerçekleştiren iki dünya savaşı, muhakkak ki kriz devreviliğini derin biçimde etkiledi.

---

94 Engels, 19. yüzyılın sonlarında yaptığı iki ayrı gözlemde, artık 10 yıllık devrevi krizlerin geride kalmaya başladığını saptamıştı. O, *Kapital Cilt I*'in İngilizce basımına yazdığı önsözde şu gözlemi yapmıştı:
"1825'ten 1867'ye kadar her seferinde yeniden başlayan on yıllık durgunluk, refah, aşırı üretim ve bunalım çevrimi, gerçekten sona ermiş görünüyor; ama yalnızca, bizi, sürekli ve kronik bir depresyonun umutsuzluk bataklığına bırakmak için. Dört gözle beklenen refah dönemi gelmeyecek; ne zaman onun habercisi olan belirtileri gördüğümüzü sansak, yeniden buharlaşıyorlar." (*Kapital Cilt I*, Yordam Kitap, s. 38)
Yine, *Kapital*'in 3. cildini hazırlarken, 1894'te düştüğü bir dipnotta, şu gözlemi yapmıştı:
"Son büyük genel bunalımdan sonra, burada (sınai çevrimde, bn.) bir değişim gerçekleşti. Bugüne kadarki on yıllık çevrimiyle periyodik sürecin akut biçiminin yerini, görece kısa ve donuk iyileşme dönemleri ile görece uzun ve kararsız baskı dönemlerinin, daha kronik bir şekilde, daha uzun süreli olarak ve farklı sanayi ülkelerinde farklı zamanlarda birbirlerini izlemesi almış görünüyor. Ama belki de sadece çevrim süresindeki bir uzama söz konusu. Dünya ticaretinin çocukluk döneminde (1815-1847), yaklaşık beş yıllık çevrimler görülebiliyor; 1847-67'de çevrim kararlı bir şekilde on yıllık; dünya ölçeğindeki bu güne kadar duyulmamış şiddetteki yeni bir çöküşün hazırlık döneminde olabilir miyiz? Bunun bazı işaretleri var gibi." (*Kapital Cilt III*, Yordam Kitap, s. 491, dipnot)

Bugün 21. yüzyılın ilk yarısında, artık kapitalizm dönemsel değil, süreğen biçimde üretici güçleri tüketmekte, tahrip etmektedir. İnsanlığın "en büyük üretici gücü" (Marx) olan *doğanın* geri dönüşsüz biçimde tahribi; ücretlerin işçilerin yaşamını idame ettirebileceği düzeyin dahi altına itilmesi yoluyla işçi yaşamlarının sermaye birikimi için yağmalanması; en basit iş güvenliği tedbirlerinin alınmayarak işçilerin iş cinayetlerine kurban edilmesi; eğitimli vasıflı genç işgücünün vasıfsız işlerde çalışmaya zorlanarak vasıfsızlaştırılması; kaynakların borsa, türev piyasaları gibi asalak alanlara yöneltilerek çöp sermayeye dönüştürülmesi; milyarlarca insanın üretim sürecinden dışlanarak çöp nüfus haline getirilmesi, kapitalizmin üretken güçleri tahribinin en canlı görünümlerinden bazılarıdır.

Kapitalist üretim tarzı tarihsel sınırlarına dayanmıştır. *Dağılma ve parçalanma* aşamasına girmiştir. Aşılmazsa, insanlığı mahva ve yok oluşa sürükleyecek bir çelişkiyle karşı karşıyayız. Bu, kapitalist üretim tarzının varoluşsal (*organik*) bunalımıdır. Kapitalist medeniyetin temelleri sarsılmaktadır.

2008-09 Dünya Ekonomik Krizi, kapitalist sistemin olağan çevrimsel (devrevi) krizlerinden biri olmanın çok ötesinde, bu varoluşsal bunalımın bir belirtisiydi. Nitekim ekonomik yaşam, krizin üzerinden geçen 11 yıllık süreye rağmen, halen durgunluktan canlılığa ve yükselişe geçememektedir. Bu 11 yıllık süreç, 2008-09 (küresel) ve 2011 (Avrupa) krizleri haricinde, inişli-çıkışlı bir durgunluk dönemi biçiminde yaşanmıştır. Bu on bir yılı *Büyük Durgunluk* olarak adlandırmak yerinde görünmektedir. Ne var ki burada "durgunluk" (resesyon) kavramı, olağan kullanımının ötesinde bir anlam kazanmaktadır. Burjuva iktisadı, altı aylık bir iktisadi küçülmeyi de "durgunluk" olarak adlandırmaktadır. Kapitalist dünya ekonomisinin 11 yıl boyunca durgunluktan sıyrılamaması, temelde ağır bir bunalımın varlığını sergilemektedir. Bu bağlamda bu sürecin aynı zamanda *Uzun Bunalım* olarak da adlandırılması uygun görünmektedir. Eğer

küresel ekonomi 11 yıldır durgunluk-bunalım sarmalından çıkıp canlanma ve yükseliş aşamalarına geçemiyorsa, mali sermaye ülkelerindeki kısmi canlanma sanayi ülkelerindeki büyümeyi aşağıya doğru çekiyorsa, elde kalan en fazlasından %1-2 düzeylerinde bir *sürünen* büyüme olabiliyorsa, bu durumun kendisini 1930'lardaki Büyük Bunalım'a benzer uzun süreli bir iktisadi buhran olarak tanımlamak gerekir. Dolayısıyla, bu kitap boyunca Uzun Durgunluk ile Uzun Bunalım kavramlarını birbirinin *eş anlamlısı* olarak kullandık.

Büyük Durgunluk dönemi, emperyalist merkez ülkelerde, ekonomik ve siyasal yaşamı çürüten, emekçi yığınların yaşam koşullarını olağanüstü kötüleştiren, emperyalist küreselleşmenin kurumlarını (AB, NAFTA, NATO, DTÖ vd.) çürüten, kapitalist devletler arasındaki ilişkilerde kopma eğilimini ortaya çıkaran, nihayet bölgesel savaşlar biçiminde olgunlaşmakta olan *üçüncü dünya savaşının* yolunu açan bir dönem olmuştur.

Bu dönemde emperyalist merkez ülkelerde eski siyasal partiler çökmüş, bir yanda Trump, Le Pen, Theresa May, Geert Wilders, Heinz Christian Strache vd. gibi sağ popülist, faşizan, ulus-devletçi siyasetçilerin, diğer yanda ise Bernie Sanders, Jeremy Corbyn, Jean-Luc Mélenchon, Alexandria Ocasio-Cortez, Ilhan Omar gibi sol sosyal demokrat siyasetçilerin ortaya çıkışına yol vermiştir. 1970'lerin ikinci yarısında başlayan ve 2008'de son bulan sermayenin genişleyici dalgasının ortaya çıkardığı ve hâkim kıldığı neoliberal siyaset düzlemi, sarsılmıştır. Açıkçası, neoliberalizm, Tony Blair tarzı sosyal demokrasi eliyle solu o denli yutmuştur ki bu siyaset düzlemine itirazlar daha ziyade ırkçı ve faşist sağdan yükselmiştir.

Bu dönem, bağımlı ve yeni sömürge ülkelerde ise, devlet düzenlerinin çöktüğü, büyük halk isyanlarının, gerici ve devrimci tipte iç savaşların yaşandığı, IŞİD vb. çete yapılanmalarının pek çok ülkede fiilî derebeylik yapıları kurduğu bir dönem olmuştur. Bu ülkeler, emperyalist ülkeler arasında gelişen savaş eğiliminin

ilk provalarının bölgesel savaşlar biçiminde yaşandığı sahalar olarak büyük yıkımlara uğramıştır.

Türkiye, Brezilya, Hindistan, Filipinler, vd. kapitalizmin orta düzeyde geliştiği ülkelerde, ezen ulus milliyetçiliğinin gelişimi, ırkçılığın ve/veya dinciliğin yükselişi yine bu dönemin tipik bir olgusudur. Bu ülkelerde tekelci kapitalizmin varlığı belli bir yayılmacılık eğilimini de doğurmakta, ancak emperyalist hiyerarşinin halihazırda kurulmuş katı ilişkileri, bu yayılmacılık eğiliminin gerçekleşmesinin önüne sınırlar çekmektedir. Böylece bu ülkelerde ezen ulus milliyetçiliği, dincilik, şovenizm, daha ziyade 'iç düşmanlar'a ya da bölgesel hasımlara yönelmektedir.

Kapitalizmin varoluşsal bunalımı, *salt iktisadi bir kriz değildir*; iktisadi, siyasal, ideolojik, askerî, ekolojik *bütün düzeylere yayılmış topyekûn bir kriz halidir.* Kapitalist üretim tarzının dağılması ve bunun üzerinde yükselen bütün bir medeniyetin sarsılması durumudur.

Kapitalizmin varoluşsal bunalımının en temel görünümlerinden biri, gezegenimizin geleceğinin tehdit altında oluşudur. Ozon tabakasının sera gazlarıyla delinmesi, okyanuslarda, denizlerde ve nehirlerde canlı çeşitliliğinin sanayi atıkları nedeniyle azalması, yağmur ormanlarının kâr amaçlı kütlesel kesimi, küresel ısınma sonucu artan çölleşme, nükleer sızıntıların yol açtığı imhalar, kapitalist medeniyetin gezegenin varlığını tehdidinin birkaç somut görünümüdür. Sermaye dünyaya sığmıyor. *Kâr için üretim* ilkesi, ancak doğanın ve gezegenin tedricen imhası, ekosistemin geri dönülmez biçimde yıkılması yolundan yapılabiliyor.

Bu çelişkinin kapitalizm içinde yegâne çözümü, üzerinde yaşam bulunan yeni gezegenlerin keşfi olabilir. Bu yönde giderek hacimlenen devasa sermaye yatırımları bu amacın peşindedir. Bu olasılığı dışlamıyoruz. Ancak bu gerçekleşmezse, çok uzak olmayan bir gelecekte, dünya üzerinde insan toplumunun yaşamı ağır bir tehdit altına girecektir. En azından mevcut üretici

güçlerin toplu bir yıkımı ve mevcut toplumsal ilişkilerin dağılması kaçınılmaz hale gelecektir. Ekolojik bunalım, ancak insan ve doğa arasındaki barışı yeniden kurmak üzere, *toplum için üretim* ilkesinin hâkim kılınmasıyla aşılabilir.

Kapitalist medeniyetin bunalımı, dünya çapında bir dinler-mezhepler-uluslar-ırklar savaşımı yönünde gerici toplumsal kutuplaşmaları, çatışmaları üretmektedir.

Varoluşsal bunalım, kapitalist devletler arası ilişkilerde bir kopma eğilimine yol açıyor. Eski ilişkilerde sürekli genişleyen bir kopuş sürecini tetikliyor. Politik şiddetin ve savaş aracının kullanımında keskin bir artışa yol açıyor. Emperyalist küreselleşmenin yarattığı bütün 'uluslararası' kurumlarda dağılma, çözülme eğilimini doğuruyor. Sadece NAFTA, FTAA, Avrupa Birliği gibi emperyalist birliklerde değil, Körfez İşbirliği Konseyi gibi alt örgütlerde de dağılmaya sebep oluyor. Eski devlet aygıtlarında çözülme, kimi bölgelerin devletlerin denetiminden çıkması (IŞİD, El Şebap, Boko Haram vd.) gibi sonuçlar veriyor. Bütün emperyalist güçler arasında çelişki ve çatışmaların tırmanmasına ve bunların çözümünde askerî gücün kullanılması eğiliminin ortaya çıkmasına yol açıyor (Ukrayna'da Almanya destekli faşist darbe ve iç savaş, Japonya'nın yeniden ordu kurma girişimleri, Çin-Vietnam, Çin-Japonya gerilimleri, ABD-Kuzey Kore gerilimi, Katar krizi, Yemen Savaşı, Suriye İç Savaşı, Hindistan-Pakistan arasında bir hafta süren 'hava savaşı' vb.).

Dolayısıyla varoluşsal bunalım, savaş eğilimini doğurur ve kapitalist ilişkilerdeki kopmanın savaşa değin ilerlediği bir sürecin zeminidir. Tabii ki bu süreç, askerî sanayinin ve militarizmin gelişmesi anlamına gelir. Uzun süreli, inişli-çıkışlı durgunluktan çıkışın temel bir yöntemi olarak, bütün emperyalist ülkelerde militarizm büyük bir hızla geliştirilmektedir. Yine, emperyalist küreselleşme döneminde geniş ölçekte tasfiye edilen tekelci devlet kapitalizmine doğru belli bir yönelim gözlemlenebiliyor.

Bu bölümde belli başlı unsurlarını sergilediğimiz kriz, çoklu, katmanlı bir krizdir. Tek bir düzeye ait veya geçici bir kriz değil, kapitalizmin bütün düzeylerini kapsayan ve süreğen bir krizler sarmalıdır (*crisis* değil, *crises*).

2008 ekonomik bunalımını ve onun tetiklediği Büyük Durgunluk'u, 19. ve kısmen 20. yüzyıllarda gördüğümüz çevrimsel (devrevi) ekonomik krizler çerçevesinde ele almak, çözümlemek mümkün değildir.[95] Dahası, 20. yüzyılda dahi serma-

95 2008 krizine dair genel hatlarıyla başarılı bir inceleme kitabı yazan Ümit Akçay ve Ali Rıza Güngen'le bu noktada ayrılıyoruz. Yazarlar ABD'de 2008 ekonomik krizinin, kâr oranlarının düşüşü sonucu *değil*, 2000'li yıllarda artan *finansallaşma nedeniyle* patlak verdiğini öne sürüyorlar. (*Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş. Küresel Kapitalizmin Geleceği*, Nota Bene Yayınları, 1. Basım, Mart 2014, Ankara, s. 62)
Peki, *artan finansallaşmanın sebebi neydi*? Finansallaşma, sınai kâr oranlarındaki düşüşün, üretmenin kârlı olmaktan çıkmasının bir sonucu değil miydi? Banka tüketici kredilerinin bunca hacimlenmesinin, sadece esnaf ve çiftçi gelirlerinin değil, işçi ücretlerinin de bankalarca faiz sömürüsüne maruz kalmasının sebebi, üretimden gelen artı değerdeki düşüş değil miydi?
Kanımızca Akçay ve Güngen'in yanılgısı, 2008 krizini salt konjonktürel çerçevede ele almalarından kaynaklanıyor. Ellerindeki ampirik veriler, 2008 yılında Amerikan şirketlerinin kâr oranlarında bir düşüşü göstermediği için, krizin nedeninin bu olamayacağı sonucuna varıyorlar.
Kaldı ki daha yeni istatistikler, ampirik düzlemde de bu analizi yanlışlıyor. Örneğin *The Economist*, "The World in 2017"deki verilere göre; ABD'de şirketlerin vergi sonrası kâr oranları, 2006'da GSYH'nın %10'u düzeyine çıkmışken, 2008'de %5'in altına düşmüştü. Ki bu, 2000-2001 döneminin düzeyine denkti. 2016'da kâr oranları yeniden %8-9 aralığına çıktı (s. 117). Bu hızlı toparlanma reel ücretlerde ciddi bir düşüşle sağlandı. Bu düşüş de ABD'de ciddi bir politik kargaşaya yol verdi.
Yine, UNCTAD 2017 Küresel Yatırım Raporu da, en büyük 5000 Çok Uluslu Şirketin kârlarının 2007'de 1,6 trilyon dolar düzeyinden 2008'de 1 trilyon dolara düştüğünü, kâr oranının ise %8'ler düzeyinden %5'e düştüğünü sergiliyor. Yani sadece kâr oranı değil, kâr kütlesi de düşmüştü (s. 5). Kaynak: https://unctad.org/en/PublicationChapters/wir2017ch1_en.pdf
Yine, iyi bir Marksist araştırmacı olan Micheal Roberts, The Long Depression'da, ABD kâr oranlarının (cari masraf ölçüsü ile) 2006 yılında %25'ten 2010'da %20'ye düştüğünü hesaplamıştır –ki bu beşte bir oranında bir düşüşe tekabül etmektedir. (*The Long Depression*, s. 22) Ki Roberts, sadece ABD'de değil, aynı dönemde Çin ve Hindistan'da da kâr oranlarında düşüş yaşandığını aktarıyor (s. 200 ve 213).
David Kotz ise, ABD'de finans-dışı kesimdeki kapitalist şirketlerin vergi-öncesi kâr oranlarının 2006 yılında %11,6 düzeyinden, 2009'da %7,9 oranına düştüğünü hesaplamaktadır. Hesap ölçüsü farklı olsa da Kotz da %31 oranında bir kâr oranı düşüşüne işaret etmektedir. (*The Rise and Fall of Neoliberalism*, figure 5.16, s. 176)
Toparlarsak; Akçay ve Güngen'in tezi hem 2008 bunalımını tarihsel bir çerçeveye

yenin aşırı üretimi bunalımları, devrevi krizlerden ziyade, bütün kapitalist altyapıyı imha eden iki dünya savaşı yoluyla atlatılmıştır. Özellikle 1929/33 Büyük Bunalımı ancak 2. Emperyalist Paylaşım Savaşı ile aşılabilmiştir. 20. yüzyılda ekonomik krizler, 19. yüzyıldaki gibi 10 yıllık devrelerle cereyan etmemiş ise, bunun temel sebebi, dünya savaşlarının büyük ölçekli sabit sermaye kıyımı yoluyla, kâr oranlarının yeniden yükseleceği ve kapitalist üretimin yükselişe geçeceği koşulları yaratmış olmalarıdır. Özellikle 1945-74 döneminde sermayenin genişleyici hareketi, 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı korkunç yıkımla birlikte devasa ölçekte sabit sermayenin de yok edilmiş olmasıyla başlamıştır. Ne var ki bugün nükleer silahlanmanın vardığı düzey, eski tipte dünya savaşlarını da imkânsız kılıyor.

Yaşadığımız, kapitalizmin varoluşsal bunalımıdır.[96] Konjonktürel *değil*, organik bir bunalımdır. Salt iktisadi değil,

---

oturtmaktaki eksiklikleri nedeniyle yanlıştır -zira on yılı bulan bir uzun durgunluğu herhangi bir çevrimsel kriz bağlamında ele almak ve açıklamak mümkün değildir; hem de ampirik anlamda da bunalıma öngelen kâr oranı düşüşünü -belki de kitabı krizin hemen sıcaklığı içerisinde yazdıkları için- doğru değerlendirememişlerdir. Akçay ve Güngen'in, ABD ve merkez kapitalist ülkelerde kâr oranlarının 1980-82'deki en dip düzeyinden sonra "neoliberal" süreçte yeniden yükseldiği yönündeki tespitleri yerindedir, ancak 2006 sonrasında yaşanan yeniden düşüşü kapsamamaktadır. M. Roberts'ın aktardığı verilere göre; neoliberal dönemin kâr oranı yükselişi 1997'de doruk noktasına varmış, sonra düşüşe geçmiş, 2001 sonrasında kısmen yeniden yükselmiş ama 2006 ile birlikte yeniden düşüşe geçmiştir. Her bakımdan 1997 sonrasında bir daha '80'li ve '90'lı yıllardaki gibi bir kârlılık yükselişi görülmemiştir. Sermaye kârlılığındaki bu durgunluk, tam da Akçay ve Güngen'in krizin sebebi olarak gördükleri finansallaşma sürecini yaratan etkendir. Dahası, kâr oranlarındaki düşüş, sadece 2007/09 krizini tetiklemekle kalmamıştır. BIS, Avrupa Komisyonu, BM gibi kuruluşların çeşitli raporlarında da kabul edildiği üzere, takip eden dönemdeki ağır toparlanmanın, krizin uzun süreli bir durgunluğa dönüşmesinin temel sebebi de düşük kârlılığın yol açtığı yatırımlardaki durağanlık olmuştur (Micheal Roberts, a.g.e., s. 126-128).

96 Bertell Ollman: "Yüzeyde olup bitenden de çok açık anlaşılabilir, fakat daha derin bir düzeyde baktığımızda gördüğümüz şey, kapitalizmin özgül bir ekonomik ve toplumsal sistem için varoluşunu devam ettirecek koşulları artık yeniden üretemediğidir." Bu, kapitalizmin "nihaî krizidir" ve tarihin bu anında yapmamız gereken asıl seçim, kapitalizmle sosyalizm arasında değil, "bir uygarlık krizi olarak barbarlık" ile sosyalizm arasındadır. (*Atları Hatırlayın... Ve Sopayı Kapın!*, Yordam Kitap, 2013, 1. Basım, s. 21)

aynı zamanda ekolojik, siyasi, diplomatik, kültürel, ideolojik bir krizdir. Kâr için üretim imkânsızlaştığı oranda, sermaye de imkânsızlaşmaktadır. 2008-09 Dünya Ekonomik Krizi olarak başlayan ve on yıllık bir Büyük Durgunluk biçiminde süren kapitalizmin Uzun Bunalım'ı, bu temelde gelişmiştir. Bu somut kriz, Amerikan ve Avrupa hükümetlerinin kurtarma paketleriyle finans tekellerini ayakta tutması nedeniyle *geniş-ölçekli bir sabit sermaye kıyımı gerçekleştirememiş*, böylece durgunluğun zamana yayılmasına sebep olmuştur. Bu kriz, geniş çaplı bir savaşla sabit sermayelerin imhası, kapitalizmin geniş ölçekli robotlu üretime geçmesi veya başka bir gezegende insan kolonileri kurulması gibi olağandışı gelişmelerle aşılabilir. Aksi halde oldukça uzun sürecektir. Ne var ki bu somut kriz aşılsa dahi, kapitalizmin varoluşsal bunalımı derinde işlemeye devam edecek ve yeni krizlere yol verecektir.

Toplumsal emeğin üretici güçleri, ücretli emeği/kol gücünü gereksinmeyen, robot/otomasyon tekniğine doğru yaklaştıkça, sermaye de hem imkânsız, hem de gereksiz hale gelmektedir. "Daha çok makine kendi kendine çalışmaya başladıkça, ortalama işçinin kattığı değer düşmeye başlar"[97]. Böylece otomasyon, bir çizgi halinde kârlılık oranının düşüşü anlamına gelir. Ücretli emek olmazsa, sermaye de olamaz. Sermaye ancak canlı insan emeğinin sömürüsüyle var olabilir. Hiç kuşkusuz bu tarihsel bir üretim tarzı olarak kapitalizm için de geçerlidir. Dolayısıyla kapitalist üretim tarzı tarihsel bakımdan aşılmakta, gereksizleşmekte, dağılmaktadır. Üretim düzeni bozulmakta, parçalanmaktadır. İnsan yığınları işsiz, sermaye kütleleri işlevsiz kalmaktadır.

> Kapitalizm sürdüğü müddetçe, hiçbir zaman bir robotik toplumumuz olmayacak, işten azade bir serbest zaman toplumumuz da. Krizler ve toplumsal patlamalar bundan çok önce süreci kesintiye uğratacaktır.[98]

97 Martin Ford, *The Lights In the Tunnel*, s. 136, Acculant Publishing, USA, 2009.

98 Micheal Roberts, *The Long Depression*, s. 263.

Yükselen finansallaşma, köpüren spekülasyon, şişen borsa balonları, temeldeki organik bunalımı çözmeye yaramaz. Tersine, sermaye lordlarının üretimden kopuşu, devrilmelerine giden yolu kısaltır. Bugünkü finans aristokrasisinin, üretimle hiçbir bağı olmadığı halde, köylünün ürününe el koyan Ortaçağ feodal senyörlerinden, mültezimlerinden, mütegallibesinden ne farkı vardır?

20. yüzyılda kapitalizm, insanlığın üretici güçlerinin gelişmesinin önünde bir engeldi. 21. yüzyılda ise sermaye artık üretimden kopuyor, üretken güçleri (başta doğayı) imha ediyor, insanlığı yeniden barbarlığa, dünyayı yok oluşa sürüklüyor.[99]

Buharlı makinenin bulunuşu ve üretime uygulanmasıyla başlayan kapitalist çağ, robotlu makinenin bulunuşu ve üretime uygulanmasıyla son buluyor. Elbette ölen her çağ gibi kapitalizm de ayak direyecek, varlığını sürdürmek için, 3. Dünya Savaşı dahil, her türlü çılgınlığa girişecektir. Yaşadığımız çağ yangınının temelinde, kapitalist çağın kapanmakta oluşu yatmaktadır. Bu çağ ya "toplum için üretim" ilkesine dayanan sosyalizmin hâkimiyetiyle sonlanacak ve böylece insanlık ileriye doğru bir atılım yapacaktır ya da üretken güçlerin kütlesel bir yıkımı ve barbarlığa dönüşle son bulacak ve dolayısıyla insanlık tarihsel bakımdan geri düşecektir...

Çevrimsel krizler, aşırı üretim bunalımları olarak, üretilenlerin satılamadığı, toplumun etkin alım gücünün üretilen malları satın almaya yetmediği bunalım anları olarak; üretimin geçici olarak düşmesine, makinelerin çöpe atılmasına, ürünlerin depolarda çürümesine, işçi kitlelerinin geçici olarak işsiz ve aç kalmasına yol açar. Nihayet sabit sermaye yenilenip ücretler dü-

99 "Çoklu ekonomik, sosyal, jeopolitik ve ekolojik güçler şimdi mevcut dünya-sistemini, yani kapitalist dünya-ekonomisini sonuna doğru yaklaştıran yönde hareket ediyorlar. Hepsi ileri aşamalarına ulaştı ve ... bu son uzak değildir, aslında gözlerimizin önünde gerçekleşmektedir, ve pekâlâ pek çok okurun yaşam süreci içerisinde nihayete erebilir." (Minqi Li, *The Rise of China and the Demise of the Capitalist World-Economy*, Pluto Press, Londra, 2008, s. 177)

şürüldüğünde, üretim kaldığı yerden daha geniş ölçekte devam eder. Kriz devresini durgunluk, canlanma, yükseliş ve yeniden kriz devresi izler. Bu ekonomik çevrimde aşırı üretim bunalımları, üretici güçlerin geçici ve kısmi imhasına yol açıyor, ama canlanma ve yükseliş evresinde üretken güçler yeniden çok daha yüksek düzeylere ulaşıyordu.

Organik bunalım ise;

a) Üretken güçleri geçici değil sürekli biçimde tahrip eder (doğanın sistematik yıkımı, çöp sermaye/çöp nüfus, kronik kitlesel işsizlik, eğitimli işgücünün vasıfsızlaştırılması, kaynakların asalak alanlara yığılması, borsa balonlarının şişmesi ve patlaması vd.)

b) Bağrında, üretken güçlerin topyekûn ve geri dönüşsüz imhası olasılığını taşır.

Üretken güçlerin topyekûn imhası; 3. Dünya Savaşı, doğanın geri dönüşsüz imhası, ekosistemin parçalanması, küresel ısınma, su kaynaklarının aşırı kirlenmesi, ölümcül salgın hastalıklar gibi çeşitli biçimler alabilir. Bu aynı zamanda, insanlığın bugünkü toplumsal ilişkilerinde geniş ölçekli bir dağılma anlamına da gelecektir.

Devrevi krizler, sistemi geçici olarak sarsan birer kalp krizi iken, organik bunalım ise onun nihai hastalığı, ölüm döşeğindeki son nefesleri gibidir.

Bu kitapta geliştireceğimiz görüş açısında, kapitalizmin kendiliğinden çöküşünün ya da içinden dönüşerek "post-kapitalist" bir toplumun oluşmasının olasılıklar yelpazesinde yeri yoktur.[100]

100 Örneğin, Paul Mason, *Kapitalizm Sonrası* (Post Capitalism), Yordam Kitap, a.g.e.. Mason'ın bu kitapta geliştirdiği perspektif, sermaye egemenliği altında ortaya çıkacak bilgi temelli kimi yeni ekonomik biçimlerin gelişerek sistemi içeriden dönüştürebileceği temelindedir. Bu perspektifin imkânsızlığını anlamak için tek bir örneği, *Bitcoin*'in gelişimini incelemek yeter. Milliyetsiz bir dünya parası, kapitalizme bir alternatif olma iddiasıyla yola koyulan Bitcoin, bugün gelinen noktada spekülatif sermayenin en sivri biçimlerinden biri, yol açtığı olağanüstü elektrik harcamasıyla doğanın yıkıcısı ve nihayet Bitcoin bazlı türev araçlarının çıkartılmasıyla birlikte, banka sermayesinin bir parçası haline geldi. Kısacası, sermaye egemenliği altında hiçbir ekonomik biçim, başlangıçta öyle olsa dahi, sonuna kadar sermaye egemenliğinin dışında kalamaz, onun tarafından asimile edilmekten kurtulamaz. Mason'ın neo-ütopik sosyalizmi, hiç kuşkusuz bugün bir ilerleme sayılmaz.

Zira hiçbir sosyo-ekonomik oluşum, gücünün son sınırına kadar direnmeksizin yerini bir başkasına bırakmamıştır. Hele söz konusu olan kapitalizm ise, her türlü özel mülkiyet ve özel ekonomik faaliyet sermayenin hâkimiyeti altına girdiği, onun tarafından belirlendiği için, sistem içi bir dönüşüm olanaksızdır. Bu bağlamda feodalizmden tedricen, içeriden adım adım dönüşüm yoluyla kapitalizme geçişe dair yapılan analojiler tümüyle yersiz ve geçersizdir. Kapitalizmin bağrında filizlenen piyasa-dışı veya kapitalist olmayan ilişkiler ve alanlar da sermayenin genel belirlenimine tabidir. Bu ilişki biçimleri, *yeni bir üretim tarzının filizleri* olmakla birlikte, *sermaye devrilmeden*, bu filizlerin boy verip *yeni bir üretim tarzını ortaya çıkarması* mümkün olmaz. Bir yandan, kapitalist ekonominin olağan işleyişi içinde, sürekli "metalaştırma" hareketi tarafından yutulurlar. Diğer yandan, (patronsuz fabrikalar –işçi özyönetiminde kooperatifler örneğinde) girdi, satış, hammadde, geçim maddeleri alanlarında tamamen egemen olan tekelci sermayenin ağı içinde kıstırılırlar. Kıstırıldıkları bu alanda yaşamaya devam etmeleri, emekçilerin fedakârca çalışmalarıyla mümkündür. Ama yayılıp egemen ilişki haline gelebilmeleri için siyasi iktidarın sermayenin elinden sökülüp, işçi sınıfı tarafından devrimle alınması önkoşuldur.

Buharlı makine çağı, makinelerin çalıştırılması için kitlesel insan işgücüne ihtiyaç duyulan bir çağ idi. Sermaye, işçileri işe koşarak, onlara asgari yaşam gereksinimlerini karşılamalarına yetecek kadar bir ücret verdi, emeklerinin ürününe ise el koydu. Ne var ki emeğin toplumsal üretkenliğindeki her artış, ortaya çıkarttığı her yeni teknoloji, üretimde insandan halkaları azaltıyor, buna karşılık demirden halkaları çoğaltıyordu. Kapitalizm tarihsel rolünü oynadıkça, üretimde canlı emek istihdamı, makine kullanımı karşısında bir çizgi halinde tedricen geriledi. Bir kapitalist için daha az işçiye ücret vermek kadar sevindirici bir şey olamaz! Ne var ki artı değerin yegâne kaynağı canlı emektir.

Makineler, hammaddeler ürüne sadece kendi değerini aktarır. Canlı emek ise işgücünün fiyatını (ücret) alır, emeğinin bunun üstünde kalan bütün değerini kapitalistlere karşılıksız olarak bırakır. Böylece sadece canlı emek, ürüne, kendi değerinden daha büyük bir değer aktarır. Artı değersiz üretim olabilir. Ama artı değersiz kapitalizm olamaz. Artı değer yoksa, sermaye genişleyemez. Sermaye genişleyemezse, kapitalist yeniden üretim süreci de tıkanır.

Robotlu üretim çağı, emeğin toplumsal üretici gücünün özgül gelişmişlik derecesinin, artık kâr için üretim yapılmasını imkânsız kılacak derecede yükseldiği bir çağdır. Yani, artık emeğin toplumsal üretici gücü, kapitalist üretimin tarihsel koşullarını ortadan kaldıracak derecede gelişmiştir. Daha sade bir ifadeyle, robot teknolojisi kapitalizmle bağdaşmaz. En az buharlı makinenin feodal Ortaçağ'la bağdaşmaması kadar açık bir gerçektir bu.

Marx'ın ünlü deyişinde olduğu gibi; "Toplumsal ilişkiler üretici güçlere sıkı sıkıya bağlıdır. Yeni üretici güçler sağlamak için, insanlar, kendi üretim biçimlerini değiştirirler; kendi üretim biçimlerini değiştirmek, yaşamlarını kazanma yollarını değiştirmek için de bütün toplumsal ilişkilerini değiştirirler. *Eldeğirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise sınai kapitalistli toplumu*"[101] ve robotlu sanayinin, internetin, yapay zekânın olduğu bir toplum da aynı ölçüde kapitalizmle bağdaşmaz ve yeni bir üretim biçimine, sosyalizme geçiş için toplumu ileriye doğru *zorlar.*

Bu durum, *kapitalistlerin,* insanlığın önüne bolluk toplumu imkânını çıkartan robot teknolojisini *üretime* uygulama konusundaki *ilgisizliğini* de açıklar. Kapitalist sanayi üretimi, mümkün olan en geri tekniğin ve en ucuz, en örgütsüz işgücünün olduğu ülkelere kaydırılmaya devam etmektedir. Yaşamın bir-

101 *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 5. Basım, Temmuz 1999, Ankara, s. 109.

çok alanında kullanıma giren robotların, *üretimde* kullanımı olağandışı biçimde sınırlıdır. Robotlu üretime geçiş anlamına gelen "4. Sanayi Devrimi" üzerine çokça kitap yazılmakta, konferanslar düzenlenmekte, ama pratikte Çinli köle emeğiyle üretim yapılmaya devam edilmektedir. Hatta sermaye yatırımları, ücretlerin nispeten yükseldiği Doğu Çin'den, Bangladeş, Orta ve Batı Çin gibi daha ucuz işgücü alanlarına kaydırılmaktadır. Zira robotların üretime uygulanması, sermayeye dayalı üretimin altını oymaktadır. Bu durum, kapitalizmin kendiliğinden yıkılmasına götürmeyecektir kuşkusuz, ama onu derin bir çürüme eğilimine sokmakta, yol açtığı krizler ve sosyal çalkantılarla, toplumsal devrimi davet etmektedir. Yanlış anlaşılmasın; kapitalist toplumda belli bir düzeyde de olsa robotlu üretime geçilemez, sanayi 4.0 hiç uygulanamaz *demiyoruz.* Özellikle Büyük Durgunluk yıllarının ardından, mali sermaye ülkelerinin (başta ABD) robotlu üretime geçerek üretken tözü yeniden ellerine alma yönelimine girmeleri ihtimalini hiç de yadsımıyoruz. Ne var ki bu onlara artı değer üretme gücü sağlamayacaktır. Kapitalizmin asalaklaşması ve çürümesi bu yeni ilişki altında da derinleşerek sürecek, muazzam çelişkiler ve gerilimler biriktirecektir.

Kapitalizm altında robot tekniğinin üretime uygulanması, o işletmedeki ya da o üretim dalındaki kârlılığı *sıfıra yakınlaştırır.* Üretken sermayenin bizzat kendisinden gelen kârın sınırlanması, finansallaşma yoluyla dengelenir. Mali araçlarla, hem o ulusun bütün ezilen sınıflarının faiz sömürüsüne tabi tutulması, hem de daha geri ekonomilerin ürettiği artı değere mali sermaye tarafından el konulmasıyla, robotlu üretimden artı değer gelmemesi telafi edilmiş olur. Keza o ülkede hâlâ varolan kapitalistleşmemiş alanlar (yerlilerin yaşadığı ormanlar vd.) talana açılır, kayagazı çıkarımı gibi yöntemlerle doğanın kapitalist sömürüsü boyutlandırılır. İşçi sınıfının aldığı ücretlerden, temel

yaşam giderleri çıktıktan sonra kalan ufak birikim fonları, bankalara borçlanma yoluyla, ek bir faiz sömürüsüne maruz bırakılır. Esnaf ve çiftçi gelirleri de bankalar tarafından mali araçlarla sömürülür. Kısacası, fabrikalarda robotlaşma, emperyalist mali sermayenin, en tepedeki küçük bir azınlık dışında tüm toplumu mali araçlarla sömürmesi, sanayi ülkelerini yağmalaması, yeni ülkeleri veya bölgeleri ucuz işgücü ve doğa talanına açması yoluyla dengelenir. Sınıf çelişkileri yayılır ve sertleşir. Sermaye düzeninin toplumsal tabanı daralır. İşçi sınıfının etrafında pek çok ezilen toplumsal tabaka birikir. Sosyalizmin nesnel toplumsal tabanı, ya da başka bir deyişle, toplumsal çıkarı sosyalizmde olan kesimler genişler. Sosyalist devrimin nesnel koşulları görülmedik ölçüde güçlenir. Bu bunalımın olası sonuçlarından biri, temel kapitalist ekonomilerden birinde işçi sınıfının, bütün ezilen toplumsal kesimlerle birleşerek, sermaye lordluğunu devirmesi ve yeni bir devrimler dalgasını başlatmasıdır.

Robotlu üretim artı değer üretmez. Dolayısıyla, robot, değişim değerine, emtia üretimine ve emtia piyasasına dayanan kapitalist üretime *uymaz*, onunla şiddetli bir çatışma haline düşerken, *kullanım değeri* üretimi, toplumsal ihtiyaçların karşılanması için *elverişlidir*.

Robotlu üretimle kopmaz bağ içinde doğan internet, insan toplumunun piyasa dolayımından geçmeden, birbiriyle dolaysızca bağ kurabilmesini sağlayan bir diğer devrimci teknolojidir.[102] Sosyalist toplumun ilişkilerini ve imkânlarını filiz halinde bünyesinde taşır. Ağ, insanlara, bir şey satmak ya da almak için değil, insani varlıklarını çıkarsız ya da bedelsiz biçimde paylaşmak için bir ortam sağlar. "Ağ toplumu", birbiriyle bağlanmak için alım-satım ya da ticaret ilişkisi kurmak zorunda olmadan geniş toplumsal ilişkiler kurma alanını sağlar. Sosyal

102"Bilgisayar, üretim ve iletişimindeki konumu itibariyle potansiyel olarak komünizmdir. ... Bilgisayar ... komünizmin üretici güçlerinin bir simgesidir." (Arif Çelebi, *Marksizm Nedir, Komünizm Ne Kadar Uzakta*, s. 175 ve 180, Ceylan Yayınları)

medya araçlarıyla milyarlarca insanın dolaysız temasa girmesi, bilgi, fikir, şarkı vs. paylaşması, gelecek sosyalist toplumun bir habercisidir.

Ne var ki günümüzde, internet de sosyal medya da sermayenin *belirlenimi* altındadır. Ağların sağladığı ücretsiz paylaşım imkânı, fikrî mülkiyet ve patent hakları zincirleriyle boğulmaktadır. Gerçekte, dijital ürünlerin dağıtımı, internet yoluyla sınırsızca yapılabilir. 20. yüzyıldaki gibi insanların müzik, resim ya da fikir eserlerini geniş kitlelere ulaştırabilmek için mutlaka bir yayıncı şirket, vd. tarafından kabul görmesi zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Fakat burada da özel kapitalist çıkarları korumak için eski biçimler sürdürülmeye çalışılmakta, müzik, fikir eserleri meta biçimi altında tutulmaya, parayla satılmaya çalışılmaktadır. Kapitalist medyanın sansür-otosansür bariyerinin sosyal medya araçlarıyla aşılması, hem hükümet sansürü ve tutuklamalar hem de egemen sınıf güçlerinin 'trol orduları' eliyle ortamı bilgi kirliliğine boğması yolundan zehirlenmektedir. Ne var ki sosyal medyanın sağladığı imkânlarla artık her insan bir gazeteci haline gelmiştir ve haberler de toplumsallaşmıştır. Geleneksel kapitalist medya araçları halen belli bir etki gücüne sahip olsalar da, basılı günlük gazetelerden başlayarak adım adım yerlerini sosyal medya ve internetin yeni medyasına terk etmek zorunda kalacaklardır.

Yapay zekâ, bilgisayarların üretime uygulanması, makineler arası internet bağlarının kurulması, planlı bir ekonomiyi hiç olmadığı kadar mümkün kılmaktadır. 1930'larda SSCB'de ekonomik planlama *telgrafla* yapılıyordu. Bugün sadece insan ihtiyaçlarını saptamak değil, bizzat her yurttaşın planlama sürecine katılması da internet teknolojisiyle olanaklı hale gelmiştir. Her yurttaşın, her gün, her boyutuyla, hem kendi ihtiyaçlarını hem de toplumsal üretimden beklentilerini ileterek katıldığı

demokratik bir planlamanın nesnel imkânları ortaya çıkmıştır. İnternet yaşamın ta kendisi olan ekonomide her türlü temsiliyet ilişkisinin aşılacağı *doğrudan demokrasi* mekanizmalarının kurulmasını olanaklı kılan bir teknolojidir.

20. yüzyılda aylarca süren planlamalar, karmaşık matematik hesaplamaları, bugün, yapay zekâ ve süper bilgisayarlar kullanılarak *saniyeler içinde* yapılabilir. Bu planlama teknikleri, üretimi dünya çapında planlayıp uygulayan dünya tekelleri bünyesinde sürekli geliştirilmektedir. Beş kıtada üretim yapan bu tekeller, en sıkı planlamayla ürünlerini zamanında teslim etmektedir. Örneğin Toyota, 2011 itibarıyla yılda 2,7 milyonu Japonya fabrikalarında, 3,8 milyonu ise beş kıtaya yayılmış fabrikalarda olmak üzere, yılda toplam 6,6 milyon araç üretmekte, bunları pazarlamakta, teslimatını yapmaktadır. Hollandalı dünya tekeli Shell, günde 3,2 milyon *boe*[103] hidrokarbon üretimi yapıyor. Kutuplardan Nijerya'ya, Rusya'dan Mısır'a kadar dünyanın her yanına yayılmış petrol kuyularından, rafinerilerden, depolardan ve petrol yan sanayinden oluşan bir üretim zinciriyle bunu işliyor, gemilerle naklediyor ve dünya pazarına satıyor. Sadece 2007'de 314 petrol kuyusu açılması işini tek başına organize edip planlamıştı. Bu milyarlarca işlem, tek elden planlanmakta, uygulanmaktadır. *Merkezî plan ekonomisi değil de nedir bu?* Fakat planlama sadece tekellerin *içinde* vardır, dünya ekonomisinde *üretim anarşisi* hüküm sürmeye devam etmektedir. Dolayısıyla sorun, milyarlarca işlemin planlanmasının mümkün olup olmadığı değildir.

Neticeten: Kapitalizmin organik, varoluşsal, nihai bunalımı koşullarında, kapitalist ilişkiler kopar, dağılır, parçalanırken, yeni bir üretim tarzının filizleri de belirmektedir. Tıpkı buhar-

103BOE, "*Barrel of oil equivalent*" ya da 1 varil petrol dengi anlamına gelen bir enerji ölçüm birimidir. Bir varil (42 ABD galonu veya 15,89873 litre) petrolün yakılmasıyla açığa çıkan enerjiye denk gelen bir enerji miktarını tanımlar.

lı makinenin feodal toprak lordluğunu devirmesi gibi, robotlu üretim de er geç kapitalist sermaye lordluğunu devirecektir. Robot çağı ya komünizm çağı olacak ya da kapitalist ilişkilerdeki kopma, dağılma, parçalanma eğilimi insanlığı bir yeni Ortaçağ'a döndürecektir.

Intermezzo I

SALI PAZARI VE DÜNYA PAZARI[1]

Piyasa sosyalizmi fikrinin temsilcilerinden Ufuk Uras, bir röportajında, ekonomi politikasına dair görüşünü şöyle açıklamıştı:

"Günümüz dünyasının piyasası, küresel bir piyasa. Bu salı pazarı değil ki ben Misak-ı Millî'ye uygun olarak bu pazarı, piyasayı kaldırıyorum diyebilesin. Yapılacak şey, insanları küresel piyasalar karşısında sosyal politikalarla korumaktır."[2]

Uras, belki bugün konuyu aynı şekilde formüle etmezdi. Ama görüş açısının fazlaca değiştiğini sanmam. Uras bu açıklamayı yaptığında, belki de ABD'de patlak veren ekonomik-mali krizi gelip geçici bir olay sayıyordu. Oysa bu kriz on bir yıldan bu yana süren ve ufukta henüz aşılacağına dair bir belirti görülmeyen uzun süreli, inişli çıkışlı bir durgunluğa evrildi ve bağrından ağır politik krizler doğurdu. Dolayısıyla bu açıklamada simgeleşen piyasacı sol çizgiyle bir tartışmanın güncelliğini koruduğu kanısındayım.

Kapitalizmin tükenişinin ve iflasının, bizzat kapitalistlerce bu denli yüksek sesle ifade edildiği başka bir dönem daha yaşanmamıştır. Buna karşın, kapitalizmi aşan yeni bir toplum tahayyülünün bu denli kısır ve cılız kalması çarpıcıdır. Burada sosyalist tahayyüle ket vuran, tam da Soğuk Savaş döneminden bakiye zihinsel zincirlerdir. Piyasanın mutlaka "yeni" toplumda da üretim ve dolaşım ilişkilerinin temelini oluşturacağı, "sürdürülebilir" sosyalizmin ancak piyasa dolayımıyla mümkün olduğu sabit fikri, bunların başta gelenlerindendir. SSCB'nin yıkılışının piyasanın kaldırılmasına bağlanması, bunun etkin bir ekonomik işleyişin ancak özel bir girişimci sınıfının varlığıyla mümkün olabileceğinin ispatı sayıldığı, hele de piyasaların küresel ölçekte bütünleşmesiyle

1 Bu alt bölümde, *Abstrakt Dergi*'de aynı başlık altında yayımlanmış olan makalemden geniş ölçüde ancak ciddi oranda değiştirerek, ekler yaparak faydalandım.

2 *Taraf* gazetesi, 08.12.2009.

artık peşinen yenilemez bir dev sayılması, bu zincirleri sağlamlaştırdı. Ne var ki Uzun Bunalım, bizzat kapitalist piyasa ekonomisinin ürettiği bir yıkım süreci olarak, tam bir fikirsel altüst oluşa yol açtı, bu fikirsel zincirlerin kırılıp atılmasının nesnel koşullarını yarattı. Bizim de bu ara bölümde mütevazı amacımız, Ufuk Uras'ın şahsıyla değil, bu fikriyatla tartışmaktır.

Sosyal demokratlara ne oldu?

20. yüzyıl başlarında işçi hareketi, keskin çizgilerle ikiye ayrışmıştı: Sosyal demokratlar ve Komünistler. Sosyal demokratlar, reform ve parlamenter eylem yoluyla, Komünistler ise proleter devrim ve Halk Meclisleri (Sovyetler) iktidarı yoluyla, "sosyalist bir toplum" hedefine varmayı amaçlıyorlardı. Siyasal iddiaları sosyalizmdi. Kautsky, Hilferding, Adler gibi o devrin sosyal demokrat önderleri, Bolşevikleri ve Sovyetler Birliği'ni çeşitli nedenlerle eleştirmekle birlikte, sözde de olsa sosyalizmi hedefliyorlardı. Misal, Hilferding, tüm ekonominin iplerini ellerinde tutan 6 Berlin bankasının, sosyal demokrat bir hükümet tarafından ulusallaştırılmasıyla sosyalizmin kurulabileceğini öne sürmüştü.[3]

3 Rudolf Hilferding: *"Mali sermayenin toplumsallaştırıcı işlevi, kapitalizmi alt etmek görevini müthiş kolaylaştırır. ... Bugün dahi, altı büyük Berlin bankasının mülkiyetini ele geçirmek, geniş ölçekli sanayinin en önemli alanlarının mülkiyetini ele geçirmek anlamına gelecektir ve bu, geçiş döneminde, kapitalist muhasebenin hâlâ işe yaradığı, sosyalist politikanın başlangıç evrelerini büyük oranda kolaylaştıracaktır."* (*Finance Capital*, A Study of the Latest Phase of Capitalist Development, Routledge Press, From translations by Morris Watnick and Sam Gordon, London and New York, s. 367-8)

Nikolay Buharin'in bu görüşe dair eleştirisi şöyleydi: *"Ne var ki sözde-sosyalistlerin büyük çoğunluğu, 'iktidarın alınmasına' dair son derece ilkel bir kavrayışa sahiptiler ve hâlâ da sahipler: sadece 'liderliği', 'hükümeti' değiştirin ve 'bütün aygıt' ellerinize geçsin. ... Buna tipik bir örnek, Hilferding'in, altı bankanın ('liderliğin') proletarya tarafından ele geçirilmesinin bu sınıfa bütün ekonominin yönetimini vereceği hakkındaki tezidir. Böyle bir şeyin olamayacağı ampirik olarak kanıtlanmıştır, zira gerçekte, bankaların ele geçirilmesi sadece sermayenin yönetim gücünün altını oyar. Neden? Çünkü bankalar endüstriyi özgül kredi ve parasal ilişkiler zemini üzerinde yönetirler. Bu ilişkinin modeli kredi ilişkilerine dayanan bir modeldi ve proletaryanın bankaları ele geçirmesiyle bu ilişkiler çöker."* (*The Politics and Economics of the Transition Period*, Routledge Press, Translated by: Oliver Field, London, Boston and Henley, s. 89)

Bolşevikler ve Komünistler ya da bu gelenekten ilham alan devrimci partiler, 21 ülkede[4] devrimler gerçekleştirdi, dünyanın üçte birinde sosyalist bir ülkeler bloku kurdu, sosyalizmi inşa etmeye girişti. Ezilen, sömürülen insanlara, 84 yıllık SSCB deneyimini armağan ettiler. Ve yüzyılın sonunda yenildiler. Onların yenilgisinden çokça söz edildi. Üzerine ciltler dolusu yazılar yazıldı.

Peki ya sosyal demokratlar? Onlara ne oldu? Parlamenter yoldan, reformlarla kapitalizmi içten dönüştürebildiler mi? Sosyalizmi herhangi bir ülkede kurabildiler mi? Hayır. Sosyal demokratlar kapitalizmin araçlarıyla kapitalizmi dönüştüremedi. Aksine, kapitalizm onları dönüştürdü. Burjuva partilerinden farkları kalmadı. Programlarını kapitalizme uyarladılar. Emperyalist küreselleşme sürecinde ise neoliberal programa öncülük ettiler (Tony Blair vd.) Böylece yoksul yığınların desteğini yitirdiler. Büyük Durgunluk döneminde ise, yoksulların neofaşist partilere kaymasının başlıca sorumlusu oldular.

20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başlarında, yenik sosyal demokrasinin vardığı liman, aşağı yukarı Ufuk Uras'ın pozisyonudur; kapitalist

---

Henryk Grossman da aynı görüşe şu eleştiriyi yöneltiyordu: *"Kredi sistemi, Hilferding'e göre, kapitalizmin çöküşüne götürmek bir yana, bütün üretken mekanizmayı kapitalistlerin ellerinden işçi sınıfının ellerine aktarmanın bir aracıdır. ... Meselenin bu şekilde ele alınışı, tümüyle, bankerin kredi aracılığıyla sanayi üzerinde iktidar kurma hayaline denk düşmektedir. Bu Auguste Blanqui'nin darbeciliğinin iktisada tercüme edilişidir."* (Law of the Accumulation and Breakdown, Kaynak: https://www.marxists.org/archive/grossman/1929/breakdown/ch01.htm)

Bütün bu tartışmaların ardından, pratikte ne oldu diye soracak olursanız: *"Ocak 1919'da Hilferding, Alman hükümeti nin Berlin'deki toplumsallaştırma komisyonuna katıldı; bu komisyon, dört ay boyunca, ekonomiyi ulusallaştırmaya ve planlamaya çalıştı. Ama proje, hükümetteki ılımlı sosyalistlerin ve liberallerin engellemelerinden sonra, daha tasarım aşamasındayken çöktü".* (Paul Mason, *Kapitalizmden Sonra*, Yordam Kitap, s. 109)

1919 Alman proleter devrimini çalan, proletaryanın ölümsüz önderleri Rosa Luxemburg ve Karl Liebkneckt'i katleden, iktidarı yeniden burjuvaziye devreden sosyal demokrasi, ilan edilmiş toplumsallaştırma tasarımlarının tümünden de vazgeçti.

4 Aslında bir ülkeler federasyonu olan SSCB'yi bir ülke sayarsak; Ekim Devrimi'nin açtığı devrim dalgası kapsamında, Marksizm Leninizmden ilham alan devrimci partilerin önderliğinde muzaffer sosyalist ve halkçı devrimler; Macaristan (1919 ve 1945), Demokratik Almanya, Bulgaristan, Romanya, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Moğolistan, Tuva, Çin, Kore, Küba, Nikaragua, Vietnam, Kamboçya, Laos, Arnavutluk, Angola, Mozambik ve (Doğu) Yemen'de gerçekleşmiştir. 20. yüzyıldaki devletler sistemi içinde 21 ülkede gerçekleşen bu devrimlerin kapladığı coğrafya, bugünkü dünya devletler sisteminde, kurulan yeni ulus-devletlerle birlikte, toplam 41 ülkeye denk gelmektedir.

dünya pazarının her yeri kaplayan gücü karşısında, lafızda olsa dahi, sosyalizm iddiasını terk ediş ve sosyal haklar savunuculuğuna geri çekiliş. Bu kapitalizme tam teslimiyettir, o kadar ki alternatif bir toplum tasarımı dahi ortaya konamamaktadır. Üstelik kapitalizmin bir varoluş bunalımı yaşadığı koşullarda.

Peki, bütünleşmiş dünya pazarı üzerinde yükselen emperyalist küreselleşme sürecinin hâkimiyeti kabul edilerek, sosyal haklar korunabilir mi? En ileri kapitalist ülkelerde dahi, fabrikaların başka ülkelere taşınması, kronik yığınsal işsizlik ve güvencesiz çalışma yoluyla, sosyal hakları aşamalı biçimde yok eden, bizzat "küresel piyasanın egemenliği" değil mi?

Eğer, bütünleşmiş dünya piyasasının varlığı ve hâkimiyeti, sosyalizmin imkânsızlığını ispatlıyorsa, aynı ölçüde sosyal hakların da imkânsızlığını göstermez mi?

Sosyal devlet uygulamalarının 1945 sonrası dönemde –tekelci kapitalizmin "azami kâr" ilkesinin çiğnenmesi pahasına– Batı Avrupa'da ve ABD'de yerleşmesinin sebebi, yükselen sosyalist dalgayı frenlemek değil miydi? Ya da kapitalist dünyadaki sosyal haklar, bu ülkelerdeki işçi sınıflarının sosyalizm savaşımının doğrudan, SSCB, Çin, Orta ve Doğu Avrupa, Vietnam, Küba emekçi sınıflarının sosyalist ve halkçı devrimlerinin ise dolaylı ürünü değil miydi?

Salı pazarı kaldırılamaz

Salı pazarı, küçük emtia üretiminin pazarıdır.

Dünya pazarı, büyük tekelci sanayi üretiminin pazarıdır.

"Salı pazarı"nın yaygın, güçlü olduğu ülkeler, küçük emtia üretiminin yaygın ve güçlü olduğu ülkelerdir.

20. yüzyılda sosyalizmi inşa deneyimlerinin yaşandığı ülkeler –Çekoslovakya ve Demokratik Almanya hariç– tarımın, köylü nüfusunun ve küçük emtia üretiminin yaygın ve güçlü olduğu ülkelerdi. Özellikle en büyük iki ülke, yani SSCB ve Çin, küçük ölçekli emtia üretiminin baskın olduğu ülkelerdi.

Sosyalizm, üretim araçlarının toplumsallaştırılması, böylece özel kâr için değil, toplumsal ihtiyaçların karşılanması için üretim yapılması demektir. Büyük makineli sanayi, bankalar, kapitalist çiftlikler bir kararla kamulaştırılabilir. Oysa küçük esnaf, küçük çiftçi, bir yandan emekçi, diğer yandan mülk sahibidir. Küçük işletmeler bu yüzden kamulaştırılamaz. Bunlara zoralım uygulanamaz. Küçük emtia üretiminin büyük üretime dönüşümü, kooperatifleşmeyle, iknaya dayalı uzun bir süreç içinde mümkündür.

1917 Ekim Devrimi'nin ardından, Rusya nüfusunun yaklaşık %80'i köylüydü. Çin'de 1949'da bu oran %90'dı. Rusya ve Çin sosyalizm deneyimleri, bir yandan makineli büyük sanayiyi, diğer yandan ise tarımda, buna paralel biçimde kolektif veya komünal çiftlikleri kurma deneyimleri olmuştur.

Bu deneyimleri inceleyen herkes, sosyalist inşa sürecinde "salı pazarı"nın kaldırılamayacağını, ancak uzun vadede dönüştürülebileceğini anlayabilir. Küçük köylülüğü, küçük emtia üretimini yığınsal ölçekte yıkıma uğratan, topraksız bırakan ve şehirlere süren, kapitalizmin üretim ilişkileridir. Bu mülksüzleştirme süreci günümüzde hız kazanarak, son yirmi yılda dünya çapında bir milyar yeni proleter üretmiştir.

Küçük emtia üretimi, sosyalist bir rejimde her gün her saat kapitalizmi yeniden ve yığınsal ölçekte üreten bir kaynaktır. Sovyetler Birliği'nde komünist partisi iktidarını en çok zorlayan olgunun bu olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan, küçük tarım bireysel özel işletmelerden oluştuğu için planlanamaz da. 1929'a kadar SSCB'de tarım üretimi planlanamıyordu. Bu, sanayinin planlı gelişimine de pranga vuruyordu. Dahası, zengin köylüler (kulaklar) özel kâr amacıyla tahılı satmayıp istiflediklerinde, geniş köylü yığınları da onları izliyor ve şehirlerde işçiler aç kalıyor, hatta yer yer açlıktan ölüyordu. Ancak Sovyet tarımına kolektif çiftliklerin (kolhoz) ve sosyalist devlet çiftliklerinin (sovhoz) hâkim olmasından sonradır ki (1933 ve sonrası) şehirlerin beslenme sorunu çözüldü, tarım planlanabilmeye başladı ve sanayi planlı bir atılıma geçti. Ne var ki kolhoz, küçük emtia üretiminin toplumsal dönüşümünün sadece başlangıcıydı.

Dün, 20. yüzyılın başlarında, reformcu sosyal demokratlar (Kautsky, Plehanov, Hilferding vd.) Lenin'i Sovyet Rusya'da, bir küçük köylü ülkesinde sosyalist devrime giriştiği için eleştiriyorlardı. Bugünse Ufuk Uras, artık küçük emtia üretimi önemsizleştiği için sosyalizmin kurulamayacağını söylüyor!

Kaldı ki Kautsky ve diğerlerinin eleştirisi, Marksizmin açık bir revizyonuydu. Zira Marx ve Engels'in görüş açısında, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çatışma sadece üretici güçlerin en çok geliştiği ülkelerde ortaya çıkmazdı, bu çelişkinin o ülkede en ileri sınırına varmış, olgunlaşmış olması da gerekmezdi:

"Bizim bakış açımıza göre; tarihteki tüm çatışmaların kökeninde üretici güçler ile ekonomik ilişki biçimi arasındaki çelişki yatar. Ayrıca, bir ülkede çatışmalara yol açması için, bu çelişkinin mutlaka o ülkede son raddeye varmış olması gerekmez. Uluslararası ekonomik ilişkilerin genişlemesi sonucu ileri sanayi ülkeleri arasında baş gösteren rekabet, sınai bakımdan daha geri kalmış ülkelerde de benzer bir çelişkinin doğmasına yeter (örneğin İngiliz sanayisinin rekabeti Almanya'daki gizli proletaryanın ortaya çıkmasına neden olmuştur)."[5] 1848 yılında, henüz bir köylü ülkesi olan Almanya için geçerli olan bu görüş açısı, pekâlâ 1917'nin Rusyası için de geçerliydi. Burada kapitalist sistemi tek tek ülke ekonomilerinin birbiriyle eklemlendiği bir dünya ekonomisi olarak gören bir görüş açısı söz konusudur. Dolayısıyla, sistemin bütününde olgunlaşan bir çelişki, henüz bu çelişkinin tam olarak olgunlaşmadığı bir ülkede de tarihsel bir çatışmaya yol açabilirdi. Hatta başka bir yerde, Marx, *"Doğal olarak, şiddetli kopuşlar burjuva vücudunun kalbinden önce, kollarında ve bacaklarında görülmelidir, çünkü ilkindeki denge kurma olasılığı diğerlerinde olduğundan daha yüksektir."*[6] yazarak, Avrupa'da proleter devrimin hiç de en ileri ka-

5 Marx-Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, 2013, İstanbul, s. 74.

6 *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-50*, çev: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ekim 2016, 1. Basım, s. 175.

pitalist ülke olan İngiltere'den değil, tersine göreli daha geri ülkelerden, bu örnekte Fransa'dan başlayabileceğini öngörmüştü. Kısacası, sosyal devrimin pratikte mutlaka önce kapitalizmin en çok geliştiği ülkeden ya da ülkelerden başlayacağı yönünde Marx ve Engels'e atfedilen görüş, bizzat onların görüş ve öngörüleriyle çelişiyordu.

20. yüzyılın başlarında, İngiltere hariç, ileri kapitalist ülkelerde dahi küçük üretici ve küçük çiftçiler sınıfı, nüfusun %30-45 gibi önemli bir azınlığını meydana getiriyordu. 21. yüzyılın başlarında ise, kapitalizmin gelişimi, küçük emtia üretimini sadece ileri kapitalist ülkelerde değil, Türkiye gibi orta derecede gelişmiş kapitalist ülkelerde dahi önemsizleştirdi. Üretimin toplumsallaşması, küçük üretimin yerini makineli büyük sanayinin alması yönündeki bu dönüşüm, sosyalizmi nesnel bakımdan daha olanaklı hale getirdi. Bu gelişmenin sosyal sonucu olarak işçi sınıfı, 20. yüzyıl başlarında sadece birkaç ülkede nüfusun çoğunluğunu teşkil ederken, bugün dünya nüfusunun ve coğrafyasının büyük kısmını meydana getiren ülkelerde işçi sınıfı çoğunluktadır. Sadece dünün küçük emtia üreticileri değil, dünün serbest meslek sahipleri de işçi sınıfının içinde erimiştir.

20. yüzyıl sosyalizm deneyimlerinin pek çoğunun, "salı pazarının" hâkim olduğu ülkelerde gerçekleşmesi, sosyalist inşanın öncelikle bir modernizasyon dolayımından geçerek gelişmesini gerektirdi.[7] Bu zorunluluk, üretim tarzının dönüştürülmesini geri plana itti, üretici güçlerin geliştirilmesini, sanayileşmeyi, elektrifikasyonu ön plana çekti. Sovyetler Birliği Lenin ve Stalin dönemlerinde âdeta "çağ atlayarak" geri kapitalist bir köylü ülkesinden, bir sosyalist sanayi ülkesine dö-

7 Lenin Sovyet Rusya'da sosyalist inşanın bir modernleşme dolayımından geçmesi gerekliliğini açık yürekilikle kabul etmişti: "Rusya'da üretici güçlerin gelişim düzeyi, sosyalizmi mümkün kılacak bir düzeye henüz erişmedi." İkinci Enternasyonal'in bütün kahramanları, tabii ki, Suhanov dahil, bu önermeyle ilgili davulları çalıyorlar. Bu nakaratı durmadan tekrarlıyorlar, bu itiraz götürmez önermeyi bin farklı biçimde yineliyorlar ve bunun devrimimizin belirleyici kriteri olduğunu düşünüyorlar. ... Sosyalizmin inşası için uygarlık gereklidir diyorsunuz. Çok iyi. Fakat neden önce toprak ağalarını ve Rus kapitalistlerini kovarak ülkemizde *uygarlığın önşartlarını yaratıp, oradan sosyalizme doğru ilerlemeye başlamayalım?*" (Lenin, 16-17 Ocak 1923, Devrimimiz, Kaynak: https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1923/jan/16.htm)

nüştü. Kapitalizmin Büyük Bunalımı yaşadığı bir dönemde, SSCB'de sosyalizmin büyük atılımı yaşandı.[8]

Ne var ki SSCB'de dahi sosyalist inşa; para, fiyat, kâr, ücret vs. piyasa kategorilerini ortadan kaldıran bir gelişme düzeyine ulaşamadı.[9] Hruşçov-Brejnev dönemlerinde, direksiyon piyasa kategorilerini güçlendirme ve sosyalist ekonomiyi piyasa kategorileriyle yönetme, kapitalist ilişkileri restore etme yönüne kırılınca, Sovyet ekonomisi kendisiyle çatışmalı bir yapıya dönüştü. Alttan alta gelişmiş olan kapitalist ilişkilerin önünü açma siyaseti izleyen Gorbaçov ise SSCB'nin dağılmasına yol açtı. Küçük emtia üretiminin kolektivize edilmiş biçimi olan kolhozlar, Hruşçov'dan Gorbaçov'a uzanan süreçte piyasa kategorilerini güçlendirme yönünde atılan adımları destekleyen ve bu adımları ileri itmeye çalışan sosyal güç oldular. Tersinden, kapitalizmi restore etmek isteyen parti bürokratları da özel emtia üretiminin hâlâ var olduğu kolhoz alanında kendilerine bir müttefik buldular.

Kısacası SSCB, piyasayı kaldırdığı için değil, üretici güçlerin yetersizliği nedeniyle *kaldıramadığı* için, hatta (Stalin sonrası dönemde) giderek piyasa kategorilerini ekonominin lokomotifi saymaya başladığı için yıkıldı. Başka bir deyişle, 1991'de *SSCB'de yıkılan "piyasa sosyalizmi"ydi.*[10]

Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise, Sovyetler'in aksine, kapitalist üretim hiçbir dönem ortadan kaldırılmamış, devlet kapitalizmi çerçevesinde

8 İbrahim Okçuoğlu, "SSCB: Mitler ve Gerçekler" başlıklı makalesinde bu sürecin bir bilançosunu sunuyor. Link: http://www.abstraktdergi.net/sscb-mitler-ve-gercekler/

9 Stalin döneminin sonlarında, temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının ciddi ölçekte düşürülmesi ve giderek bunların bedelsiz dağıtımının hedeflendiği bir süreç yaşandı. 1947'den 1953'e: 1 kg beyaz ekmek 5,5 rubleden 3 rubleye; 1 kg siyah ekmek 3 rubleden 1 rubleye; sığır eti 30 rubleden 12,5 rubleye; balık (levrek) 12 rubleden 7,1 rubleye; 1 lt. süt 3 rubleden 2,4 rubleye; tereyağı 64 rubleden 27,82 rubleye; 10 adet yumurta 12 rubleden 8,35 rubleye; rafine şeker 15 rubleden 9,4 rubleye; ayçiçek yağı 30 rubleden 17 rubleye düşürülmüştü. (Kaynak: https://twitter.com/USSR_Is_We/status/906926495276265472)

10 Piyasa sosyalizmi teorisyenlerinden Polonyalı Wlodzimierz Brus, bu gerçekliği yıkımdan sonra açıkça kabul edecekti: *"Doğu Avrupa'da 1989'da komünist iktidarın yıkılması, piyasa sosyalizminin sistemsel dönüşümün hedefi olarak reddini getirecekti; artık amaç –az çok açık biçimde– kapitalist ekonomiye dönüş olacaktı."* (Aktaran, István Mészáros, *Beyond Capital*, a.g.e., s. 827)

alanı sınırlandırılmıştı. Bir yandan da Mao döneminde köy komünleri ve sosyalist devlet işletmeleri inşa edilmişti. Deng Şiao-Ping döneminde "ne pahasına olursa olsun üretici güçleri geliştirme" formülüyle[11], kapitalist üretimin alanını genişletme siyaseti izlendi. Tedricen alanı genişletilen kapitalist üretim, tüm ekonomiye hâkim oldu. Çin nihayet 2000'de DTÖ'ye katılarak kapitalist dünya ile bütünleşti. Bu örnekte de "piyasa sosyalizmi" kapitalizme götürdü.

Piyasa köktenciliğinin iflası

Bütünleşmiş dünya pazarı, artık kapitalizm için bir "dışarısının" olmaması anlamındadır. 20. yüzyılda olduğu gibi bir "kapitalist olmayan evren" (köylü uluslar ya da sosyalist blok) artık yoktur. Bütün ülkeler kapitalisttir veya aynı anlama gelmek üzere, sermaye bütün dünya üzerinde gerçek hâkimiyetini kurmuştur.

Ne var ki bu, sanıldığı gibi kapitalizmin bunalımını hafifleten bir durum değildir, tersine, *"kapitalist üretimin önündeki en büyük engel, bizzat sermayenin kendisidir"* (Marx). Kapitalizm, mezar kazıcılarını olduğu kadar bunalımlarını da kendi nesnel işleyişi içerisinde ortaya çıkartır. Kapitalizmin bunalımlarının kapitalist olmayan alanların dışsal basıncı nedeniyle ortaya çıktığı fikri büyük bir yanılgıdır. Kapitalist ol-

11 Deng Şiaoping, sosyalizmin özünün üretici güçlerin geliştirilmesi olduğunu öne sürerek, Marksizmi açıkça tahrif ediyordu: *"Devrim, üretici güçlerin özgürleştirilmesi demektir, reform süreci de bunu yapıyor. ... Bazı insanların reform ve dışa açılma siyasetini uygulamakta ve yeni alanlara taşımakta tereddüt etmesi, özünde bunun çok fazla kapitalizm unsurunu ekonomiye sokmak, dolayısıyla kapitalist yolu tutmak anlamına geleceğini düşünmelerinden kaynaklıdır. Meselenin can alıcı noktası, yolun kapitalist mi sosyalist mi olduğudur. Bu yargıyı yapabilmek için ana kriterimiz bu politikanın sosyalist toplumun üretici güçlerinin gelişimini teşvik edip etmediği, sosyalist devletin toplam gücünü yükseltip yükseltmediği, yaşam standartlarını yükseltip yükseltmediğidir. ... Sosyalizmin özü, üretici güçlerin özgürleştirilmesi ve gelişimidir, sömürünün ve kutuplaşmanın kaldırılmasıdır, ve nihai hedef olarak herkes için refahtır."* (Kaynak: *https://dengxiaopingworks.wordpress.com/2013/03/18/excerpts-from-talks-given-in-wuchang-shenzhen-zhuhai-and-shanghai/*)
Kısacası, Deng'e göre; devrim de sosyalizm de üretici güçlerin geliştirilmesi demekti. Bunun için Çin emeğinin vahşice sömürüleceği özel ekonomik bölgeler kurmak da, köy komünlerini dağıtmak da, ekolojik tahribat yaratmak da meşruydu. Dikkatlerin tümüyle üretici güçlerin geliştirilmesine çekilmesiyle, üretim ilişkilerinin ve üretim tarzının adım adım kapitalizme uyarlanması, Deng revizyonizminin özüydü.

mayan alanlar ne ölçüde massedilirse, kapitalizmin bunalımı o denli yıkıcı ve derin olur. Başka bir deyişle, kapitalist olmayan alanlar, kapitalizmin krizini ihraç ederek hafiflettiği rezerv alanlardır.

Marx 1858'de Engels'e yazdığı bir mektupta, *"bizim için güç soru şu"* diyordu: *"Kıta Avrupası'nda devrimin eli kulağında ve üstelik başlar başlamaz sosyalist bir nitelik kazanacak. Çok daha geniş bir toprak üzerinde burjuva toplumu hareketi henüz yükseliş halindeyken, dünyanın bu küçücük köşesindeki hareket ezilmeye yargılı değil mi?"*[12] Marx'ın bu dahiyane öngörüsü, 20. yüzyıl sosyalizminin yenilgisinin nesnel temellerinden birini aydınlatmak kadar, 21. yüzyıl sosyalizminin başarı şansının çok daha yüksek olduğuna da işaret etmiyor mu?

Mészáros'un da dediği gibi; *"Marx'ın 1858'de bahsettiği 'dünyanın küçücük köşesi' artık küçük bir köşe değil: sermaye sisteminin doygunluğa ulaşmış olmasının yarattığı ağır sorunlar her yerde gölgesini gösteriyor. Çünkü sermayenin tarihsel egemenliği, şimdi, Marx'ın Engels'e yazdığı mektupta rahatsız edici varlığını kabul etmek durumunda kaldığı o 'çok daha geniş toprakta' da tamamlanmış durumda."*[13]

Böylece ilk bakışta sermayenin büyük tarihsel gücü gibi görünen şeyin, aslında onun büyük tarihsel zayıflığı olduğunu, tüm dünyayı sermayenin gerçek hâkimiyeti altına almış olmasının onun sonunun başlangıcı, burjuva toplumun (bu kez tersinden küçük toprak parçaları dışında) bütün dünyada ulaştığı tarihsel 'doygunluğu'nun onu aşan yeni bir toplum biçimini kaçınılmaz kıldığını görebiliriz.

Bugün ne kapitalist pazarı fiziken daraltan ve emperyalistleri siyaseten zorlayan bir sosyalist blok var ne de kapitalizmin buhranlarının ihraç edilebileceği köylü uluslar. 2007-08'de ABD'de patlak veren ve Avrupa'ya yayılan mali ekonomik kriz ya da özgün tanımıyla sermayenin aşırı üretimi bunalımı, 11 yıldır bir Büyük Durgunluk (ya da Uzun Bunalım) biçiminde dünya ekonomisine damgasını vurmak-

12 Marx'ın Engels'e 8 Ekim 1858 tarihli mektubu, *Marx-Engels Seçme Yazışmalar 1*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Kasım 1995, Ankara, s. 126.

13 István Mészáros, *Beyond Capital, Towards a Theory of Transition*, Monthly Review Press, 1. Basım, 1995, New York, s. viii.

tadır. Ancak 1929-33 Büyük Bunalımı'yla kıyaslanabilecek bu 11 yıl, bir önceki paragrafta söylenenleri fazlasıyla doğruluyor.

İnsanlığın kaynaklarının üretken olmayan alanlara (borsa, türev piyasaları, arsa spekülasyonu vb.) aşırı yığılması, sanayi üretimi kâr getirmediği için kapitalizmin üretim ateşinin sönmesi, dünya nüfusunun geniş kesimlerinin kronik işsizliğe mahkûm edilmesi, yaşadığımız gezegenin yok oluşa doğru sürüklenmesi, sermayeye dayalı üretim tarzının varoluşsal bir bunalıma girdiğini gösteriyor. İnsanlığın önünde barbarlığa dönüş ya da sosyalizme sıçrama dışında bir seçenek de bulunmuyor.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde, gerek insanlığın üretici güçlerinde kâra dayalı üretimi imkânsız kılan muazzam gelişme (robot teknolojisi, yapay zekâ, internet) ve gerekse kapitalist üretim ilişkilerinin bununla bağdaşmaz hale gelmesi (üretimden kâr edemeyen sermayenin asalak alanlara aşırı yığılması, balonlaşıp patlaması, insan yığınlarının ise işsizliğe ve açlığa mahkûm edilmesi) "piyasa ekonomisinin" artan biçimde sorgulanmasını getiriyor.

Kapitalist toplum piyasa ilişkilerine dayanır. Bu toplumun dayandığı temel, insanların bütün yaşam gereksinimlerini piyasadan satın almalarına, bunun için de yine piyasa dolayımıyla para cinsinden bir gelir elde etmelerine dayanır. Kronik kitlesel işsizlik, hatta insanların iş aramaktan vazgeçecek ölçüde uzun süreler işsiz kalmaları, bu temel varsayımın ortadan kalkması demektir.

İşçilerin yegâne geçim kaynağı olan ücretli çalışma için aylarca iş aradığı, iş bulduklarında ise, elde ettikleri ücretin onları pek çok temel insani ihtiyaçtan mahrum bıraktığı, pek çok ihtiyacın ancak borçlanarak karşılanabildiği bir toplumda, piyasa mekanizmasının sorgulanması kaçınılmazdır. Piyasanın gizli eli, toplumun %1'lik üst tabakasının eli olarak deşifre oluyor. %99 ise giderek gerileyen sosyal koşullar içinde yaşamını sürdürüyor.

Bunun ilk siyasi sonucu, 1990'lara damgasını vuran piyasa köktenciliğinin iflasıdır. Kamu otoritesi eliyle vergi gelirlerinin bir kısmının toplumun ezilen ve dışlanan sosyal kesimlerine dağıtılması kaçınılmaz

bir zorunluluk haline geliyor. Oysa bu ilk siyasi sonuç, insanların ihtiyaçlarının neden parayla karşılanmak zorunda olduğu sorusunu yanıtlayamayacaktır. Üretken güçlerin ulaştığı aşama, insanlığın gündemine, bizzat piyasa dolayımının aşılmasını, dolaysız planlı toplumsal üretim ve dağıtımı sokmaktadır.

Böyle bir dünyada piyasalara güzelleme yapmak, çağdışı bir saçmalıktır artık.

Yoksul kitleler, onları boğan piyasa ilişkilerinden nasıl özgürleşebileceklerini, kaderlerinin ekonominin kör güçlerinin ellerinden nasıl çekilip alınabileceğini tartışırken, sosyalist solun misyonu, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını ve ekonomik planlamayı yeniden gündeme sokmaktır. Piyasaların "gizli el"ine terk edilmiş bir toplumda, bu "gizli el"in gırtlağına yapışıp boğduğu milyonların çığlığı ancak bu yoldan yeni bir sınıfsal harekete dönüştürülebilir.

II. KISIM

Toplumsal Robot

Kapitalist üretim ilişkilerinin bağrındaki sancının, onu her gün her saat sarsan, dağıtan, parçalayan nesnel etkenin, insanlığın üretici güçlerinin kâr için üretimle bağdaşmayacak bir düzeye yaklaşması olduğunu gördük. Kapitalizmin geliştirdiği üretici güçler, artık onu oluşturan üretim ilişkileriyle örtüşmüyor, kabuğunu çatlatmak istiyor. Bu durum Sanayi 4.0, bulut teknolojileri, şeylerin interneti, akıllı makineler, yapay zekâ tartışmalarında çok net görülüyor.

Bir yandan bütün üretimin yatay ve dikey olarak eklemlenmesini, planlanmasını mümkün kılan bu gelişmeler, diğer yandan birbiriyle rekabet halindeki tekil kapitalist üreticiler ile bir karşıtlık içine giriyor. Yani gelişen üretici güçler planlı bir ekonomiyi çağırırken, kapitalist üretim ilişkileri ve piyasanın içerdiği kaos bunu olanaksız kılıyor. Robotların özel kapitalist mülkiyet altında kalmaya devam ettiği bir toplumda, üretim tarzının parçalanıp dağılması, büyük insan kitlelerinin işsiz kalması, kaynakların asalak alanlara yığılması, sermayenin bunalıma sürüklenmesi ve bunun yeniden-paylaşım savaşlarına yol açması kaçınılmazdır.

Bu durumda insanlığın önünde iki seçenek belirir: Ya bir toplumsal devrimle üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi, toplumsallaştırılmış üretim araçları ile, *toplum için üretim*; ya da özel mülkiyetin ve kâr için üretimin sürdürülmesi ve üretici güçlerin topyekûn bir yıkımı.

Robot teknolojisi ve sosyalist üretim

Kapitalist üretim ilişkileriyle bu denli uyuşmaz olan robot teknolojisi, sosyalist üretime ise *mükemmel biçimde* uyar. Robot tekniğinin üretime uygulanmasıyla, emeğin toplumsal niteliği en ileri düzeye varır. Artık üretimin özel çıkarlar için değil, toplum için, toplumun ihtiyaçlarını bedelsiz olarak karşılamak için yapılacağı bir çağ açılır. Bunun önkoşulu, üretim araçlarının toplumsallaştırılması, robotların *topluma ait* olmasıdır. Toplumun egemenliği altına alındığında robotlar *sadece ürün değil*, fiziki iş yükünü sırtlanarak, *serbest zaman da* üretirler. Sadece toplumun sürekli genişleyen ihtiyaçlarını karşılayan kullanım değerleri değil, toplumsal sürecin genel ürünü olan bilimin sınırsızca gelişmesini sağlayacak olan serbest zamanı da üretirler. Ki serbest zaman, *insani gelişimin alanıdır*. Komünizmde en önemli zenginlik birikimi, serbest zaman birikimidir. Komünist toplumun çok yönlü gelişmiş yeni insanı, ancak serbest zamanla mümkündür. Ayrıca serbest zaman birikimi, bilimin çok yönlü gelişimi ve insan ihtiyaçlarının sürekli yeni ve daha nitelikli biçimlerde karşılanabilmesine elveren teknolojik gelişmenin sürekli teşviki anlamına da gelir.

Diğer yandan toplumsal robot, bir *bolluk toplumu* imkânıdır. Üretimin insan emek gücünün fiziki sınırlarından özgürleşmesi, toplum ihtiyaçlarının sürekli daha ileri düzeyde karşılanması olanağını yaratır. Sosyalist ekonominin ürettiği mal ve hizmetler bu yoldan ne denli genişler ve çoğalır ise, emtia üretiminin ve piyasanın alanı da o kadar daralır. Aynı ürün veya hizmet, parasız bir hak olarak sağlanırken, kimse gidip onu para ödeyerek almayacaktır.

Bolluk toplumu ve metasızlaştırma

Kapitalizm bir *metalaştırma* sürecidir. Sürekli metalaştırma, kapitalizmin bir ekonomik yasası ve sermaye hareketinin vazge-

çilmez bir parçasıdır. Dün meta (satılık) olmayan ne varsa yarın meta olabilir. Dün rahatça yürüdüğünüz bir kaldırımın bir parçasının bugün bir büfeye kiralanmış olduğunu görürsünüz. Bugün nefes aldığınız bir park yarın inşaat alanına dönüşür. Geçmişte ücretsiz tedavi olduğunuz bir hastane, bir gün bakarsınız ki sizden muayene ücreti talep ediyor. Geçen yaz serbestçe denize girdiğiniz bir kumsalın, bu sene aynı yerde tatile gittiğinizde bir otel tarafından çitlendiğini, artık oradan sadece o otelin müşterilerinin denize girebildiğini görürsünüz, vd.

Sosyalizm ise, bir *metasızlaştırma* (meta olmaktan çıkarma) sürecidir. Toplumsal ekonomi meta alanının bittiği yerde başlar ve onun alanını sürekli daraltır. Sürekli yeni mal ve hizmetler satılık olmaktan, parayla alınır satılır olmaktan çıkar, belirli bir emek zamanı çalışmış olan insanlar için bedelsiz bir hak haline gelir. Toplu taşıma bedelsiz olur. Konut, belli bir süre çalışan her emekçiye bedelsiz sağlanan bir hak haline gelir. Eğitim, sağlık, sosyal güvence herkesi kapsar ve bedelsizdir. Buraya kadarı, 20. yüzyıl sosyalizm deneyimlerinin de başardıkları arasındadır. Peki temel tüketim malları? Yiyecek, giyecek, iletişim? İşte, SSCB'de dahi aşılamayan düzey, bu malların halen piyasa dolayımıyla, *ücretli* olarak *alınıp-satılıyor* oluşuydu. Bunun ana sebebi, *üretimlerinin kıt oluşuydu.* Tüketim mallarının göreli kıtlığı koşullarında, bu malların dolaysız toplumsal dağıtımı örgütlenemez. Piyasa devreden çıkarılamaz. İşte toplumsal robot, bu düzeyin aşılıp bütün temel tüketim mallarının da bol biçimde üretilebilmesinin nesnel imkânıdır. Böylece, Marx'ın öngördüğü "emek bonosu"[1] sistemi, temel tüketim mallarının parayla satılmasının yerini alabilecektir. Muhtemelen, günümüz tekniğiyle

1 Marx, Gotha Programının Eleştirisi'nde "komünizmin alt evresini" tarif ederken, "emek belgesi" kavramını kullanır: "O, toplumdan, şu kadar emek verdiğini saptayan bir belge alır (bunda kolektif fonlar için sarf etmiş olduğu emeğin indirimi yapılmıştır) ve, bu belge ile, toplumun tüketim araçları stoklarından, emeğinin eşit bir tutarı kadar bir miktar alır. Topluma, bir biçimde sunmuş olduğu aynı emek miktarını, ondan, başka bir biçimde geri alır." (Kaynak: http://www.kurtuluscephesi.com/marks/gotha.html)

bu "emek kart" ya da "yurttaş kart" biçimine dönüşür. Her bir yurttaş, topluma kattığı emek *zamanı* kadar tüketim gerecini emek kart ile alır. Bu, paradan tamamen farklıdır çünkü kişiye özeldir. Satılamaz, devredilemez.

Sosyalizmde değer, emeğin ölçütü *değildir.* Emek, en yalın, en temel biçimiyle *zamanla* ölçülür. 21. yüzyıl sosyalizmi, toplumsal yükümlülüğünü yerine getirerek belli bir emek zamanı boyunca çalışan yurttaşların ihtiyaçlarının *parasız* olarak ve doğrudan karşılanması düzeyine erişebilir.

Sadece robotların sağladığı üretim bolluğu değil, internet ve sosyal ağların sağladığı *erişim bolluğu* da sosyalist planlamanın imkânıdır. 20. yüzyılda insanların ihtiyaçlarını gerçek-zamanlı olarak bilmenin ve üretimi buna göre planlamanın teknik olanağı yoktu. Bugün insanlar, bütün temel ihtiyaçlarını internet üzerinden, gerçek-zamanlı olarak, bir *toplumsal-ekonomik merkeze*[2] bildirebilir, böylece demokratik planlama sürecine bizzat katılabilir. 20. yüzyılda toplumun planlama süreçlerine katılımı ancak dolaylıydı. Bugün bütün toplumun planlama sürecine doğrudan katılımı, internet ve yapay zekâ üzerinden mümkündür. İnsanların alışverişlerinin giderek büyüyen bir kısmını internet siteleri üzerinden yapıyor oluşu, bunun teknik yapılabilirliğini gösteren bir habercidir.

Peki iletilen tüm talepler karşılanabilir mi? İlk aşamada insanlar ancak harcadıkları emek zamanı ölçüsünde talepte bulunabilir (herkese emeğine göre). Ayrıca sağlık, eğitim, bilim, üretim araçları üretimi gibi genel ihtiyaçlar için de bir toplumsal fonun ayrılması gerekir. Bolluk toplumu bir potansiyelden gerçekliğe dönüştüğü oranda ise, tüm ihtiyaçların karşılanması imkân dahiline girecektir (herkese ihtiyacına göre).

İhtiyaç toplumsal bir kavramdır. Hiç kuşkusuz içinde yaşadığımız üretim tarzı da toplumun tüketim tarzı üzerinde etkilidir. Kapitalist bir toplumdaki ihtiyaç kavramıyla sosyalist bir top-

2 Bir sonraki ara bölümde bu kavrama dair geniş bir açıklama yaptım.

lumdaki ihtiyaç kavramı örtüşmeyecektir. İhtiyaç kavramının içeriği toplumun değişimine paralel olarak sürekli değişir, genişler, zenginleşir. Örneğin, sadece karnını doyurmayı düşünen bir insan, bunu elde ettiğinde başka ihtiyaçlarını tatmin etmek isteyecektir. Sosyalizm toplumun sürekli genişleyen ihtiyaçlarını tatmin edebildiği oranda sosyalist üretim de genişler ve gelişir.

İnsanların belli bir ihtiyacını (diyelim ekmek) gerçek zamanlı olarak, bedelsiz biçimde karşılayabildiğiniz anda, o ürün için artık bir piyasadan söz edilemez.[3] Aynı kalitede bir ürün her isteyene parasız olarak sağlanırken, kimse o ürüne para vermez. (Örneğin: Wikipedia varken, aynı vasıfta ikinci bir dijital ansiklopediyi parayla satın alır mısınız?) Piyasa, ancak özel alışverişlerin alanı olarak varlığını sürdürürken, kapitalizmdekinin aksine, artık, *ürünlerin toplumsal dağılımının mekanizması* olmaktan çıkar. *Doğrudan ve bedelsiz toplumsal dağıtımın gelişim derecesi, sosyalist üretimin olgunlaşma derecesini verir.*

Sosyalist inşa, piyasayı önce şurada, sonra burada vb. gereksiz hale getirip yerine ürünlerin planlı toplumsal dağıtımını geçiren uzun süreli bir mücadeledir. Emek zamanı ölçütü değer ölçütünün yerini ne oranda alır, bedava ürün ve hizmetler ne ölçüde bollaşır, toplumsal ihtiyaçların ne denli geniş bir kesimi parasız olarak karşılanır ise, sosyalizm *o denli* olgunlaşmış demektir. Hiç kuşkusuz sosyalist inşa sınıf mücadelesi demektir, sadece üretimin niceliksel büyümesi değil, üretim tarzının niteliksel dönüşümü de demektir. Ne var ki daha ileri bir üretim tarzına geçiş için de toplumsal üretimin buna denk gelecek bir gelişmesi şarttır.

Kapitalizm, mübadele değerlerinin, ticari malların (emtianın), paranın sınırsızca birikimi, bunların sermayeye dönüşümü, sermayenin sürekli ve genişletilmiş yeniden üretimidir. Kapitalizmin

3 "Savaştan sonra Sovyet Yüce Meclisi'nin ilk oturumunda, galiba Vasilevski idi, bir general komünizmi nasıl tasvir ettiğini sordu. "Bence", dedi Stalin, "komünizmin ilk evresi, halka bedava ekmek dağıttığımızda başlayacak." (*Molotov Anlatıyor*, Felix Çuyev, çev. Suna Kabasakal, Yordam Kitap, s. 103)

en derin kökleri, ticari mallar (emtia) piyasasında yatar. Burjuva iktisatçıların kapitalizme "piyasa ekonomisi" demesinin sebebi de budur. Kapitalizmde toplum, ihtiyacı olan ürünleri piyasadan parayla satın alır. Yani bu özgül tarihsel üretim tarzında piyasa, sadece basitçe mal alınıp satılan yer değil, daha ötesinde, *toplumsal ürün dağılımının sağlandığı* mekanizmadır. Öyleyse parası olmayanın bu mekanizmanın dışında kalması, kapitalizmin kaçınılmaz bir sonucudur. Kapitalizmde "parası olan yer". Piyasa, toplumsal bağımdaşlığı gerçekleştiren bir ilişki ağı olduğu için de "piyasa ekonomisinde" parasız kalan, toplumun dışına itilir. İhtiyacı olan mal ve hizmetleri sağlayamaz.

Piyasanın diğer bir önemli işlevinin, yani kâr amacı doğrultusunda, neyin ne kadar ve ne biçimde *üretileceğini* yönlendiren, buna göre kaynakları işkollarına dağıtan sosyal mekanizma vasfının ne ölçüde krize sürüklendiğini I. Bölüm'de görmüştük. Kaynakların piyasa dolayımıyla dağıtılması, sermayeyi daha yüksek kâr olasılığı bulunan asalak alanlara yönlendirir. Bu, geniş kitlelerin işsiz kalmasına ve üretimden dışlanmasına yol açar. Üretim araçlarının meta oluşu, toplumsal yararlı üretimin önünde bir engel haline gelir. Nihayet tüketim/bölüşüm aşamasında, bu kez, geniş kitleler işsiz ve yoksul oldukları ve dolayısıyla piyasadan dışlandıkları için, piyasanın mal ve hizmetlerin dağılımı için de işlevsizleştiğini görürüz. İhtiyaç için değil, satış (ve kâr) için üretim her iki bakımdan da tıkanmıştır.

Eğer "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, 'muazzam bir meta yığını' olarak görünür" (Marx)[4] ise; sosyalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği de bir *bedelsiz ürün ve hizmetler birikimi* olarak görünür. Özel kapitalist birikim, toplumun giderek genişleyen kesimlerini ihtiyaçlarını karşılamaktan alıkoyan bir yoksullaşma sürecine sokar, toplumsal zenginliğin tepedeki çok küçük bir ka-

4 *Kapital Cilt I*, çev: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 1. Basım, Nisan 2011, s. 49.

pitalist grubun ellerinde yoğunlaşmasına yol açarken, sosyalist toplumsal birikim tam tersine toplumun en geniş kesimlerinin sürekli artan ölçekte karşılıksız mal ve hizmetlere erişimini sağlar. Sosyalist üretim tarzının temeli, yalnızca toplumun sürekli artan ve çeşitlenen ihtiyaçlarının azami düzeyde tatmini değil, aynı zamanda bunların *parasız* olarak, *doğrudan planlı ürün dağıtımı yoluyla* tatminidir.

Fabrikaların ve bankaların toplumsallaştırılması ile, piyasa, üretim kaynaklarının dağılımının mekanizması olmaktan büyük ölçüde çıkar. Bunun yerini kaynakların bilinçli ve planlı dağılımı alır. Ancak ne zaman ki piyasa ürün ve hizmetlerin sosyal dağıtımının mekanizması olmaktan da çıkartılabilirse, dün piyasanın oynadığı bu rol, ne ölçüde doğrudan ve bedelsiz ürün değiş-tokuşu ve kamusal hizmetler biçiminde gerçekleştirilebiliyorsa, komünizm yolunda o denli adım atılmış demektir. Toplumsal mülkiyet altında toplum için üretecek robotlar, işte bu adımların nesnel temelini yaratacaktır. Bolluk toplumuna giden yolu hayli kısaltıp serbest zamanı çoğaltarak toplumsal ürün dağıtımının da imkânlarını çoğaltacaktır. Toplumsal robotla birlikte, sosyalizmin piyasayı tüketim/bölüşüm alanında da tümüyle aşması olanaklı hale gelecektir.

"Piyasa sosyalizmi" – sosyalizmin kanseri

Peki, "piyasa sosyalizmi" nedir? Uygulanabilir, pratik, mümkün bir sosyalizm çeşidi midir?

Hayır; aksine, sosyalizmin sosyalizm olmaktan çıkartılması, onun içeriden çürütülerek ya da daha baştan sakatlanarak, kapitalist üretim tarzını aşacak bir alternatif olmasının önlenmesi için icat edilmiş bir burjuva teorisidir. Kapitalizmin bir mezhebidir.

Burada iki şey arasında net bir ayrım yaptığımızın altını çizelim:

- Sosyalist bir ülkede veya ülkeler grubunda, üretken güçlerin henüz yeterince gelişmemiş olması nedeniyle, henüz para, emtia, kâr, ücret gibi piyasa kategorilerinin ortadan kaldırılamamış olması (1953'te SSCB'de durum buydu) bir şeydir;
- İnsanlığın, ekonomiyi bilinçli ve iradi biçimde düzenleyemeyeceği, piyasa olmadan ekonominin işleyemeyeceği, sosyalist bir ekonominin de piyasa kategorilerince yönetilmesi gerektiği görüş açısı (1956 sonrasında adım adım SSCB'ye hâkim olan görüş açısı buydu) daha başka bir şeydir.

İlki nesnel-toplumsal gelişmenin belli bir ülkedeki somut biçimidir. Sosyalist inşanın henüz aşamadığı düzeyleri saptar. Örneğin, Ekim Devrimi'nin işçi sınıfını iktidara getirdiği Sovyetler Birliği'nde, sosyalist/planlı bir sanayi üretimi inşa edildi, tarımda küçük köylü üretimi kolektifleştirilerek kolhozlar kuruldu, sosyalist devlet çiftlikleri (sovhozlar) kurularak geniş ölçekli sosyalist tarım üretimi örgütlendi, üretim araçları meta olmaktan çıkartıldı, işsizlik ortadan kaldırıldı, sağlık, eğitim, tatil, konut, sosyal güvence meta olmaktan çıkartılarak sosyal hak haline getirildi, 15 yıl içinde planlı ekonomi temelinde bir sanayi devrimi başarıldı. Ne var ki 1953'e gelindiğinde, tüm bu başarılara rağmen, halen SSCB'de işçiler ücretle çalışıyordu, kolhoz ürünleri meta olarak piyasada satılıyordu, tüketim araçları çoğunlukla meta idi, kolhozlar toplumsal değil grup mülkiyetindeydi, kolhoz köylülüğü özel bahçe tarımına eğilimliydi, sosyalist devlet sanayi işletmeleri halen kâr, fiyat, para vb. piyasa kategorilerini kullanmak durumunda kalıyordu. İşçi sınıfının büyümesi (yani parasal ücret alan nüfusun artması) ve kolhoz üretiminin (tarıma makine ve traktör sokulması sonucunda) sıçrama yapması, meta üretiminin alanını da hacmen büyütmüştü.

Hruşçov-Brejnev dönemlerinde, piyasa kategorileri "kaderi ölmek olan" (Che) öğeler olarak değil de, ekonominin yönlendirici kaldıraçları olarak ele alındı. Brejnev bir adım ileri giderek, ekonomide toplumun bilinçli, iradi rolünü tümden yadsıyan

"Ekonomi ekonomik olmalıdır"[5] sloganını öne sürdü. İşletmeler kâr-zarar hesabına göre çalışmaya zorlandılar. İşletme yöneticileri grubu kârdan pay alan bir grup haline geldi. Piyasa kategorileri güçlenerek sosyalist ekonomiyi, toplumsal mülkiyeti içten kemirmeye başladı. Brejnev döneminde sanayide üretkenlik durgunlaştı. Kamu işletmelerinin ve kolhozların bünyesinde gizlenen illegal bir özel sektör gelişmeye başladı. İşletme ve parti yöneticileri, bu özel işletmelere göz yumuyor ve paylarını da alıyordu. Kolhozcu köylülük tüm enerjisini özel bahçe tarımına aktarmaya başladı. Dahası, 'zemva' uygulamasıyla kolhoz toprakları yeniden ailelere parsellenmeye başlandı. Fabrika işçileri artık ailelerini ve elde ettikleri geliri düşünür olmuştu. Nihayet Gorbaçov, gizli özel sektörü legalleştirmeye giriştiğinde, SSCB beklenmedik bir biçimde ve hızla içeriden çöktü.

SSCB'nin yıkılışı, "piyasa sosyalizmi" denilen tezin ve uygulamanın çöküşüdür. Bu açık iflastan sonra bile, hâlâ, "piyasa sosyalizmi"ni yegâne "uygulanabilir sosyalizm modeli" olarak sunanların olması[6] herhalde meydanın bunca boşluğundandır.

SSCB piyasayı ortadan kaldırdığı için değil, *kaldıramadığı* için yenilmiştir. Piyasanın ortadan kaldırılması ise, salt siyasi direktiflerin veya kararnamelerin değil, sosyalist üretimin toplumsal örgütlenmesinin sonucu olabilir.

Ekonominin daha baştan bir tür "piyasa sosyalizmi" temelinde kurulduğu, işletmelerin mali özerklik temelinde çalıştığı, merkezî planın yerini kolektif işletmelerin piyasa rekabetinin aldığı Demokratik Federal Yugoslavya'nın deneyimi de bu ucu-

5 Brejnev'in bu çok bilinen sözü, ilk olarak 1981'de toplanan 26. Parti Kongresi'ne sunduğu raporda yer almıştır. Sonradan resmî bir slogana dönüştürülmüştür. "Parti Merkez Komitesi, Kongre delegelerini, şu sonucu, SBKP'nin ekonomi stratejisinde önümüzdeki dönemin en önemli bir ilkesi olarak onaylamaya çağırmaktadır. *Ekonomi ekonomik olmalıdır – zamanımızın bize dikte ettiği talep budur*". (Report of the CC of the CPSU to the XXVI Congress of the CPSU and the Immediate Tasks of the Party in Home and Foreign Policy, Novosti Press Agency Pub. House, 1981, s. 56.)

6 Kastedilen, Alec Nove'un, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı* başlıklı kitabıdır (çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, 1. Basım, Mart 1991, İstanbul).

be bileşimin sosyalizm adına hiçbir pencere açmadığını, tersine toplumsal çürümeye yol açtığını ispatlıyor. Yugoslavya'da kapitalist piyasa hiçbir zaman ortadan kaldırılmadı, sadece kamu gücü tarafından sınırlandı. Orada zengin fabrikalar ve fakir fabrikalar vardı. Mali özerklik, işletmeler arasında gelir farklarına yol açmıştı. İşletmeler toplumsal yarar için değil, kendi bütçelerini büyütmek ve en çok kârı elde etmek için üretiyorlardı -ve tabii ki aralarında rekabet vardı.

SSCB'de üretken güçlerin gelişme düzeyi 1945'ten önce, piyasanın ortadan kaldırılacağı bir düzeye henüz ulaşmamıştı. 1945'ten sonra ise, sosyalizmin uluslararası bir güç haline gelmesi, bu imkânı nesnel bakımdan ortaya çıkardıysa da bu kez de SBKP yönetimi direksiyonu ters yöne kırdı. 1950'lerde Sovyetler Birliği'nde sosyalizmi ilerletmenin yolu merkezî planlamanın sibernetik temelinde güçlendirilmesi, işletmelerin internet ağlarıyla yatay ve dikey bütünleştirilmesi (bkz. I. Bölüm 23 no'lu dipnot) kolhozların adım adım sovhoza dönüştürülmesi, kolhoz-sovhoz ve sosyalist sanayi temsilcilerinden oluşturulacak bir toplumsal-ekonomik merkezin (bkz. Intermezzo II) tüm ürün dağılımını üstlenerek adım adım (tedricen) piyasayı devreden çıkartması gibi adımlar olabilirdi. Hruşçov-Brejnev'in yolu, sadece ekonomiye kapitalist öğeleri yeniden enjekte etmekle kalmadı, üretici güçlerin gelişimine de ket vurdu.

Soğuk Savaş döneminde kapitalist kamp, ABD liderliği altında kaynaştı, en ileri uluslararası entegrasyonu sağlayarak, uluslararası tekelleri doğurdu. Sosyalist kamp ise ulusal ekonomilere bölünmüş haldeydi. Her bir sosyalist ülke kendi "ulusal sosyalist ekonomi"sini kurmakla meşguldü. Dahası, bu ülkeler arasında da kopuşlar (en önemlisi 1960 SSCB-Çin Halk Cumhuriyeti kopuşu) yaşandı. Sosyalist ekonomilere kapitalist kategorilerin zerk edilmesi, bu ekonomileri iç kargaşaya ve durağanlığa sürükledi. Nicel gelişim sınırlı düzeyde devam etse de niteliksel gelişim 1970'lerde yavaşladı ve 1980'lerde durmaya yüz tuttu. Lenin

ve Stalin döneminin güçlü mirası Sovyetler'i 1962'de uzaya ilk çıkan ülke yapmıştı. 1980'lerde ise SSCB, kapitalist blokun bilgisayar teknolojisini üretime uygulama ve otomasyon temelinde yaşadığı "bilimsel teknolojik devrim"i hayata dahi geçiremedi. Kimi yazarlar, SSCB'nin yenilgisini "tek ülkede sosyalizm"e bağlasa da yıkılmaya götüren sorunlar, esasen "çok ülkede sosyalizm" dönemine aitti. Sosyalist ya da o yönde ilerleyen ülkelerin güçlü bir ekonomik federasyonunun, hasım blokun uluslararası kapitalist kaynaşmasını aşacak bir sosyalist üretim birliğinin, Amerikan emperyalist hegemonyasını kıracak bir siyasal bütünleşmenin sağlanamamış oluşu üzerine bu kadar az tartışılması tuhaf değil mi?

20. yüzyılda küçük meta üretimi, hemen tüm sosyalist inşa deneyimlerinde toplumsal ekonomilerin ayağına bağlı bir ölü ağırlık gibi aşağıya doğru çeken bir yüktü. İktisadi bakımdan her gün, her saat, kapitalizmi yeniden üreten; sosyal bakımdan ise geleneğin gücünü bir bariyer gibi sosyalizmin önüne diken bir rol oynamıştır. Bugünkü dünya farklıdır. Küçük emtia üretimi, hemen tüm kapitalist ülkelerde iktisadi önemini yitirmiştir. Toplumsal ağırlığı, hiçbir ülkede 20. yüzyıl Rusyası'nın, Çini'nin yanına dahi yaklaşamaz. Ve robotlu üretimin sağlayabileceği bolluk potansiyeli, toplumun ihtiyaçlarının bedelsiz olarak ve doğrudan ürün dağıtımıyla karşılanmasına yeterli bir iktisadi temel sağlamaktadır. Dahası, 21. yüzyılda sosyalist ülkeler, robot tekniğini üretime uygulamakta atak ve girişken davranırken, kapitalist ülkeler bu tekniğin üretime uygulanmasının yaratacağı devrimci sonuçlardan daima ürkeceklerdir. Sosyalist ülkelerin robotlu üretimi geliştirmesi karşısında, kapitalist dünya ikili bir açmazla karşı karşıya kalacaktır. Ya sosyalist ülkelerden akan ucuz malların pazarlarını istila etmesini seyredecekler, ya da bizzat kendileri de robotlu üretime geçerek kapitalizmin sonunu daha fazla yakınlaştıracaklardır. 20. yüzyılda (özellikle 1970'ler ve '80'lerde) sosyalist ekonomileri aşındıran ana etkenlerden

biri, kapitalist ülkelerin daha ileri teknikle üretmeleri, dolayısıyla daha ucuza üretmeleri ve bu ucuz ve kaliteli mal akışı karşısında sosyalist ekonomilerin zayıf kalmasıydı. Bugünün sosyalist toplumları, ekonomilerinin azami birleştirilmesi temelinde bu dengeyi tersine çevirebilir. Ulusların kaderini tayin hakkının (ayrılma, ayrı devlet kurma hakkının) korunduğu sosyalist federasyonlar temelinde sosyalist ekonominin bütünleşik örgütlenmesi, robotlu geniş ölçekli üretim yönünde geliştirildikçe, toplumsal robotlar, sosyalist toplumların ihtiyaçlarını en ileri düzeyde karşılamakla kalmayacak, kapitalist pazarları da ucuz ve kaliteli ürünlerle "bombalayacak"lardır.

21. yüzyılda sosyalist üretim

Buraya kadar söylenenlerden, 21. yüzyılda sosyalist ekonominin salt robotlu üretimden ibaret olacağı sonucu çıkartılmasın. Toplumsal robotlu sanayi, sosyalist ekonominin dinamik gücü, ileri unsuru olarak bütün diğer unsurları peşinden sürükleyen bir rol oynayacaktır.

Robot tekniğinin, dijital ekonominin, internetin, planlamanın geliştirilmesi için *bilimsel araştırma ve geliştirme merkezleri*, toplumsal ekonominin bir diğer odak noktasını oluşturacaktır. Böyle bir toplumda, toplumun düşünsel-bilimsel gelişimi, ekonomik gelişiminin önkoşulu olacaktır. Antik Yunan ve Roma'da, filozofların, matematikçilerin, yani, fiziki çalışmadan azade düşünce insanlarının varlığı, köle emeği sayesinde mümkün olmuştu. Feodalizmde toprak köleleri (serfler), kapitalizmde ise ücretli köleler (işçiler) bunu mümkün kılmıştı. Robotların fiziki çalışmanın önemli bir kısmını üstlenmesi oranında, ilk kez, insanın düşünsel çalışması, belli bir kölelik biçimiyle bağlı olmaktan çıkar. Toplumsal robotların yarattığı serbest zaman, insanlığın bilimsel-düşünsel-sanatsal gelişimine giderek genişleyen bir alan açar.

Yeni sosyalist ekonominin bir diğer temeli, tarım ve sanayide, *emekçilerin özyönetimi altındaki üretim kooperatifleri (komünleri)* olacaktır. Burada küçük ölçekli sermayelerin bir araya getirilmesiyle kurulan sermaye kooperatiflerini değil, toplumsal kaynakları kullanan ve toplum için üretim yapan emek kooperatiflerini kastetmekteyiz. Bunlara *komünitif* de diyebiliriz (bkz. III. Kısım).

Üretim komünleri, emekçi sınıfların kronik kitlesel işsizlik ile atıl bırakılmış üretken enerjisini örgütleyerek açığa çıkartır. Daha bugünden kapitalist sistemin bünyesinde, işsiz kalan işçiler, fabrikalara el koyarak patronsuz bir biçimde işletiyorlar. Kuşkusuz patronsuz fabrikalar yeni bir üretim tarzının filizleridir. Ama bu filizler, tümüyle sermaye hâkimiyeti altındaki bir ekonomide asla serpilip hâkim biçim haline gelemez. Kapitalist bir piyasada var olabilmek için tekellerle rekabet etmek zorundadırlar. Bankalardan kredi almak, onlara yüksek faizlerle ödemeler yapmak durumundadırlar. Tedarik ve satış zincirleri sermayenin egemenliğindedir. Ancak kendilerine özgü bir satış kooperatifi kurabilirlerse veya yerel halkın tercihen onlardan alışveriş yapması yoluyla ayakta kalabilirler.[7]

Oysa sosyalist bir kamu sektörünün desteğiyle, emekçi halkın üretim kooperatifleri sınırsızca gelişebilir. Milyonlarca işsizi örgütleyerek birer üretim gücüne dönüştürebilir. Yapıları itibarıyla üretim kooperatifleri, *tüketim araçları üretimi* alanında etkindir. İşçi veya köylü kooperatifleri küçük ölçekli üretime uy-

7 Rosa Luxemburg bu olguyu 117 yıl önce açıklamıştı: "Üretici kooperatifleri sadece bazı dolambaçlı yollar vasıtasıyla, üretim tarzı ve değiş-tokuş tarzı arasındaki kapitalistlerce kontrol edilen çelişkileri bastırmayı başarırsa kapitalist ekonominin içinde yaşayabilir. Kooperatifler bunu sadece serbest rekabet yasalarının etkisinden yapay olarak kurtularak gerçekleştirebilir. Yani, kooperatifler önceden sürekli bir tüketici çevresi kurarsa, yani, kendilerine sürekli bir pazar temin ederse başarılı olabilir. Bu hizmeti sadece, üretim kooperatifinin kardeşi olan tüketici kooperatifleri sunabilir. ... Bağımsız çalışan üretici kooperatifleri başarısız olur ama tüketici örgütleri tarafından desteklenenler ayakta durabilir." ("İşçi Kooperatifleri Yeni Bir Toplumun Temeli Olabilir mi?", çev. Canan Kaplan, *Abstrakt Dergi*, http://www.abstraktdergi.net/isci-kooperatifleri-yeni-bir-toplumun-temeli-olabilir-mi/)

gundur, enerji alanında, metalurjide, petrol sanayisinde, makine imalatında, gemi yapımında üretime elverişli değildir. Ama tüketim araçları üretiminde yaratıcı sonuçlar açığa çıkartabilirler. Emekçi köylü tarımını yok eden kapitalist sistemin yarattığı gıda güvenliği krizi ve ekolojik tahribat, onbinlerce tarım kooperatifinin kurulmasıyla çözülebilir. (Tarım kooperatifleri, kentlerde veya kent çevresinde de kurulabilir. Daha bugünden kent alanlarında gönüllülerce kurulan pek çok tarım komünü belirmiştir.) Yine kentlerde onbinlerce küçük ve orta ölçekli sanayi kooperatifi kurulabilir. Bunlarla bağlantılı yaratıcılık atölyeleriyle toplumun sürekli artan ve çeşitlenen ihtiyaçlarına, kitlelerin içinden fışkıran inisiyatiflerle yaratıcı yanıtlar üretilebilir. Dijital ağların, komünal işbirliği ve üretim için sağladığı büyük olanakları (bu olanaklar daha bugünden, açık kodlu programlar, ortak emekle yaratılan dijital ansiklopedi Wikipedia gibi örneklerde filiz vermiştir) toplumsal ürünler yaratmak için kullanacak siber-komünler kurulabilir.

Kamu destekli bu toplumsal sektör, hem üretimin hem yaratıcılığın hem de kitlesel sosyalist bilinç ve örgütlenmenin alanı olacaktır. Kooperatif ve komünlerin kullandığı üretim araçlarının toplumsal mülkiyette olması, kooperatif ve komünlerin toplumsal amaçlı üretim yapmasının da güvencesi olacaktır.

Toplumsallaştırılmış bir robot sanayisi, toplumsal bilim-araştırma-geliştirme merkezleri, internetin ve yapay zekânın olanaklarını etkince kullanan toplumsal planlama merkezleri, hiçbir asalak işe bir kuruş ayırmayan, tüm kaynaklarını üretimin geliştirilmesi için seferber eden toplumsallaştırılmış bankalar, bunların etrafında ise, tarım/sanayi emek kooperatiflerinden oluşan bir üretim kolektifleri ağı; işte 21. yüzyılda sosyalist üretimin ana örgütü. Bu, aynı zamanda, asalaklaşan ve rantiyeleşen kapitalist ekonominin karşısında, yeniden üretken bir ekonomi kurmanın da yegâne yoludur.

Sosyalist sol üretici güçleri talep etmelidir

Kapitalist robot insanlığı felakete götürür, oysa işçi sınıfı ve ezilenler *toplumsal robotla* insanlığı kurtuluşa götürebilir. Robotun kapitalist kullanımı, genel olarak makinelerin kapitalist kullanımıyla özdeştir; ne var ki robotlu üretimde ücretli emek istihdamı en asgari düzeye indiği için bu kez sonuç üretim düzeninin bozulması ve işsizliğin önlenemez biçimde yükselişi olacaktır. Genelleşen işsizlik, aynı zamanda istihdam biçimlerinde de genel bir gerilemeye yol açacak yarı zamanlı, düşük ücretli, güvencesiz istihdamı da genelleştirecektir. Çöp nüfus büyük niceliklere ulaşacak, çürüme yoksullukla birlikte bir kanser gibi tüm toplumu saracaktır. Robotlu üretimden artı değer elde edemeyen sermayenin ölümcül hastalığı derinleşecek, asalak alanlara yığılması da bu oranda büyük olacaktır. Militarizm tırmanacak ve dünya yeni bir paylaşım savaşına doğru sürüklenecektir.

İnsanlığın önünde bu iki açık seçeneğin belirdiği, kapitalizmin iflas ettiği şartlar altında, sosyalist sol, yeniden *üretici güçleri talep etmelidir*. Çatlaklara kaçarak, buralarda "örnek işletmeler" kurarak toplumun kaderi değiştirilemez. Kapitalizmin belli bir dereceye kadar geliştirdiği ama artık onu ölümcül bir hastalıkla yatağa düşüren üretken güçleri, toplumsal temelde geliştirecek devrimci bir plandan yoksun kaldığı sürece sosyalist sol, kapitalizmin alternatifsizliğini kabul ederek oyunu daha baştan yitirecektir. Kendisini salt siyasal haklar alanına hapsedecek, işsiz, aç, yoksul yığınları ise muhafazakâr veya faşist sağın demagoglarına terk edecektir.

Kapitalizmin varoluşsal bunalımı koşullarında sosyalizmin halen somut bir politik alternatife dönüşememesinin temelinde, kapitalizmin sağlamlığına dair boş inançların halen sosyalist hareketlerin zihnini işgal etmiş olması yatıyor.

Şu köyde bir üretim komünü kurmak, bu şehirde birkaç yüz işçinin çalıştığı bir patronsuz fabrikayı örgütlemek, şüphesiz ki

sosyalist mücadeleye bir katkıdır. *Burjuvazinin gereksiz bir sınıf olduğunu* geniş yığınlara göstermenin de bir yoludur bu. Birçok durumda fabrikalarına el koyarak üretimi sürdürmek, işsiz kalan işçiler için bir *hak arama* ve *ekonomik mücadele* yöntemidir de. Ne var ki ülkenin bütünü için bir ekonomik model sunmaksızın, hatta bunu yadsıyarak, bu mikro örneklerin kendiliğinden çoğalarak bir gün sermayeyi yerinden edeceğini savlamak, gerçekte sermaye egemenliğiyle uzlaşmak, meydanı ona terk etmektir. Sermaye egemenliğini devirmeden, politik iktidarı burjuva sınıfın ellerinden söküp almadan, üretim araçlarını toplumsallaştırmadan, salt yerel ve mikro ölçekteki komünal işletmelerin inşasıyla dünyanın değiştirileceği düşünsel eğiliminin Sovyetler'in ve sosyalist blokun yıkılmasının ardından gelen yenilgi yıllarında şekillendiği açıktır.

Sorunu daha da geri bir zeminde ele alarak, insanlığın geleceğini küçük ölçekli üretimde arayanlar da çıkıyor. Bu kadar üretime ne gerek var? Büyük ölçekli sanayiye ne gerek var? Üstelik büyük ölçekli sanayi doğanın da canına okumuyor mu? Ekonomi artık büyümese, hatta küçülse daha iyi olmaz mı?

Bu görüş, üretim ilişkilerini, üretim tarzını sorgulamaktan uzaklaşa uzaklaşa nihayet *üretimin kendisini* sorgulamaya varan bir yön kaybıdır. Üretim, insanı insan yapan sosyal etkinliktir. Üretim yoksa insanın toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması da mümkün değildir. Daha da önemlisi, üretim, nihayet toplumu da yeniden ürettiği için, üretim yoksa toplum da var olamaz, dağılır.

Sorun üretim değil, *kapitalist* üretim *ilişkileridir, kapitalist* üretim *tarzıdır.* Çözüm de üretimi ortadan kaldırmakla ya da sınırlamakla değil, ancak *üretim tarzının dönüşümü* ile bulunur. Yeni bir yordamla, serbest zamanı büyüten, doğal ekosistemi koruyan, işsizliği ortadan kaldıran, kafa-kol emeği ayrımını tedricen kaldıran, kadın-erkek eşitliğini geliştiren bir yordamla üret-

mek gerekir. Doğayı yıkıma uğratan da üretimin kendisi değil, onun azami kâr amacına bağlanmasıdır.[8] *Toplum için üretime* dayalı yeni bir üretim tarzıyla insan ve doğanın barışı, "mutlu doğa", yeniden kurulabilir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'ne yöneltilen eleştiriler de kabulümüzdür (özellikle nükleer enerji konusunda). SSCB'de üretici güçleri geliştirme, kapitalist Batı'yla yarış 1960'lardan sonra her şey haline getirildiği için, üretim tarzının sorgulanması ve dönüştürülmesi geri plana düşmüştür. Enerji politikası bunun en belirgin zararlı sonuçlar verdiği alanlardan biridir. Dünyanın mutlak yok oluşun eşiğinde olduğu 21. yüzyılın sosyalizmi, insanla doğanın barışını kuracak bir üretim tarzı geliştirmeden edemez. Ancak en temiz ve doğayla uyumlu üretimin geliştirilmesi de teknolojik ilerleme sayesinde mümkün olabilir. Bugünün tekniğine çakılıp kalan bir sosyalizm, doğayla barışık üretimi de geliştiremeyecektir.

Toplumsal üretimin geriletilmesi ya da küçük ölçekli üretime dönülmesini talep etmek, insan gelişiminin ve ilerlemesinin dondurulmasını, geriletilmesini, insan ihtiyaçlarının karşılanmasına son verilmesini istemektir. Depresif, gerileyen bir ekonomi, *bugünkü kapitalist sistem altında*, emekçi-yoksul yığınlar için sosyal yıkımdan başka bir şey getiremez, onların reform taleplerine bile yer bırakmaz. Sosyalizm ise bugünkü üretim tarzından çok daha ileri bir üretim tarzı yerleştirmeden var olamaz. Başka bir deyişle; ekonomik küçülme, eğer bir 'reform talebi' ise, yani mevcut kapitalist şartlar altında savunuluyorsa, hiçbir iyileştirmeye dahi olanak vermeyecek depresif bir ekonomik koşulun yaratılması anlamına gelir, ki bu depresif şartlar altında sermayenin yıkıcı saldırıları (hem emeğe hem de do-

8 "'Büyü ya da yok ol' buyruğunun vahşi rekabetçiliği etrafında yapılanmış olan mevcut piyasa toplumunun kendi kendine işleyen, tümüyle gayrişahsi bir mekanizma olduğunu göremezsek, gittikçe artan çevresel altüst oluşlar için hatalı biçimde teknoloji ya da nüfus artışı gibi başka olguları suçlama eğilimi içinde oluruz." (Murray Bookchin, *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*, çev. Fuat Dara Elhüseyni, Sümer Yayıncılık, 2013, s. 10)

ğaya yönelik) azalmaz, aksine misliyle artar. Sermaye ve emek arasında uzlaşma olasılığı bile ortadan kalkacağı için reformlar da imkânsızlaşır. Yok eğer ekonomik küçülme 'yeni bir toplum tasavvuru' çerçevesinde savunuluyorsa, o da bir yanılgıdır, zira mevcut üretici güçleri aşamayan hiçbir üretim tarzı kapitalizmi yenilgiye uğratamaz.

Dolayısıyla sorun üretimin miktarı (niceliği) değil, niteliği (üretim ilişkilerinin sorgulanması) zemininde ele alınmak durumundadır.[9] Büyüyen ne, nasıl bir büyüme? Nasıl bir üretim?

Kapitalist kâr hırsının yarattığı, toplumsal anlamda bir üretimi temsil etmeyen, reklam, silah sanayisi, pornografi, emlak spekülasyonu vb. sektörlerin ortadan kaldırılması taleplerini bu kapsamda ele almıyoruz. Kapitalist üretim tarzı var oldukça her zaman asalak sektörler yaratacaktır. Asalaklaşma, sermayeye dayalı üretim tarzının vazgeçilmez bir unsurudur. Sınai kâr oranlarının dibe vuruşu asalak alanları olağanüstü genişletmiştir. Yeni bir üretim tarzının insanlığın kaynaklarını yeniden üretken alanlara yöneltmesi doğaldır.

Bugünkü sistem altında küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) desteklenmesi, tekellere göre daha geri bir üretim biçiminin desteklenmesi anlamına gelecektir. Tekel karşıtı – KOBİ yanlısı bir siyaset bugünkü kapitalizmin gerçekliği için-

9 "Sermayenin onulmaz niceliksel muhasebesi içinde mesele, sadece sistemin mevcut -zararlı ölçüde müsrif- büyüme modelinin karşıtı olarak konulan 'büyüme olmasın' sözde-alternatifi çerçevesinde ele alınabilir. Eğer uygulanırsa, mevcut güç ilişkilerinin feci eşitsizliğini donduracak, insanlığının ezici çoğunluğunu kalıcı sefalete mahkûm edecektir. Ne de sermayenin büyüme modelinin 'azgelişmiş' denilen eski sömürge ülkelerde uygulanma şansı vardır. Eğer sadece Latin Amerika'da 3 ülkeyi -Arjantin, Brezilya ve Meksika- ve Asya'nın 2 ülkesini, Çin ve Hindistan'ı ele alırsak bunların endüstriyel gelişim dinamiklerinin 2,5 milyardan fazla insanın hayatını, dolayısıyla tüm dünya nüfusunun geri kalanını da etkilediğini görürüz. Eğer sermaye-muhasebesinin gereklerinin sadece bu 5 ülkede gelişme kurallarını belirlemesine izin verilirse, ... bu durumda, bırakın sürdürülebilir bir büyümeyi, bu gezegen üzerindeki insan varlığının sürdürülmesi bile felaketli bir hal alacaktır. Dolayısıyla, bu bakımdan yegâne gerçek alternatif, meselenin *niteliksel* zeminde radikal biçimde yeniden tanımlanmasıdır." (István Mészáros, *Beyond Capital*, a.g.e., s. 819)

de ilerici bir rol oynayamaz, zira KOBİ'lerin hemen tümü tekellere bağımlı, onların tedarikçisi veya taşeronu konumundadır. Ayrıca ölçek sorunundan ötürü verimsiz, ancak emeğin en aşırı sömürüsü yoluyla ayakta kalabilen işletmelerdir bunlar.[10] Küçük ölçekli üretim bugün ancak tekellere bağımlı bir biçimde gelişebilir. Küçük ölçekli kapitalizmi geliştirme, destekleme programları (örneğin İngiliz İşçi Partisi'nde Corbyn'in geliştirdiği program)[11] küçük üretime "dönülmesi" değil, tekellerin ekonomik tabanının geliştirilmesi, kapitalizmin üretim ateşinin bu yolla nispeten canlandırılması amacını taşır. Zira kapitalizmin üretim ateşini söndüren, tam da sermayenin yeni sürgünlerinin, filizlerinin, düşen kâr oranı nedeniyle boy verememesi, piyasanın sadece kâr oranındaki düşüşü kâr kütlesini artırarak karşılayabilen büyük ölçekli şirketlere kalmasıdır.

Microsoft kurucusu Bill Gates'in önerdiği, Jeremy Corbyn'in de savunduğu[12] "robot vergisi" önerisi üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Bu önerinin temeli, üretimde kullanılan her bir robot için kapitalistlerden vergi alınarak, işsiz kalanlar için bu fonla iş yaratılmasına dayanıyor. Bu öneri, kapitalist üretim tarzının ilerleyen dağılmasını, parçalanmasını siyasi müdahale ile yavaşlatmayı öngörüyor. Yeni bir üretim tarzı getirmediği zaten açık, ama mevcut kapitalist üretim tarzının yarattığı felaketlere

10 "Çağdaş tarihi inceleyen herkes bilir ki, küçük işletmelerin 'gelişmesini' teşvik etmek bir boş hayaldir. Kapitalizmin tekelci aşamasında, bu küçük işletmeler, ölçek sorunundan dolayı verimsiz kaldıkları için kendi başlarına yürüyemezler. Proletaryanın yetersiz küçük işletmeleri finanse etmekte hiçbir nesnel çıkarı yoktur. En düşük ücretleri veren ve işçileri güvencesiz çalıştıran işletmeleri ne diye desteklemeli?" (Agustin Casanova, "Küba: Piyasanın genişlemesi, sosyalizmin kanseri", *Abstrakt Dergi*. Link: http://www.abstraktdergi.net/kuba-piyasanin-genislemesi-sosyalizmin-kanseri/)

11 "Azınlık Değil Çoğunluk İçin" başlıklı bildirgesinde, kendisini "*küçük işletmelerin partisi*" olarak tanımlayan İşçi Partisi, küçük ölçekli üretimi ve işçi kooperatiflerini mali açıdan desteklemeyi vaat ediyor. (http://www.labour.org.uk/page/-/images/manifesto-2017/labour%20manifesto%202017.pdf)

12 http://www.telegraph.co.uk/news/2017/09/26/jeremy-corbyn-plans-tax-robots-automation-threat-workers/

de bir çözüm getirmiyor. Ekonomi dışı alandan bir müdahale ile, bu felaketleri bir parça hafifletmeye çalışıyor. Ama kapitalist basının Corbyn'e verdiği öfke dolu yanıtlardan[13] da görülebileceği üzere, robotlu üretimden zaten artı değer elde edemeyecek olan kapitalistlerin bir de üstüne vergi ödemek zorunda kalma ihtimalleri hayli canlarını sıkıyor!

Robotlar kapitalist üretime hiçbir biçimde uymayacağı, ne sermaye buradan kâr elde edebileceği, ne de ücretli işçiler istihdam olanağı bulabileceği için, sermayeye mali alandan rant türetmek, sermayeden robot başına vergi kesip bunu yurttaş geliri olarak işçilere dağıtmak yerine, asalak sermayeyi beslemeyi bırakıp üretim araçlarını toplumsallaştırırsak, robotların toplum için üreteceği bir sosyalist düzen kurarak, bütün toplumu üretim saflarında yeniden örgütleyerek sorunu doğrudan ve kısa yoldan çözmüş olacağız.

Sosyalist/komünist hareketler, eskiyene sarılmak (ulusal kapitalizm, devlet kapitalizmi vd.) veya çatlaklara kaçmak yerine yeni bir toplumun, yeni bir hayatın öncülüğünü yapmalıdır. Sosyalizm mukadderat değildir, nesnel olarak mümkün hale gelmesi, kapitalizmin varoluşsal bunalımıyla imkân dahiline girmişse de nihayet insan iradesinin, sınıflar mücadelesinin, devrimci eylemin ürünü olacaktır. Soğuk Savaş dönemi propagandalarının sosyalist düşünce alanına yığdığı cürufu temizleyip atmak, sosyalizmin yeniden toplumsallaşmasının da önkoşullarından biridir.

13 Örneğin şu makale, Corbyn'in önerisini makine kırıcılığın (Ludizm) geri dönüşü olarak niteliyor: http://www.telegraph.co.uk/business/2017/09/27/return-luddites-robot-tax-could-never-work/

Intermezzo II

EKONOMİK TOPLUMSAL MERKEZ

Charles Bettelheim, *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları*'nda, 20. yüzyıl sosyalizminin 1960'larda eriştiği düzeyin verileri üzerinden, sosyalist ekonomilerin halen neden para, fiyat, kâr, meta gibi piyasa kategorilerini aşamadığı sorunsalını ele alır.[1]

1960'larda, "geçiş ekonomilerinin" iktisadi fotoğrafını şöyle çeker: "Büyük bir çoğunlukla, ürünlerin dağılımı değil, metaların dolaşımı vardır; para ve fiyatlar, yani (hiç değilse görünüşte) piyasa kategorileri, ayrıca buna bağlı olarak fiyatlara dayanan bir muhasebe sistemi, parasal bir hesap sistemi ve farklılaştırılmış ücretler, bir mali sistem ve az çok uzun vadeli borçlar verebilen bir devlet banka sistemi ile birlikte bir kredi sistemi vardır."[2] Bu fotoğraf Marx ve Engels'in sosyalizm tarifine pek uymamaktadır!

Bettelheim, kamu sektörü dışında piyasa kategorilerinin de sürmesinin, küçük köylü üretimi ve kolhoz ekonomisinin sürmesi ile açıklanabileceğini saptıyor. Peki ya, kamu sektörünün içinde piyasa kategorileri neden hâlâ varlığını sürdürmektedir? Hesaplamalar neden kâr-zarar gibi kategorilerle yapılmaktadır?

Bettelheim, Stalin'in son kitabından[3] bu soruya dair şu aktarımı yapar:

"Stalin şu soruyu sorar: 'Neden ... üretim araçlarının değerinden, maliyet fiyatlarından, satış fiyatlarından vs. söz ediliyor?' Ve şu cevabı

1 Charles Bettelheim, *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları*, çev. Kenan Somer, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Aralık 1973, Ankara. Bu bölümde Bettelheim'dan yapılan alıntılar bu kitaptandır.

2 A.g.e., s. 42.

3 Josef Stalin'in 1952 tarihli *Sosyalizmin Ekonomik Sorunları Üzerine* kitabı kast ediliyor. Türkçesi: *Toplu Eserler*, cilt 16 içinde, s. 279-365, İnter Yayınları, çev. Saliha N. Kaya, 1. Basım, Haziran 1994. Biz bu kitabın Foreign Languages Press tarafından 1972'de Pekin'de yapılan İngilizce basımını kullandık. Bu kitaba http://www.marx2mao.com/Stalin/EPS52.pdf adresinden erişilebilir.

verir: 'Bu, işletmelerin kârla mı yoksa zararla mı çalıştıklarını saptamak, işletmeleri sınamak ve denetleyebilmek amacıyla muhasebe yapmak için, hesap yapmak için gereklidir'".[4]

Ancak bu yanıt Bettelheim'ı tatmin etmez, "çünkü gerçek sorun, bu hesapların neden piyasa kategorileri yardımıyla yapılmaları gerektiğini ve neden doğrudan çalışma zamanı üzerinden yapılmadıklarını bilmek sorunudur."

Yazarın kendi yanıtı şöyledir: "Eğer bu hesapların piyasa kategorileri aracılığıyla yapılması gerekiyorsa, bu, piyasa kategorilerinin belirli bir gerçekliğe sahip olmalarındandır. ... belirli bir gerçekliği ifade etmeyen kategoriler aracılığıyla yapılan hesaplar ne işe yarayabilir? Sorunun temeli işte buradadır ve Stalin'in yaptığı gibi, piyasa kategorilerinin muhtevasının kapitalizm çerçevesinde olduğundan farklı bulunduğuna dikkati çekmekle yetinerek bu soruya cevap verilmiş olunmaz. Gerçekten, bu kategorilerin aynı toplumsal ilişkileri kapsamadıkları açıktır; ama bu onların var olmadıkları, bir gerçekliğe sahip bulunmadıkları, muhasebe ile ilgili bir 'saf biçim' oldukları anlamına gelmez; ve açıklanması gereken şey de piyasa kategorilerinin bu varlığıdır."[5]

Devlet mülkiyeti ve toplumsal mülkiyet

Bettelheim'a göre, sosyalist geçiş toplumlarında, meta üretiminin ve piyasa kategorilerinin varlıklarını sürdürmelerinin kökü, bütün ürünleri tasarruf etmeye ve üretimi toplumun ihtiyaçlarına göre kesin bir şekilde düzenlemeye fiilen yetenekli bir iktisadi toplumsal merkezin yokluğudur. Bu yokluk, ilk yaklaşımda, çeşitli mülkiyet biçimlerinin (kolhoz mülkiyeti, devlet mülkiyeti vb.) varlığına bağlıdır. Ancak mülkiyet biçimlerinin bu çeşitliliğinin altında, üretim güçlerinin gelişmesinin o günkü düzeyi, henüz yetersiz olan gelişmesi yatar. Bir iktisadi toplumsal merkezin, yaptığını mükemmelen bilerek, bütün ürünleri

4 Stalin, a.g.e., s. 53-54.

5 Bettelheim, a.g.e., s. 52.

fiilen tasarruf etmesine ve üretimi toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlemesine engel olan şey, özünde sosyalist ülkelerde üretici güçlerin az gelişmişliğidir. 1960'lı yıllarda, planlı ekonomiye sahip ülkelerdeki devlet sektörünün incelenmesi, devlet sektörü içinde bile, tek bir merkezin böyle bir tasarruf ve düzenleme gücünden yoksun bulunduğunu göstermişti Bettelheim'a. İşletmelere belli bir özerklik verilmesinin, dahası, bu işletmelerin belirli tasarruf güçleriyle, belirli bir manevra özgürlüğüyle donatılması zorunluluğunun nedeni de; devlet sektörü içinde iktisadi muhasebe kurallarının, parasal ekonominin, piyasa kategorilerinin vs. varlığını sürdürmesinin nedeni de işte buydu. Bettelheim buradan ilerleyerek, SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde 'piyasa sosyalizmi' yönündeki reformlara destek verme yanılgısına düşer.[6] Hatta Che Guevara'nın manevi teşviklere yaptığı vurguyu eleştiren bir makale yazar vs.[7] Bu yanlışlarını şimdilik bir kenara koyuyoruz. Sorunu ortaya koyuşundaki materyalist olan yanla ilgiliyiz.

Ama daha fazla ilerlemeden, Bettelheim'ın çözümlemesinde merkezî yerde duran "iktisadi toplumsal merkez" kavramına biraz odaklanalım.

Bettelheim bu kavramı, Stalin'in andığımız kitabına referansla kullanmaktadır. Burada, SSCB'nin 1952'deki sosyo-ekonomik gerçekliğinden "komünizme doğru" nasıl bir ilerleme hattı oluşturulabileceğini tartışan Stalin, Yaroşenko'nun, üretim ilişkilerini dönüştürmeksizin, sadece üretici güçlerin akılcı bir örgütlenmesi yoluyla komünizme ge-

---

6 *"Şu son yıllarda, Sovyet ekonomisinin ve öbür sosyalist ekonomilerin gitgide artan karmaşık karakteri, piyasa kategorileri ve sosyalist meta değişiminin hızla sonuna yaklaşma fikrinin mevsimsiz bir fikir olduğunu açıkça gösterdi; bu kategorilere, sosyalist işletmenin nispi özerkliğine vs. artan bir yer vermek zorunda kalınması bunun sonucudur."* (age, s. 197)

7 Küba sosyalizminin, 1960'larda Sovyetler'e hâkim olan piyasa sosyalizmi şemalarını takip etmemesi, Bettelheim'ın eleştirisine konu olmuştur. *Cuba Socialista* (Sosyalist Küba) dergisinin 32. sayısında Bettelheim'ın *"Sosyalist Planlamanın Biçimi, Yöntemleri ve Üretici Güçleri'n Gelişim Düzeyi"* adlı bir yazısı yayınlandı. Che Guevara, bu yazıya doğrudan yanıt vermiştir. Che'nin Bettelheim'a verdiği yanıt, aynı derginin Haziran 1964 tarihli sayısında yayımlanmıştır. *"Sosyalist Planlama"* başlığıyla Türkçeye çevrilen bu yazıyı http://www.kurtuluscephesi.com/gerilla/cheplanlama.html linkinden okuyabilirsiniz. Bettelheim, "Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları" derlemesinde yer alan "Geçiş Ekonomisinin Bazı Kavramları Konusunda" makalesinde Che Guevara'ya yanıt verir.

çilebileceği tezini anti-Marksist olarak niteler. Temel sorunun üretim ilişkilerinin dönüşümü olduğunu, bu olmaksızın, komünizme doğru adım atılamayacağını tartışır. Ona göre, "komünizme gerçekten geçişi hazırlamak için" üç ön koşulun yerine getirilmesi gerekecektir:

İlkin üretim araçları üretiminin öncelikli olarak büyütülmesi gereklidir. Bu, toplumsal üretimin kesintisiz büyümesini garantileyecektir. İkinci olarak, "kolektif çiftliklerin ve dolayısıyla tüm toplumun yararına olacak kademeli dönüşümler yoluyla, kolektif çiftlik mülkiyetini kamu mülkiyeti düzeyine yükseltmek ve yine kademeli dönüşümler yoluyla, meta dolaşımı sisteminin yerine ürün değiş-tokuşu sisteminin geçirilmesi gereklidir –ki bu ürün değiş-tokuşu sistemi altında merkezî hükümet veya başka bir toplumsal-ekonomik merkez, toplumsal üretimin toplam ürününü toplumun çıkarları doğrultusunda kontrol edecektir."[8] Üçüncü olarak ise, tüm toplumun kültürel gelişmesine, çok yönlü yeni bir insanın ortaya çıkışına vurgu yapar Stalin. Bunun maddi ve sosyal koşullarının geliştirilmesine dikkat çeker.

Burada Stalin, kitabının genel çerçevesinde kolhozlara yaptığı aşırı olumlu vurguyu bir derece inceltir. "Bu etkenlerin hali hazırda üretici güçlerimizin güçlü gelişimini baltalamaya başladığını görmemek affedilmez bir körlük olacaktır; zira bunlar, bütün ulusal ekonomi üzerinde tam hükümet planlamasının önünde engel oluşturmaktadır, özellikle de tarım alanında" der. Oysa Stalin bu kitabında, kolektif çiftlikleri de sosyalist fabrikalar gibi, "sosyalist bir üretim biçimi" olarak tanımlamıştı.[9]

Stalin'in ortaya koyduğu ekonomik toplumsal merkez kavramı, SSCB'nin gelişim doğrultusu olamadı. Doğrultu, Stalin sonrasında

8 A.g.e., Pekin basımı, s. 68-69.

9 *"Bugün ülkemizde sosyalist üretimin iki temel biçimi vardır: devlet ya da kamu mülkiyetindeki üretim ve kamu mülkiyeti olarak tanımlanamayacak kolektif çiftlik üretimi. ... Devlet işletmelerinde, üretim araçları ve üretimin hasılası ulusal mülkiyettedir. Kolektif çiftlikte ise, üretim araçları (toprak, makine) devlete ait olduğu halde, üretimin hasılası farklı kolektif çiftliklere aittir, çünkü emek ve tohumlar bu çiftliklerindir. Aynı zamanda kolektif çiftliklere sürekli kullanım hakkıyla devredilen toprak da sanki bu çiftliklerin kendi mülküymüş gibi kullanılır ama onu satamaz, satın alamaz, kiralayamaz veya ipotek edemezler."* (A.g.e., Pekin basımı, s. 15)

tam tersi yöne büküldü. Oysa, Stalin'in perspektifi, iki temel üretim sektörünün (kolhozlar ve devlet) yerine her alanı kapsayan ve ülkede üretilen bütün tüketim malları üzerinde tasarruf hakkı olacak tek bir sosyalist üretim sektörünün geliştirilmesi, "para ekonomisi" ile birlikte meta dolaşımının ulusal ekonominin gereksiz bir öğesi haline gelerek tedricen uzun vadede ortadan kalkması idi.[10]

Tek ve birleşik bir üretim sektörünün nasıl yaratılacağı özel bir tartışmanın konusuydu. Kolhozların doğrudan devletleştirilmesi, onlara el konulduğu algısını yaratabilirdi. Ama kolektif çiftlik ve sosyalist devlet sanayi temsilcilerinden tek bir ulusal ekonomik organ oluşturularak, ilk aşamada bu organa ülkedeki bütün tüketim mallarının hesabını tutma yetkisi verilebilir, ilerleyen aşamada ise ürün dağılımı, değiş-tokuş yöntemiyle bu organ üzerinden geliştirilebilirdi.[11]

Burada da görüldüğü üzere, Stalin, yine toplumsal-ekonomik merkez düşüncesini öne sürmektedir. Aslında onun Sovyet ekonomisinin geleceğine dair düşüncelerinde, en azından ölümünden bir sene öncesinde, ekonomik planlamayı devralacak, doğrudan üretim temsilcilerinden oluşan bir organın kuruluşu vardır. Merkezî hükümet planlamasını aşacak bu merkezin, ülkede üretilen bütün ürünler üzerinde tasarruf hakkına sahip bulunması ve dahası bunu meta dolaşımı yoluyla değil, ürün değiş-tokuşu yoluyla yapması SSCB ekonomisinin piyasa kategorilerini aşması yönünde devasa bir devrimci hamle olurdu, hiç kuşkusuz.

Kolektif çiftlikler sosyalist üretim midir?

Ne var ki bizzat Stalin'in bu kitabında kolektif çiftlikleri de "sosyalist bir üretim biçimi" olarak nitelemesi, meta üretimi ve dolaşımının SSCB'de "sosyalizme hizmet ettiğini" öne sürmesi, dahası değer yasasını işletme yöneticilerine masraf hesaplaması yapmayı, üretim et-

10 A.g.e., s. 16.
11 A.g.e., s. 16.

kinliğini yükseltmeyi "öğreten bir okul" olarak nitelendirmesi[12] böyle bir hamle için enerji yaratmak bir yana, oluşabilecek enerjiyi de boğuyordu. Dahası, bu son derece hatalı bir görüş açısıydı. Kolhozlar, küçük emtia üretiminin toplulaştırılmış biçimi olmakla, grup mülkiyeti kategorisine denk düşüyordu. Emtia üretimi temeli üzerinde durdukları için, sosyalist üretimin bir biçimi sayılmaları mümkün değildi. Ama tarım üretimini toplulaştırarak ilk kez planlanabilir hale getirdikleri ve böylece toplamda sosyalist ekonominin atılım yapmasını sağladıkları doğruydu.

Kolhoz köylülüğünün özel bahçe tarımına yatkınlığı ve merkezî iktidarla sürekli piyasa ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde mücadele etmeleri, özel piyasa ilişkileri zemininde var olan kolhozların gerçekleri arasındadır. Stalin sonrası dönemde de Hruşçov ve Brejnev, piyasa yönlü politikaları en güçlü toplumsal desteği kolhozlarda bulmuştur. Değer yasasının etkinliğinin işletme yöneticileri için bir öğretmen sayılması fikrine gelince: Stalin'in bunu nesnel bir gerçeğin ötesinde iyi bir şey sayması, işletme yöneticilerine üretimin yönlendirilmesinde emtia üretiminin yasalarından yararlanma çağrısı yapması, herhalde Stalin'de Hruşçov dönemi politikalarının nüvesini bulabileceğimiz ender noktalardan biridir. Nihayet, bütün bir Hruşçov-Brejnev dönemi ekonomi politikalarının özü, değer yasasının üretim bakımından temel yönlendirici olarak ele alınmasıydı.

---

12 *"Ama değer yasasının işleyişi, emtia dolaşımı alanıyla sınırlı değildir. O üretime de yayılır ... o üretimi etkiler, ve bu gerçek üretimi yönetirken ihmal edilemez. Gerçek bir durum olarak, üretim sürecinde tükenen emek gücünü yerine koymak için gereken tüketici malları, bizim ülkemizde, değer yasasının işleyişi altında bulunan metalar olarak üretilmekte ve gerçekleştirilmektedir. İşte tam da burada değer yasası üretim üzerinde etkinliğini icra eder. Bu bağlamda, masraf hesaplaması ve kârlılık, üretim masrafları, fiyatlar vb. gibi şeyler, işletmelerimizde gerçek bir öneme sahiptir. Sonuç olarak, işletmelerimiz, değer yasasını dikkate almadan işleyemezler ve işlememelidirler.*
Bu iyi bir şey midir? Kötü bir şey değildir. ... Çünkü o, işletme yöneticilerimizi üretimi rasyonel çizgilerde yürütmek konusunda eğitir ve onları disiplineeder. ... Bu kötü bir şey değildir, çünkü yöneticilerimize sistemli olarak üretim yöntemlerini geliştirmeyi, masrafları düşürmeyi, masraf hesaplaması yapmayı, ve işletmelerinin ödeme yapmasını sağlamayı öğretir. Yönetici personelin gelişimini hızlandıran ve onları gelişimin mevcut aşamasında sosyalist üretimin özgün liderleri olarak gelişmeye doğru ilerleten pratik bir okuldur." (Stalin, a.g.e., s. 19)

Stalin'in son eserinde birbiriyle çelişen yönlerin bulunması, dönemin karmaşık niteliğini yansıttığı gibi, parti içinde mücadele eden iki akımı da sergilemektedir.

Stalin ekonomik-toplumsal merkez perspektifini, uzak bir geleceğin sorunu olarak değil, partinin hemen önüne çekeceği bir sorun olarak ortaya koysaydı, ne değişirdi? Hiç değilse Stalin'in ardından, SSCB'de üretim ilişkilerinin dönüştürülmesine dair devrimci bir perspektif kalırdı. Tıpkı Lenin'in ardından kaldığı gibi. Oysa Stalin'in ardından, Hruşçov grubu dışında, ülkenin ekonomik gelişimine dair perspektif sahibi olan bir önderlik nüvesi kalmamıştı. Malenkov, Molotov, Kaganoviç gibi kadrolar, bu rolü oynamaktan çok uzaktı. Örneğin kolhozlarda özel bahçe tarımı kararnamesi, Malenkov döneminde, 1953'te çıkartılmıştı. Hruşçov-Mikoyan grubu, doğrudan kolhoz köylülüğünün ekonomik çıkarlarını temsil ediyordu. Hruşçov'un ilk işlerinden biri, o tarihe kadar kamu mülkiyetinde olan Makine-Traktör İstasyonlarının (MTİ) kolhozlara satışına onay vermek olmuştu. Oysa MTİ'ler, işçi sınıfının köylülüğe önderliğinin bir aracı olarak kurulmuştu. MTİ'lerin kamu mülkiyetinde olması, MTİ çalışanlarının kamu emekçisi olması, kolhozlarda daha ileri bir dönüşümü mayalamak açısından şarttı. Üretim araçlarının alınıp satılması da yasaktı.[13] Bu hamleyle Hruşçov, piyasa ilişkilerine muazzam bir derinlik ve genişlik kazandırmakla kalmadı, kolhozların ileriye doğru dönüştürülmesi perspektifini de olasılıklar arasından çıkarttı. Kolhozların üretim aracı satın almaları teşvik edildi, hatta birçok kez makine traktör alımından kaynaklanan borçlar karşılıksız silindi. Kolhozlar ücretli tarım işçisi çalıştırmaya başladı, özel bahçe tarımcılığı gelişti. MTİ çalışanları da kolhozların ücretli işçisine dönüştü. Liberman 'reformları' döneminde (1965 ve sonrası) getirilen 'zemva' uygulaması ile, bazı toprak parçalarının belli ailelere

13 Hruşçovcular, MTİ'lerin kamu mülkiyetinde olmasını "köylülüğe güvensizlik" olarak damgaladılar. Oysa, Engels, A. Bebel'e 20-23 Ocak 1886 tarihli mektubunda, komünist topluma giden yolda, kooperatiflerin kullandığı üretim araçlarının *"topluma, yani başlangıçta devlete ait olması gerektiğini"*, ancak bu yoldan, *"kooperatiflerin özel çıkarlarının toplumun bütününün çıkarlarına üstünlük kurmasının önlenebileceğini"* söyler. Stalin döneminde izlenen politika bu anlayışa uygundu. (Marx-Engels *Collected Works*, volume 47, Letters 1883-86, 2010, Lawrence & Wishart, Electric Book.)

tahsis edilmesi ve onların işleyerek ürünü kolhoz pazarına getirmesi ilişkisi başlatıldı. Yani kolhoz toprağının grup mülkiyeti olmaktan, yeniden ailelerin mülkü olmasına doğru bir geri adım daha atıldı. Aynı dönemde, sosyalist devlet çiftliklerinin (sovhoz) de 'kazanç' ilkesine göre çalıştırılması prensibi benimsendi (bu, fabrikaların kâr motivasyonuyla çalıştırılmasının tarımdaki karşılığıydı).[14]

Kısacası Stalin sonrasında kapitalizme geri dönüşün başladığı nirengi noktası, tam da kolhozlar oldu. Kolhozların sosyalist üretimin bir biçimi olduğu tezi, tarih tarafından yanlışlanmıştır. Kolhoz, gerçekte küçük emtia üretiminin kolektifleştirilmiş biçimiydi, küçük burjuva karakter taşıyordu. Kolektif grup mülkiyeti biçimi, meta üreticilerine çıkarlarını dayatmak için bir kaldıraç da sağlamıştı. Temel üretim araçlarının kolhozlara satılması, kolhozların bu niteliğini çok daha belirgin hale getirdi.

Che Guevara ve Mao Zedung, farklı açılardan da olsa, kolhoza dair Sovyet değerlendirmelerini eleştirmişlerdi. Che, *Politik Ekonomi Ders Kitabı*'na düştüğü eleştirel notlarında, kolhozların ücretli işçi çalıştırmalarının da sömürünün bir biçimi olduğunu, kolhoz mülkiyetinin kamu mülkiyetiyle çatışmasının kaçınılmaz olduğunu, hatta kolhoz sisteminin içinde bile, bireysel köylünün emek zamanını kolhoz çalışmasına

14 Antonio Carlo, bu sürece dair şu verileri aktarıyor: *"1958'de, geleneksel devlet traktör istasyonlarının ... dağıtılmasıyla birlikte, merkezileşmenin devamı için çok sayıda kolhozun sovhoza dönüşmesiyle sonuçlanan yeni bir dizi önlem alınınca, köylülerin direnişi derhal yeniden başladı. Devlet, kimya endüstrisini geliştirmek ve böylece kimyevi gübre imal etmek için muazzam mali ve teknik harcamalarda bulunduğu halde, tarımda genel verimlilik düzeyi hızla düştü. ... köylüler de en sonunda işletme yöneticilerinin (özel kapitalizmi geliştirmek yönündeki, bn.) siyasal amacını güçlendiriyorlar."* Carlo, kolektif çiftlik köylülüğünün basıncından dolayı, şu ikisi dışında bir seçenek olmadığını öne sürüyordu: *"Ya kırsal alana kapitalist piyasa sisteminin getirilmesi veya köylülerin sessiz fakat etkili grevleri nedeniyle üretimin durmuş uğramasının sürmesi."* *"Prof. Wejner –tarımın Liberman'ı– (1964'te yayımlanan bir makalede, bn.) kolhozların tam piyasa özerkliğini ve planın etkisiz hale getirilmesini açıkça talep etti."* *"En özelci düşünceler içine batmış olan köylülük, o zaman devletin ademi merkeziyetçi ödünlerini o kadar aşırı yorumlamak eğilimdeydi ki, devlet bu ödünleri derhal sınırlamak ve hatta geri almak zorunda kalıyordu. 1958 ile 1962 arasındaki yeniden merkezileştirme dalgası, kuşkusuz köylüler arasında pasif bir greve yol açtı; bu grev, hâkim bürokrasiyi, en sonunda problemi bir kez daha ödün açısından ele almaya zorladı. Böylece endüstriye paralel olarak tarımda da köklü bir reform yapıldı.* (Tarım ürünlerinin fiyatları yükseltildi, bn.)" (*Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri*, çev. Emre Adıgüzel, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s. 134-135 ve 164)

değil kendisine ayırma eğiliminin çelişkiye yol açacağını saptıyordu. Yine Che, kitapta aktarılan, Lenin'in, "küçük üretim sürekli biçimde, her gün, her saat, kendiliğinden biçimde ve yığınsal ölçekte kapitalizmi ve burjuvaziyi doğurur" sözünün altına şu notu düşmüştür: Kolhoz rejiminden söz edilirken bu nokta dikkate alınmalı.[15] Küba sosyalizmi bu noktada daha ileri görüşlü olabilirdi, zira Rusya'nın aksine, Devrim, küçük toprak mülkiyetini fazlaca tanımamıştı. Latin Amerika ülkelerinin pek çoğunda olduğu gibi, sömürge döneminin mirası olarak, toprak latifundia'lar (büyük kapitalist çiftlikler) biçiminde parsellenmiş ve beyaz oligarşiye tapulanmıştı. Dolayısıyla köylülerin de çoğunluğu tarım işçisiydi. Devrim öncesinde Küba tarımında kapitalizmin gelişme düzeyi, devrim öncesi Rusya tarımındaki düzeyin çok ilerisindeydi. Küba'da sosyalist hükümet, Che'nin yönetimi altında, şeker kamışı işletmelerinde doğrudan sosyalist devlet çiftliklerini kurdu.

Mao Zedung ise, kolhoz biçiminin idealize edilmesine karşı şu eleştirel notları düşer:

"Sovyetler Birliği'nde iki tür mülkiyetin birlikte var olduğu dönem çok uzun sürmüştür. ... tüm halkın mülkiyeti ile kolektiflerin mülkiyetinin birlikteliğinin uzaması üretici güçlerin gelişmesine gittikçe daha az uyarlı olacaktır ... Birçok açıdan (esas olarak üretim açısından) Sovyetler ilerlemeye devam ediyor, ancak üretim ilişkileri açısından, esasta, ilerlemeyi durdurdular."[16] Ancak Mao Zedung, makine ve traktörlerin komünlere ait olması gerektiğini savunarak, bunların kolhozlara satışına karşı çıkan Stalin'i de eleştirir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde makine ve traktörler, köy komünlerine aitti.

Hesaplamanın derinliği

Devlet mülkiyeti toplumsal mülkiyete eşit değildir. Engels, "toplumsal mülkiyet, yani *başlangıçta* devlet mülkiyeti" derken bu gerçeği

15 Che Guevara, *Apuntes Críticos a la Economía Política*, Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 2006, s. 55, 57-58.

16 Mao Zedung, *Sovyet İktisadının Eleştirisi*, çev. İzzet Altan, 2. Basım, Ekim 2010, Akademi Yayın, s. 25.

ifade ediyordu.[17] Sosyalist devlet mülkiyeti, toplumsal mülkiyetin ilk, başlangıç biçimidir; toplumsal mülkiyet, bu biçime sığmaz, gelişmesini daha üst biçimlere doğru sürdürür.

Devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyete yükseltilmesinin önündeki ilk büyük engeli yukarıda ele almış olduk. Ne var ki yukarıda, Salı Pazarı ara bölümünde de belirttiğimiz gibi, bu, günümüz sosyalizmi için, 20. yüzyılda yarattığı denli büyük güçlükler yaratacak bir sorun değildir. Stalin'in sanayi ve kolektif çiftlik temsilcilerinin kaynaşacağı ekonomik-toplumsal merkez önerisi, bugünün sosyalizmi için belki bir çıkış noktası olabilir.

Bettelheim, bir yerde, Lenin'den şu alıntıyı yaparak, meselenin bir başka boyutuna dikkati çeker:

"Toplumsallaştırma, basit müsadereden açıkça şu bakımdan ayrılır ki, müsadere edilmiş olan şeyin sayımı ve rasyonel dağıtımı konusunda yetkin olmaksızın sadece 'karar' ile müsadere edilebilir, ama bu yetkinlik olmadıkça toplumsallaştırılamaz."[18]

Bu çok önemli bir noktadır. Bettelheim, bu noktaya referansla şu saptamaları yapıyor:

"Devlet düzeyinde toplumsallaştırmanın olması için, devletin üretim araçları ve ürünlerin fiilî ve etkili tasarruf yeteneğine sahip olması gerekir. Bu yetenek yoksa, toplumsallaştırma olmaksızın millileştirme var demektir. Tarihsel bir gelişmenin sonucu olan bu yetenek, (bizzat insanları ve onların bilgi düzeylerini kapsayan) üretici güçlerin gelişmesine ve üretim ilişkilerinin bağlılaşık (correlative) dönüşümüne bağlıdır."[19]

Bu noktada Bettelheim'a katılıyoruz. Toplumsal üretimi hesaplama, planlama, toplumsal ihtiyaçları gerçek zamanlı olarak tespit etme ve karşılayabilme derecesi, sosyalist devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyete yükseltilmesinin önemli bir diğer başlığıdır. Buradaki yetersizlikler de piyasa kategorilerinin işlev gördüğü alanın sürmesine se-

17 Marx-Engels *Collected Works*, volume 47, Letters 1883-86, 2010, Lawrence & Wishart, Electric Book.

18 *Sol Komünizm*'den aktaran, Bettelheim, a.g.e., s. 62.

19 Bettelheim, a.g.e., s. 63.

bep olmuştur. Örneğin tüketim malları üretimi ve dağılımında göreli kıtlık sürdüğü müddetçe, bu, emek bonosu temelli dağılımın önünde başlı başına bir engel oluşturmuştur.[20]

Sosyalist ekonomideki bütün hesaplamaların tek bir ekonomik-toplumsal merkez tarafından yapılabilir hale gelmesi, bir sonraki aşamada, ürün dağıtımının da değiş-tokuş temelinde bu merkez tarafından gerçekleştirilmesi, 21. yüzyıl sosyalizminin hemen önüne çekeceği bir görev olabilir. Piyasa'nın aşama aşama gereksiz hale getirilerek yerine karşılıksız ürün dağılımının kademeli olarak geçirilmesi, sosyalizmin inşasının yoludur. Bu devasa hesaplamalar, geçen yüzyılda son derece çetrefilli bir sorun oluştururken, günümüzün süper bilgisayarları için bunlar kısa süreli işlere dönüşmüştür.

İşçi ve Halk Meclislerinin (Sovyetlerin) önemi

Son olarak, eğer kapitalizm, ekonomik olanla politik olanın ayrılması temelinde işliyorsa, sosyalizm ise tam tersine, bunların birleştirilmesi temelinde işler. İşçi sınıfının, ezilen toplumsal kesimlerle birlikte devlet iktidarını ele geçirmesi ve sömürücüleri iktidardan devirmesi, sosyalist devrimin özüdür. Bu devlet, işçi ve halk meclislerine (sovyetlere) dayanır ya da bugüne kadar daha ileri bir proleter devlet biçimi ortaya çıkmamıştır. Böyle bir ekonomide devletleştirmenin toplumsallaşma anlamına gelebilmesi ya da o doğrultuda gelişebilmesi için, işçi sınıfının devlete yabancılaşmaması şarttır. Eğer işçi sınıfının doğrudan demokrasisi çürür veya ölürse, devletten devletsizliğe ge-

20 *"Burada, planlı bir ekonomide elastiki bir perakende pazarı ile birlikte, ödemelerin para ile yapılmasına gerek var mıdır sorusu tekrar akla gelebilir. Bazı Sovyet ekonomistlerinin bir zamanlar ileri sürdükleri gibi, neden tüketim mallarının doğrudan doğruya mübadelesine gidilmez? Zannederim, Sovyetler Birliği'nde bu sorulara verilecek cevap şu olacaktı: ... her ne kadar kâr amacının yatırım ve üretimdeki tayin edici rolü ortadan kaldırılmışsa da, işin çeşidi ve miktarına göre, değişik ücretlerin varlığı lüzumlu bir rol oynamaktadır. Bu rol, çalışmayı teşvik ve iş gücünün çeşitli çalışma alanlarına dağıtılmasıyla ilgilidir. ... Eşya ile ödenen ücret sisteminde de değişik ücret uygulamalarının mümkün olduğu ileri sürülebilir. Fakat uygulamada böyle bir sistem, çeşitli vasıflardaki işçilere ödenecek değişik ücretlerde ölçüsüzlük yaratacağı gibi, harcamada seçme özgürlüğünün yokluğu, para-ücret gelirinin sağladığı teşvik edici gücü ciddi şekilde azaltacaktı."* (Maurice Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, çev. Metin Aktan, Özdemir Basımevi, Haziran 1968, İstanbul, s. 349)

çiş süreci ve devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyete dönüşümü de akamete uğrayacaktır. Dolayısıyla, Sovyetlerin kamu hayatının gerçek merkezleri, sosyalist demokrasinin yaşayan organları, devletin gerçek yönetim merkezleri olma derecesi, aynı zamanda devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyete yükseltilmesinin derecesini de gösterir. Aksi halde işçi sınıfının yöneten sınıf olduğu nasıl söylenebilir ki? İş saatlerinin kısaltılabilmesi, işçi sınıfının yönetim gücünün geliştirilebilmesinin de nesnel ön koşuludur.

Burada, işçi sınıfının politik bir sınıf olarak gerçek yönetim kabiliyeti, hiçbir biçimde Yugoslav tarzı 'özyönetim' veya işletme mali özerkliği ile sağlanamaz. Bu düzenek, tam tersine, işçi sınıfını parçalar, sınıf çıkarlarının yerine işletme bencilliğini geçirir. İşçi sınıfının üretim üzerindeki yönetimi, ancak üretim ve bölge esası üzerinde yükselen konseylerle gerçekleşebilir. İşletme mali özerkliğinin tersine, işletme sovyetinin idari özerkliği sınıfın kolektif eylem kabiliyetini geliştirir. Yerelden merkeze uzanan işlevsel bir sovyetler ağı, işçi sınıfını bütünleştirir, onu üretimi ve toplumsal hayatı yöneten bir sınıf düzeyine çıkarır.

Sovyetler'de yaşanan kademeli yabancılaşma, özellikle işletme özerkliği ve bu temelde gelişen işletme bencilliğine dayanıyordu. İşçiler birer üretici özne, toplumun önderleri olmaktan tümüyle uzaklaşarak birer tüketici, özellikle de ailelerinin refahını yükseltmeye çalışan birer aile ferdi haline geriledi. Böylece devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyete yükseltilmesi bir yana, tam tersine, devlet mülkiyeti de facto (fiilî) olarak grupsal ve hatta bireysel özel mülkiyete doğru gerilemeye başladı. Nihayet 1991'de bu süreç tamamlanarak Sovyet ekonomisi eski parti ve işletme yöneticileri tarafından yağmalandığında, işçi sınıfı bu toplumsal zenginliklere sahip çıkmak için bir mücadele yürütmedi.

Devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyete doğru yükseltilmesinin bir diğer kritik eşiği, sosyalizmin uluslararasılaşma derecesidir. Ne denli uluslararası bir güç haline gelebilirse, sosyalist ekonomi o denli olgunlaşır ve kapitalist üretim tarzını aşan yeni bir üretim tarzını kur-

mak o denli olanaklı hale gelir. Stalin'in 1920'lerde tek bir ülkede dahi olsa sosyalizmi inşa etmeye girişmesi doğruydu, ama 1936 sonrasında bunu tek bir ülkede komünizmin kurulabileceği kabulüne vardırması doğru değildi. Komünizm ancak bir dünya toplumu olarak düşünülebilir.

Nihayet Bettelheim ile bitirecek olursak, *"üretici güçler üzerindeki tam bir toplumsal egemenlik, kesin bir şekilde, ancak piyasa kategorilerinin ve bizzat devletin ortadan kalkması ile sağlanabilir."*[21]

Komünizme doğru ilerleyen insanlık, toplumsal mülkiyetin, 20. yüzyıl sosyalizminin tanımadığı yeni biçimlerini açığa çıkartacaktır. Belki de Stalin'in ekonomik-toplumsal merkez önermesi, bu biçimler içerisinde yerini alacaktır. Nihayet devlet sönümlenecek, ama toplumsal mülkiyet ve toplumsallaştırılmış üretim kalacaktır.

21 A.g.e., s. 66.

III. KISIM

KOMÜNALİZM VE KOMÜNİZM

Ekim Devrimi'yle açılan tarihsel zaman, 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Gorbaçov liderliğinde dağılmanın eşiğine getirilmesi ve Yeltsin önderliğindeki kapitalist grup tarafından yıkılması ve dağıtılmasıyla son buldu. Her ne kadar içten çürümüş ve kapitalist restorasyona uğramış da olsa, SSCB'nin varlığı, kapitalizme alternatif bir toplum düzeninin mümkün olduğunun sembolüydü. Doğu Avrupa Halk Demokrasilerinin ve SSCB'nin yıkılışının ardından, bu yıkımın maliyeti, tam da bu yüzden, kapitalizmi ortadan kaldırma yönündeki devrimci girişimlere kesildi. Bu anlatıya göre; Sovyetler Birliği piyasa sosyalizmine saptığı ve kapitalist ekonomileri örnek aldığı için değil, *tersine*, Ekim Devrimi ve izleyen dönemde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırdığı ve piyasanın yerine planlı bir ekonomiyi geçirmeye çalıştığı için yıkılmıştı. Bu, gerçek bir tarihsel inceleme değil, olsa olsa tarihe giydirilen ideolojik bir giysi olabilirdi. Sovyetler Birliği'nin başarıdan başarıya koştuğu dönem, onun bütün yenilgilerinin sebebi sayılırken, içten içe çürüdüğü ve sürekli kapitalizme tavizler vererek kendi yıkımını hazırladığı dönem ise muhasebeye dahi konu edilmiyordu.

Neticede SSCB'nin yıkılması, dünya çapında maddi güç dengelerini değiştirerek, sosyalizm düşüncesinin ve komünist hareketlerin ağır bir yenilgisine yol açtı. Bu şartlarda, egemen sınıflar tarafından, kapitalizmin alternatifsiz olduğu propa-

gandası yükseltildi. Kapitalizm o denli sağlam görünüyordu ki sosyalizm adına düşünen ve üreten insanlarda dahi, bu sistemin bütün olarak aşılarak yerine toplumsal mülkiyete dayalı yeni bir sistem kurulabileceğine dair umutlar kırılmış görünüyordu. İşte bu şartlar altında, farklı renkleriyle "Komünalizm" akımı belirdi. Devlet iktidarının işçi sınıfı ve ezilenler tarafından ele geçirilmesi, üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve sosyalist inşaya girişmek şeklindeki formüllerin SSCB deneyimiyle birlikte yanlışlandığı düşüncesini çıkış noktası olarak alan bu akım, yerel yönetimler, işçi kooperatifleri, köylü komünleri gibi kısmi girişimlerle sistemde çatlaklar yaratmanın mümkün ve gerekli olduğunu öne sürdü.

Bookchin'in komünalizmi – liberter belediyecilik

Örneğin bu akımın en bilinen teorisyenlerinden Murray Bookchin şöyle diyordu:

> Kapitalizm, 1930'ların bütün teorik tahminlerini boşa çıkararak İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda yeniden istikrar kazanıp olağanüstü bir esnekliğe kavuştu. Milyonlarca insanın hayat standardı ne kadar düşmüş olursa olsun, kapitalizmin yarım yüzyıldır 'kronik bir kriz' yaşamadığı gerçeği de önümüzde durmaktadır. Yakın bir gelecekte Büyük Bunalım dönemindekine karşılaştırılabilecek bir krizle karşılaşacağımıza dair herhangi bir işaret de bulunmamaktadır. Yeni bir toplum oluşturma yönünde genel bir çıkar yaratabilecek uzun süreli bir ekonomik çöküş yaşanması için herhangi bir sebep sergilemeyen kapitalizm, son elli yıldır kriz yönetimi konusunda kapitalizmin sözde 'tarihsel üstünlük' dönemi olan önceki bir buçuk yüzyıla göre çok daha başarılı olmuştur[1]

Bookchin'in bu görüşü, 2006 yılında basılan bir kitabında yer alıyordu. Bu satırların yayımlanmasından iki yıl sonra,

1 Murray Bookchin, *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*, çev: Fuat Dara Elhüseyni, Sümer Yayıncılık, 2013, s. 47 ve 49.

2008'de ABD'de patlak veren sermayenin aşırı-birikimi krizinin, Bookchin'in yakın bir gelecekte olasılık dahilinde görmediği "kronik bir krize" dönüştüğünü ilk bölümde görmüştük.

Kapitalizmin sağlamlığına ve esnekliğine dair bu yargı, Bookchin açısından temel bir görüştür. Ona göre, yakın vadede kapitalizmin topyekûn bir bunalımı söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla Sol, kapitalist sistemin sınırları içerisinde, merkezî iktidarı hedeflemeksizin ne yapılabileceğine bakmalıdır. Belediye seçimlerine aday olmak, belediyeleri ele geçirmek, sonra üretim araçlarını belediyeleştirmek ve nihayet bir komünal belediyeler konfederasyonu kurmak, bu şartlarda Sol için gerçekçi bir stratejidir.

"Gerçekte kapitalizm, 'can çekişmek' bir yana, olgunlaşmaya ve kapsamını genişletmeye devam etmektedir. Dolayısıyla benim görüşüme göre, bugün her zamankinden fazla, devrimci liberter komünist hareket, ücretli emek ile sermaye arasındaki mücadeleye indirgenemeyecek yeni ve çoğunlukla sınıf-aşırı problemlerin odak noktası olarak *belediyenin önemini idrak etmek durumundadır.*"[2]

Bu komünal belediyeler ağı, giderek merkezî ulus-devletin karşısında "kalıcı" bir ikili iktidar oluşturacaktı.[3]

Bookchin'e göre; Komünalizmin somut siyasal boyutunu "özgür yerel yönetimcilik" oluşturur.[4] Bookchin, belediyeleri devletten, belediye seçimlerini de eyalet meclisi, valilik ve başkanlık seçimlerinden ayrıştırır. Belediye ile devletin, farklı nitelikte iki organizma olduğunu öne sürer. Merkezî devlete karşı özgür belediyeciliği öngörür.

Onun komünalizminin özünü oluşturan Liberter Belediyecilik; "Canlılığını ve bütünlüğünü, ulus-devlet ile beledî konfederasyon arasındaki diyalektik gerilimden alır. ... Liberter

2 *Geleceğin Devrimi -Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi-* Çevirenler: İbrahim Yıldız, Soner Tortlak – Dipnot Yayınları 2. Basım, 2015, Ankara, s. 96.

3 *Komünalizm*, a.g.e., s. 65.

4 A.g.e., s. 103.

belediyecilik devletle girişilen mücadeleyle oluşur, bu mücadele sonucu güçlenir, bu mücadeleyle tanımlanır."[5]

Bookchin'e göre; devletle belediye iki farklı şey olmakla kalmaz, merkezî devlet düzeyinde burjuva iktidarı ile yerel yönetim düzeyinde işçi sınıfı ve orta sınıfların komünalizmi, bir arada gerilim içerisinde yaşayabilir, hatta *kalıcı bir ikili iktidar* da oluşturabilir.

Belediye temelli Halk Meclisleri, içerisinde *sınıf çatışmalarının sona erdirilebileceği ve sınıfların tamamen saf dışı edilebileceği alanlar haline gelecektir.*[6]

> Böylesi bir beledî ekonomide ... bugün insanları işçi, profesyonel, yönetici ve benzeri kategorilere bölen özel çıkarların, insanların kendilerini kişisel eğilimler ile meslekî kaygılarından çok, kendi topluluklarının ve bölgelerinin ihtiyaçlarını gözeten birer yurttaş olarak gördükleri genel bir çıkara karışıp dağılmasını bekleyebiliriz. Burada yurttaşlık, gerçek çehresine kavuşacak, halkın iyiliğine yönelik hem ussal hem de ekolojik yorumlar sınıfsal ve hiyerarşik çıkarların yerini alacaktır. Ahlaki toplulukların, ahlaki ekonomisinin ahlaki temelidir bu.[7]

Böylece, Halk Meclislerinde bir araya gelen her sınıftan yurttaşların, burada birlikte tartışma ve ortak kararlar alma imkânına kavuşmalarıyla, aralarındaki sınıf farklarının önemsizleşeceğini, hatta bu yoldan sınıfların kaldırılabileceğini öngörüyordu Bookchin. Zira, artık üretim araçları da belediyeleştirilecek, üretimi bu Halk Meclisleri yönetecekti.

> Bir toplumsal örgütlenme ilkesi olarak konfederalizm, ekonomi yerel çiftliklerin, fabrikaların ve gerekli diğer girişimlerin yerel beledî ellere teslim edilmesi sonucu konfederalize edildiği zaman, yani ister büyük ister küçük olsun, bir topluluk kendi iktisadi kay-

5 *Geleceğin Devrimi*, a.g.e., s. 142.

6 *Komünalizm*, s. 104.

7 *Geleceğin Devrimi*, s. 139.

naklarını diğer topluluklarla bağlantılı bir ağ içerisinde yönetmeye başladığı zaman, kendi eksiksiz gelişimine ulaşmış olur.[8]

Bu öncüller incelendiğinde, vefatını (2006) takip eden on yılın, Bookchin'in teorisinin temellerini önemli oranda ortadan kaldırdığı tespit edilebilir.

Öncelikle o, teorisinin, "Kapitalizm beklenmedik biçimde büyük bir kronik krize sürüklenmediği sürece"[9] geçerli olduğunu kabul ediyordu. Teorisinin bu temel direği, 2008 itibarıyla yıkılmıştır. Sadece kapitalizmin artık kronik bir krize saplanmayacağına dair inancı değil, yakalansa dahi bu krizi çok iyi yönetebileceğine dair öngörüsü de çökmüştür. O, kapitalizmin ancak ekolojik yıkım bağlamında bir yapısal krize girebileceğini öngörüyordu, oysa ekolojik düzeyi de kapsayan bir çoklu kriz (*crises*) ile karşı karşıyayız. O, kapitalizmin artık toplumsallaştığını, işçi sınıfının küçük burjuvalaştığını, emek-sermaye çelişkisinin önemsizleştiğini söylüyordu, oysa gerçek ilişkinin, "orta sınıflar"ın proleterleşmesi yönünde geliştiği somut olarak ortaya çıktı.

Büyük Bunalım on yılını yaşasaydı, Bookchin, tıpkı 1940'larda Anarşizme geçtiği, 2000'lerde ise Anarşizmden kopup Komünalizme yöneldiği gibi, yeniden bir ideolojik dönüşüm yaşar mıydı bunu bilemiyoruz. Ciddi bir teorisyen olarak, olgularla teorisi arasındaki bu büyük açılmayı mutlaka anlamlandırmaya çalışacağını ise tahmin edebiliyoruz. Ne var ki kapitalizmin sağlamlığına dair bu iman Bookchin'de o denli derine işlemiştir ki, teorisinin bütün gözeneklerine sızmış bu uyuşturucuyu söküp atması için, bizzat Komünalizmi yadsıması gerekirdi.

Bookchin, bırakın kapitalizmin iktisadi çöküşünü, kronik bir krize saplanmasının dahi beklenemeyeceğini öngördüğü halde, komünal belediyelerin bir konfederasyon halinde gelişerek "kalıcı bir ikili iktidar" oluşturabileceğini iddia etmek-

8 A.g.e., s. 120-121.

9 A.g.e., s. 247.

teydi. Bookchin (Lenin'in) ikili iktidar kavramının içeriğini burada açıkça bozarak onu süreğen (*kalıcı*) bir durumun tanımı haline getirmeye çalışıyordu. Oysa ikili iktidar, kural olarak *geçicidir.* Ayrıca, ikili iktidarın ortaya çıkması da Bookchin'in olasılıklar hesabından çıkarttığı, kapitalist sistemin yapısal bir krize girmesine bağlıdır. Organik bunalım yoksa, ikili iktidar da ortaya çıkamaz. İkili iktidar, iktidarın egemen sınıflar ve ezilenler arasında rızaya dayalı bir paylaşımı değildir; devrimci bir durum altında, egemen sınıf iktidarının ezilenlerin isyanı sonucunda parçalanmasının, dağılmasının, ama henüz ortadan kaldırılamamış olmasının, oluşan iktidar boşluğunu dolduran, işçi sınıfı ve ezilenlere ait ikincil iktidar odaklarının doğmasının ürünüdür.

Rusya'da Çarlık rejiminin organik bunalımı ve buradan çıkan Şubat Devrimi gibi devasa bir altüst oluş olmasaydı, İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti'nin ortaya çıkması dahi düşünülemezdi. Nihayet ikili iktidarın, ya burjuva hükümetin ya da işçi-asker sovyetlerinin iktidarıyla son bulacağı da siyasal yaşamın kesin bir yasasıydı. Nitekim Rusya'da ikili iktidar Sovyet iktidarıyla son bulurken, 1918 Kasım Devrimi'nin ardından Almanya'da tam tersi oldu.

Eğer Bookchin gibi kapitalizmin sağlamlığına kefil olacaksak, eğer gerçekten de kapitalizm her girdiği krizden sağ çıkarak, her şartta yoluna devam edecekse, eğer kapitalizm tarihsel olarak belirlenmiş bir üretim tarzı değil de insanlığın aşamayacağı bir tür kader ise, o zaman, belediye meclisi seçimlerinden yola çıkan bir hareketin ikili iktidara, merkezî devlete karşıt olarak gelişecek, kâr amacıyla üretimi yadsıyarak üretim araçlarını belediyeleştirecek bir komünler konfederasyonuna varması *da* olanaksızdır.

Belediyelerin, merkezî devlet kurumlarına göre daha esnek yapıda olduğu bir gerçektir. Ama devletten bağımsız oldukları da söylenemez. Nihayetinde belediyeler devlet kurumlarıdır. Ordu, polis, mahkemeler gibi devletin çelik çekirdeği içinde

sayılmazlar. Ama merkezî devlete kalıcı biçimde meydan okuyabilecekleri de sanılmamalıdır. Nitekim bu gerilimin farkında olan Bookchin, tasarladığı komünler konfederasyonunun merkezî devletin saldırılarına maruz kalacağını da bilmektedir.

> Halk meclislerinden oluşan yerel yönetim konfederasyonlarının devlete karşı ikili bir iktidar oluşturacağı ve böylelikle giderek artan bir siyasal gerilimin kaynağı haline geleceği aşikârdır. Ya Komünalist hareket bu gerilimden ötürü radikalleşip bunun tüm sonuçlarıyla kararlı biçimde yüzleşecek ya da kendisini, değiştirmeyi hedeflediği toplumsal düzenin içine çeken bir tavizler bataklığına gömülecektir.[10]

Öyleyse, belediye meclisine üye seçilmekle başlayan, Halk Meclislerini oluşturmak ve üretim araçlarını belediyeleştirmekle süren ve nihayet bir Komünler Konfederasyonu düzeyine ulaşan komünalist inşa süreci, bu aşamada (belki de daha önce) kesin olarak bir yol ayrımına varacaktır. Sistem içine girmeye zorlanacak, tavizler bataklığına girmesi istenecek, bunu reddederse burjuva merkezî devletin asker-polis güçleri eşliğinde saldırıya uğrayacaktır. Bookchin bu saldırıya karşı ne yapılacağını söylemiyor. Taviz siyaseti reddedilmelidir diyor. Peki merkezî devletin saldırısı karşısında ne yapılacaktır? "Bu saldırının tüm sonuçlarıyla yüzleşilmelidir." Bu kadar.

Dolayısıyla binbir emekle inşa edilen Komünler Konfederasyonu, "kalıcı bir ikincil iktidar" oluşturamayacaktır. Gelişmesinin belli bir aşamasında kaçınılmaz biçimde merkezî iktidarın saldırısına uğrayacaktır. Bu saldırı karşısında ise ya tavizler vererek sistem içinde erimek ya da kahramanca direnerek yenilmek dışında bir şansı yoktur.

Komünlerin ayakta kalabilmesi için, kendilerini belediye yönetimleriyle sınırlamaması, bütün yerel devlet iktidarını ele alması (yerel iktidar belediye yönetimlerinden ibaret *değildir*), öz-

10 *Komünalizm*, s. 104-105.

savunmasını geliştirmesi ve kendisini ayrı bir sosyalist oluşum olarak ilan ederek merkezî devletten kopması gerekir. Bookchin, bu olasılığa tümüyle kapıyı kapatmamakla birlikte, bu konuyu karanlıkta bırakıyor.

> Toplumsal devrimciler, kendi görüş alanlarından iktidar sorununu çıkarmak şöyle dursun, nasıl olup da iktidara somut bir kurumsal özgürleştirici biçim verilebileceği sorununu da ele almalıdır.[11]

Burada da mesele ancak bu kadar ortaya konulmuştur. Bu alanda daha fazla derinleşmesine teorisinin temel öncülleri izin vermiyor. Zira ona göre, liberter bir siyaset ancak belediyeler düzeyinde yürütülebilir ve merkezî devlet kurumlarını (bunların yerel ayakları da dahil) ele geçirmeyi öngöremez.

Atina gibi site devletlerini devletten saymayan Bookchin, kentin devletten önce ortaya çıktığını savlar, böylece belediyelerin devletten ayrı bir varlık olduğunu kuramsallaştırır: "Kentin –ve konseylerinin– ortaya çıkışı sınıflı toplumun ortaya çıkışından çok önce gerçekleştiği için, halk meclislerine dayalı konseyler doğaları gereği devletçi yapılar değildir ve ciddiyetle yerel yönetim seçimlerine katılmak, devlet iktidarının yerine geçebilecek pratik, mücadeleci ve siyasal olarak güvenilir bir halk alternatifi olarak yerel yönetim konfederasyonlarına ilişkin o tarihsel özgürlükçü vizyonu sun"ar.[12]

Bookchin'e göre; belediyeler bir devlet kurumu değil, bir sivil idare kurumudur:

> *Devlet*, baskıcı ve sömürücü sınıfın yönetici sınıf aracılığıyla sömürülen sınıfın davranışlarını düzenlemesine ve zor yoluyla kontrol etmesine olanak tanıyan bir araçken, *idare* –hatta sivil idare– topluluk yaşamına ilişkin sorunları sistemli ve –umuyorum ki– adil bir şekilde ele almak için tasarlanmış bir kurumlar bütünüdür.[13]

11 A.g.e., s. 127.

12 A.g.e., s. 119.

13 A.g.e., s. 97, aç. Bookchin.

Kapitalizmin topyekûn bir bunalıma sürüklenmeyeceği, ancak ekolojik bir krizin mümkün olabileceği önkabulünden, kapitalist sisteme karşı merkezî devlet iktidarının ele geçirileceği topyekûn bir devrimin olanaksızlığına, oradan, ancak yerel yönetimler düzeyinde bir özgürleştirici siyasetin mümkün olduğuna gelmiştik. Zaten belediyeler, devlete öncel oluşumlardı ve sivil idare kurumlarıydı. Fakat, liberter belediyecilik aracılığıyla kurulacak Halk Meclislerinin bir komünler konfederasyonu düzeyine vardırılması, karşımıza yine merkezî devleti çıkarttı. Böylece bir kısır döngü içerisine hapsolduk.

Belediye sosyalizminin sınırları

Modern kapitalizmin ekonomik ilişkileri küresel ölçektedir. Emperyalist küreselleşme ile birlikte dünya pazarları bütünleşmiş, yekpare bir dünya finans piyasası kurulmuş, sanayi üretimi de küresel ölçekte örgütlenmiştir. Böyle bir dünyada kentler ve kent yönetimi ölçeğinde kurulacak ekonomilerin kalıcı bir alternatif oluşturması mümkün değildir. Üretim araçlarının toplumsallaştırılmasına karşıt olarak, onların *belediyeleştirilmesini* savunan Bookchin, ekonominin ölçeğini küçülterek daha ileri bir üretim tarzı yaratılamayacağı gerçeğini yadsımaktadır. Merkezîleşmiş sermaye egemenliğinin karşısında bir ya da birkaç kentin kolektif mülkiyetindeki işletmelerle daha ucuz ve daha kaliteli üretim yapılabileceği bir yanılsamadan ibarettir.

Eğer Sol, üretici güçleri yeniden talep edecekse, Kent, bunun için çok sınırlı bir ölçektir. Kentler, bugün üretimin ölçeğini kapsamıyor. Bu gerçeğin ayırdında olan Bookchin, bir tür ölçek daraltma öneriyor:

> Küreselleşme probleminin küresel çözümü yoktur. Küresel sermaye, tam da eriştiği devasa büyüklükten dolayı, ancak ve ancak köklerinden başlanarak kemirilip yok edilebilir.[14]

14 *Geleceğin Devrimi*, s. 97.

Sermaye egemenliğinin temellerine dokunmadan, kapitalist üretim tarzını aşan yeni bir üretim tarzı yaratılamaz. Bugün gelinen noktada 20. yüzyıldaki ulusal sosyalizmler[15] gerçeğini dahi sorunlaştırıp aşmamız gerekirken, Bookchin bizi kent ölçekli mikro çözümlere yöneltiyor. Tek ülkede sosyalizm dahi bugün artık bir başlangıç ya da bir savunma hattı olarak anlam taşırken, Bookchin küresel sermayenin karşısına *tek* (ya da birkaç) *şehirde sosyalizm* önermesiyle çıkmamızı öneriyor.

> Liberter belediyecilik, ekonominin belediîleştirilmesini ve toplulukların maddi çıkarları birbiriyle örtüştüğünde ekonominin konfederalizasyonunu öngörür. Komünalizmin amacı, ekonomiyi millileştirmek ya da üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti sürdürmek değil, ekonomiyi yerel yönetimleştirmektir.[16]

Her şeyden önce bu nasıl mümkün olabilir?

Belediyelerin hiçbir ülkede *yasa yapma yetkisi yoktur.* Kapitalist bir ülkede yasalar üretim araçlarının özel mülkiyetini öngörür. Dolayısıyla yasaları açıkça çiğnemeden, hiçbir belediye özel mülkiyet altındaki üretim araçlarını belediye mülkiyeti altına alamaz. Alsa dahi merkezî devletin mahkemeleri zor yoluyla bu kararı bozacaktır. O anlamda, komünalizmin ekonomik temelleri daha baştan imkânsızlıkla malüldür. Ya da tersinden, toplumsal mülkiyetin bir ara biçimi olarak belediye mülkiyeti, ancak ülke genelinde üretim araçlarının toplumsal mülkiyet altında olduğu, sosyalist bir düzende olanaklıdır. Elbette üretimin toplumsal ihtiyaçlar için yapıldığı, üretim araçlarının toplumun ortak mülkiyeti altında bulunduğu bir düzende, sosyalist belediye işletmeleri de kurularak, özgürce geliştirilebilir.

---

15 Yani, 1945 sonrası dönemde, çok ülkede sosyalizm döneminde, sosyalist ülkeler arasında tam ekonomik federasyon ve uluslararası bir sosyalist ekonomi geliştirilmesi yerine her bir sosyalist ülkenin kendi ulusal sosyalist ekonomisini kurmaya yönelmesi.

16 A.g.e., s. 86 ve 105.

Dahası, Bookchin tarafından, kapitalizmin sağlamlığı üzerine söylenenler, pekâlâ özel mülkiyet biçiminin ve kâr amaçlı üretimin sağlamlığına da delil değil midir? Eğer kapitalizm tüm toplumu etkileyen bir genel bunalım yaşamıyorsa ve o anlamda kapitalizmi devirmek bir "genel çıkar" haline *gelmeyecekse*, özel mülkiyet altındaki fabrikalara belediyeler tarafından el konulması hangi toplumsal ihtiyaca dayanacaktır? Eğer kapitalizm "Yeni bir toplum oluşturma yönünde genel bir çıkar yaratabilecek uzun süreli bir ekonomik çöküş" yaşamayacaksa, o zaman kâr için üretimin yerine toplumsal ihtiyaçlar için üretim ilişkisini geçirmek üzere fabrikaların ve çiftliklerin belediyeleştirilmesi nasıl mümkün olabilir? Nihayetinde, bu bağlamda, özel mülkiyete toplum tarafından mı belediye tarafından mı el konulduğunun bir önemi yoktur. Komünalist teorinin açıklayamadığı bir diğer nokta da budur.

Özel mülkiyet sorunu hiçbir biçimde belediye çerçevesi içinde çözülemez. Belediyelerin yapabileceği, var olan özel sektör işletmelerine el koymak değil, olsa olsa *bunların yanı sıra* belediyeye ait *yeni işletmeler açmak* ya da varolan özel işletmelerin bazılarını *parasını ödeyerek satın almak* olabilir.

Bu halkçı işletmeler, belediye meclislerince de yönetilebilir. Tabii bu durumda, o meclislerde yerel kapitalistlerin de temsil edilmesi kaçınılmazdır. Zira belediye meclisleri, Bookchin'in de belirttiği gibi, sınıfsal konumlarından bağımsız olarak, belli bir yereldeki bütün nüfusu, yani *bütün sınıfları* bir araya getirir. Tabii Bookchin burada sadece işçi sınıfı ve orta sınıftan (küçük burjuvaziden) bahsediyor; yerel kapitalistlerden bahsetmiyor. Ki bu yerel kapitalistler, günümüz kapitalizmi şartları altında, çoğunlukla, ülke çapında örgütlü büyük işletmelerin yerel şubeleri gibi çalışır. İhracat ağlarıyla uluslararası sermayeye doğrudan bağımlı oldukları örnekler az değildir. Dolayısıyla komünalist projenin öngördüğü "Halk Meclisleri" içerisinde yerel kapitalist-

lerin, hatta onlar dolayımıyla ulusal ya da uluslararası tekellerin de temsil edileceğini görmüş oluyoruz.

Üstelik Bookchin, yukarıda gördüğümüz gibi, üretim araçlarını kent adına yönetecek bu Halk Meclislerini *sınıfların bertaraf edildiği* bir pota olarak tasavvur etmektedir! Üretim araçlarının belediyeleştirilmesiyle, belediye meclisleri de sınıfların tamamen saf dışı edilebileceği alanlar haline gelecek, sınıf çıkarları "genel bir yurttaşlık çıkarı" içerisinde eriyecekti.

Farklı sınıflardan yurttaşların tek bir meclis içerisinde bir araya gelmesi, kesinlikle onların arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmaz, tersine, açık tartışma ortamı içerisinde bu farklılıklar daha açık ve kesin bir biçimde ortaya çıkar. Kapitalist sınıfların nüfus içerisindeki oranları çok küçük olduğu halde, onların bu tür temsili kurumlardaki gücü asla sayıları ile ölçülemez. Ekonomide sahip oldukları gerçek ağırlık, sahip oldukları toplumsal ve siyasal gücün kaynağıdır. Her ikisi de birer meclis sırasında otursa da bir kapitalist ile bir işçinin gücü asla eşit değildir. Çoğu durumda kapitalistler, çıkarlarını toplum önünde temsil etme işini başkalarına devreder. Komünalist meclislerde de burjuvazinin çıkarlarını savunma toplumsal konumunu üstlenenler olacaktır.

Farklı sınıfların çıkarlarının bir genel yurttaşlık çıkarı içerisinde erimesi her durumda ilerici bir sonuç açığa çıkartmaz. Daha ziyade, ekonomik açıdan en güçlü sınıfın çıkarlarının "genel çıkar" olarak kabul edilmesine ve böylece meşrulaştırılmasına yol açar. Burjuvazinin, nüfusun son derece küçük bir kesimini oluşturduğu halde, kendi özel çıkarlarını genel toplumsal çıkar olarak sunma gücü tam da buradan ileri gelir. Bookchin'in "ahlaki ekonomisi" küçük burjuva kapitalizminden daha ilerisi olamaz.

Dolayısıyla, ya komünal belediyeler, kapitalist sistemle cepheden çatışmak pahasına, o kentte bulunan fabrika ve çiftlikleri belediye mülkiyeti altına alıp bir nevi kamulaştıracaklar, ya da

kentte özel sektör kapitalizmi dokunulmamış kalacak ve onun yanı sıra belediye işletmeleri inşa edilecek. Birinci durumda, belediyeler konfederasyonu, daha yolun başında, merkezî iktidar tarafından acımasızca ezilecektir. İkinci durumda ise, elimizde, Chavez'in özel sektöre dokunmaksızın inşa ettiği devlet kapitalizminin çok daha gerisinde bir tür belediye kapitalizmi olacaktır. Özel sektör kapitalizmi, kent ekonomisini belirlemeye devam etmenin yanı sıra, bizzat temsilcileri eliyle belediye meclisinde de yer alarak "komünal" sürecin yönetimine katılacaktır.

Kayyumlar coğrafyasında Bookchin

Bookchin'in komünalizmi, ülkemizde Abdullah Öcalan'ın İmralı'da yaptığı teorik çalışmalar bağlamında tanındı, gündem oldu. Abdullah Öcalan, Bookchin'in çalışmalarında, Kürt ulusal mücadelesini büyütecek kimi pırıltılar keşfetti. Bookchin'in Komünalizmini Kürt ulusal gerçekliği içerisinden yeniden okudu ve anlamlandırdı.

Bookchin'in belediyeler konfederasyonu fikri, BDP'nin elindeki belediyeler arasında ulusal temelli bir birlik yaratmaya son derece uygundu. Üretim araçlarının belediyeleştirilmesi, Türk burjuvazisinin el koyduğu Kürdistan'ın yeraltı-yerüstü zenginliklerinin kısmen de olsa geri alınması için çok elverişliydi. Halk Meclisleri, sınıf farklılaşmasının sınırlı olduğu Kürdistan realitesinde, ulusal sorun temelli özgürleşme mücadelelerinin bir odağını oluşturabilirdi. Zira, sömürge boyunduruğu altında olmak, bütün sınıfları çeşitli derecelerde etkiliyor, Kürt inşaat işçisini de mevsimlik tarım işçisini de ihracatçı sanayi patronunu da eziyordu. Öcalan, Bookchin'de, Mesud Barzani'nin *kapitalist Kürdistan* formülünün alternatifini buldu. Piyasaların ortadan kaldırılmadığı, merkezî devlet işleyişine dokunulmayan, Kürt belediyelerinin komünal bir konfederasyonu, Kürt ulusal toplumsallaşmasının yeni programı olarak ortaya konuldu. Bookchin'de sosyal kurtuluş programı ola-

rak fazlaca işe yaramayan komünalist proje, Öcalan'ın zihninde, ulusal mücadele programını yeniden oluştururken işlevli hale geldi. Bookchin'in ABD ve ileri kapitalist ülkeler için öngördükleri, beklenmedik bir şekilde Kürdistan'da hayat buldu.

Bookchin'in üretim araçlarını belediyeleştirme formülü ileri üretici güçleri kapsayamaz, ancak küçük ölçekli bir ekonomi kurmaya yarayabilirdi; ama Kürdistan bölgesi zaten sömürge politikaları nedeniyle ekonomik açıdan fevkalade geri bıraktırılmıştı. Belediye işletmeciliğinin ileriye doğru bir adım oluşturacağı pek çok bölgesi vardı. Bookchin'in teorisi farklı sınıflar arasındaki ayrışmaya çare olamazdı; ama Kürdistan'da zaten sınıfsal ayrışma henüz sınırlıydı, kendi temelleri üzerinde gelişen bir Kürt burjuvazisi son 20 yılda görülmeye başlanmıştı ve henüz bütün Kürt toplumsal sınıflarını "ahlaki bir ekonomi" içinde bir arada tutmak mümkün olabilirdi.

Ne var ki Komünalist teorinin başlıca kısıtları burada da kendisini gösterdi. Örneğin, Kürt belediyelerine kayyum atanması, komünal belediyeler federasyonu ile merkezî iktidar arasında o kaçınılmaz gerilimin sonucu olarak, OHAL şartlarında uygulandı. Halk tarafından seçilen bütün belediyelere o il ve ilçelerin atanmış devlet görevlileri "kayyum" olarak atandı. Seçilmiş belediye başkanları ise Kanun Hükmünde Kararnamelerle görevden alındı, pek çoğu hapsedildi.

Bookchin'in öngördüğü "üretim araçlarının belediyeleştirilmesi" BDP'li belediyeler tarafından ne yazık ki hayata geçirilmedi. Demokratik Toplum Kongresi "komünal ekonomi" üzerine sayısız toplantı yapmasına rağmen, doğrudan belediyelerin mülkiyeti altında komünal işletmeler kurulması yönünde adımlar çok cılız kaldı. Komünalizm, daha çok, küçük ölçekli özel tarım veya hizmet kooperatiflerine indirgendi –ki Bookchin bu tür bir kooperatifçiliği açıkça eleştirir ve mahkûm eder.[17]

17 "Ne ki, ekoloji hareketindeki kimi insanlar, çoğunlukla dönüp dolaşıp en sonunda 'kooperatif' kapitalizmini savunma noktasına gelmekteler. Bu tür bir kapitalizmi

Kayyumlar pratiği, Bookchin'in belediye sosyalizminin sınırlarını fazla söze gerek bırakmaz biçimde gösterdi. Kürt halkının ulusal statü ve demokratik özerklik talebinin etrafında gelişen mücadeleler, 96 belediyeye kayyum atanmasına yol açtı.

Katalonya'da da bağımsızlık referandumuna destek verdiği gerekçesiyle İspanyol devleti tarafından 712 belediye başkanı hakkında soruşturma başlatıldı. Yani, sadece Türkiye gibi, belediyelerin yetkilerinin 12 Eylül darbesinin anayasasıyla son derece kısıtlandığı, gerçek yerel iktidarın atanmış devlet görevlilerinde (kaymakam ve vali) yoğunlaştığı ülkelerde değil, İspanya gibi uluslar arasında belli düzeyde anayasal güç paylaşımının gerçekleştiği, Katalonya'nın Özerk Yönetim altında bulunduğu, belediyelerin önemli yetkilere sahip olduğu ülkelerde de merkezî devletle yaşanacak ciddi bir çatışma anında bütün belediyelere devlet tarafından el konulabilir.

Öcalan'ın komünalizmi, özellikle Çatışmasızlık Süreci'nde geniş ölçekte bir Kürt toplumsal örgütlenmesine alan açtı. Ama önce 2009 KCK Operasyonları'nda, daha kapsamlı olarak da OHAL döneminde görüldüğü üzere; devletten bağımsız örgütlenme çabası, ilk fırsatta devletin saldırısına maruz kalmaktadır. Sen devletsiz yapmaya çalışsan da devlet sensiz yapamaz.

Diğer yandan, Öcalan'ın "*komünal Kürdistan*" formülü, Sosyalist Türkiye programına karşı öne sürülmüş değildir. "Komünal Kürdistan" formülü, Mesud Barzani ve KDP liderliğinin oligarşik burjuva ulus-devlet formülüne karşı bir arayıştır. Dahası, burjuvalaşmak ve kapitalist gelişme yolunu tutmak isteyen yeni Kürt burjuvazisine karşı bir arayıştır. Bu arayış,

---

benimseyen bir topluluk kendi kaynaklarını sahiplenme duygusunu taşıyan tek bir girişimci gibi işlev görür. Böyle bir kooperatifler sistemi, bir kez daha, ... piyasayı temel alan bir paylaşım sisteminin başlangıcının işareti olur. ... Bana göre konfederal bir ekolojik toplum, paylaşımcı bir toplumdur: 'kooperatif' kapitalist toplulukların mübadele ilişkileri karşılığında kendilerini kirlettikleri bir toplum değil." (*Geleceğin Devrimi*, s. 116 ve 121)

Sosyalist Türkiye mücadelesini dışlamak bir yana, tersine, göreve çağırmaktadır.

Binlerce, onbinlerce Kürt emekçisini tarım ve sanayi emek kooperatiflerinde bir araya getirmek, belediyeler bünyesinde komünal enerji işletmeleri kurmak, Kürdistan'ın yeraltı-yerüstü zenginliklerini kısmen de olsa belediyeler bünyesine geri kazanmak, tümüyle ilerici çaba ve girişimlerdir. Bu başlıkta BDP'li belediyeler ya da Rojava kantonları, bu görüş açısının altını pratikte fazlaca dolduramamıştır. *Emek* kooperatiflerinden ziyade *sermaye* kooperatifleri kurulmuştur. Belli sayıda emekçinin, emeklerini ortaya koyarak, belediyeler (veya başka bir kamu otoritesi) tarafından sağlanan mali kaynaklarla kuracağı işletmeler *emek* kooperatifleridir. Belli sayıda küçük mülk sahibinin, sermayelerini ortaklaştırarak kuracağı işletmeler ise *sermaye* kooperatifleridir. Bu ikisi arasındaki fark, emekle sermaye arasındaki fark kadar büyüktür.

Emek kooperatifleri toplumsal üretim yapmaya yatkındır, sermaye kooperatifleri ise kâr amaçlı üretimin küçük ölçekli birimleridir. Sermaye kooperatifleri, anonim şirketlerin minik versiyonları gibidir. Komünalizm adına sermaye kooperatifleri kurulması, bunların belediyeler (veya Kantonlar) eliyle beslenmesi, nihayet burjuva sınıfların geliştirilmesinden başka bir sonuç vermez. Emek kooperatifleri ise kendi başlarına piyasa güçleri karşısında zayıf kalırlar. Tedarik, satış, finansman zincirleri sermaye egemenliğinde kaldığı sürece, emek kooperatifleri yalıtık birer örnek olarak kalmaya mahkûmdur. Ne var ki üretim araçlarının toplumsallaştırıldığı bir ekonomide, emek kooperatifleri de büyük bir devrimci rol oynayabilir. Bu yüzden Engels, "Marx da ben de tümüyle komünist bir ekonomiye geçiş sürecinde kooperatif yönetimin yaygın kullanımının bir ara aşama olarak rol oynayacağından hiç şüphe etmedik"[18] diyordu.

18 Engels'in A. Bebel'e 20-23 Ocak 1886 tarihli mektubu, *Marx-Engels Collected Works*, volume 47, Letters 1883-86, 2010, Lawrence & Wishart, Electric Book.

Lenin ise, ünlü "Kooperatifçilik Üzerine" makalesinde (1923) şunları söylüyordu:

> Gerçekten, bizde, işçi sınıfı iktidarı elinde tuttuğuna göre, ve devlet de bütün üretim araçlarının sahibi bulunduğuna göre, geri kalan iş, halkı kooperatifler içinde toplamaktır. Halk, azamî ölçüde kooperatifler içinde toplanınca, sosyalizm kendiliğinden gerçekleşmiş olur. Sözkonusu olan, gerçek halk yığınlarının gerçekten katıldığı bir kooperatif sisteminin desteklenmesidir. ...Uygar kooperatifçiler düzeni ise, üretim araçları toplumun mülkiyetinde bulunduğu ve proletarya, sınıf olarak, burjuvazinin üstesinden geldiği durumda, sosyalist düzendir. ... Kapitalist bir devlette, kooperatiflerin, kapitalist kolektif kurumlar olduğu kesindir ... Bugünkü düzende kooperatifler, kolektif girişimler oldukları için, özel kapitalist girişimlerden farklıdırlar ... kooperatifleşme, bizim koşullarımızda, çoğu kez, sosyalizmle tamı tamına bağdaşır.[19]

"Kooperatifçilik Üzerine"nin, komünalistler ile komünistler arasında bir ittifak metnine dönüşmeye başladığını gözlemliyoruz.

Gerçekte "sosyalist Türkiye" ile "komünal Kürdistan" birbiriyle zıt değil, birbirini bütünleyen iki perspektiftir. Türkiye'de üretim araçlarının toplumsallaştırılacağı sosyalist bir devrimle, Kürdistan'da sömürge ekonomisini söküp atacak, milyonlarca işsizin üretim gücüne dönüşmesini sağlayacak komünal emek kooperatiflerinin kurulması birbiriyle örtüşür. Kuşkusuz, Kürdistan'da da gerek devlet kapitalizmi işletmeleri, gerekse büyük çaplı özel sektör işletmeleri toplumsallaştırılır. Keza sosyalist inşada ulusal ekonomik eşitliği sağlamak bakımından, yeni sanayi işletmeleri de daha ziyade Kürdistan'a kurulur. Ama ekonomik gelişmenin gerçek düzeyi göz önünde tutulduğunda, üretken bir ekonominin inşası görevleri burada esasen emek kooperatiflerinin kurulmasında yoğunlaşır. Bu komünlerin mali kaynakları doğrudan kamu tarafından sağlanır, üretimleri kâr değil, top-

19 *İşçi Sınıfı ve Köylülük*, çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara 1996, 3. Basım, s. 442 ve devamı.

lumsal ihtiyaçlar için gerçekleştirilir. Ancak bu kez, emek kooperatifleri sektörü (toplumsal sektör) doğrudan toplumsallaştırılmış büyük sanayiyle birlikte çalışacağı için, kapitalizmi aşan yeni bir üretim tarzının açığa çıkartılması mümkün olacaktır.

Sosyalist ekonomik inşanın en geniş coğrafyaya yayılması, ama her ulusun kendi sosyalist cumhuriyetini kurarak ayrılma hakkına sahip "cumhuriyetler birliğini" oluşturması, Türkiye-Kürdistan-Ortadoğu-Kafkasya-Balkanlar... bölgesel devriminin politik biçimini oluşturur. Ulus-devletler tarihin kapitalist aşamasına özgüdür, ama ulusların kaynaşmasının yegâne yolu, bütün ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını ellerinde tuttukları bir evreden geçilmesidir. İşçi-emekçi halk devrimini gerçekleştiren ve sosyalist inşaya yönelen bütün ülkelerin kendi özgün ulusal cumhuriyetleriyle içinde yer alacağı bir federasyon, bölgemizin sosyalist geleceğini resmeder.

Chavez ve Mészáros

Öcalan ve Demokratik Konfederalizmi için Bookchin ne ise, Hugo Chavez ve Bolivarcı Sosyalizmi için de István Mészáros odur. Chavez'in komünalizmi, Bookchin'in belediye sosyalizmine aykırı, bir ölçüde de ona karşıt olarak gelişmiştir. Burada merkezî iktidarın reddedilmesi yoktur, Marksizmde olduğu gibi eski devlet aygıtının parçalanması da yoktur, mevcut devlet aygıtının seçimlerle ele geçirildiği ve bunun çerçevesi yıkılmaksızın, üretim araçları kamulaştırılmaksızın gerçekleştirilecek bir "komünal sistem inşası" söz konusudur. Bu sosyalizm, 20. yüzyılda gerçekleşen sosyalizmlerden farkını belirtmek bakımından, özel olarak "21. yüzyıl sosyalizmi" olarak adlandırılmıştır. Bu kez, "demokratik yoldan" sosyalizme yürünecektir. En azından iddia budur.

Tıpkı Öcalan'ın Bookchin'i hapishanede okuması gibi, Chavez de Mészáros'un temel eserini[20] hapishanede okumuştur.

20 Beyond Capital, *Towards a Theory of Transition* (Sermayenin Ötesinde, Bir Geçiş Teorisine Doğru) Monthly Review Press, 1. Basım, 1995, New York. Bu kitap henüz

Hapishane yılları politik liderlerin çizgi kurduğu, hat belirlediği dönemlerdir. Chavez de başarısız darbe girişiminin ardından girdiği hapishanede, sonradan ekonomi bakanı olacak Jorge Giordani'nin getirdiği *Beyond Capital* (*Sermayenin Ötesinde*) kitabını okudu.[21] Bu okumanın siyasal yaşamı ve ideolojik hattı üzerindeki büyük etkisini çeşitli kereler ifade etmiştir. Chavez'in Bolivarcı programında, özellikle 2007 ve sonrasında temel taşını oluşturacak "komünal konseyler" ve sonra "komünler" kavramları doğrudan Mészáros'tan esinlenmiştir.[22] Bu etkileşimin bir ürünü olarak Mészáros'a 2008 yılında Simon Bolivar'ın adına "Eleştirel Düşünce Ödülü"nü bizzat Hugo Chavez vermişti.[23] Chavez, bu düşünürü "Yol Gösterici" (*Señalador de caminos*) olarak nitelendirirdi.[24] Dolayısıyla, Venezuela ve Bolivarcı "komünal" deneyimini ele almadan önce, Mészáros'un temel görüşlerini incelemek yararlı olacaktır.

Mészáros'un komünalizmi

Mészáros'un ana yapıtı, kapitalizmin zafer ilan ettiği 1990'ların ortasında yayınlandı. Sermayeye yönelik ideolojik hücumları, piyasa sosyalizmine yönelik eleştirileri, Sovyetler'in yıkılmasıyla sermayenin (bırakın tarihin sonunu ilan etmeyi) benzersiz bir yapısal krize girmiş olduğu gibi tespitleriyle, yazıldığı dönemin

Türkçede basılmamıştır. Genel olarak Mészáros'un külliyatı henüz Türkçeye çevrilmiş değildir.

21 Emir Sader, Chávez, a Reader of Mészáros, Monthly Review Online, https://mronline.org/2013/03/11/sader110313-html/

22 "Chavez'e komünal konseyleri ve komünleri Venezuela'da uygulamak için ilham veren, Mészáros'un komünal üretim analiziydi." (John Bellamy Foster, Remembering Istvan Mészáros (1930–2017)), Kaynak: https://www.telesurtv.net/english/opinion/Remembering-Istvan-Mészáros-19302017-20171115-0024.html

23 http://www.noticias24.com/actualidad/noticia/86279/hugo-chavez-comienza-una-transmision-especial-para-premiar-a-istvan-Mészáros/

24 John Bellamy Foster, István Mészáros, Pathfinder of Socialism, Monthly Review Online, https://monthlyreview.org/2010/02/01/istvan-Mészáros-pathfinder-of-socialism/#fn1

çok ilerisindedir. Ama Sovyetler Birliği'ni kapitalizmin bir türevi ilan etmek, yaşanmış sosyalist inşa deneyimlerini yadsımak, kendisini bunlardan ayırmak, "deneyimin yükünü" sırtlanmayı reddetmek bakımından, tam da 1990'ların ruhunu taşır. SSCB'yi topyekûn büyük bir hata, Marksizmle alakasız bir tuhaflık ilan ettiğinizde artık işçi sınıfı ve ezilenlerin her dediğinize inanacağını sanmak, 1989-91 yenilgisini yaşayan sosyalistlerin büyük bir yanılgısıydı. Oysa bu deneyimin yükü, bunu sırtlanmayı gönüllü ve iradi biçimde kabul etsin veya etmesin, nesnel bakımdan sosyalizm iddialı bütün hareketlerin ve aydınların sırtındaydı, hâlâ da sırtındadır.

Bu hacimli kitapta geliştirilen özgün teorik çizgi, aynı zamanda reformcu bir komünalizmin de temellerini atmıştır. (Okunma kolaylığı sağlamak bakımından, *Beyond Capital*'dan alıntılarda sadece sayfa sayısı vereceğim. Mészáros'un kitabının henüz Türkçede yayımlanmamış olması nedeniyle alıntıları biraz geniş tuttum.)

Mészáros'un teorisi Marx'a dayanma iddiasındadır, oysa o, Marksist "üretim tarzı" kavramının yerine, "kontrol tarzını" geçirir:

> "Sermaye, 'maddi bir şey' değil, nihayetinde denetlenemez bir toplumsal metabolik kontrol tarzıdır."(41) "Sermaye, her şeyden önce bir kontrol tarzıdır."(42) "Sermaye tarihsel bir toplumsal metabolik kontrol tarzıdır."(64)
>
> O başka bir yerde de kapitalizmin bunalımını "kapitalist toplumsal denetim kurumlarının genel yapısal krizi" olarak da tanımlamıştı.[25]
>
> Kapitalist üretim tarzının (*mode of production*) yerine "kontrol tarzının" (*mode of control*) böylece geçirilmesine, mülkiyet ilişkilerinin önemsizleştirilmesi eşlik eder.
>
> "*Özel kapitalistlerin yasal/politik mülksüzleştirilmesi yoluyla sermayeye üstün gelmek veya onu fethetmek yönündeki tehlikeli ya-*

25 *Toplumsal Denetimin Zorunluluğu*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ayraç Yayınları, Ankara 1996, s. 40.

nılsamalar, kontrol eden/kontrol edilen ilişkisinin gerçek doğasını dikkate almamaktan kaynaklanır."(42)

Böyle bir sistemde; *"politik alandan yapılacak herhangi bir müdahale -kapitalist devletin radikal biçimde devrilmesini öngörse dahi- sosyalist toplumun gerçekleştirilmesi üzerinde ancak çok sınırlı bir etkiye sahip olabilir."*(65)

Politik devrimin anlamsızlığı, burjuva sınıfın gerçekte bir özne olmadığı, kapitalistlerin, sermayenin basit birer personeli olduğu analiziyle açıklanır. Personelleri görevden uzaklaştırmakla sermayeye dokunmuş olmazsınız.

"Toplumsal metabolik kontrol tarzı olarak sermaye sistemi, *öznesiz* bir kontrol sistemi olmak bakımından, doğru söylemek gerekirse, tarihte biriciktir."(65) "Sermayenin komuta yapısında tepede bulunan personel, ancak '*sermayenin kişileşmiş halleri*' olarak nitelenebilir..."(66) "sermayenin *öznesiz* otoriter *kontrol* düzeni..."(67)

Kapitalistin sermayenin kişileşmiş hali olduğu doğrudur. Ama buradan yola çıkarak kapitalist sınıfı (burjuvazi) kolektif bir oluşum olmaktan çıkartılıp tek tek bireylere indirgemek ya da burjuva sınıfını sermaye nesnelliğinin dolaysız yansıdığı basit birer "personel" saymak doğru olmayacaktır. Sınıflar mücadelesinin bütün deneyimi bunun aksini ispatlar. Burjuvazi, tek tek kapitalist bireylerin çok ötesinde, kolektif bir eylem gücüne, sınıf çıkarlarını uzun vadeli ve derinlemesine inceleyen sınıf örgütlerine, düşünce kuruluşlarına, devlet personeline vb. sahiptir. Dahası her bir 'ulusal' burjuvazinin kendi tarih bilinci, tehdit algısı, devlet yönetme geleneği vardır. Burjuvazinin sınıf mücadelesindeki yeri, sermayenin dar anlamdaki ekonomik çıkarlarını savunmanın çok ötesindedir, "burjuvazinin imgesinden bir dünya yaratmak" biçiminde özetlenebilir. *Komünist Manifesto*'nun ünlü "Burjuvalar ve Proleterler" bölümünü okuyan herkes, Marx ve Engels'in burjuvaziyi bir *özne olarak* gördüğünü anlayacaktır. Bu ilişki Mészáros'ta tersine döndürülür. Sermaye öznesiz bir kont-

rol sistemi, her şeyi kontrol eden bir nesnel güç olur. Marx ve Engels'te burjuvazinin siyasi iktidarını devirmek, sermaye egemenliğini devirmektir. Mészáros'ta ise, tersine, burjuvaziyi devirmek sermayeyi zerrece etkilemez.

Mészáros *sermaye* kavramını da Marx'ın formüle ettiği özgün bağlamdan (Para-Meta-Para') çıkartarak, emeğin yabancılaşmasına ve yabancı bir güç tarafından kontrol edilmesine indirger: "Sermaye sistemi, *kontrolün üreticilerden yabancılaştırılmasına* dayanır..."(66)

Buralardan hareketle Mészáros, "Sovyet tipi post-kapitalist kapital" (kapitalizm sonrası sermaye!) kavramına ulaşır. Zira eğer sermaye, paranın daha büyük bir değer yaratmak için üretim araçlarına ve işgücüne yatırıldığı özgün bir tarihsel üretim ilişkisi değil de, üretimin emeğin yabancılaştırıldığı bir tarzda kontrol edilmesi ise, yabancılaşmanın bulunduğu bütün toplumlarda sermayenin de var olduğu iddia edilebilir. Hatta, üretim araçlarının özel mülkiyetinin imkânsız olduğu SSCB'de bile! Kapitalist olmayan bir toplumda sermayenin hükmedebileceği varsayımı, *kapitalizm ile sermaye* arasındaki zorunlu ilişkiyi yok saymakla kalmaz, daha da önemlisi, *sermaye* ile üretim araçlarının *özel mülkiyeti* arasındaki zorunlu ilişkiyi de yok sayar.

> Sovyet devletinden 'Halk Demokrasileri'ne kadar pek çok post-kapitalist devlet de sermayenin devrim sonrası toplumlarda maddi bakımdan ... sürmekte olan temeli üzerinde yükseliyordu... (68)

Mészáros'a göre; ABD de SSCB de sermayenin yapısal ihtiyaçları ve öncelikleri tarafından yönetilen toplumlardı; ne var ki ABD'de sermayenin 'kişileşmiş hallerini' özel kapitalistler oluştururken, SSCB'de sermayenin 'kişileşmesi' *parti bürokratlarında* cisimleşiyordu. Sovyetler Birliği'nde de parti bürokratları ve işletme yöneticileri, işçi sınıfının artı emeğini sömürmek için işyerlerinde tiranlık düzeni kurmuşlardı. Sermayenin 'toplumsal metabolizmayı kontrol' ve 'toplumsal metabolik yeniden üretim'

düzeni olmak bakımından, sosyalist inşa toplumları ve kapitalist toplumlar özdeşti. Dahası bunların devletleri de özdeşti.

"Modern devletin işleyiş ilkesi, *bütün biçimleri altında* –post-kapitalist çeşitleri de dahil olmak üzere– artı emek sızdırılmasının genel koşullarını güvenceye almak ve korumaktır..."(61)

Kapitalist ve sosyalist devletlerin "modern devlet" kavramı altında birleştirilmesinin saçmalığı bir yana, burada devletin bir *sınıfsal egemenlik aygıtı* olduğu gerçeği de karartılıyor. Politik devrimlerden, sınıf mücadelelerinden bağımsız olarak bütün "modern" devletlerin sermaye tarafından yönetildiği öne sürülüyor. Öyleyse modern devlet, sermaye ile özdeş sayılıyor.

> Sermayenin komuta yapısında tepede bulunan personel, –ister özel kapitalistleri düşünelim, isterse de parti bürokratlarını– ancak 'sermayenin kişileşmiş halleri' olarak nitelenebilir... (66)

Mészáros'a göre; devrim sonrası dönemde sermaye ve bileşenleri, uçan ejderhalara dönüşürler ve eski düzeni değiştirmeye çalışan herkese ateş püskürtürler.(605) Ki bu tespit son derece doğrudur! Fakat sermayenin tümüyle mülksüzleştirilmesinden, üretim araçlarının kamulaştırılmasından ve sosyalist inşaya girişilmesinden ve tüm toplumsal ilişkiler sosyalizm yönünde kapsamlı ölçekte dönüştürüldükten sonra, halen bu toplumların *sermaye tarafından yönetildiği* nasıl öne sürülebilir?

> "Dolayısıyla", der Mészáros, "Sovyet tipi devrim sonrası toplumlarda özel kapitalistlerin hukuksal olarak yerinden edilmesi, sorunun yüzeyini dahi kazıyamamıştır. Sadece kapitalizm altındaki doğrudan ekonomik artı emek çıkarımının yerine kapitalizm sonrası sermaye sisteminde siyaseten kontrol edilen ve zorlanan artı emek çıkarımı geçmiştir. (608)

Sermaye Sovyet iktidarı altında da var olmaya, yönetmeye ve artı emeği gasp etmeye devam etmektedir, zira "sermayenin varoluşu ve işlemesi için hayati koşul, sermayenin emeğe komuta edebilmesidir".(609) Bir kez daha, burada, sermaye, tarihsel bir

üretim ilişkisi olmaktan çıkartılarak, genel geçer bir *yabancılaşma biçimine* indirgeniyor. Emeğe hükmetmek, sadece sermayenin değil, köle sahiplerinin, feodal toprak sahiplerinin de bir özelliğiydi. Sadece kapitalizm değil, kölecilik ve feodalizm de artı emek sömürüsüne dayanıyordu. Ancak sadece sermaye *ücretli emeğe* dayanır ve sadece sermaye *artı değer sömürüsü* gerçekleştirir. Sermayenin "emek üzerindeki komutaya", bir "kontrol biçimine" indirgenmesi onun tarihsizleştirilmesidir, Marx öncesine bir dönüştür. Zira sermayenin *genel olarak üretim araçları* değil de *özel bir tarihsel üretim ilişkisi* olduğunu ortaya koyan Marx olmuştu.

Sermaye para (**P**) biçimini alır, üretimde tüketilecek metaları (**M**) –üretim araçları ve işgücü– satın alır ve nihayet üretim sürecinde gerçekleştirdiği artı değer sömürüsü sayesinde, üretim sürecinden daha büyük bir meta kütlesi olarak (M') çıkar, bu emtianın pazarda satılması ile artı değer gerçekleşir ve neticede sermaye daha büyük bir para kütlesi biçimini alır (**P'**). Marx'ın daha *Kapital Cilt I*'de incelediği *sermayenin genel formülüdür* bu: **P-M-P'**. Sermayenin –tabir-i caiz ise– *cebiri* üzerine kalem oynatan Mészáros, sermayenin bu *basit aritmetiğinin* dahi üstünden atlamıştır. Üretim araçlarının özel mülkiyetinin imkânsız olduğu bir toplumda, sermayenin genel formülü (P-M-P') dahi işleyemez. Sermayelerin rekabeti, değerin piyasa fiyatlarına ve artı değerin kâra dönüşmesi, ortalama kâr oranının oluşumu gibi sermayenin başlıca hareket yasalarından bahsetmiyoruz bile – ki sermaye düzeni sadece P-M-P' değil, bu yasaların toplamının oluşturduğu hareketli bir gerçekliktir. Bunlara ek olarak, bir işgücü piyasasının bulunmadığı, işsizliğin olmadığı, herkesin çalışma hakkına sahip olduğu bir toplumda sermaye nasıl var olabilir, ya da dar sınırlar içerisinde varlığını sürdürebilse dahi bütün ekonomiye nasıl hükmedebilir?

Üretim araçlarının özel mülkiyet altına alınmasının imkânsız olduğu bir toplumsal formasyonda sermayeden, hele de sermayenin her şeye hükmettiğinden söz etmek ancak böyle mümkün

olabilmiştir. Keza, kapitalist sınıf, artı değer sömürüsü gerçekleştiren bir sınıf olmaktan ziyade, emeği kontrol eden, emeğe hükmeden bireyler olarak tariflenir. Öyleyse, Sovyetler'deki parti ve işletme yöneticileri de pekâlâ *sermayenin kişileşmiş halleri* olarak tarif edilebilir. Ancak aynı teorik pozisyondan hareketle, pekâlâ köle sahipleri veya feodal lordlar/ağalar da sermayenin kişileşmiş halleri olarak nitelenebilecektir.

Böylece Mészáros'un dahice keşfine ulaşıyoruz: Kapitalizm olmaksızın sermaye, post-kapitalist kapital, ya da yumurtasız omlet! Mészáros, SSCB'yi kuruluşundan yıkılışına kadar, ayrımsız biçimde sermaye hâkimiyeti altında bir toplum olarak niteliyor.

> Sermaye –kısıtlanmış olmayan– hâkimiyetini devrim sonrası toplumlarda öncelikle şunlar aracılığıyla sürdürür:
> 1. Yaşam sürecinin bütünsel olanaklarını çevreleyen maddi zorunluluklar
> 2. Miras alınan işbölümü ...
> 3. Mevcut üretken aygıtın nesnel yapısı (işletmeler ve makineler dahil) ve bilimsel bilginin tarihsel bakımdan geliştirilmiş ve sınırlanmış yapısı
> 4. Devrim sonrası toplumların kapitalizmin küresel sistemiyle bağları ve bağlantıları... (631)

İlk 3 kriter, kapitalizmden komünizme geçiş sürecinde aşılması gereken nesnel zorlukları işaretlemek bakımından anlamlıdır, ama sermaye ilişkisinin devam ettiğini öne sürmek bakımından tümüyle temelsiz, öznel, keyfîdir. Dördüncüsü ise doğrudur, sosyalist bir inşa toplumunda kapitalist dış evren, sermaye hâkimiyetinin en önemli artığıdır. Kapitalist restorasyon tehlikesinin en birincil kaynağıdır. Sosyalist inşayı sürekli güçleştiren, onu geriye doğru iten, üretim tarzının dönüştürülmesinin ertelenmesini, bunun yerine üretici güçlerin hızlı gelişiminin öncelenmesini dayatan ana etkenlerden biridir.

Mészáros'un makine sistemlerinin "nötr olmadığına" dair, işçilerin ortak çalışma ruhunu geliştirecek bir teknik dizilim

yerine işçiyi makinenin bir parçası kılacak bir dizilime karşı uyarısını önemli görüyorum. Ne var ki buradan sermayenin sürdüğüne dair bir çıkarım yapmak fazlasıyla zorlama olacaktır. Makine sistemlerinin kapitalizmden devralınmış olması, eski işbölümünün sürüyor olması, toplumsal yeniden üretimin zorunlu koşulları, bunlar tarihsel bir üretim ilişkisi olarak sermayenin varlığını hiçbir biçimde ortaya koymaz. Ancak bunlar, kapitalizmden devralınan eşitsizliklerdir, komünizme geçiş sürecinde bunların tersine çevrilmesi, yeni bir üretim tarzının geliştirilmesinin önemli momentleridir.

Burada kaydedilmesi gereken önemli noktalardan biri de Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti başta gelmek üzere, 20. yüzyılda sosyalizmi inşaya girişmiş toplumların kapitalizmden çok sınırlı ölçekte makine aksamı devralmış olmalarıdır. Sanayileşme bu ülkelerde, büyük ölçüde sosyalist planlı ekonomi temelinde gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan da Mészáros'un sermaye hâkimiyetini, kapitalizmden devredilen makine aksamına bağlaması subjektiftir.

Mészáros'un kapitalizm-sonrası toplumlarda sermayenin yeniden oluşumunun potansiyel kaynaklarını incelerken, küçük çapta dahi olsa, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin devam ettiği *küçük emtia üretimini* anmamış olması hakikaten ilginçtir. Onun çapında bir düşünürün bunu 'unutmuş' olması mümkün olmadığına göre, 'devrim sonrası', 'kapitalizm sonrası' toplumlarda sermayeyi her gün her saat ve yığınsal ölçekte yeniden üreten bu temel kaynağı 'atlamış' olması kasıtlı değil midir? Acaba bu kasıtlı görünen ihmali, *Beyond Capital* yazarının Yugoslav tarzı 'özyönetimci sosyalizme' göz kırpan pasajlarıyla birlikte ele alsak, ona haksızlık mı etmiş oluruz?

Yazara göre post-kapitalist toplumda, sermaye, emek sürecinin hasmane yapılandırılışına (yani üretimin parti ve devlet yöneticileri tarafından düzenlenmesine) içerilmiştir. Eğer bu

yapılandırma ilkesi, sosyalist projenin pratik hayata geçirilişi sürecinde radikal biçimde aşılmaz ise, sermaye kendi gücünü yeniden oluşturmaya eğilimlidir ve bunu itirazkâr emeği denetim altına alacak yeni kişileşmeler bularak, bunlar aracılığıyla düzenini yeniden kuracaktır.

Peki emek sürecinin bu "hasmane" yapılandırılışı nasıl aşılabilir? "Toplumsal metabolik yeniden üretimin *birleşmiş üreticilerin özerk öz-belirlenimleri aracılığıyla kontrol edilmesi*" yolundan.(616)

Buradan varılacak hedef, sermayenin toplumsal düzenine hegemonik alternatif olarak tasarlanmış, "birleşmiş üreticilerin *özyönetimidir.*"(792)

Mészáros, Lenin'in "Kooperatifçilik Üzerine" makalesinde yer alan, "kooperatiflerin büyümesi, sosyalizmin büyümesi anlamındadır" yaklaşımını aktarır (ancak Lenin'in bunu temel üretim araçlarının toplumsallaştırılmış olması şartına bağlı olarak söylediğini aktarmaz) ve buradan, sosyalizme dair şu sonuca ulaşır:

> Bunun anlamı, kooperatif 'mikro-yapıların' ya da toplumsal üretken hücrelerin geniş kapsamlı bir yeniden üretken çerçeveye doğru koordine edilmesidir. Bu ancak, devrim sonrası politik biçimin kurumsal yapılanmasının ve buna denk gelen pratiklerin de hiyerarşik olmaması halinde uygulanabilir... (635)

Öyleyse elimizde, işçi özyönetimlerinden oluşan kooperatif mikro-yapılar var. Bunlar üretici bireylerden oluşuyor. Bunların koordine edilmesi yolundan adım adım ilerleyeceğiz. Nihayetinde hiyerarşik olmayan bir toplumsal yeniden üretim çerçevesine ulaşacağız. Sosyalist toplum, tepeden, üretim araçlarının kamulaştırılması ve merkezî planlama yoluyla kurulmayacak. Tersine, aşağıdan geliştirilecek kooperatif mikro-yapıların birbiriyle birleştirilmesi yoluyla kurulacak.

Burada da sosyalist (ya da komünist) üretim tarzı yerine kontrol tarzının geçirilişini görüyoruz. Toplumsal mülkiyetten bahsetmez. Üreticilerin özerk oluşumlarının, toplumsal yeniden üretimi *denetlemesinden* bahseder. Peki bu formülün Yugoslavya'da uygulanan piyasa temelli işletme özyönetiminden farkı nedir? Bu konuda Mészáros fazla bir şey söylemiyor.

Yalnız bir yerde, bu konuda (piyasa sosyalizmi savunucusu) Alec Nove ile tartışmaya giriyor. Alec Nove şu tartışmayı yürütür: Yeni sol, piyasaya saldırıyor, demokrasi ve işçi kontrolü istiyor. Ne var ki, "Yugoslav tarzı işçi yönetimi, sadece piyasa ortamında düşünülebilir. Piyasa olmaksızın, seçilmiş komite, merkezî planlamacılardan talimat alacaktır, zira sadece onların amaçlar ve araçlar hakkında bilgisi olacaktır."

Mészáros buna güçlü bir yanıt veremez; Yugoslav özyönetim modelinin özünü eleştirmeksizin, "tepeden otoriter sınırlandırılmasına" işaret etmekle yetinir.(797)

Gerçekten de işletme mali özerkliği, özyönetimin temeli olarak alınacaksa, bu işletmeleri irtibata geçiren bir pazar mekanizması olmadan işletme özerkliğinden söz edilebilir mi? Yok eğer işletme mali özerkliğinden değil de işletme sovyetinin idari özerkliğinden söz ediyorsak, bu tam da merkezî planlama anlamına gelmez mi? Mészáros'un bu meseleyi suskunlukla geçiştirdiği görülüyor.

Dolayısıyla onun özyönetimci, kooperatif, komünal modelinin sermayenin 'organik sistemini' nasıl söküp atacağı belirsizdir.

Yazara göre; tümüyle kooperatif bir üretim ve dağıtım tarzı çerçevesinde kontrol uygulayan birleşmiş üreticilerin kendileri, işgücünün dağıtımına, kabul edilmiş üretim hedefleri ve toplam toplumsal ürünün dağılımı zemininde karar vermelidir. (640) Ülke çapına yayılmış milyonlarca emekçinin nerede nasıl çalışacağına, yine ülke çapına yayılmış onbinlerce, yüzbinlerce mikro-yapı nasıl karar verecektir, bu da ayrı bir muammadır. Bu

mikro-yapıların piyasanın birer parçası olması ne kadar kaçınılmazsa, kâr için üretmeleri, dolayısıyla birbirleriyle rekabet etmeleri de o kadar kaçınılmazdır. Böyle bir ilişkiler toplamı içinde, işgücünün dağılımı olsa olsa plansız ve anarşik bir temelde, yüksek kazanç vaat eden işletmelere doğru yönelebilir.

Mészáros, yeni toplumun temeli olabilecek, "komünal değiş-tokuş ilişkilerini", değişim-değerlerinin değil, *etkinliklerin* değiş-tokuşu, komünal ihtiyaçlar ve amaçlar çerçevesinde bir değiş-tokuş olarak tanımlar. Bu yeni tipte değiş-tokuş, uzun süredir kurulmuş toplumsal yeniden-üretim sürecimizin yönünü temelinden değiştirecektir.(760) *Meta* veya *ürün* temelli değiş-tokuş ilişkilerinin yerine komünal sistemin *'etkinliklerin* değiş-tokuşu' temelindeki yeni değiş-tokuş ilişkisi geçirilecektir. Bunun için "toplumun her bakımdan radikal biçimde demokratikleştirilmesine" ihtiyaç vardır.(762) Aslında bunun için devrimi beklemeye de gerek yoktur. Pekâlâ bu kooperatif model, *bugünden de* uygulanmaya başlanabilir. Zaten sermayenin toplumsal metabolik kontrol tarzının aşılması uzun bir dönem, belki birkaç on yıl almayacak mıdır?

"Böylece, savunulan yeni biçimde –komünal tipte– değiş-tokuş *uzak bir zamanın toplumsal düzeninin sorunu değildir.* Tersine, ... komünal tipte değiş-tokuşun önemi, *bugünün sorunlarına ve çelişkilerine az çok uygulanabilirliğinde yatmaktadır.* Bununla geçiş toplumu, bugünkü acı dolu gerçekliği içinde, *kendisini sermayenin gücünden ve ona eşlik eden emeğin hiyerarşik işbölümünden kurtaracaktır."* (758)

Yani *meta* temelli değil, *etkinlik* temelli değiş-tokuş, bugünden, bugünkü toplumun "acı dolu" gerçekliğine uygulanırsa, bir nevi aşı gibi, bu toplumun sermaye hâkimiyetinden ve sermayenin belirlediği işbölümünden kurtulmasını sağlayabilecektir!

Nereden nereye geldik. Sermayenin bütünüyle sökülüp atıldığı 1930'ların Sovyet planlı ekonomisini sermaye hâkimiyeti altında sayan Mészáros, bugünkü kapitalist toplumun 'birleş-

miş üreticiler' tarafından kurulacak kooperatiflerin karşılıksız etkinlik değiş-tokuşu yoluyla sermaye egemenliğinden kurtarılabileceğini öne sürüyor! Kapitalist sınıfın mülksüzleştirilmesinin, burjuva devleti devirecek bir politik devrimin dahi sermaye egemenliğini zerrece sarsmayacağını okuduktan sonra, doğrusu, insan daha derin, daha kapsamlı bir devrimci eylem önerisi bekliyor! Oysa karşımıza toplumun radikal demokratikleştirilmesi, bu temelde kooperatiflerin kurulması ve bunların birbirleriyle ürün ya da meta değil, etkinliklerini değiş-tokuş etmelerini öngören reformist bir strateji çıkıyor. Bu başdöndürücü teorik zigzaglar Mészáros'un eserine damgasını vuruyor.

Sermayenin bugün ulaştığı hâkimiyet düzeyinde, değişim taleplerinin ancak küresel bir sosyalist alternatif zemininde ortaya konabileceğini okuduktan sonra(702), yerel mikro-yapıların, küçük ölçekli üretimi yapmaya yeterli emek kooperatiflerinin koordinasyonu yolundan kurulacak bir komünal ekonomi önermesine, elde değil, şaşırıyoruz.

Çağ değiştiren (*epochal shift*) bir dönüşüm olarak, sadece mevcut düzendeki sermaye egemenliğini yıkmayı değil, yarın kurulacak kapitalizm sonrası düzende sermaye egemenliğinin yeniden ortaya çıkmasını da engelleyecek devrimci bir formülden bahsedeceğini açıklayan Mészáros, bizi yine heyecanlandırıyor, ancak orada da karşımıza, üretim araçlarının ve malzemelerinin üreticilere iadesi, bunların "üreticilerin özgün ya da müstakil *mülkiyeti* haline getirilmesi" önermesi çıkıyor! Dahası yazar, tarihsel deneyimde ortaya çıkan (kolhoz vb.) 'kolektif mülkiyet' biçimlerini kast etmediğini, bunların da nihayetinde devlete bağlı olduğunu belirtmeyi de ihmal etmiyor.(802)

Öyleyse burada kast edilen ancak ve ancak *özel tipte kooperatifçilik* olabilir. Üretim araçları özel mülkiyet altında kalmaya devam edecektir –ama bireysel özel mülkiyette değil, grup mülkiyetinde, 'birleşmiş üreticilerin' oluşturduğu kolektif grupların mülkiyeti altında olacaktır. Üretim araçlarının toplumsal mül-

kiyetine dayanmayan, merkezî planlamaya bağlı olmayan, kendi özel amaçlarının peşinde koşan kooperatifler– ki bu da Yugoslav modelinin bir karikatüründen başka bir şey olamayacaktır.

İşte burada, Mészáros'un Sovyet ekonomisinde var olmayan sermayeyi ararken, makine sistemlerinin akış yönlerini dahi incelemesine karşın, özel küçük üretimi, sermayeyi doğuran bir döl yatağı olarak ihmal etmesine dönebiliriz. Tıpkı özel küçük meta üretimi gibi, özel kooperatiflerden oluşan bir üretim tarzı da bağrından kaçınılmaz olarak kapitalist üretim ilişkilerini doğuracaktır. Mészáros'un toplumsal mülkiyet ve merkezî planlama aleyhindeki bütün teorik argümanları, onu sosyalist geçiş toplumunda sermayenin yeniden ortaya çıkmasının bu gerçek kaynağını ihmal etmeye götürmek zorundaydı.

Mészáros'a göre, "sosyalist dönüşümün esas hedefi", "sermayenin ötesine geçmektir"(805). Fakat üretim araçları ve malzemelerinin mülkiyetini "üreticilerin kendilerine" vermek formülüyle sadece kolektiflerin işletmelerin sahibi olduğu ve birbirleriyle kâr için rekabet ettiği, kapitalizmin yeni bir biçimine ulaşabilirsiniz.

Sermayenin tarihsel olarak belirlenmiş bir ilişki olmaktan çıkartılıp, genel geçer bir *yabancılaşma* ve *emeğe hükmetme* biçimi olarak ele alınması; kapitalist *üretim* tarzı yerine "sermayenin *denetim* tarzının" geçirilmesi; nihayet üretim araçlarının *özel mülkiyetinin* önemsizleştirilmesi ve sosyalist *politik devrimin* anlamsızlaştırılması, Mészáros'un reformcu komünalizminin temel taşlarıdır.

Mode of control (denetim ya da kontrol tarzı) üzerine söylenenler, aklımıza eski ama bilinen bir röportajda H.G. Wells'in söylediklerini getirdi. Stalin'le yaptığı röportajda, o dönemki devlet başkanı Franklin Roosevelt'in ABD'ye sosyalizmi getireceğini öne süren Wells, Stalin'in üretim araçlarının özel mülkiyette olduğu bir toplumda sosyalizmin söz konusu olamayacağına dair itirazlarını şöyle yanıtlıyordu:

> Eğer bankaların Devlet kontrolü altına alınmasıyla başlar ve ulaşımın, ağır sanayilerin, genel olarak sanayinin, ticaretin, vb. kontrolü ile devam edersek, böyle bir topyekûn kontrol, ulusal ekonominin bütün dallarında Devlet mülkiyetine denk gelecektir. Bu bir toplumsallaştırma süreci olacaktır.[26]

Mészáros'u Wells üzerinden yargılamak istemeyiz, ama üretim araçlarının mülkiyeti sorununu önemsizleştirmek ve sosyal devrimin gereksizliğini öne sürmek bakımından üretimin *kontrolünü* öne sürmenin sosyal-liberal düşüncede oldukça köklü olduğunu da anımsatmadan geçemeyiz. Belki buna, Hilferding'in, Salı Pazarı ara bölümünde ele aldığımız "6 Berlin Bankası" önermesi de eklenebilir.

Fikrin özü; üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırmaksızın, belli bir kaldıraç kullanarak, üretimin sosyal amaçlarla *kontrolünü* sağlamaktır. Üretim tarzı yerine kontrol tarzını geçiren, sermayeyi "toplumsal metabolizmayı *kontrol tarzı*" olarak tanımlayan Mészáros'un, nihayetinde sosyal devrime dair önermesi de *üretici bireylerin örgütlenerek üretimi kontrol etmesi* oluyor.

Sonuç olarak Mészáros'un tahayyülünde, "üretimin kontrolünün, tamamıyla üreten bireylerde bulunduğu, dolayısıyla etkinlikleri üzerinde önceden belirlenmiş üretim hedeflerinin dayatılmasının dışlandığı" bir sistem vardır.(835)

Merkezî planlamayı daha baştan dışlayan bu sistemin adının sosyalizm olamayacağı zaten açıktı. Ancak *Beyond Capital*'de net biçimde koymadığı bu sistemin adını, Venezuela'daki 'Bolivarcı Devrim' sürecinde koydu: "Sermayenin toplumsal metabolik düzenine tarihsel bakımdan uygulanabilir alternatif olarak, *komünal organik sistem.*"[27] Tıpkı sermayenin organik bir sistem olması

---

26 Marxism vs. Liberalism -An Interview, H.G. Wells, Joseph Stalin, International Publishers, 1935, Printed in the USA, s. 9. Röportaj şu kaynaktan okunabilir: https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1934/07/23.htm

27 The Communal System and the Principle of Self-Critique https://monthlyreview.org/2008/03/01/the-communal-system-and-the-principle-of-self-critique/

gibi, buna karşıt olarak inşa edilecek komünal sistem de organik bir bütün olarak yaratılmalıydı. Bunun üretim araçlarının toplumsallaştırılması veya burjuvazinin mülksüzleştirilmesiyle yapılmayacağını, zaten, Mészáros'tan yaptığımız uzun aktarımlarla görmüş bulunuyoruz. Sermaye devrilmeksizin, sermaye egemenliği altında uzun vadeli bir inşa süreci gerçekleştirilecekti.

Peki gerçekte ne oldu? Venezuela'da Hugo Chavez'in (Mészáros'tan ilham alarak) ilan ettiği "Komünal Devlet" inşa edilebildi mi?

Chavez ilk yola çıktığında kapitalizmi de sosyalizmi de reddediyordu, üçüncü bir yol arayacağını belirtiyordu. Ancak sonra üçüncü bir yolun olmadığını, sosyalizmi benimsediğini ilan etti. Ama bu, bilinen tipte bir sosyalizm olmayacaktı. Özel kapitalist sektör varlığını sürdürecek, eski devlet aygıtı korunacak, burjuva sınıf ekonomik iktidarı ellerinde tutmaya devam edecek, burjuva parlamenter biçim muhafaza edilecek, ama bir yandan da ülkede sosyalizm inşa edilecekti. Özel hastanelere karşı Bolivarcı sağlık merkezleri, özel üniversitelere karşı kamu üniversiteleri, özel perakende ticarete karşı yoksullar lehine düşük ücretli ürün dağıtımı, nihayet kimi özel fabrikaların sermayeye tazminat ödenerek ulusallaştırılması. Bütün bu program, devlet petrol işletmesi PdVSA'nın halkçı hükümetin denetimine geçmesiyle mümkün olabildi.

PdVSA üzerindeki kontrol, Venezuela'da Chavez iktidarını devirmeye girişen 11 Nisan 2002 askerî darbesinin ana meselesiydi. Zira bir petrol ekonomisi olan Venezuela'da, devletin petrol sektöründeki büyük ağırlığı, PdVSA'yı kontrol edenin ekonomiyi kontrol etmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle PdVSA'nın yönetiminin değiştirilerek, çürümüş burjuva unsurların temizlenmesi, halkçı-demokratik hükümetin PdVSA üzerinde kontrol kurması ne Venezuela burjuvazisinin ne de Amerikan emperyalizminin kabul edebileceği bir gelişmeydi. Bir askerî darbe tertiplediler. Ne var ki sokaklara dökülen emekçi halk ve darbeye

katılmayan birçok ordu birliği Chavez'in başkanlığa dönmesini sağladı. 2002 darbesinin püskürtülmesiyle Venezuela'da halkçı-demokratik 1999 Anayasası tam anlamıyla yürürlüğe girdi, politik iktidar tekelci burjuvaziden orta burjuvaziye geçti. Orta burjuvazinin liderlik ettiği anti-emperyalist bir halk bloku oluştu. Venezuela söz, düşünce, eylem özgürlüğü bakımından emekçiler için dünyanın en özgür ülkelerinden biri haline geldi. Emekçi halkın yaşam koşullarında ciddi ilerlemeler sağlandı. Yoksulluk belli oranda geriletildi. Ama buradan sosyalizm değil, ancak ulusal kapitalizm çıkabilirdi. Chavez bu gelişmeyi emekçiler lehine zorlayan, "komünal konseyleri" anayasal bir organ haline getiren önerisini 2007'de referanduma sunduğunda, bizzat Bolivarcı orta burjuvazinin direnciyle karşılaştı. Tasarının referandumda reddedilmesi ile Bolivarcı sürecin ilerleyişi tıkandı.

Chavez'in son mücadelesi[28]

11 Ocak 2009 günü, Caracas'ın en büyük tiyatro salonu Teresa Carreño, olağandışı bir kalabalıkla dolmuştu. Başkan seçildiğinden bu yana "Alo Başkan" programlarıyla halkla doğrudan temas ve etkileşim kuran Hugo Chavez, bu kez yeni bir program formatını gerçekleştiriyordu: "Teorik Alo Başkan" (*Aló Presidente Teórico*). Ülkenin dört bir tarafından gelmiş komünal konsey örgütçüsü Chavistlerin oluşturduğu yüzlerce militan Comandante'lerini coşkuyla dinlemeye gelmişti. Chavez, "Komün"lere dair önermelerini ilk olarak bu programda açıkladı.

"Komün, sosyalizmi küçükten başlayarak vücuda getireceğimiz, doğuracağımız zeminlerdir. Tohum tohum üstüne, taş taş üstüne koyarak bir dağ yaratacağız."[29] -Chavez'in bu tanımı

28 Bu bölümde, Nejat Aslan rumuzuyla *Abstrakt Dergi*'de yayımlanmış olan "Bolivarcı Sosyalizmin Açmazları" makalemden geniş ölçüde yararlandım.

29 Hugo Chavez Frias, "Comunas, Propiedad y Socialismo", Ministerio del Poder Popular para la Comunicación y la Información, Colección Cuadernos para el Debate, Ağustos 2010, Caracas, s. 21, çeviri bize ait. Bu metin, Chavez'in sırasıyla 11 Ocak ve 18 Temmuz 2009 tarihli "Aló Presidente Teórico", "número 1" ve "número

Mészáros'un 'mikro-yapılar' teorisinin popüler bir anlatımından başka bir şey değildi.

Komün her şeyden önce yerel bir örgüttü. Belirli bir yerel yaşam alanında, komünal konseylerin birleştirilmesiyle kurulacaktı. Her komünün bünyesinde mutlaka sosyal üretim birimleri de bulunacaktı. Komünler valiliklerin ya da bakanlıkların uzantıları olmayacaktı, bizzat halk örgütleri olarak tarih yapacaktı. Komünler ülkenin siyasi coğrafyasını değiştirecek, verili köy, ilçe, il, hatta eyalet sınırlarına takılmadan komünler kurulabilecekti (örneğin iki farklı şehre bağlı iki köyün ortak bir komün kurması). Böylece ülkede yeni bir siyasi coğrafya da şekillenecekti.

Chavez, komünlerin birleşerek komünal şehirler oluşturmasını, bunların komünler federasyonuna evrilmesini ve nihayet eski devlet aygıtının yerini almasını öngörüyordu. Sosyalizm kararnamelerle gelmeyecek, halk komünleri yoluyla "kahramanca bir yaratımla" tabandan, halk tarafından inşa edilecekti.

Chavez'in burada formüle ettiği strateji, komünler yoluyla mevcut devletin ve üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi ve nihayet bir "Komünal Devlet"in kurulmasıydı.

Chavez kendisini dinleyen komünal konsey örgütçülerine, Çin'den bir kitaptan yaptığı alıntılarla komünlerin ne olduğunu anlatıyordu.[30] Chavez burada, Çin Devrimi ile kendi deneyimlerini kıyaslayarak şu çıkarımı yapmıştı:

> Biliyorsunuz, Çin Devrimi iktidara silahlı bir devrim sonucunda geldi ve pratikte sıfırdan başladılar. Biz ise öyle değil; biz iktidara çok ilerici bir yoldan geldik ve düşmanla mücadelemizi çok farklı bir çerçevede ve tarihsel bağlam içerisinde sürdürüyoruz.[31]

2" başlıklı televizyon programlarından derlenmiştir. Programların tam hallerini https://www.youtube.com/watch?v=lUjfnetMbyM ve https://www.youtube.com/watch?v=eMb6uLM6Rgc linklerinden izleyebilirsiniz.

30 Chavez'in okuduğu kitap, Çu Li ve Tien Çie-Yun tarafından yazılan, 1976 tarihli *Halk Komünü Nedir?* idi. (İspanyolca basımı: ¿Cómo es la comuna popular?, Chu Li-Tien Chie-yun, Pekín, Ediciones en Lenguas Extranjeras, 1976)

31 "Comunas, Propiedad y Socialismo", a.g.e., s. 46.

Acaba Chavez bu kıyaslamada yanılıyor olabilir miydi? Acaba gerçekten de Venezuela Bolivarcı 'Devrim'i, eski devleti seçim yoluyla devralarak, eski devleti yerle yeksan eden 20. yüzyıldaki sosyalist deneyimlerden daha ileri bir noktadan mı yola çıkmıştı? Muazzam bürokratik aygıtı ve tüm gözeneklerine petrol rantı bulaşmış ilişkileriyle Venezuela burjuva devletini devralmış olmak, Bolivarcı 'Devrim'in gücü mü, yoksa güçsüzlüğü müydü?

> Diyelim ki bir vali geldi, ya da Chavez geldi ve şu toprakta özel bir şirkete büyük bir bina için inşaat izni verdi. Peki, biz komün olarak buradayken Chavez nasıl böyle bir şey yapabilir? Chavez, bunu böyle yapamazsın, bizimle konuşmak için birisini göndermelisin. Devletin kararlarına karşı çıkmaya kalkmayın, ama topluluğu etkileyen her şey için sizlerin de söz hakkı olması gerekir.[32]

Chavez'in bu açıklamasından, komünarların "Devletin kararlarına karşı gelmesinin" dahi yasaklandığını anlıyoruz. Peki nasıl olacak da komünler eski devletin yerini alabilecekti? Çatışmasız böyle bir devir teslim mümkün müdür?

Chavez'in valilere çağrısı şöyleydi: "Vali, komüne daha fazla yetki devretme sorumluluğunu üstlenecektir."[33] Tabii ki valiler bu "sorumluluklarını" hiçbir zaman yerine getirmedi! Zira iktidar verilmez, alınır. Oysa komünlerin "devletin kararlarına karşı çıkma" hakları dahi yoktu!

Chavez bu toplantıda, "2010 yılını komünler yılı ilan etmeyi ve Komünlere dair ilk denemelerin Temmuz ayına kadar tamamlanmasını" önerdi ve bu önerisi coşkulu alkışlar arasında kabul edildi.

Ne var ki "Teorik Alo Başkan 2"yi yaptığı Temmuz ayında, bu karardan hiç söz etmedi. Zira ortada henüz hiçbir komün yoktu. Burada Chavez, o güne kadarki ekonomik politikalarının teme-

32 A.g.e., s. 59-60.

33 A.g.e., s. 83-84.

lini oluşturan kooperatifçiliğe keskin bir saldırı yöneltti. Zira Bolivarcı iktidar, o zamana kadar 10 yılı bulan iktidarında onbinlerce kooperatif projesini desteklemiş, ama buradan sosyalist bir kazanım çıkmamıştı.

> Kooperatif ilginç bir biçimdir, ama kooperatifler sosyalizmin güvencesi değildir. Safi kapitalist olan, başkalarını sömüren pek çok kooperatif vardır. Dahası, kooperatif kostümü giyen burjuvalar vardır, 'bu bir kooperatiftir' diyerek yüzlerine makyaj yapıyorlar, böylece vergi ödemekten kurtuluyorlar. Bu yaptıkları da sömürüdür.[34]

Chavez burada yeni bir kavram önerir: Kooperatif yerine *komünitif*!

> Komünitifler her durumda komünal işletmelerdir. (komünler) komünal işletmelere sahip olmalıdırlar, o topluluğa ait üretken firmalar kurmalılar, bu işletmeler o topluluk için kullanım değerleri üretmelidir.[35]

Böylece her bir komünün, halk demokrasisinin organları olarak Komünal Konseyler ile, halk üretiminin organı olarak sosyal işletmeleri birleştiren birer politik-sosyal örgüt olacağının altını çiziyordu. Komünler bir tür bölgesel hükümet olacaktı.

Böylece Bolivarcı devlet, özellikle petrol gelirlerini kullanarak, devasa fonlarla komünal konseyleri desteklemeye, onların Komünlere dönüşümünü teşvik etmeye başladı. (Chavez'in verdiği rakamlara göre, sadece 2008 yılında, komünal konseyler aracılığıyla yürütülen projelere devlet bütçesinden 2,5 milyar dolar aktarılmıştı.)

21 Aralık 2010'da Komünler Yasası yürürlüğe girdi. Bu yasaya göre, her bir Komün, şu organlara sahip olacaktı:

"1. Komün Meclisi, 2. Yürütme Konseyi, 3. Yönetim Komiteleri (su, sağlık, çöp toplama vb. somut sosyal faaliyetlerin yöneti-

34 A.g.e., s. 151.

35 A.g.e., s. 153-154.

mi için), 4. Komünal Planlama Konseyi, 5. Komünal Ekonomi Konseyi, 6. Komün Bankası, 7. Komünal Denetim Konseyi"[36]

Özellikle Komün Meclisi, özyönetim için kritik önemdeydi. Bütün diğer Komün organlarının Komün Meclisi tarafından seçilmesi öngörülmekteydi. Yerel devlet yöneticileriyle akraba olanların Komün Sözcüsü ve diğer Komünal yönetim görevlerini üstlenmesi yasaklanmıştı.

Fakat Chavez'in dediği gibi, sosyalizm kararnameyle, yasa çıkartmakla gelmezdi. 2012 sonuna kadar pratikte hiçbir komün kurulamadı. Halkın bu yöndeki girişimlerini kıran, bağımsız inisiyatifinin gelişmesini etkin biçimde engelleyen, devlet bürokrasisinin ta kendisiydi.

Gerçekte, verili bir devlet aygıtının, aşağıdan emekçi halk örgütlenmesi yolundan, barışçıl biçimde, hiçbir çatışma olmaksızın, yerini komünlere bırakacağını öngörmek ham hayalden başka bir şey değildi. Bolivarcı Sosyalizm öğretisi, son dönemlerinde tümüyle komünler aracılığıyla inşa edilecek bir sosyalizm programına odaklanmıştı. İktidardaki Venezuela Birleşik Sosyalist Partisi (PSUV) bütün aygıtıyla (görünüşte) bu işe seferber edilmişti. Fakat aksayan bir şeyler vardı ve komünler bir türlü kurulamıyordu.

Chavez son programatik konuşmasını, 2012 Ekiminde başkan seçildikten sonra topladığı yeni bakanlar kurulunda, tümüyle bu başarısızlığa ayırdı. "Yön Değişikliği" başlıklı bu konuşmasında Chavez; "...komünler ortada yok. Onları nerede aramalıyız, ayda mı? Yoksa Jüpiter'de mi?" diye soruyor, bakanlar kurulunu azarlayarak pratik özeleştiriye çağırıyor, Başkan Yardımcısı Maduro'ya hitaben: "Nicolas, bu görev için sana güveniyorum" diyordu. Son günlerini yaşadığının bilincinde olan Chavez,

36 Juana M. Morgado, ¡Construyamos Socialismo desde las Comunas!, Villa de Cura – Municipio Ezequiel Zamora, Estado Aragua-Venezuela, Aralık 2012, Kaynak: http://xa.yimg.com/kq/groups/21349302/1709135982/name/LIBRO+CONSTRUYAMOS+SOCIALISMO+DESDE+LAS+COMUNAS+2012.pdf

âdeta vasiyeti olarak, bu konuşmasında "Ya komünler ya da hiç" (Comunas o nada) diyordu.[37]

Komünal devlet, Chavez'in bu hedefi ilan etmesinin üzerinden geçen dört yıla yakın zamanın ardından hâlâ puslu bir dağın ardındaydı. Açıkçası henüz bu yönde herhangi bir ciddi adım atılmamıştı. Acaba Mao'nun eski devleti yıkmış olması, Chavez'e hâlâ "sıfırdan başlamak" olarak görünüyor muydu? Mao'nun halk komünleriyle ilgili sözlerini fotokopiyle çoğaltıp bütün bakanlarına dağıttığına bakarak[38], kendisinde giderek büyüyen bir Mao sempatisi saptayabiliriz.

Oysa Mao Zedung, 1949'da Komintang'ın çürümüş burjuva devlet aygıtını yıkmakla kalmamıştı. Yeni devrimci devletin de yozlaşması üzerine, 1966'dan itibaren, bizzat Çin Halk Cumhuriyeti'ne ve Çin Komünist Partisi'ne karşı da işçi-köylü kitlelerin Proleter Kültür Devrimi'ne önderlik etmişti. Chavez, Mao'nun sözlerini bakanlarına dağıtmak yerine, Mao'nun yaptığı çağrının benzerini komünal konseylerde örgütlü emekçi halka yaparak "gerekirse valileri çiğneyip geçin" deseydi, muhtemelen ölümünden önce pek çok yerde komünlerin hızla örgütlendiğini görecekti.

Ya Komün Ya Hiç

Chavez'in ölümünün ardından görevi devralan Nicolas Maduro, seçim kampanyasında "Ya Komün Ya Hiç" sloganını kullanmıştı. Gerçekten de Chavez'in bu sloganı kısa sürede kitlelere mal oldu ve gerek komünal konseylerin, gerekse komünlerin sayısında büyük bir artış yaşandı. 6 Eylül 2013'te yapılan Komün Sayımı'na göre, ülkede 1.401 Komün, 40.035 Komünal Konsey ve

37 Chavez'in bu konuşmasının İngilizce tam metnine şu linkten ulaşabilirsiniz: https://monthlyreview.org/commentary/strike-at-the-helm/#en2

38 "Bir seferinde Carmen Melendez'den Mao Zedung'un küçük kızıl kitabından komünlerle ilgili yazılarını fotokopiyle çoğaltıp size dağıtmasını istemiştim, şimdi 30 kopya daha çıkarttırıp her bir bakana dağıtmak istiyorum. Hiç kimsenin bunları okumadığı anlaşılıyor, zira bunlarla ilgili bana bir sayfalık bile yorum gelmedi." (Carmen Melendez, o dönemde Halk İktidarı Bakanıydı.) (Aynı yerde)

28.791 Sosyal Hareket vardı.[39] (Kıyaslamak açısından: 2007 yılında ülkede 19.500 komünal konsey vardı.)

2014 yılı, bir yandan dünya petrol fiyatlarının hızlı düşüşü, Venezuela parasının (Bolivar) değer kaybı, ithal tarım ürünlerinde kıtlık, sermaye oligarşisinin sokak şiddetini tırmandırmasıyla tam bir kriz yılı oldu. 2014'te başlayan karşıdevrimci fırtına Bolivarcı hükümeti yıkmayı başaramadı. Ama Chavez'in "komünal devlet" doğrultusunda çizdiği yol haritasını gündemden düşürdü. Maduro'nun önderlik kapasitesinin yetmezliği ile birleşerek, Bolivarcı sürecin kapsam ve derinliğini ciddi ölçüde sınırlandırdı, içini boşalttı.

Gerçi Komün Bakanlığı verilerine göre: 2016 itibarıyla halen 1620 komün ve 46.566 komünal konsey vardı.[40] Yani, Venezuela'yı sarsan karşıdevrimci fırtına yılları boyunca, komünal konseyler ve onların üzerinden yükselen komünler dağılmadı, hatta kısmen sayıları arttı.

Ne var ki Venezuela devleti, bu yıllarda tümüyle Chavist bürokrasinin hâkimiyetine girdi.

Bu bürokratik tabaka, komünlere karşı açık bir sınıf savaşı yürütmekte, onları kontrol altına almaya çalışmakta, boğmakta, dağıtmaktadır. Bu sebeple çoğu komün, "kâğıt komün" haline gelmiştir. Yani resmen var olsalar da gerçekte varlıkları kâğıt üzerinde kalmaktadır.

Ülkenin güneybatısında 800 hektar arazide mısır eken El Maizal komününün sözcüsü Angel Prado'ya göre, yerel Chavist liderler ve PSUV örgütü, komünün "başlıca düşmanları"nı oluşturuyor, "komünü söndürmek" için aktif biçimde çalışıyorlar. Prado, "Komünarlar olarak bizim, yöneten parti ile çok az ortak noktamız mevcut" diyor.[41]

39 Kaynak: http://censo.mpcomunas.gob.ve

40 Kaynak: https://www.greenleft.org.au/content/venezuela's-communes-form-front-line-difficult-revolutionary-struggle

41 Aktaran: George Ciccariello-Maher, Venezuela: ¡Comuna o Nada!, ROAR Mag https://roarmag.org/magazine/venezuela-communa-o-nada/

Bolivarcı hükümetin eski Komünler Bakanı, şu anda Kurucu Meclis üyesi Reinaldo López Iturriza, yazdığı bir yazıyla Bolivarcı hareketin açık bir eleştirisini yaptı (Ocak 2016). Şöyle diyordu:

> Komünal Konseylerden artan oranda geri çekilmemiz, Bolivarcı Devrimin bürokratlaşmasının yanılmaz bir işaretidir. Aynı olgunun bir diğer yanılmaz işareti ise, siyasi bürokrasinin komünal konseyleri 'kontrol' edemeyişinden duyduğu büyüyen huzursuzluktur.[42]

Iturriza, PSUV'un Temmuz 2014'teki 3. Kongresi'nde komünal konseylerin devrimci politikanın birincil alanı olmaktan çıkarıldığını, hatta Kongre Kararlar Tutanağında komünal konseylere hiç yer verilmediğini, bunların yerine yeni kurulan Bolivar Chavez Birimleri'nin geçirildiğini aktarıyor. Hiç kuşkusuz bu kararda Chavez'in erken vefatıyla elleri rahatlayan Boliburjuvazinin ve siyasi bürokrasinin önemli bir rolü vardır. Pek çok kez olduğu gibi, Lider'in fotoğrafları vitrinde kalırken, fikirleri sessizce güverteden aşağı atılmıştır.[43] Chavez boşuna, "Bir vali, halk iktidarının kolaylaştırıcısı olmalıdır, halkın iktidarını çalan kişi değil" dememişti.[44]

Özetle, önce Bolivarcı çemberler ve kooperatifler, sonra komünal konseyler ve nihayet komünler biçiminde tabandan yükseltilmeye çalışılan yeni halkçı siyasal biçimler, Bolivarcı Süreç

---

42 İngilizce tercümesi: http://www.thedawn-news.org/2016/01/07/venezuela-for-the-revival-of-revolutionary-politics/

43 Devrimci Bolivar ve Zamora Cephesi, bir açıklamasında şu uyarıları yapıyordu: "Ülke Chavez'in bize bıraktığıyla aynı ülke değil. Süreklilikler var, özellikle konut dağıtımlarıyla ilgili, son altı yılda 1.5 milyon ev yapıldı ama kopuşlar da var, özellikle de siyasetin nasıl yapıldığıyla ilgili, halkın başrolü oynaması gerektiği anlayışıyla ilgili, devrimci demokrasi mekanizmaları ve sürecin liderliğinin etiği gibi konularda, ileriye doğru giden yolda kopuşlar var." Kaynak: http://www.venezuelasolidarity.org/2017/03/10/revolutionary-bolivar-and-zamora-front-reviving-chavezs-politics-is-our-greatest-homage/

44 El socialismo del siglo XXI, Hugo Chávez Frías, Colección Cuadernos para el Debate Ministerio del Poder Popular para la Comunicación y la Información; Enero, 2011, Caracas, s. 97.

boyunca, burjuvaziden devralınan devlet aygıtını devirip hâkim hale gelemedi, tersine burjuva devletinin basıncı altında ona eklemlendi. Komünal konseyler ve komünler valileri yönetemedi, ama valiler bu demokratik halk organlarına sürekli müdahale ederek, perde arkasından onları yönetti.

Dolayısıyla Chavez'in "komünal devlet" teorisi deneyimin asidinden sağlam olarak çıkamadı.

Petrol sosyalizmi?

Diğer yandan "komünal ekonomi" de ABD ve yerli sermaye gruplarının ekonomik sabotajlarına karşı koyamadı.

Chavez, Bolivarcı Sosyalizmin ekonomik inşasında da komünal devlet inşası gibi, egemen tekelci burjuva sınıfla doğrudan bir çatışmaya girmeksizin, paralel yapılar inşa ederek, "aşağıdan" yürümeyi öngörüyordu. Chavez, sanayileşmiş Avrupa ülkelerini temel alan, petrol ekonomilerini özel olarak incelememiş olan Marx'ın bilimsel sosyalist öğretisinin Venezuela'da geçerli olmadığını, zira Venezuela'nın bir petrol ekonomisi olduğunu öne sürmüştü. Sosyalizm Venezuela'da *petrol sosyalizmi* biçimini alacaktı. Ülkenin petrol kaynaklarından gelen zenginlikler, sosyalist sanayinin kurulmasına temel oluşturacaktı.[45]

Chavez bu yoldan, sermaye oligarşisi ile çatışmadan kapitalist üretimi aşmayı umuyordu. Oysa sermaye hâkim biçim olarak, ekonomide başka mülkiyet biçimlerine yer bırakmaz, onları da kendisine tabi kılar. Ekonomik iktidarı burjuvazinin ellerinden söküp almadan, ekonominin hâkim tepelerinde sosyalist üretimi egemen kılmadan, bırakın sosyalizmi, sosyalist inşadan dahi söz edilemez.

Belki Mészáros'un öğretilerinin Bolivarcı sürece en belirleyici etkisi tam da bu noktadadır. O, işletme özyönetimine ve üre-

45 29/07/2007 tarihli "Alo Başkan" No. 288. Kaynak: http://www.todochavezenlaweb.org.ve/todochavez/4082-alo-presidente-n-288

ticilerin mülkiyetine dayanan mikro-yapıların birbirine eklemlenerek oluşturacağı bir komünal organik sistem öngörmüştü. Chavez'in de ekonomi politikasını bu görüş açısı yönetti. Üretim araçlarının kamulaştırılmasına asla başvurulmadı. Özel kapitalist sektörün varlık hakkı her zaman tanındı. Tersine, "21. yüzyıl sosyalizminin" üç sektörü (özel, kooperatif, devlet) bir arada bulunduracağı teorisi geliştirildi.[46] Tıpkı komünlerin burjuva devleti yıkmaksızın, evrimci bir yoldan onu aşacağı öngörüsü gibi, halkçı ekonomik biçimlerin de tedricen sermayeye galebe çalacağı öngörüldü. Kapitalist ekonominin nesnel işleyiş yasalarının, petrol kazançlarına hâkim olan devletin desteğiyle aşılabileceği düşünüldü. Bütün bu süreçte, 'sosyalizmin inşası' bir yana, devlet kapitalizminin hâkim biçim haline gelmesi dahi söz konusu olmamıştır.

Tersine, özel kapitalist sektör, Bolivarcı Süreçten kârlı çıkmıştır. Venezuela GSYH'sında özel sektörün payı, ekonomik büyüme yıllarında devlet sektöründen hızlı arttı: 1998'de %64,7'den 2008'de %70,9'a çıktı.[47] Ekonomik daralma döneminde kısmen küçülse de (2015'te %66 oldu) Venezuela ekonomisi halen kapitalist özel sektörün hâkimiyetindedir. Venezuela özel sektöründe kâr oranları, 1999'da %11 iken, 2008 yılında %22'ye çıkarak görülmedik bir düzeye ulaşmıştır.[48] Chavez ve Bolivarcı hükümeti, Venezuela kapitalizminin kimi çürümüş yönlerini ayıklayarak, sermayenin kâr oranlarını ciddi ölçüde yukarıya çekmişlerdir.

46 Türkiye sosyalist hareketinde de bu görüş açısını benimseyenler var. Örneğin, Mehmet Yılmazer şöyle diyordu: "Bu ülkelerde üç tip mülkiyet vardır: Devlet, sosyal ve özel. ... Üç mülkiyet biçimi 21. yüzyıl sosyalizminde birlikte yaşayacaktır." ("21. Yüzyıl Sosyalizmi", *Yol Dergisi*, Sayı 16, Bahar 2009). Yılmazer, Venezuela ve Bolivya deneyimlerini daha sistemli biçimde incelediği *21. Yüzyıl Sosyalizmine Giriş* (Belge Yayınları, 2010) başlıklı kitabında, bu iki deneyimi "Kapitalizmin içinden sosyalizmi inşa etmek" olarak tanımlıyor. (s. 167)

47 Eric Toussaint, The Venezuelan economy: In transition towards socialism?, Kaynak: http://www.cadtm.org/spip.php?page=imprimer&id_article=5756

48 Pascualina Curcio, Mitos sobre la economía venezolana (I), ALBA TV, Kaynak: http://www.albatv.org/Mitos-sobre-la-economia-venezolana.html

Halkçı-demokratik hükümet ile Venezuela'nın açgözlü tekellerinin belli bir süre görece çatışmasız biçimde bir arada yaşayabilmelerinin sırrı burada yatmaktadır.

Ne var ki sermayenin dünya ölçüsündeki genişleyici hareketi son bulup küresel ekonomide daralma başlayınca, dünya petrol fiyatlarında da keskin düşüşler oldu. Böylece petrol sosyalizmi teorisi de boşa düştü. Zira petrolden gelen göreli kaynak bolluğu sona erdi. Ülkenin kaynakları daralırken, bu kaynakların paylaşımı üzerinde şiddetli bir sınıf savaşı patlak verdi. 2014'ten bu yana Venezuela sokaklarında süren şiddetin özü, petrol gelirlerinin nasıl dağıtılacağıdır.

"Normal" kapitalist ilişkiler içinde, ekonomik kriz başladığında öncelikle sosyal harcamalar kesilir, ücretler düşürülür, daralan kaynaklar öncelikle burjuvazinin kurtarılması için harcanır. Maduro bunun tersini yapınca, darbe girişimi de dahil her türlü karşıdevrimci şiddetle devrilmek istendi. Bütçesinin %74'ünü sosyal harcamalara ayıran, krizin işçilerin gelirini eritmemesi için bir yıl içinde asgari ücrete üç kere zam yapan Maduro yönetimi, ABD ve yerli burjuvaziyi had safhada kızdırdı! 2014'ten günümüze değin devam eden ekonomik kriz ve bu ateşe benzin döken burjuva sabotajları, kapitalist bunalım şartlarında, komünal ekonomik biçimler ve halkçı bir hükümetle özel tekellerin "barış içinde bir arada" yaşamasının imkânsızlığını açıkça gösterdi.

Kaldı ki devlet olanakları, dövize ve petrol rantına erişim imkânı, pek çok Chavist bürokratı birer burjuvaya dönüştürmüştür. "Boli-burjuvazi" denilen bu kesim, bizzat Bolivarcı hareketin içinde kapitalizmin temsilcisi konumundadır. Tabanda komünleri inşa etmek için mücadele eden Chavist emekçilerin karşısına, özel tekellerden de önce Chavist devlet bürokratları ve Boli-burjuvalar dikilmektedir. Ki komünarların ayrı, özgün, ülke çapında bir siyasal partisi yoktur. PSUV, özellikle yönetim kademeleri Boli-burjuvalar ve bürokratlar tarafından işgal edil-

miş, çok-sınıflı (*policlasista*) bir seçim partisidir. Adı sosyalist olsa da gerçekte sınıf mücadelesini geliştiren değil, içinde hapsedip boğan bir partidir.

Bugün komünler büyük oranda tarımsal alanlarda kurulmuştur. Şehirlerde küçük ölçekli, yerel ihtiyaç temelli kimi komünal sanayi işletmeleri de mevcuttur. Üretim araçları üretiminin yerel komünler üzerinden geliştirilmesi zaten düşünülemez. Ama geçim araçları sanayilerinin de komünler bünyesinde geliştirilme hızı son derece düşüktür, salyangoz hızıyla ilerlemiştir.

Komünlerin sayısı arttıkça, ekonomide sosyalizmin hâkim olacağını sanmak kadar büyük bir yanılgı olamaz. Bu, tıpkı, 2003'ten itibaren yürütülen, Chavez'in son yıllarında özeleştirisini verdiği, sermaye kooperatiflerini destekleme siyaseti gibi, ancak kapitalizmi başka bir biçim altında yeniden üretecektir. Tıpkı burjuva devletinin aşağıdan kısmi girişimlerle yerinden edilemeyecek olması gibi, kapitalist ekonomi de kısmi parçalı komünal işletmeler tarafından yerinden edilemez. Kapitalist bir ekonomi içinde, devletleştirilmiş fabrikalar da kapitalist ilişkiler içinde hareket eder, yani sosyalist sektörü değil, devlet kapitalizmi sektörünü oluşturur. Sermaye egemenliği ancak üretim araçlarının toplumsallaştırılması yolundan devrilebilir. Chavez bunu yadsıyarak bizzat sosyalizmi yadsımıştır.

Bir yazarın yerinde gözlemiyle; "Bazı 21. yüzyıl sosyalizmi teorisyenlerinin, Venezuela'nın bürokratlaşmış Sovyet devlet ve parti sistemine karşı katılımcı demokratik sosyalist bir alternatif sağladığı iddialarının aksine, Venezuela bürokratlaşmış bir devlet ve partiyi, üstelik sosyalist bir temelden de yoksun biçimde, yeniden üretmiştir."[49]

Mészáros kapitalizme karşı herhangi bir anlamlı alternatifin ancak küresel ölçekte geçerli olabileceğini öne sürmüştü. Venezuela esasen ulusal ölçekte bir deneyim olarak kaldı, ulusal

49 Venezuela's Communal Movement, Stansfield Smith, Kaynak: Counter Punch https://www.counterpunch.org/2016/12/30/venezuelas-communal-movement/

devlet kapitalizmi zemininde hareket etti. Bolivarcı kıtasal perspektifin kıta halklarının özlemlerini nasıl birleştirdiği yadsınamaz, ALBA gibi halkçı birlik girişimlerinin önemi de görmezden gelinemez. Ancak nihayetinde Bolivarcı Venezuela deneyiminin esasen ulusal kapitalizm çerçevesinde kaldığı de inkâr edilemez. Ki Chavez sonrası dönemde, Bolivarcı kıtasal perspektif de büyük oranda gündemden düşmüştür.

Mészáros, politik devrimin önemini yadsımıştı, ama Venezuela'da Bolivarcı bir deneyimin varlığı dahi, ancak 2002 Nisan başarısız darbe girişiminde, tekelci burjuvazinin anti-faşist bir halk ayaklanmasıyla yerinden edilmesi ve (eski burjuva devletinin korunması temelinde) iktidarın orta burjuvaziye geçmesi sayesinde mümkün olabildi. Ne var ki Mészáros'un devlet aygıtının sınıfsal niteliğini karartan teorisi, Venezuela'da sosyalist bir devrimin gereksizliğini öne sürmek için kullanıldı. Orta burjuvazinin hâkimiyetindeki bir hükümetin 'sosyalizmi inşa ettiği' yanılsamasını besledi. Sermayenin organik sisteminin bir politik devrimle devrilemeyecek kadar sağlam olduğu, onun ancak uzun vadede, tabandan bir inşa yoluyla komünal organik sisteme dönüştürüleceği teorik vargısı, Venezuela'daki sürecin bir sosyalist inşa olarak sunulmasını sağladı belki. Ama nihayet, Chavez'in ölümünün ardından komün ve komünal konsey kavramları dahi kullanımdan kaldırıldı. Chavez yaşarken, Mészáros'un teorisi, Venezuela Bolivarcı sürecinin teorik biçimini oluşturuyordu, onun ölümünün ardından, orta burjuvazi ve ona dayanan devlet bürokrasisi, kendi meşrulaştırmasını ulusal egemenlik kavramı etrafında yeniden ördü. Böylece Venezuela deneyimi, dünya işçi sınıfı ve ezilenleri bakımından giderek daha az ilham verici ve daha az ilgi çekici hale geldi.

Mészáros'un üretim tarzının yerine kontrol (*denetim*) tarzını geçirmesi, devletin petrol işletmesi PdVSA üzerinden bütün ekonomiyi denetlediği Venezuela'da karşılığını bulmuş gibi göründü. Ama Bolivarcı deneyim, bir kez daha, kontrolün hâkimiyet

demek olmadığını da tanıtladı. Ekonomik iktidarı ellerinde tutmaya devam eden Venezuela tekelci burjuvazisi, kâr oranlarının yükseldiği dönemde halkçı-demokratik iktidara tahammül edebilirken, ekonomik kriz döneminde muazzam bir yıkıcı saldırı başlatarak ekonomik işleyişi tıkadı. 2014'te başlayan ve hâlâ süren ekonomik krizde devlet, ekonomi üzerindeki denetimini de büyük oranda kaybetti. Buna paralel olarak 2015 seçimlerinde yasama meclisinin de 2/3'üne yakını Sağ-Faşist muhalefet blokuna geçti. Varsılların, eğitimli orta sınıfların büyük bir şiddet dalgasıyla ülkeyi sarstığı, yoksul emekçi kitlelerin ise, ekonomide yaşanan büyük yıkımdan dolayı pasifize olduğu bir dönem yaşandı. Nihayet, Maduro'nun önemli bir politik inisiyatif üstlenerek çağırdığı Kurucu Meclis ile dengeler, yeniden emekçi sınıflar lehine döndü. Ama bu kriz dönemi, Chavez'in "Komünal Devlet" önermesinin de gündemden düşmesine yol açmıştır.

Guaidó darbesi üzerine tamamlayıcı notlar

Ne var ki ABD emperyalizmi, 2013'ten bu yana sürdürdüğü açık saldırganlığını Donald Trump yönetimi altında bir üst seviyeye taşıyarak, 11 Ocak 2019'da Bolivarcı Venezuela'yı doğrudan hedefleyen bir darbe girişimini devreye soktu. Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) Maduro'nun ikinci başkanlık dönemini gayrimeşru ilan ettikten bir gün sonra, Ulusal Meclis üyesi, faşist Juan Guaidó, kendi kendisini 'geçici başkan' ilan ederek, orduyu yönetime el koymaya çağırdı. ABD ve birçok Latin Amerika devleti, aradan bir gün bile geçmeden Guaidó'yu Venezuela geçici devlet başkanı olarak tanıdı. Böylece Venezuela'da sınıf savaşımının yeni bir evresi başlamış oldu.

Ancak Washington'dan tertiplenen bu darbe başarısız oldu. Maduro hükümetinin, Venezuela halkının aktif bir çoğunluğunun desteğine dayandığını pratik olarak da gösterdi. Meydanlar Bolivarcı hareketin yeniden canlanışına sahne oldu. Maduro'nun

yetersiz önderliğinin soğuttuğu kitleler de yeniden bu harekete dahil oldu. Darbe girişimi başarısız kalsa da Amerikan müdahalesinin bu perdesi çeşitli biçimler altında halen sürmektedir.

Birkaç başlıca saldırıyı sıralarsak: ABD'de faaliyet yürüten Venezuela'ya ait petrol işletmesi CITGO'ya el konulması; Venezuela devlet petrol işletmesi PdVSA'ya yaptırım konulması; Venezuela'ya ait 1.2 milyar sterlin değerinde altına İngiltere Merkez Bankası tarafından el konulması; Kolombiya sınırından insani yardım tırları sokma görünümü altında aleni bir işgal girişimi; Venezuela elektrik sistemine siber saldırı yapılarak ülke genelinde elektriklerin kesilmesi; Venezuela ordusunun Guaidó, Marco Rubio, John Bolton, Mike Pompeo tarafından defalarca darbe yapmaya çağrılması vd. ABD'nin bütün bu eylemleri kapitalizmin uluslararası hukukunun dahi kabaca çiğnenmesi anlamına geliyor.

Tarihsel bir perspektiften bakacak olursak, Latin Amerika'da 2000'lerin sol hükümet dalgasını mümkün kılan ekonomik konjonktürün, küresel sermayenin bu dönemde yaşadığı olağanüstü genişleme ile belirlendiğini görebiliriz. Halk isyanları bu konjonktürde yeni tipte sosyal demokrat hükümetleri doğurabildi. Brezilya'da Lula, Arjantin'de Kirschner, Şili'de Bachelet mevcut anayasal sistemlere dokunmaksızın, yoksullara biraz daha kaynak ayrılmasını savunan *liberal* sosyal demokrasiyi oluşturuyorlardı. Bolivya'da Morales, Ekvador'da Correa ve Venezuela'da Chavez ise, anayasal sistemlerin halkçı-demokratik temelde değiştirilmesini sağlayan *radikal* sosyal demokrasiyi meydana getirdiler. Bu üç ülkede politik sistemler radikal biçimde demokratikleştirildi, yoksulların ülke kaynaklarından aldığı pay önemli ölçüde artırıldı, zengin sınıfların siyasi iktidar üzerindeki belirleyicilikleri önemli ölçüde sınırlandırıldı.

2008'de ABD'de başlayarak dünyaya yayılan ekonomik kriz, onbir yıla yayılan bir Büyük Durgunluk'u tetikleyince, bunun

sonuçlarından biri dünya emtia fiyatlarının düşüşü oldu. Bu da özellikle Çin'in yavaşlamaya başladığı 2012 sonrasında Latin Amerika ekonomilerinde durağanlığa, giderek krize sebep oldu. Sermaye sınıflarının sosyal dağıtımcı projelere ve sosyal demokrat hükümetlere tahammülü kalmadı. Kıta çapında bir sağ dalga oluştu. Arjantin'de Macri, Brezilya'da Bolsonaro, Şili'de Piñera iktidara geldi. Ekvador'da ise Rafael Correa'nın yerine başkan seçilen Lenin Moreno dümeni sağa kırarak ABD ve büyük sermaye yanlısı politikalar izlemeye başladı.

Ne var ki Venezuela'da Bolivarcıların iktidarı kırılamadı. Amerikan yanlısı sağ, 2015'te elde ettiği parlamento seçimi galibiyetini başkanlık seçimlerinde sürdüremeyeceğini anlayınca boykot stratejisine geçti. Maduro 2018 seçimlerinde başkan seçilse de ABD bu seçimleri tanımadı. Âdeta 1970'lerden bakiye bir Soğuk Savaş darbesini anımsatırcasına, Washington'dan bir askerî darbenin düğmesine basmaya çalıştılar. Ülkede halkın %80'inin tanımadığı, hiçbir siyasi deneyimi olmayan Juan Guaidó adlı faşist bir milletvekilini, kendi kendisini devlet başkanı ilan etmesi için cesaretlendirdiler. Guaidó'nun gerçekte hiçbir politik önemi yoktu, aslında o, politik bir önemi olmadığı için seçilmişti. Olası tutukluluğu bir işgal bahanesi yapılabilirdi, 'geçici başkanlığı' elde etmesi halinde ise, zaten gerçek yönetici o olmayacaktı. ABD'nin Venezuela Özel Temsilcisi olarak atanan savaş suçlusu Elliott Abrams bu kuklanın iplerini ellerinde tutacaktı. 1980'lerde Orta Amerika ülkelerinde kontrgerilla faaliyetlerini organize eden, Nikaragua, Guatemala, El Salvador gibi ülkelerde kitle katliamlarından sorumlu olan Abrams, ABD'nin Venezuela'da hazırladığı kan banyosunun da habercisiydi.

Venezuela'daki darbe girişimi, Türkiye'de, özellikle de sol çevrelerde ateşli tartışmalara sebep oldu. Venezuela'yı Türkiye, Maduro'yu Recep Tayyip Erdoğan ile eşitleyen bir analiz çerçevesi, kolaycı, basit ama yanlış analizler üretti. Kısaca da olsa, aradaki temel farklara değinmek istiyoruz.

Türkiye'de siyaset, İslamcı-Laik, Türk-Kürt, Alevi-Sünni gibi dikey eksenlerde bölünmüştür. Venezuela'da siyaset doğrudan sınıf ekseninde bölünmüştür (Yoksullar Chavezci, zenginler sağcı). Bu yönüyle Venezuela günümüz dünyasındaki ender örneklerden biridir.

AKP iktidarı tekelci sermayenin ekonomik programını uygulamaktadır (özelleştirmeler, kent rantı, inşaat çılgınlığı, taşeronlaştırma, grev yasakları vd.). Bolivarcı hükümetler ise anti-neoliberal, emekten yana ekonomik programlar uygulamaktadır (kamulaştırmalar, sosyal misyonlar, parasız sağlık, mahalle konseyleri, üretken ekonomi, sendikalaşma, grev hakkının güçlendirilmesi, üretmeyen fabrikalara işçi konseylerince el konulması). AKP iktidarı kadın düşmanıdır, doğa yağmacısıdır, eğitimi dinselleştirmektedir. Bolivarcı hükümetler altında ise, kadının güçlendirilmesi, doğanın korunması, bilimsel eğitimin parasız olarak en geniş halk kitlesine taşınması devlet politikasıdır. AKP iktidarı tarımı yok etmektedir, Venezuela'da ise Bolivarcı hükümetler çeşitli projelerle (Chavez öncesi dönemde yok edilmiş) halk tarımını geliştirmeye çalışmaktadır. Türkiye bir NATO ülkesidir ve Avrupa Birliği'ne aday üyedir. Bolivarcı Venezuela ise ALBA üyesidir, Latin Amerika entegrasyonundan yanadır, ABD'yle hasımdır. Dünya ölçeğindeki bölünmede, Rusya-Çin ekseninin denetimindedir.

AKP Türkiyesi ancak Chavez öncesi dönemin Venezuelasına benzetilebilir. Venezuela ve Türkiye arasındaki bu farkları Türkiye'nin gerçeklikleri yönünde değiştirebilecek olan şey, ABD güdümlü darbe girişiminin ta kendisidir. Dolayısıyla Türkiye'de AKP iktidarına karşı çıkmak ile Bolivarcı Venezuela'yı savunmak birbiriyle tamamen tutarlıdır.

Erdoğan hükümetinin Maduro yanlısı açıklamaları tümüyle kendi çıkar hesaplarından kaynaklanmaktadır. Bu pragmatik tavrın, ABD'nin basıncı altında değişmesi de mümkündür. Ama sosyalistlerin, Venezuela emekçi halkını ve Bolivarcı Venezuela'yı savunma tavrı değişmeyecektir.

Yine olayların tozu dumanı içinde bulanıklaşan bir noktayı da bir parça açıklamakta fayda var. Biz Maduro'yu sosyalist olmadığı için eleştirirken, Trump yönetimi Maduro'yu "sosyalist olduğu için" devirmeye girişiyor. Biz Bolivarcı Venezuela'yı emperyalizme ekonomik bağımlılıktan kopmadığı için eleştirirken, Trump yönetimi Venezuela'yı kendilerine kölece bağımlı olmadığı için yıkmaya çalışıyordu. Biz Venezuela'yı petrol ekonomisini aşamadığı için eleştirirken, Trump yönetimi Venezuela petrollerini keyfince yağmalayamadığı için bu ülkeyi işgal etmekle tehdit ediyordu. Dolayısıyla sosyalistlerin Maduro yönetimine yönelik eleştirilerini, emperyalizmin saldırılarıyla kesinlikle karıştırmamak gereklidir. Kaldı ki Amerikan darbeciliği, 1999'da Bolivarcı Anayasayla başlayan dönemin bütünüyle tasfiyesini, emekçi halkın bütün kazanımlarının yok edilmesini, bir nevi Venezuela'ya kayyum atanmasını amaçlamaktadır.

Darbe girişimi ve özellikle de bunu izleyen uluslararası mali yaptırımlarla ABD emperyalizmi, Chavezci 'Bolivar Sosyalizminin' ve anti-emperyalizminin stratejik açmazlarını sergilemektedir. Anti-emperyalist sloganlar atan, ama ABD'den gelecek petrol gelirine bağımlı olan bir deneyim ne denli kendi ayakları üzerinde durabilir ki? Belki de bu süreç, tıpkı Küba'da olduğu gibi, Venezuela'da da Amerikan emperyalizminden gerçek bir kopuşmaya doğru gidebilir. Latin Amerika'da bugün hâkim görünen sağ dalga da benzer bir etkiyle işçi hareketlerini saflarından Lula tipi sosyal-liberalizmi söküp atmaya götürebilir. Kapitalizmin organik bunalımını aşma imkânı bulunmayan sağ ve faşist hükümetler halk nezdinde destek kaybına uğrarken, 2000'lerin sosyal demokrasisini aşan daha radikal hareketler Latin Amerika ülkelerinde yeniden boy verebilir. 2000'lerin sol hükümetler dalgası, işçi sınıfı ve ezilenlerin mücadelelerinde, kapitalizm sınırları içerisinde yapılabileceklerin (son derece dar) sınırını ortaya koyan bir örnek olarak yadsınarak aşılabilir.

Arjantin'de işçilerin ve kadınların yürüttüğü büyük kitle mücadeleleri bunun bir habercisi gibi görünüyor.

Venezuela'da başarısız darbe girişimi Bolivarcı hareketi, içine sürüklendiği atalet ve gerileme sürecinden çıkartmış görünüyor. Toplumsal üretimin örgütlenmesi yönünde atılacak başarılı adımlar Chavizmin kitle tabanını yeniden güçlendirebilir. 20 yıllık Bolivarcı sürecin Venezuela ekonomisini ABD'ye derin bağımlılıktan dahi kurtarmadığı açıkça görülmektedir. Belki de bu yaptırımlar, Venezuela'nın kendi göbeğini kesmesine vesile olabilir.

Hiper enflasyon en zenginleri vurur, ama eğer temel ihtiyaç malzemeleri için iyi bir dağıtım ağı kurulursa, yoksulları pek etkilemeyebilir. Bolivarcı rejimin, ayakta kalması için birinci zorunluluk, nüfusun temel ihtiyaçlarını doğrudan ürün dağıtımı yoluyla sağlayabilmesidir. Bu da ancak kamu işletmeleriyle (tarım, sanayi) üretimin geliştirilmesi ile mümkün olabilir.

Venezuela örneği de bize bir kez daha şunu gösteriyor: Sermayeye karşı 'biraz mücadele' çıkmaz bir sokaktır. Ne sonuç alıcıdır ne de siz reformistsiniz diye sermaye karşınıza ılımlı araçlarla çıkar. Lula'nın karşısına Bolsonaro faşistini, Maduro'nun karşısına Guaidó kuklası aracılığıyla savaş suçlusu kontra Elliott Abrams'ın yönetimini çıkartır. Dolayısıyla reformizm, tıpkı geçmişte Şili'de Allende döneminde olduğu gibi, ne proletaryanın kurtuluşunu sağlar ne de sermayenin en vahşi araçlarla ezme saldırısını önler. Latin Amerika işçi sınıfının, yoksullarının kapitalizme isyanı daha kararlı, daha sonuç alıcı biçimler almak zorundadır.

Intermezzo III

KOMÜNLER FEDERASYONU ÜZERİNE DÜHRİNG VE ENGELS

Jean-Paul Sartre, ***Diyalektik Aklın Eleştirisi***'nde şöyle der:

"On yedinci ve yirminci yüzyıl arasında, onlara damgasını vuranlarca belirlenen üç dönem vardır: Descartes ve Locke'un 'moment'i, Kant ve Hegel'inki, ve son olarak Marx'ınki. Bu üç felsefe, her biri kendi döneminde, bütün özgün düşüncelerin bereketli toprağı ve bütün kültürün ufku haline geldiler, bunların ifade ettiği tarihsel moment insanlık tarafından aşılmadıkça, bu düşüncelerin de ilerisine geçilmesi söz konusu olmadı. Pek çok kere, bir 'anti-Marksist' fikrin, sadece Marksizm-öncesi bir düşüncenin yeniden canlandırılmasından ibaret olduğunu vurgulamışımdır. Marksizm'in 'ötesine geçmek' denilen şey, en kötü ihtimalle Marksizm-öncesine bir geri dönüş olacaktır, en iyi ihtimalle ise, kişinin aştığına inandığı felsefenin zaten içinde olan bir düşüncenin yeniden keşfi."[1]

Karl Marx'ın üretim araçlarının toplumsallaştırılmasına dayanan iktisadi kurtuluş programını "aşarak" ekonomik komünler federasyonuna dayalı bir programa "ulaşanlar", bana Sartre'ın bu sözünü anımsatıyor. Çünkü gerçekte, Marx'ın bilimsel sosyalizmi bizzat, ütopik sosyalizmin, anarşizmin ve Eugen Dühring gibi reformistlerin "ekonomik komünler federasyonu" düzlemindeki programlarının aşılmasıydı. Burada sadece Friedrich Engels'in bu konuda Dühring'le giriştiği tartışmayı anımsatmakla yetineceğiz.

Engels'in ansiklopedik eseri Anti-Dühring, Almanya işçi hareketi içinde boy gösteren ve kendisini sosyalizmin yeni peygamberi ilan ederek Marx'ın teorisine saldıran Eugen Dühring'in görüşlerinin eleştirisi üzerine kuruludur. Dühring'in işçi sınıfının ekonomik kurtuluşuna

1 Sartre, J.P. (1960) *The Critique of Dialectical Reason*, https://www.marxists.org/reference/archive/sartre/works/critic/sartre1.htm

dair programı, "toplumun doğal ekonomik sistemi" olarak adlandırdığı "ekonomi komünleri federasyonu"ndan oluşuyordu[2].

Dühring'in söz oyunlarını, Marx'a üstünlük taslamalarını ve Engels'in bunlara verdiği yanıtları burada bir kenara bırakacağız. Dühring'in programının içeriğine ve Engels'in buna dair eleştirilerine yer vereceğiz. Engels'in bu eserinden yaptığımız alıntıları okunma kolaylığı olması bakımından sadece sayfa numaralarıyla vereceğiz.

Üretim tarzının dönüşümü

Dühring'in ekonomi komünleri federasyonu, "ortak faaliyet ve ürüne ortak katılım için bir toprak bölgesi ve bir grup üretim kurumuna sahip olma kamusal hakkıyla birleşen bir kişiler topluluğu" anlamına geliyordu (378). Burada söz konusu olan, Marx'taki gibi bir toplumsal mülkiyet değildi, ekonomi komünleri kendi üretim araçları üzerinde mülkiyete sahip olacaklardı. Üretim araçları böylelikle grup mülkiyeti altında olacaktı. Bu ekonomi komünlerinin, "kendi emek araçları üzerindeki kamusal hakkı, en azından tüm diğer ekonomi komünlerine karşı ve topluma ve devlete karşı da dışlayıcı bir mülkiyet hakkıdır" (379). Fakat, çeşitli ekonomi komünleri arasında belirli yasalara ve idare normlarına göre serbest dolaşım ve yeni üyelerin alınması zorunluluğu mevcut olduğundan tek başına davranma gücüne de sahip olmamalıdırlar. Zengin ve yoksul komünler olacaktır ve denge, nüfusun zengin komünlere akını ve yoksul komünleri terk etmesiyle kurulacaktır. Dühring, çeşitli komünler arasındaki rekabeti sınırlayacak bir ulusal ticaret örgütünün kurulmasından yanadır, ama bu insanları rekabetten ve onun sonuçlarından kurtarmayacaktır.

Engels'in Dühring'e sorduğu ilk soru, "bu üretim nasıl yapılacak" sorusudur. Üretim tarzı değişecek mi? İşbölümü varlığını koruyacak mı? "İlk büyük toplumsal işbölümü" olan kentle kır arasındaki ayrım ne olacak?

2 Engels, F. (2000) *Anti-Dühring, Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi*, çev. İsmail H. Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul.

Dühring'e göre, kent ve kır arasındaki antagonizma, "eşyanın doğası gereği kaçınılmaz"dır.

Yine Dühring'in ekonomik komünlerinde tek yanlı işbölümü sürecek ve kişi, "kendini yalnızca bir etkinlik türüne verecektir."(380) Yeni bir üretim kolunun yerleştirilmesi söz konusu olduğunda, sorun basitçe, kendini belli bir maddenin üretimine verecek belli sayıda varlığın yaratılıp yaratılmayacağından ibarettir. Dühring'in sosyal programında da "yaşam tarzı bakımından birbirinden ayrılan iktisadi tipte" insanlar var olacaktır.

Yani, Engels'in ifadesiyle, Dühring'in komünlerinde, "üretim alanı içinde her şey, aşağı yukarı eskisi gibi kalıyor ... üretim tamamen eski usulde (yapılacak), ne var ki kapitalistin yerini komün alacak."(379-80) Gerçekte, günümüz üretici güçlerinin en iyi halde ancak küçük bir kısmını kapsayabilir böyle bir komünler sistemi (bankaları, büyük fabrikaları ve büyük çiftlikleri bu tarzda yönetemezsiniz). Tersine, onları küçük parçalara bölerek verimsizleştireceği, üretici güçleri ileriye götürmeyeceği için, üretim tarzını da devrimci yönde dönüştürmesi zaten mümkün değildir.

Engels'e göre, toplum kendisini tüm üretim araçlarının efendisi kılıp, onları toplumsal olarak planlı bir şekilde kullandığında, insanların kendi üretim araçlarına şimdiye kadarki köleliğine son verir. Toplumun, her bireyi kurtarılmadan kendi kendini kurtaramayacağı açıktır. Dolayısıyla eski üretim tarzı temelden altüst olmak ve özellikle eski işbölümü kaybolmak zorundadır. Onun yerine, bir yandan hiçbir bireyin, insan varoluşunun bu doğal koşulu olan üretken emek payını başkalarının üstüne yükleyemeyeceği, öte yandan, üretken emeğin köleleştirme aracı olacak yerde, her bireye tüm bedensel ve entelektüel yeteneklerini her yönde geliştirerek ve kullanarak, insanların kurtuluşunun aracı haline geleceği ve böylece bir yük olmaktan çıkıp bir zevk haline geleceği bir üretim örgütlenmesinin geçmesi gerekir.

Dahası, eski işbölümünün kaldırılması, emek üretkenliğine zarar vermek bir yana, büyük sanayiyle birlikte, bizzat üretimin koşulu haline gelmiştir (384). Yine, kent ve kır ayrımının ortadan kaldırılması da

bir ütopya değil, modern sanayinin gelişiminin zorunlu kıldığı, fakat ancak planlı bir ekonomi altında gerçekleştirilebilecek bir değişimdir (387).

"... ve şimdi de Bay Dühring'in çocukça fikrine bakın: Toplum, eski üretim tarzını tepeden tırnağa altüst etmeksizin ve özellikle eski işbölümünü ortadan kaldırmaksızın, tüm üretim araçlarına el koyabilecekmiş; ve yalnızca 'doğal olaylar ve kişisel yetenekler hesaba katıldığı' andan itibaren her şey yoluna girecekmiş –ki burada büyük insan yığınları, önceden olduğu gibi, şimdi de bir tek maddenin üretiminin kölesi olmaya, büyük 'nüfuslar' bir tek üretim kolu tarafından istihdam olunmaya ve insanlık, önceden olduğu gibi şimdi de tıpkı şimdi 'çekçekçiler'in ve 'mimarlar'ın olması gibi, belli bir sayıda çeşitli kötürümleştirilmiş 'ekonomik tipler'e bölünmüş olmaya devam edecektir."(387-88)

Engels, eski işbölümünü kent ve kır ayrılığıyla birlikte ortadan kaldıracak ve tüm üretimi altüst edecek devrimci öğelerin daha şimdiden modern büyük sanayinin üretim koşulları içinde embriyon halinde var olduğunu ve gelişmelerinin bugünkü kapitalist üretim tarzı tarafından engellendiğini ilan eder (388). Hiç kuşkusuz sanayi devriminin henüz başlangıç evrelerinde bunu görebilmiş olmak Marx ve Engels'in tarihsel büyüklüğüdür –ki bugünkü yarı otomatik sanayi bu gerçeği çok daha çarpıcı ve açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Engels sömürünün ve eşitsizliğin bütün kaynağını "zor"da ve baskıda gören, ekonomi kendi doğal seyrine bırakıldığında, "toplumun doğal ekonomik sistemi" hâkim olduğunda bu sorunların çözüleceğini öne süren Dühring'e şu eleştiriyi de yöneltir:

"Üretimin doğalca geliştiği her toplumda –ve bugünkü toplum da buna dahildir– üreticiler üretim araçlarına değil, bilakis üretim araçları üreticilere egemendir. Böyle bir toplumda her yeni üretim kaldıracı, zorunlu olarak, üreticileri üretim araçlarına köle etmenin yeni bir aracına dönüşür. Toplum, kendini üretim araçlarının efendisi kılıp, onları toplumsal olarak planlı bir şekilde kullandığında, insanların kendi üretim araçlarına şimdiye kadarki köleliğine son verir."(381, 383-4)

Yani sorun, üretimin doğal akışını kesen keyfî, siyasi biçimleri kaldırmakla çözülemez, gerçek mesele üretim tarzını dönüştürmektir. Ne var ki Dühring'den bu yana toplumsal radikalizmden yoksun bütün sol akımlar, üretim ilişkilerinin belirleyiciliğini reddetmiş, sömürüyü devlet baskısı vb. üstyapı unsurlarıyla açıklamış ve çareyi de "doğal toplum" düzenine dönüşte görmüşlerdir. 1991'den bu yana uluslararası sosyalist/komünist harekette hüküm süren kriz koşullarında da bu tür geri düşüşlere sıkça rastlanıyor.

Emeğin karşılığı para mı?

Peki ekonomi komünlerinde emek nasıl karşılığını bulacak? Artık ürün nasıl elde edilecek ve toplumsal birikim nasıl sağlanacaktır?

Dühring'e göre, ekonomi komünlerinde işçiler "emeğinin karşılığını" alacaktır; kaç saat çalışmışsa, buna denk düşen bir ücreti para cinsinden alacaktır. Üretilen malların fiyatları da sabitlenecek ve böylece "tüketim eşitliği" sağlanacaktır (390-392).

Peki, böyle bir sistem içinde, üretimi genişletecek sosyal birikim fonu nasıl oluşturulabilir? Zira eğer üretimi sürekli büyütecek yeni yatırımlar yapılamazsa, sosyalizmde toplumun sürekli artan ihtiyaçları da karşılanamaz. Toplum uygarlık düzeyini sürekli ileriye taşıyamaz. Oysa Dühring'in modelinde, işçiler ürettikleri tüm değeri "para cinsinden" alacakları için komüne hiçbir şey kalmaz. Ama işçiler bireysel olarak birikim yapabilir ya da komün, işçilerin emeğinin bir kısmına el koyarak ancak o şekilde birikim sağlayabilir (393).

Ayrıca, işçilere emeklerinin karşılığının "para cinsinden" ödenecek olması ayrı bir sorundur. Keza Dühring'in komününde kişilerin para biriktirmesi, kişilerin ve komünlerin birbirine para cinsinden borç vermesi de öngörülmektedir.

Engels komünist bir toplumda, paranın eskinin bir kalıntısı olarak halen dolaşımda kalmasının da onun meta üreticisi toplumdaki parayla aynı işlevi gördüğü anlamına gelmeyeceğini söyler:

"Komün ve onun üyeleri arasındaki ticarette para asla para değildir, asla para olarak işlev görmez. Salt emek sertifikası olarak hizmet görür. Sadece üreticinin ortak emekteki ve ortak ürünün tüketim için ayrılan bölümündeki bireysel payını saptar ve bu işlevi içinde, örneğin tiyatro bileti ne kadar 'para' ise o kadar 'para'dır." (393-94)

Sosyalist bir toplumda, emeğin karşılığını gösteren bir emek bonosu, işçinin tüketim hakkını da belgeler. Tabii, emek bonosu ile nakit para arasında bu amaç bakımından bir fark yoksa da başka açılardan önemli farklar vardır. Yani paranın dolaşımda kalıp kalmaması önemsiz bir fark değildir.

"...Komün, ödemede parayı koşulsuz kabul ederek, bu paranın kişisel çalışma dışında bir yoldan da kazanılabilmesi olasılığını açık bırakır. Non olet (yani 'para kokmaz')"(395). Emek bonosu ile nakit parayı birbirinden ayıran en temel unsur budur. Emek bonosu sadece belli bir kişinin belli saat çalışmasıyla elde edilebilecek, satılamaz, kişiye özgü bir belge iken, ikincisi herhangi bir kaynaktan gelebilir. Böylece sadece bir emek markası rolünü oynayabilecek olan paranın, gerçek para işlevi kazanmasının tüm koşulları verili olur.

"Bir yandan hazine oluşturmanın ve öte yandan da borçlanmanın fırsatları ve motifleri ortadadır. Sıkıntı çeken, hazine oluşturandan borç alır, ... tefecilik de yeniden yaşama dönmüş olur. ... Komünlerin iç ilişkisinde ortaya çıkan bu durum, komünlerle, kapitalist piyasanın halen hüküm sürdüğü dış dünya arasındaki ilişkide çok daha baskın ve belirgin biçimde belirir. Komün içindeki hazine biriktiricileri, bu servetlerini dış dünyayla daha da etkin bir ilişkiye sokarak giderek büyüyen birer tefeciye dönüşürler: Tefeciler, dolaşım aracı (yani para) tüccarlarına, bankerlere, dolaşım aracına ve dünya parasına hükmedenlere, böylelikle üretime hükmedenlere ve böylelikle, bunlar yıllar boyunca ismen ekonomi ve ticaret komününün mülkiyeti olarak boy gösterseler de, üretim araçlarına hükmedenlere dönüşürler. Böylelikle bankacılara dönüşmüş olan hazine biriktiriciler ve tefeciler, artık ekonomi ve ticaret komününün de efendisidirler." (395-6)

Paranın gelecekteki komünist toplumda yeri olmayacağını ve yerini "emek markası"na bırakacağını ilk öne süren İngiliz ütopik sosyalist Owen'dır. Weitling'de de bir sayfasında iş saatlerinin, diğerinde ise bunun karşılığında yararlanılan ürünlerin yer aldığı bir "ticaret defteri" fikri vardır.

Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, "komünizmin alt evresini" tarif ederken "emek belgesi" kavramını kullanır: "O, toplumdan, şu kadar emek verdiğini saptayan bir belge alır (bunda kolektif fonlar için sarf etmiş olduğu emeğin indirimi yapılmıştır) ve bu belge ile toplumun tüketim araçları stoklarından, emeğinin eşit bir tutarı kadar bir miktar alır. Topluma, bir biçimde sunmuş olduğu aynı emek miktarını, ondan başka bir biçimde geri alır."[3]

Her hâlükârda çağının ilerisinde giden büyük ütopyacı sosyalistlerde de, bilimsel sosyalist Marx ve Engels'te de sosyalizm parasız bir toplum, paranın önemini yitirdiği, meta dolaşımının yerini ürünlerin planlı dağıtımının aldığı bir toplum olarak öngörülür; bu toplumda herkes emeğinin karşılığını alacaktır, ama "para cinsinden" değil, emek bonosu olarak ve bütün emeğini değil, sağlık, eğitim, ulaşım, sigorta, yeniden üretim vb. kolektif fonlara ayrılacak belli bir toplumsal birikim fonu ayrıldıktan sonra kalan kısmını.

Eğer para böyle bir toplumda emek ödemesi için hâlâ kullanılıyorsa, bu o toplumun henüz sosyalist inşada ilerlememiş, komünizmin alt evresine henüz varamamış olduğunu gösterir; ne var ki yine de, Engels'in açıkça belirttiği gibi, "komün ve onun üyesi arasındaki ticarette para asla para değildir, asla para olarak işlev görmez, salt emek sertifikası hizmeti görür."(394) Her ne kadar SSCB deneyiminin verileri, bunun bu kadar basit olmayacağını ortaya koysa da (bir işgücü piyasası var olmasa da, işçilerin halen para cinsinden ücret alıyor olmalarının, SSCB'de üretici güçlerin tarihsel geriliğinden kaynaklanan bir araz, ama aynı zamanda meta ilişkilerini genişleten, sosyalizmi iç-

3 Marx, K. (1979), "Gotha Programının Eleştirisi", http://www.kurtuluscephesi.com/marks/gotha.html

ten kemiren bir ilişki olduğunu daha önceki bölümlerde görmüştük) Engels'in görüş açısı yine de temelde geçerlidir.

Eğer para dolaşımı zemininde işleyecek bir komünler federasyonu öngörülüyor ise, bu para dolaşımının, komün üyelerini zenginler ve yoksullar, borç verenler ve borçlular şeklinde ikiye bölmesi ve birincileri giderek ikinciler üzerinde hâkim olan bir sınıf haline getirmesi kaçınılmazdır. Sosyalist toplum, bütün üretim araçlarının toplumsallaştırılması yönünde ilerlerken, meta üretiminin ve dolaşımının alanını da sürekli daraltır. Bugün meta olanı yarın metasızlaştırır. Sosyalist inşanın derecesi metasızlaşmayla ölçülür. İnsan ihtiyaçlarının parasız biçimde, bir sosyal hak olarak sağlanması ne denli yaygınlaşır ve derinleşirse, sosyalizm o denli olgun demektir. Böylece meta üretimi ve dolaşımının alanı daraldıkça, para da iktisadi önemini yitirir. Meta dolaşımının ortadan kalktığı bir toplumda (metaların aracısı olan) para da tümüyle gereksiz hale gelecektir –halen varsa dış kapitalist dünyayla ilişkiler zemini hariç.

Komünist toplum emeğin niceliğini meta üretiminin temel yasası olan değer üzerinden dolambaçlı bir biçimde belirlemez: "emeğin doğal, yeterli, mutlak ölçeği olan zaman" ile belirler, en azından ilk aşamasında (393). Dühring, "emeğin değerini" bulmaya ve komünlerini "emeğe tam değerini" vermeye sevk ederken, aslında, meta üretiminin ve dolayısıyla kapitalizmin temel yasası olan değer yasasını, kendi sosyalitesinin de temel yasası haline getirir. Oysa komünist toplum meta toplumu değildir ve değer yasasının etkinliğini tanımaz.[4]

Komünist toplumun üst aşamasında ise (ki bugün robot tekniği sayesinde bu aşamaya çok daha yakınız), zaman artık emeğin öl-

4 Marx ve Engels, sosyalizmde emeğin değerinin parayla ölçüleceğini veya kapitalizme oranla daha yüksek bir ücretle ödüllendirileceğini öne sürmediler. Tam tersini söylediler. Örneğin; "Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan elbirliği halindeki bir toplumda, üreticiler ürünlerini birbirlerine satmaz; aynı biçimde, ürünlerde yer alan emek de bu ürünlerin değeri olarak, bunların sahip olduğu maddi bir nitelik olarak görünmez, çünkü şimdi, kapitalist toplumun tersine, bireysel emek artık toplam emeğin dolaylı bir bileşeni olarak görünmez, dolaysız bir bileşeni haline gelir" (Marx, Gotha Programının..., a.g.e.). Dolayısıyla Marksizmin, sosyalizmde emeğin değerinin parayla (ya da değerle) ölçüleceğini söylediğini öne süren, buna dayanarak eleştiriler geliştirenler, Marksizmle değil, gölgelerle dövüşüyor.

çüsü olmaktan çıkacak, emeğe göre dağılım, yerini ihtiyaçlara göre dağılıma bırakacaktır. "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre"... Gerekli emek zamanının aşıldığı böyle bir toplumda, toplumsal zenginliğin birincil ölçütü serbest zaman haline gelir. Serbest zaman, hem insani gelişmenin alanı hem de insanı dar bir alana hapseden işbölümünün aşılmasının, çok yönlü insanın gelişiminin nesnel imkânıdır.

Sonuç olarak;

"'Eşit değerlendirme ilkesine göre emeğin emekle değişimi', eşit toplumsal emek ürünlerinin birbiriyle değişilebilirliği, yani değer yasası, tam da meta üretiminin temel yasasıdır, dolayısıyla onun en yüksek biçiminin, kapitalist üretimin de. Bay Dühring bu yasayı kendi ekonomi komününün temel yasasına yükselterek ve ondan bunu tam bir bilinçle uygulamasını isteyerek, mevcut toplumun temel yasasını, kendi fantezi toplumunun temel yasası kılar. O, mevcut toplumu istiyor, ama kötülükleri olmadan" (405).

Bugün de "piyasaya değil, tekelleşmeye karşıyız", "Paraya değil, onun belli ellerde toplanmasına karşıyız" diyenler ve "demokratik piyasa" vb. tezleri öne sürenler, bundan daha başkasını istemiş olmuyor aslında. Meta üretiminin ve onun temel yasasının en mükemmel biçimde sürdüğü bir komünler federasyonu, nihayetinde kaçınılmaz olarak, kendi bağrından, meta üretiminin gelişkin biçimi olan kapitalist üretimi doğuracaktır; böylece komünler gelişen kapitalizm tarafından parçalanacaktır. Kapitalizm, modern üretici güçlerin gelişiminin ürünü olarak, tam da meta üretiminin bağrından doğdu, onu genelleştirdi ve tam hâkimiyetini sağladı. Sosyalizm, toplumsallaştırılmış üretim araçlarıyla meta değil, kullanım değeri üretecek, toplumun sürekli artan ihtiyaçlarının azami tatminini sağlayacak, bugün meta olanı yarın ücretsiz bir hak haline getirecek ve bu yoldan metasız ve parasız bir toplumu yaratacaktır.

IV. KISIM

Sınıf, Kimlik, Özne

Tarihin belli bir an'ında sosyal sınıf olarak proletaryanın genişlemesi ile proletaryanın politik varlığının (politik varoluş, örgütlülük ve bilinç düzeyi vb.) yaşadığı dağılma hali üst üste çakışabilir. Toplumsal yapı içindeki varlığı giderek genişleyen bir sınıf, politikada görünmez hale gelebilir. 20. yüzyılın sonu, 21. yüzyılın başı böyle bir tarihsel an'a karşılık gelir. Postmodern ve post-Marksist düşünürler, proletaryanın politikadaki döneme özgü etkisizliğini, onun *sosyal* sınıf olarak ortadan kalkmakta oluşuyla açıklamaya kalkıştılar. İşçi sınıfının giderek azınlığa düşmekte olduğu, orta sınıfların genişlediği yönünde, maddi temelden yoksun, dolayısıyla doktriner teoriler inşa etmeye çalıştılar. Orta sınıfların politik yaşamda hareketli ve görünür oluşu bu teorilere belli bir cazibe de taşıdı. 'Giderek azınlığa düşmekte olan' bir sınıf olarak proletaryaya bu toplumsal konumunun gereği olarak, 'çoğunluğun' (yani orta sınıfların) demokratik hareketine katılmak dışında özel bir rol biçilmedi. Yeni dönemin Marksistleri ise buna, ücretli emeğin giderek büyüyen saflarına işaret ederek, proletarya kavramının (hiçbir biçimde endüstri işçileriyle sınırlı olmayan) özgün Marksist anlamına[1] dikkat çekerek yanıt verdiler.

1 "Proletarya, sadece emek gücünün satışıyla geçinen ve herhangi bir tür sermayeden kâr elde etmeyen, sevinci ve üzüntüsü, yaşaması ve ölmesi, tüm varlığı emek talebine dayanan toplumsal sınıftır." (Engels, "Komünizmin İlkeleri") "Proletarya, kendine ait hiçbir üretim aracı olmayan, dolayısıyla yaşamak üzere emek gücünü satmaya mahkûm edilmiş modern ücretli emekçiler sınıfıdır." (*Komünist Manifesto*) Bu çalışma boyunca, proletarya kavramını bu çerçevede kullandık, ayrıca iş bulamayan (işsiz) işçileri de kategorik olarak proletarya kapsamında ele aldık.

Gerçekte eğilim, iddia edilenin tam tersidir; orta sınıflar yıkıma uğrayarak proleterleşiyor, işçi sınıfının sosyal bileşimi genişliyor ve zenginleşiyor. Ancak proletaryanın sosyal bir sınıf olarak varlığının genişlediği ortaya konduktan sonra bile, insan yine de şu sorudan yakasını kurtaramıyor: "İyi ama, öyleyse *nerede* bu proletarya?" Bu kez 'nerede' sorusu proletaryanın *sosyo-ekonomik* yerini sorgulamaz; onun *politikadaki* yerini sorunlaştırır. Bir *nesne* olarak proletaryanın konumu anlaşılmıştır, bu kez sorulan bir *özne* olarak proletaryanın durumudur. *Kendinde sınıf* olarak genişleyen proletaryanın, neden *kendisi için sınıf* oluşturma gücünün gerilediği sorulmaktadır. İşte bu soruyla birlikte, dikkatlerimiz *politik bir sınıf* olarak proletaryanın durumuna çevrilmiş oluyor. Zira sınıfların *sosyal* varlığıyla *politik* varlığı bir ve aynı şey değildir. Bu ikisi, iki ayrı varlık düzeyidir. Sosyal sınıflar, her belirli üretim tarzının doğurduğu toplumsal ilişki biçimleridir. Kapitalist bir üretim tarzı, buna denk düşen üretim ilişkileri temeli üzerinde yükselir ve yine buna denk gelen bir sınıflar yapılaşması doğurur. İnsanlar 'varlıklarının toplumsal üretiminde', 'aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan' (Marx)[2] *üretim* ilişkileri kurar. İnsanlar maddi yaşamı üretirken, aynı zamanda toplumsal ilişkileri de üretir. Böylece üretim ilişkileri, toplumsal ilişkileri de *belirler.*

Sınıfların bu sosyal varlığı, irademizden bağımsız olarak vardır, nesneldir. Üretim ilişkileri içindeki insanlar tarafından gün be gün yeniden üretilir. Uzlaşmaz sınıflara bölünmüş bir toplumda, sınıfların nesnel varlığı, birbirleriyle zıt, çatışmalı bir bütün oluşturur ve sınıf mücadelesi kaçınılmazdır. Bu mücadeleye giriştikleri ölçüde, aynı sınıfın mensubu olan bireyler sınıf olarak bir araya gelirler. Çıkarları, sınıf çıkarları haline gelir. Giderek bu sınıfsal zemin üzerinde gruplaşmalar, birlikler, örgütler, partiler vb. kurarlar. Bu, Marx'ın, bir sınıfın kendisini '*oluşturması*' dediği süreçtir:

2 *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, s. 23.

"Burjuvazide birbirinden ayırt etmemiz gereken iki evre vardır: Feodalizm rejimi ve mutlak krallık altında kendisini bir sınıf olarak *oluşturduğu* evre, ve zaten *oluşmuş bir sınıf* olarak toplumu bir burjuva toplumu yapmak için feodalizmi ve krallığı yıktığı evre. Bu evrelerden ilki, daha uzun olanı ve büyük çabalar gerektireniydi. Bu da feodal beylere karşı kısmi dayanışmalarla başlamıştır. Komünlerden bir sınıf olarak *oluşmasına* dek burjuvazinin içinden geçmiş olduğu değişik tarihsel evreleri ortaya çıkarmak için çok araştırma yapılmıştır."[3]

Bu kavram, sınıfların nesnel/sosyal varlığı ile iradi/öznel varlığı arasında bir ayrım yapıyor. Sosyal bakımdan hali hazırda var olan bir sınıfın, bu nesnel temel üzerinde 'sınıf olarak oluşumu', bizzat sınıf mücadelesinin zemininde gerçekleşiyor. Örneğin, burjuvazi, sosyal bir sınıf olarak doğduğunda, politik güçten tümüyle yoksun olduğu gibi, kendine özgü bir *politik kuruluş* gerçekleştirmesi uzun dönemleri aldı. Bu *politik sınıf kuruluşu*, hiç kuşkusuz, feodal mülk sahipleriyle sancılı ve uzun süreli, ilerleme ve gerilemeleri de içeren bir sınıf mücadelesi içinde gerçekleşti.

'Feodalizm rejimi ve mutlak krallık altında' da burjuvazi bir sosyal sınıf olarak 'var'dı. Ancak henüz kendisini 'oluştur'mamıştı. Giderek burjuva sınıfın bireyleri çıkarlarının ayırdına vardılar ve sınıf bağlarını, birliğini geliştirdiler. Bu birlik, 'kısmi dayanışmalarla' başlar, Komünlerle, politik partilerin oluşumuyla ve ulusların, giderek ulus-devletlerin ve bu temelde burjuva iktidarlarının kuruluşuyla sürer. Böylece 'oluşan' burjuvazi, feodal rejimi yıkar, kendi iktidarını kurar. Görüldüğü üzere, Marx, zaten *var* olan bir sınıfın *'oluşması'ndan* söz ediyor. Bir üretim ilişkisi olarak sermaye ve bir sosyal sınıf olarak burjuvazi var olduğu halde, burjuvazinin *politik bir sınıf olarak henüz oluşmamış* bulunduğu bir tarih evresinin yaşandığını anlıyoruz. Burada iki ayrı varlık düzeyinden söz edildiği açıktır. Marx, aynı termino-

3 *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, s. 172, vurgular bana ait.

lojiyi işçi sınıfı için de kullanır. Proletarya, sosyal bir sınıf olarak toplumda vardır; ancak mücadele içinde, başka sınıflara karşı birleştiğinde bir sınıf oluşturur:

> Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. ... Savaşım içinde bu yığın birleşir ve kendini kendisi için bir sınıf olarak *oluşturur*. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları *olur*. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır.[4]
>
> Tek tek bireyler ancak başka bir sınıfa karşı ortak mücadele yürütmek zorunda oldukça bir sınıf *meydana getirirler*; bunun dışında rekabet içinde birbirlerine düşmandırlar.[5]

Sermaye karşısında bir sınıf olma hali nesnel bir durumdur. Bu nesnel duruma karşın, proletarya ilkin şekilsiz bir yığındır. Giderek 'savaşım içinde', 'bu yığın' birleşir ve kendini, 'kendisi için' bir sınıf olarak 'oluşturur' ya da 'meydana getirir'. 'Var olmak' fiilînin aksine, 'oluşturmak' fiilînin iradeyi içerdiği açıktır. Bu iradenin üzerinde cereyan edeceği zemin olarak da sınıf savaşımına işaret etmektedir –ki bu savaşım, toplumun sınıflara bölünmesinin zorunlu bir sonucudur. Burada nesnellik ve irade arasında diyalektik bir ilişki vardır.

Marx burada bir başka şeye daha işaret ediyor: Proletaryanın kendini sınıf olarak oluşturma sürecinin *politikayla* bağına. Sınıfın sınıfa karşı savaşımı *politik* bir savaşımdır ve keza sınıfın kendisi için sınıf haline gelmesi de *politik* bir süreçtir. "Proletarya bir sınıf olarak kendisini *oluşturacak* ölçüde henüz yeterince gelişmediği sürece ve bunun sonucu proletaryanın burjuvaziyle

4 *Felsefenin Sefaleti*, a.g.e., s. 171-172.

5 Marx-Engels, *Seçme Eserler*, cilt 1, s. 77. Ayrıca, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/ch01d.htm#d1 *"The separate individuals form a class only insofar as they have to carry on a common battle against another class; otherwise they are on hostile terms with each other as competitors."*

olan savaşımı henüz *politik bir nitelik almadığı* sürece..."[6] Marx burada da proletaryanın 'kendisini oluşturması' süreciyle proletaryanın savaşımının 'politik nitelik alması'nı özdeşleştirir. Proletaryanın sosyal sınıf olarak "var olmasının" onun politik bir mücadele içinde kendini "oluşturmasına" ya da kurmasına zemin teşkil ettiğini, ama bu ikisinin birbirinden farklı şeyler olduğunu anlıyoruz.

Dolayısıyla;

a) Sınıfların varlığı *nesnel, irademiz dışındaki* bir olgudur.
b) Sınıf karşıtlıkları *sınıf savaşımına* yol açar.
c) Sınıflar bu savaşımın zemini üzerinde kendilerini 'oluştururlar'.
d) Sınıfın sınıfa karşı savaşımı, *politik* bir savaşımdır.
e) Sosyal sınıfların kendilerini 'oluşturması' da dolayısıyla *politik* bir süreçtir.
f) Sınıfların *sosyal varlıkları* ile kendilerini mücadele içinde 'oluşturmaları' iki ayrı varlık düzeyine denk gelir. Her sınıf, sosyal varlığının koşulladığı bir zeminde kendisini politik olarak *kurar*.

'Sosyal sınıf' kavramıyla diyalektik ilişki içindeki 'politik sınıf' kavramına buradan varıyoruz. Sınıf mücadelesi geliştikçe, sınıfların kendisini 'oluşturması' süreci de gelişiyor ve giderek savaşım *politik* bir karakter kazanıyor. Kuşkusuz bunun tersi de doğrudur. Sınıf mücadelesi geri düşerse, sınıfların *politik oluşumu da geri düşer*; örgütlülükleri (parti, dernek, sendika vb.) dağılır, sınıf bilinci geriler, politik mücadeledeki ağırlıkları ve etkinlikleri de geriler.

Post-Marksist yazında, sınıfların varlığı, nesnel, irademizden bağımsız olgular olmaktan çıkarılır. Üretim ilişkilerinin belirleyiciliği reddedilir. Sınıfların varlığını belirleyenin, onların politik varlığı olduğu iddia edilir. Bu literatürün süzülmüş bir ifadesi olarak Negri ve Hardt'tan örnek verirsek; "Sınıf, sınıf mücadelesi tarafından belirlenir. Sınıf, siyasal bir kavramdır, zira sınıf,

6 Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, s. 123-124.

ortak mücadele eden bir kolektiviteden başka bir şey olamaz.

Sınıf, gerçekte kurucu bir seferberlik, bir projedir. Marx'ın, kapitalist toplumdaki sınıf yapılarının ikili bir modele doğru ilerlediği iddiası da bu şekilde okunmalıdır. ... Bu iddia aslında, emeğin mücadelelerinin sınıf olarak proletaryada birleştirilmesi gerektiği şeklindeki bir siyasal öneridir."[7] Negri ve Hardt, sosyal sınıf ile siyasal sınıf arasındaki ayrımı yok sayıyor ve gerçekte, sınıfı, *siyasal sınıfa* indirgiyor. Bu, post-Marksizmin ortak hareket noktası, dogması ve kısır döngüsüdür. Siyasal alanda proletarya yoksa, sosyal sınıf olarak proletarya da yoktur! Dolayısıyla post-Marksistler meseleye sondan başlıyor; sınıf mücadelesinin geri düştüğü ve proletaryanın sınıf oluşumunun gerilediği bir dönemde proletaryanın da ortadan kalktığını savlıyorlar. Görünen, 'savaş karşıtı' hareket vb. biçimlerde belli talepler etrafında birleşen bir koalisyon olduğu için, sınıfsal yapıda da 'çokluk' kavramıyla ifade olunan türde heterojen çoğullukların buna karşılık geldiğini varsayıyorlar. Dolayısıyla görünen ve gerçek arasındaki ilişkiyi tersinden kuruyorlar. Negri ve Hardt'ın işçi sınıfını tanımsızlaştırarak yerine (hem *herkes*, dolayısıyla hem de *hiç kimse* olan) *çokluk*'u geçirmeye çalışmalarına temel teşkil eden bu kavrayış, proletaryanın politik güçsüzlüğü koşullarında küçük burjuva aydın çevrelerinde belli bir yaygınlık da kazandı. Proletaryanın yeni dönemin koşullarında sınıf 'oluşumu' ilerledikçe, bu tip teorilerin etki gücü de gerileyecektir.

Yazarlar, dar buldukları 'işçi sınıfı' kavramının yerine 'çokluk' kavramını geçiriyor:

"İşçi sınıfı kavramı ... en dar kullanımında, sadece sanayide çalışan işçilere gönderme yapar ve onları sanayi, tarım, hizmet ve diğer sektörlerde çalışan işçilerden ayırır; en geniş kullanımındaysa, işçi sınıfı tüm ücretlileri kapsarken, yoksulları, ücretsiz ev işçilerini ve ücret alamayan herkesi dışarıda bırakır.

7 Negri ve Hardt, *Çokluk, İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, s. 119-20.

Çokluksa, aksine, açık ve kapsayıcı bir kavramdır." "Çokluk, proletarya kavramına, sermayenin idaresi altında emek veren ve üreten herkes şeklindeki en geniş tanımını kazandırır."[8]

İşçi sınıfını 'daha kapsayıcı hale getirmek' öznel, iradi bir iş değildir. Sınıflar nesnel varlıklardır, onların tanımını keyfî biçimde değiştirerek gerçek varlıklarını değiştiremezsiniz. Sınıfların tanımları, belirli toplumsal gerçekliklerin fikirsel yansımalarıdır. Peki, çokluk hangi sınıf gerçekliğinin yansımasıdır? Kitap boyunca sayısız kere bu kavramın etrafında dolaşan yazarlar, çokluğun nesnel bir tanımını yapmayı başaramıyor. Zor bir işe giriştikleri açıktır; nesnel olarak var olmayan bir toplumsal konumu tanımlamaya çalışıyorlar! Net olarak anladığımız şeylerden biri; çokluğun kurgusal bir özne, yazarların zihnindeki mutlak demokrasinin öznesi olduğudur:

"Çokluk, demokrasiyi, yani *herkesin herkes tarafından yönetimini* gerçekleştirebilecek yegâne toplumsal öznedir."[9] İleride bu tanım şu şekilde tekrar yapılıyor: "Nihayet çokluğun *kendisini yönetmesiyle* birlikte, demokrasi mümkün hale geliyor."[10]

Öyleyse özetle, çokluğun kendisini yönetimi, herkesin herkes tarafından yönetimi; çokluk ise herkes oluyor. Negri ve Hardt için çokluk, *herkes*'tir ve *her şey*'dir. Ancak Andre Suares'in deyişiyle 'her tanımlama bir sınırlama'dır ve herhangi bir sınırlama içermeyen bir tanım, tanım değildir. Dolayısıyla çokluk eğer herkes ve her şeyse, bu aynı zamanda çokluk'un *hiç kimse* ve *hiçbir şey* olduğu anlamına da gelir. Gerçekte kitabın yaptığı şey, *çokluk*'u tanımlamak değil *işçi sınıfını tanımsızlaştırmaktır.*

Marx'ın proletaryaya vurgusu, bir kurguculuk değildi. O bir yandan proletaryayı tüm eski toplumun içinde eridiği bir alan[11],

8 *Çokluk*, a.g.e., s. 12-13 ve 121.

9 A.g.e., s. 114, vurgular bana ait.

10 A.g.e., 355, vurgular bana ait.

11 K. Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 2009, s. 207.

giderek genişleyen bir sosyal sınıf olarak tanımlarken, diğer yandan, onun politik bir sınıf olarak tarihsel rolünü ortaya koydu.

"Söz konusu olan, şu ya da bu proleterin ya da hatta tüm proletaryanın şu anda kendisine ne amaç biçtiği değildir. Mesele, *proletaryanın ne olduğu* ve bu varlık uyarınca tarihsel olarak *neyi yapmak zorunda kalacağını* bilmektir."[12]

Marx'ın bütün eserinin merkezinde proletaryanın 'ne olduğunu' ve 'hangi tarihsel rolü oynayacağını' çözümlemek durmaktadır. Onun I. Enternasyonal'deki pratik politik mesaisiyle *Kapital*'i yazmak için ayırdığı kütüphane mesaisi tümüyle birbiriyle uyumludur ve aynı amaca yönelmiştir: Mevcut toplumun *yıkılışını* temsil eden sosyal sınıfı, mevcut toplumsal düzeni *yıkan* politik sınıf haline getirmek.

Proletaryanın sosyal varlığıyla politik varlığı arasında diyalektik bir etkileşim vardır. Üretici güçlerin kalbinde duran, nüfusun giderek geniş katmanlarının içinde eridiği, genişleyen bir sınıf olarak proletarya *nihayetinde* politik yaşamda da belirleyici bir rol oynayacaktır. Ancak proletaryanın bu sosyal gerçekliği, bu sonucu *otomatik* ve *kendiliğinden* biçimde yaratmaz, yaratmayacaktır. Bilinç, öznellik, politik varoluş *örgütlenen* şeylerdir. Proletaryanın politik bir sınıf olarak kuruluşu da *öznel* bir sorundur, *iradi* olarak çözülmesi gerekir. (*İrade* kavramını burada proleter sınıfın bütününün iradesi anlamında kullandık. Ama tabii ki pratikte, irade öncelikle sınıfın en ileri, öncü unsurlarından kaynaklanır, sonra genelleşir.)

Genel olarak alındığında, belli bir sınıfın sosyal varlığı, onun politik kuruluşunun *nesnel zeminini* oluşturur. Onun politik rolünün temellerini ortaya koyar. Sınıfsal çıkarlarını belirler. Politik kuruluş, bu temel üzerinde inşa edilir ve sınıf mücadelelerinin birikim ve deneyimlerinin sonucu olarak belirir. Ancak, nasıl ki maddenin bilince yansıması otomatik ve pasif biçimde gerçekleşmezse, toplumsal konumun bilince dönüşümü, bu bi-

12 K. Marx- F. Engels, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, s. 62.

lincin de politik örgütlenme biçimlerine doğru gelişmesi *kendiliğinden gerçekleşmez.* Sınıfların sosyal varlıkları nesnel olarak irademiz dışında vardır; politik varlıklarının ise *kurulması* gerekir. Bu politik varlığın biçimleri sayısız çeşitlilikte olabilir, özü ise sınıf çıkarları ve belli bir sınıfa karşıtlık temelinde birleşmedir. Sınıf mücadelesi zemininde doğan, karşıt sınıfa karşı, sınıf çıkarlarını savunmak için birleşme ve örgütlenme araçlarının bütününü içeren sınıf yapılaşmasına *politik kuruluş* diyoruz.

Bu noktadan sonra ise, genel olarak sınıflardan değil, *özel* olarak şu ya da bu sınıftan söz etmemiz gerekir. Çünkü her sınıf, belli bir üretim tarzının bağlamında ortaya çıkan tarihsel bir olgudur; her sınıfın politik kuruluşu da aynı biçimde kendine özgüdür. Mülk sahibi burjuvazinin kendi sınıf çıkarlarının politik bilincine varması, kâr hırsının ve sınırsız birikim arayışının ürünüdür. Kapitalist, sermayenin *kişileşmiş* halidir. Sermayenin işlevlerini yerine getirir. Onun bilincine hükmeden, sermaye birikimi sürecinin ihtiyaçlarıdır. Burjuvazinin sınıf bilincinin oluşumu bu temel üzerinde yükselir, ancak burada da sınıf bilinci, tarih, siyaset, sınıfsal kolektif eylemin deneyimleri temelinde, sınıf mücadelelerinin seyri içinde sürekli yeni bir biçimde yeniden oluşur.

"Kapitalistin yerine getirdiği *işlevler*, sermayenin işlevlerinin – yani canlı emeğin emilmesi yoluyla değerin genişletilmesinin– bilinçli ve istekli biçimde hayata geçirilmesinden başka bir şey değildir. Kapitalist yalnızca *kişileşmiş* sermaye olarak, sermayenin bir kişide vücut bulmuş hali olarak işlev görür; tıpkı işçinin kişileşmiş *emekten* başka bir şey olmaması gibi. Bu emek, işçi için, yalnızca bir eziyet ve çaba harcamadır; oysa emek, zenginlik yaratan ve artıran bir nesne olarak kapitaliste aittir ve gerçekte sermayenin bir öğesidir, sermayenin canlı ve değişen bir öğesi olarak üretim sürecinde onunla kaynaşır. Dolayısıyla kapitalistin işçi üzerindeki egemenliği, nesnelerin insan üzerindeki, ölü emeğin canlı emek üzerindeki, ürünün üretici üzerindeki egemenliğidir. İşçiler üzerindeki hükümranlığın araçları haline gelen metalar (daha doğru-

su *sermayenin* hükümranlığının aracı haline gelen metalar) üretim sürecinin dolaysız sonuçları, ürünleridir. Böylece maddi üretimde, yani toplumsal alandaki yaşam sürecinde –çünkü bu, üretim sürecinin kendisidir– ideolojik düzeyde *dinde* karşılaştığımız aynı durumla karşılaşıyoruz; öznenin nesneye dönüşmesi ve tersi. *Tarihsel açıdan* bakıldığında, bu tersyüz ediş olmaksızın, toplumun amansız üretici güçlerinin bir özgür insanlar toplumunun maddi temelini oluşturacak denli geliştiği bir düzeyde, böyle bir servet, çoğunluğun zararına zorla yaratılamazdı. Burada karşımıza çıkan, insanın kendi emeğine *yabancılaşmasıdır*."(Marx)[13] Burada kendimizi sadece, Marx'ın; burjuva sınıf bilincinin, sermayenin işlevlerinin dolaysız bir yansıması olması, ancak proleter yığınların dolaysız bilincinin kendisini 'nesne'leştirir tarzda, dinsel bir mistifikasyonla sermayeyi ululamak biçiminde oluşacağı yönündeki vurgularına dikkat çekmekle sınırlıyoruz. Burjuva, üretim ilişkileri içindeki rolünü, 'istekli biçimde' yerine getirirse, sınıf bilincine ulaşır. Proleter ise, patronu için heves ve istekle çalışmakla, sınıf bilincine ulaşmak bir yana, yalnızca ücretli köle olarak konumunu kutsar. Dolaysız ekonomik faktörler burjuvazinin sınıf bilincini ve örgütlenmesini geliştirmesi için bir itici güç rolünü oynar. Daha yalın bir ifadeyle; temel ekonomik çıkarlarının, burjuvazinin bilincine yansıması dolaysız biçimde gerçekleşir, ekonomik-maddi yaşam koşulları bu bilinci aracısız biçimde, kendiliğinden tarzda üretir. Proletaryanın durumunda ise işçinin bizzat en yaşamsal etkinliği (emeği) mülk sahibi sınıflara satılmaktadır, 'kapitaliste aittir'. Proletarya, kendi faaliyetine yabancılaşmış bir sınıf konumundadır. Bu yabancılaşmanın bir ifadesi olarak, kendisini aşağı, patronları yukarı, kendisini nesne, kapitalistleri özne sayar. Köleci bir bilince sahip olur.

Ancak bu, kapitalist toplumun bir anlık resmini çektiğimizde görünen durumdur. Kapitalist toplumu hareket halinde ele aldı-

13 K. Marx, *Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, çev. Mustafa Topal, 2. Basım, 2008 İstanbul, Ceylan Yayınları, s. 58 (italikler Marx'ın).

ğımızda, proletaryanın sömürüsü onu aynı zamanda birleşmeye, sınıf olarak hareket etmeye zorlar. İçinde bulunduğu sefalet ve yoksulluk koşulları onu yaşamını sorgulamaya iter. Dolayısıyla; "Çalışan bireyin, kendine yabancılaşması –kendisinden ortaya çıkan koşullara kendi koşulları olarak değil, ama ötekinin serveti ve kendisinin yoksulluğu olarak ilişkisi– biçiminde ortaya çıkan ilişkisindedir. Ama bu çelişkili biçimin kendisi de kaybolan bir biçimdir ve kendini ortadan kaldırışının gerçek koşullarını üretir."[14]

Bu gerçek koşullar üzerinde harekete geçen, örgütlenen ve 'kendisini oluşturan' proletarya, kapitalist toplumun sınırlarını zorlar. Vahşi kapitalizmi gerilemeye, işçi sınıfı lehine ödünler vermeye zorlar. Ancak onun, mevcut toplumu yıkacak bir sınıf haline gelmesi için sosyalist bilince ihtiyacı vardır. Bu bilinç ona, kapitalistin aksine üretim ilişkilerinden dolaysız biçimde taşınmaz. Lenin'in 'dışarıdan taşınan bilinç' formülü burada devreye girer. Kapitalist toplumun işleyişi, ücretli köleleri ayaklanmaya iterken, sosyalist bilinç onların ücretli köle olmayı kökten reddetmelerini ve yeni bir toplum kurmalarını sağlar.

Sınıfsal politik kuruluşun gerçekleştirilmesi, onun sürgit devam edeceği ya da değişen siyasal koşullar altında biçim ve içerik değiştirmeyeceği anlamına gelmez. Burada karşımıza iki olasılık çıkar: Ya Ekim Devrimi'nde burjuvazinin veya Şili Pinochet darbesinde işçi sınıfının politik kuruluşunun ezilmesi örneğinde olduğu üzere; zor yoluyla ezme... Ya da politik kuruluşun içten içe çürümesi, kendisini yenileyememesi ve katılaşması; nihayetinde çözülerek dağılması... 1990-91 gerici olaylarıyla tescillenen sosyalizmin geçici yenilgisi ve (1974-75 dünya ekonomik kriziyle başlayarak 90'lar ve 2000'ler boyunca tırmanan) kapitalist üretimin örgütlenişindeki dönüşümler üst üste bindi. Sosyalizm mücadelesi ve genel olarak proletarya

14 K. Marx, *Grundrisse*, çev. Arif Gelen, cilt 2, s. 32, Sol Yayınları, 2. Basım, Ankara 2013. Aktardığımız bu iki pasajın, aynı zamanda, 'yabancılaşma' kavramını Marx'ın gençlik eserlerine özgü bir anomali sayanlar için bir yeniden okuma fırsatı yaratmasını diliyoruz.

mücadelesi geriledi. Sınıf mücadelesinin genel düzeyi geri düştü. Bu koşullarda proletaryanın politik sınıf oluşumunda da bir gerileme, dağılma yaşandı. Bu dönem boyunca, proletarya yeniden 'bir sınıf olarak kendini oluşturmak', yeni dönemin koşullarında *yeniden* oluşturmak göreviyle yüz yüze kaldı. Politik ve toplumsal yaşamın gerçek koşulları altında, ezilenlerin, sömürülenlerin, dışlananların, yoksulların mücadelesinin bağrında bu kuruluşun adımlarını attı, imkânlarını biriktirdi. Ancak proletaryanın, açılan yeni mücadele döneminde, politik bir sınıf olarak yeniden oluşumunu başarmış olduğu henüz söylenemez. Bu yeniden kuruluş, yeni dönemin ekonomik-politik-sosyal gerçekliği temelinde ve hiç kuşkusuz sınıf mücadelesi zemininde sağlanacaktır. Proletaryanın politik kuruluşunda, onun politik öncüleri iradi ve belirleyici bir rol oynar; komünist ve işçi partilerinin özel rolü budur. Post-Marksizm proletaryanın orta sınıfın demokratik saflarında eritilmesini öngörürken, Marksizm, proletaryanın bağımsız bir sınıf olarak, kendi partisinde örgütlenmesi ve siyasete bu temelde katılması gerektiğini savunur. Demokratik haklar mücadelesinin bir düzen değişikliğine götürmesi de ancak 'baldırı çıplakların' bu mücadeleye katılması ve demokratik hakları kendi sınıf kurtuluşlarının manivelasına çevirmesiyle mümkün olabilecektir. Aksi durumda, 'değişim' orta sınıf uysallığında yaşanacak ve kapitalizmin reforme edilişi hedefini aşmayacaktır.

Dolayısıyla sorun, kapitalizmin yeni üretim örgütlenmesinin ve sınıf mücadelesindeki geri düşüşün yol açtığı yeni koşullarda, proletaryanın kendisini politik bir sınıf olarak yeniden kurmanın sancılı, diyalektik ve devrimci sürecini yaşamasıdır. Bu başlamış ve sürmekte olan dünya-tarihsel bir harekettir. Ne bir hamlede aşılabilir ne de herhangi bir teorik dehanın bulacağı sihirli formüllerle sağlanabilir.

Bu mercekten bakıldığında göze ilk çarpan birkaç örnekle meramımızı özetleyelim:

ABD'ye baktığımızda, anti-komünizmin çok güçlü olduğu bu ülkede, ekonomik krizin siyasal bir sonucu olarak sosyalizmin popülerleşmeye başladığını, özellikle genç nüfusun yüzünü sosyalizme döndüğünü görüyoruz. Wall Street'i İşgal hareketi, Bernie Sanders'ın seçim kampanyası, Amerikanın Demokratik Sosyalistleri (DSA) hareketinin ortaya çıkışı ve ülke çapında örgütlenmesi, Black Lives Matter hareketiyle ezilen siyah halk etrafında yeni bir politik hareketin gelişimi, kadın hareketindeki büyük atılımı, Trump'ın ırkçı duvar girişimine ve göçmen düşmanı ICE kurumuna karşı protestoları, göçmen kökenden gelen Alexandria Ocasio-Cortez, Ilhan Omar gibi sosyal demokrat figürlerin Kongre'ye girmesi, işçi sınıfının siyasal kuruluşuna doğru giden yolda henüz nüve halinde, belli bir arayışı ifade eden gelişmelerdir. Bugünkü düzeyi sosyal demokrasinin çerçevesini aşamasa da gelişmenin yönü ileriye doğrudur. Ancak bu kadarının bile Donald Trump yönetimini had safhada endişelendirdiğini, Beyaz Saray'ın "Sosyalizmin Fırsat Maliyetleri" raporu hazırlamasından veya Trump'ın yıllık konuşmasında "ABD asla sosyalist bir ülke olmayacaktır" çıkışı yapmasından anlayabiliyoruz.

Britanya'da da Jeremy Corbyn etrafında biriken gençlik enerjisi, Momentum hareketinin doğuş ve gelişmesi, proletaryanın, bugün için sosyal demokrasi çerçevesinde kalan bir siyasal arayışını ifade etmektedir. Corbyn'in liderliğe gelişi ve elde ettiği seçim başarısı, Britanya siyasetinde sınıf etkeninin geri dönüşünü yansıtmaktadır. Kapitalist bunalımın belirli bir aşamasında, yeni tipte sosyal demokrat partilerin belirmesi ve bu partilerin işçi sınıfı ve ezilenlerin, gençliğin ve kadınların taleplerine bayraktarlık yapması, yaşanan, gerçek ama geçici bir olgudur. İşçi sınıfı ve ezilenlerin talepleri kaçınılmaz olarak sosyal demokrasiyi aşacak, kapitalist bunalımın keskinliği sosyal demokrat hareketleri ve liderleri sürekli mali sermayeye ve militarizme tavizler vermeye, kitlelerin taleplerinden geri adım atmaya zorlayacaktır. Nihayet sınıf etkeninin siyasetteki yeri genişledikçe,

kapitalizmin organik bunalımı bütün ezilen toplumsal kesimleri toplumsal kurtuluş için birleşmeye doğru ittikçe, sosyal demokrasinin solundaki akımların, başta da yeni tipte komünist hareketlerin toplumsallaşmasının imkânları gelişecektir.[15]

Fransa'da Sarı Yeleklilerin bastırılamayan direnişini, kapitalizmi zorlayan taleplerini, işçi sınıfı ve ezilenlerin birleşik eyleminin gelişimi ve sınıfın yeniden kuruluşu olarak okuyabiliriz. Bu hareketi doğuran şartlar, doğrudan kapitalist bunalımdan kaynaklanmaktadır. Sarı Yeleklilerin ortaya çıkışı, kitle hareketinin uzun bir aradan sonra ilk kez, haklarını savunma zemininin ötesinde yeni haklar elde etmek ve ülkenin siyasi sistemini değiştirmek için hücuma geçmesini ifade ediyor.[16]

Tunus'ta 2010 devrimine eylemleriyle öncülük eden işçi sınıfı, 8 yıl sonra yeniden genel grevle sahneye çıkmıştır. Arjantin'de işçi sınıfı Macri iktidarının neoliberal saldırılarına karşı dişe diş bir mücadele vermektedir. Hindistan'da proletaryanın kitlesel mücadelelerine ve genel grevlerine, köylülerin ekolojik yıkıma karşı kitlesel militan mücadeleleri eşlik etmektedir. Arjantin'de, İspanya'da kadınların 8 Mart günü gerçekleştirdikleri kitlesel "kadın grevleri" kurtuluş mücadelesinde yeni bir yordam yaratmıştır.

Örnekler çoğaltılabilir, ama meselenin özü, yerkürenin her parçasında işçi sınıfının, siyasal yaşamda kendi talepleriyle yer almaya başlaması, sınıf etkeninin siyasette yeniden belirginleş-

15 Britanya İşçi Partisi'nde Corbyn'in liderliğe gelişiyle yaşanan değişimleri, "Jeremy Corbyn ve Sınıf Etkeninin Siyasete Geri Dönüşü" başlıklı makalemde incelemiştim. http://marksistteori.org/103-marksist-teori/sayi-27-temmuz-agustos-2017/871-jeremy-corbyn-ve-sinif-etkeninin-siyasete-geri-donusu.html

16 "Fransa'da kitle hareketi dönem dönem yükseldi. Dönem dönem militanlaştı, yıkıcı oldu. Fakat son 30-40 yıldır hareket hep savunmada kaldı. Sermaye saldırdı, kitle isyanı bu saldırıyı durdurmaya, durduramayınca da törpülemeye çalıştı. "Kazanmak" fikri yerini "kaybı azaltmak"a bıraktı. Sarı Yelekliler isyanı bu bakımdan bir dönüm noktasıdır. ... Bu saldırı henüz sermaye düzenini ortadan kaldırmayı hedeflemiyor. Yine de bu, kitle hareketinin savunmadan saldırıya geçtiği gerçeğini değiştirmiyor." (Arif Çelebi, "Sarı Yelekliler: Kitle hareketinde saldırı dönemi", http://etha5.com/Haberler/sari-yelekliler-kitle-hareketinde-saldiri-donemi/18/7602)

mesi, işçilerin, kadınların, gençlerin, siyahların, ezilen halkların mücadelelerinin kapitalist bunalım şartlarında yeniden ve birleşik temelde boy vermesidir.

Üretimin parçalanmasının politik yönü

Emperyalist küreselleşme, üretimin örgütlenmesini hem dünya çapında merkezîleştirdi hem de kendi içinde sayısız parçalara böldü. Hem enternasyonal proletaryayı farklılaştıran ulusal sınırları yıktı, işçi aristokrasisini yıkıma uğrattı, işçi sınıfı içindeki tabaka farklarını görece önemsizleştirdi, hem de taşeronlaşma, statü farkları, serbest bölgeler, organize sanayi bölgeleri gibi biçimlerde işçilerin nesnel birlikteliğini gerileten bir üretim örgütlenmesi yarattı. Üretimin küresel bütünleşmesi ile işyeri ölçeğindeki parçalanması birbiriyle at başı gitti. Burada parçalanma kavramını sadece dar anlamda üretimin küçük ölçekli işyerlerinde yapılması anlamında kullanmıyoruz. Zira büyük ölçekli işletmelerde de işçiler sayısız statü farkı (taşeron/kadrolu vb.) ve aynı işletmenin içinde kâğıt üzerinde pek çok farklı işletmeye bölünmesi gibi yapay ayrımlarla parçalanmaktadır. Kâr oranını yükseltmek için işçiye ayrılan payı azaltmak gerekiyordu, bu da ancak işgücünün ucuzlatılması, sosyal hakların gaspı ile mümkündü. Üretim süreçlerini küçük parçalara bölmek ve işçi sınıfı içinde yapay statü farkları yaratmak, işçiyi köleleştirmenin adımlarından biriydi. Mutlak artı değer[17] sömürüsünün öne çıktığı bu dönemin işyeri yapılanması, üretimin parçacı tarzda örgütlenmesi üzerine inşa edildi. Diğer yandan Marx'ın yukarıda belirttiği üzere; 'toplumsal alandaki yaşam süreci', tam da 'üretim sürecinin kendisi' olduğu için, üretim alanlarında parçalanan proletarya, toplumsal yaşamda da etkisizleştirildi. Üretimin parçalanması, sadece iktisadi değil, aynı zamanda politik bir saldırıdır. Üretimin bugünkü parçalanışında bir amaç da sınıfı

17 Mutlak ve nispi artı değer kavramları için bkz.: K. Marx, *Kapital Cilt I.*

birbirine düşman bireyler düzeyinde tutmaktır. 'Sanayinin ilerleyişi', artık 'emekçilerin rekabetten ileri gelen yalıtılmışlıklarının yerine', 'birlikteliklerinden ileri gelen devrimci dayanışmalarını' koymasın diye üretim birimlerinin sonsuzca parçalanması, işçiler arasında sayısız statü farkının yaratılması ve bu yeni üretim yapılanmasının bir de 'dışarıdan' yapısal kitlesel işsizlikle basınç altına alınması hedeflenmiştir.[18]

Sermaye eski dönemde olduğu gibi, yeni dönemde de işçileri kendi kumandası altında büyük ölçeklerde bir araya getiriyor, *ama* büyük birimlerden ziyade, parçalanmış, atomize edilmiş üretim birimlerinde. Bugünün işyeri havzaları eskinin fabrikaları kadar çok işçiyi istihdam ediyor, *ama* yüzlerce taşerona ve onun altında binlerce alt-taşerona bölünmüş biçimde. Büyük fabrikalar da eskisi gibi değil. Örneğin Bursa'daki otomotiv fabrikaları, yan sanayide üretilen parçaları birleştiren birer montaj merkezi gibidir. İstanbul Tuzla tersaneleri, sanki tek bir işletmenin parçaları gibidir. Emperyalist merkezlerdeki büyük sanayi işletmeleri de birçok ülkede kurdukları fabrikaların ürünlerini birleştiren son montaj merkezleridir. Çin gibi köleci çalışma biçimlerinin *genel* hâkimiyetinin sağlandığı ülkelerde ise hâlâ eski tipte büyük fabrikalar yaygınca görülmektedir. Bu fabrikalarda askerî bir düzen hüküm sürdüğü ve ücretler zaten çok düşük, çalışma saatleri uzun olduğu için, Çin'de fabrikaları parçalamak yerine ölçek ekonomisi amacıyla birleştirmek yoluna gidilmiştir.

İşçiler parçacı üretim örgütlenmesi altında, büyükçe bir fabrikanın beş-on bin işçisinden biri değil de falanca taşeronun, filanca atölyenin 15-20 işçisinden biri oluyor. Ait olduğu topluluğun çapı küçüldükçe, işçinin evreni de daralıyor. Binlerce iş-

18 "Sanayinin, burjuvazinin elde olmayarak teşvik ettiği ilerleyişi, emekçilerin rekabetten ileri gelen yalıtılmışlıklarının yerine, birlikteliklerinden ileri gelen devrimci dayanışmalarını kor. Demek ki modern sanayinin gelişmesi, burjuvazinin ayaklarının altından bizzat ürünleri ona dayanarak ürettiği ve mülk edindiği temeli çeker alır. Şu halde, burjuvazinin ürettiği, her şeyden önce, kendi mezar kazıcılarıdır. Kendisinin devrilmesi ve proletaryanın zaferi aynı ölçüde kaçınılmazdır." (Marx-Engels, *Komünist Manifesto*)

çinin bir arada çalışmasının getirdiği nesnel birliktelik duygusu ve buradan doğacak kendiliğinden işçi bilincinin gelişmesi, daha başlangıç noktasından kuşatmaya alınıyor. Üretimin parçalanması, sınıf hareketini daha baştan, bir sınıfsal kolektivitenin üretim alanlarında kendiliğinden birleşmesini önleyerek kırma hamlesidir. Bu üretim örgütlenmesi sendikaların da altını oyar. Dolayısıyla sadece işçi sınıfının politik partileri değil, sendikaları da krize girer. Bu durum, sendikal hareketle sosyalist hareket arasında krizin belli kesitlerinin ortaklığı, dolayısıyla çözüm için ortak çalışma imkânlarının varlığı anlamına gelmektedir.

Burjuvazi, proletaryanın sınıf olarak birleşmesinin en basit biçimlerinin, yarın yerini daha karmaşık biçimlere bırakacağını, proletaryanın eğiliminin sınıf olarak örgütlenmek yönünde olduğunu kolektif bir derse dönüştürmüştür. Dolayısıyla sınıf 'oluşumunu' daha ilk halkasından önlemeye çalışmaktadır. İşçi sınıfı kendisini Gulliver gibi tüm uzuvlarından binlerce iple bağlanmış olarak bulur. Fakat masaldakinin tersine, cüceler değil devler tarafından. Bu yüzden kendisini bağlayan bu iplerden kurtulmaya çalıştığı her durumda politik iktidar tarafından yeniden ve yeniden baskı altına alınır. İşçilerin talepleri ne denli kısmi, tekil, 'karşılanabilir' olursa olsun, işçi direnişleri sermaye için kabul edilmezdir. Zira kısmi dahi olsa, taleplerin direnişle kazanılması sınıfın kolektif eylem gücünü geliştirecektir. Bu ekonomik talepli direnişlerin hızla politik devlet iktidarıyla karşı karşıya gelmesi ve politikleşmesi sonucunu doğurur. Ekonomik ve politik mücadele arasındaki sınırlar ikincisinin lehine incelir.

Sınıf birliğinin yeniden kuruluşu

Emperyalist küreselleşme evresinde, dünya tekelleri, uluslararası tekeller ve yerli sermayeler baskın egemenliklerini, işçi mücadelelerinin sürekli ezilmesi üzerinden üretir. İşçi sınıfı örgütsüzleştirilerek güçsüzleştirildiği için, tekil işçi direnişlerinin somut

ve kalıcı kazanımlarla sonuçlanması istisna halini alır. İşçi bölüklerinin her başarısı diğer bölükleri etkileyip direnmeye teşvik edeceği için tekelci burjuvazi ve onun kolektif organı olarak devlet, her direnişe bir cephe savaşı mantığıyla yaklaşır. Organize Sanayi Bölgeleri, Serbest Bölgeler gibi üretim örgütlenmeleri, bu mantık üzerine kurulmuştur. Bu koşullarda her direnişin büyük bir değeri olduğu açıktır -hele de kazanımla sonuçlanmışsa!.. Direniş kültürünü diri tutmak, canlandırmak ve ayağa kaldırmak, işçi sınıfı içindeki devrimci faaliyetin konularından biri olur. "Zaman zaman işçiler galip gelirler, ama ancak bir süre için. Savaşlarının gerçek meyveleri o andaki sonuçlarda değil, işçilerin durmadan genişleyen birliğinde yatar."[19] Bu koşullarda, tekil direnişlerin değerlendirilmesinde, elde ettikleri somut kazanımın yanı sıra, ürettikleri mücadele birikimi de belirleyici önemdedir. Sınıf, yüzlerce tekil örnek içinde, yeni dönemin direniş tarzını ve kültürünü üretmektedir. *Komünist Manifesto*'nun işaret ettiği üzere, 'savaşımın gerçek meyvesi' işçilerin birliğinin genişlemesindedir. Bu birliğin genişlemesi, işçi sınıfının neoliberalizmin karanlık tünelinde yolunu bulabilmesiyle de alakalıdır. Yeni mücadele koşulları altında hak alıcı sınıf eyleminin, yeni sendikal tarzın üretimi bizzat işçi sınıfı tarafından, kendi eylemi içinde gerçekleştirilecektir. Sınıfsal ortaklığı, sınıf birliğini üreten ve büyüten her direniş biçimi özel bir anlam ve değer kazanır. Üretimin parçacı yapısı bu direnişlerle ve sınıf dayanışmasının yeni biçimlerini inşa etmekle aşılır. Sınıfı bölen yapay duvarlar yıkılır.

Tuzla tersanelerinde yüzlerce farklı taşeronla çalışan işçilerin iş cinayetlerine karşı birleşerek fiilî grev yapması ya da İstanbul üçüncü havalimanı inşaatında fiilî grev örneğinde olduğu gibi, işçiler bu yoldan bütünlük kazanırlar. Sınıf çıkarlarının ayırdına varırlar. Komünist Partisi'nin rolü, bu direnişlerin içinde yer almak, işçilerin eyleminden öğrenmek, hem yerel hem enternasyonal sınıf hareketinin deneyimlerini genelleştirmek ve hareke-

19 *Komünist Manifesto.*

tin genel çıkarları yönünde işçilere rehberlik etmektir. Militan mücadele çizgisinde sendikaların yaratılması bu görevin kapsamındadır. Her tekil direniş, hem işçiler hem de komünist öncüler için, deneyimin birlikte üretildiği bir okuldur. Sınıfın birliği ekonomik-sendikal ve politik düzlemlerde ilerledikçe, komünist partilerin üzerinde hareket ettiği toplumsal zemin de olgunlaşacaktır. O zaman, Komünist Partisi'nin görevi, sadece işçi sınıfına dışarıdan politik bilinç taşımak biçiminde kavranamaz. Bizzat işçi kitlelerinin örgütlenme ve harekete geçme sorunlarının çözümünde de rol oynayacaktır. Bugünkü yaygın, küçük ve etkisiz işçi direnişleri tablosundan hareket etmek ve güçlü, genelleşmiş sınıf eylemine doğru yürümek, işçi hareketinin krizinin çözüm rotası olduğu kadar, komünist hareketin kendini yapış tarzının da yol haritasıdır. Demek ki devrimci iradenin rolünün kapsamlılaştığı bir dönemden geçiyoruz. Proletaryanın kendiliğinden mücadelesinin örgütlenmesinde de komünist öncülerin iradi rol oynaması gerekiyor. Ama nihayetinde nesnel bir etken olan kendiliğinden işçi hareketinin, tümüyle öznel iradi müdahaleyle var edilemeyeceğini de bilmek kaydıyla.

Peki, işçiler henüz ekonomik mücadeleye bile girişmekte tutuk iken, onlara politik bilinç götürmeye çalışmak gerekli mi? Direnişler zaten hızla siyasallaştığına göre, bir dönem için temelde ekonomik mücadele üzerinden yürümek daha mantıklı olmaz mı? Böyle bir ele alış tek yanlı olacaktır. Tersinden, şöyle düşünmek daha doğru olur: Proletaryanın politik sınıf bilincini ilerletecek her çaba, her çalışma, onu içinde bulunduğu köleci koşulları sorgulamaya iteceği için, işçi hareketinin kıvılcımlanmasını hazırlayacaktır. Proletaryanın politik-sınıf olarak gelişimi, onun sosyal varlığını daha belirgin kılar, giderek genişleyen proleter yığınları ekonomik-sosyal taleplerle mücadeleye çeker. Sınıf mücadelesinin koşullarını proletarya lehine dönüştürürken, aslında tüm toplumu da dönüştürür. Politik bilinç, proletaryaya, içinde bulunduğu toplumsal koşulları ve sömürülmesinin arka planındaki üretim

ilişkilerini kavratarak, onu ücret-köleliğine isyan etmeye davet eder. Yoksulluğu, acı çektiğini proleter kitlelere döne döne anlatmanın çok da bir anlamı yoktur. Öncünün esas rolü, proletaryayla, neden sömürülüyor olduğunu ve bunu nasıl yıkabileceğini 'konuşmak'tır. Her kapitalist ülkede, bu arada Türkiye'de, proleter yığınlar arasında güçlü ve yaygın bir eğilim olarak, ücretli işçilikten kurtulma arzusu, talebi mevcuttur. Kapitalizm bu 'kurtuluş' için bireysel kapıları tümüyle kapatmaz. Taşeron olmak, dükkân açmak, evini kiralamak, mafya işlerine karışmak vb. yollar açıktır. Ancak genel olarak alındığında bu 'bireysel kurtuluş' sadece küçük bir azınlık için mümkündür, mülksüz ücretli emekçilerin sayısı sürekli genişler. Bireysel kurtuluş çabaları genelde boşa çıkar. Ücretli işçilik âdeta bir kader gibi ömür boyu sürer. 'Kurtuluş yok tek başına, ya hep beraber, ya hiç birimiz' belgisi, bu açık sınıfsal gerçeğin ifadesidir. Ücretli köleliğin yıkılışı, kolektif sınıfsal eylemin ürünü olabilir. Politik sınıf bilinci edinmiş bir işçi sınıfı, ücret köleliğinin temellerine yönelir.

Marksist hareket, adına layık olacaksa, işçi sınıfına ücretli kölelikten kurtuluşun yolunu göstermelidir. *Ücretli köle olmaktan çıkışın ilk adımı da işçiyi salt fabrikada harcadığı zaman üzerinden tanımlamaktan çıkıştır.* İşçinin çalışma zamanı sermayeye aittir ve aslında o, çalışma zamanının *dışındaki* zamanda *yaşadığını* hisseder.[20] İşyerinde harcadığı zamanın her saniyesine lanet okur. İşçi, ancak toplumun bir parçası olarak, tüm toplumsal koşullar hakkında bilinçlendiğinde, evreni fabrikasının ötesine genişlediğinde sınıf bilincine doğru ilerler. Sınıf bilinci, *işyeri duvarlarının zihinsel yıkılışı* yolundan kazanılabilir. Artık bu işçi, işyerindeki üretim sürecinin pasif bir nesnesi değil, tüm

20 "O, yaşamak için çalışır. Onun için çalışmak, *yaşamının bir parçası değil, yaşamının feda edilmesidir.* Bir başkasına devrettiği bir metadır. Bundan ötürü, kendi faaliyetinin ürünü de bu faaliyetin amacı değildir. Kendisi için ürettiği şey, dokuduğu ipek, madenden çıkardığı altın, yaptığı saray değildir. Kendisi için ürettiği şey, ücrettir, ve ipek, altın, saray, onun gözünde belirli bir miktar geçim aracına, belki de pamuklu bir fanilaya, bir miktar bakır paraya ve bir bodrum katına indirgenir." (K. Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, Sol Yayınları, s. 29, vurgular bana ait.)

toplumu dönüştürmeye çalışan bir bilinçli öznedir. Ücret köleliği durumu bilinçte aşılmıştır; sıra bunun pratikte aşılmasındadır. Böyle bir öncü işçiler kuşağı yaratmadan, herhangi bir ülkede sosyalist devrim için işçi sınıfının harekete geçirilmesi mümkün değildir.

Politika sahnesindeki tüm temel sorunların, belli başlı tüm toplumsal sorunların çözümü için harekete geçen bir işçi sınıfı, bütün ezilenlerin önünde yürüyebilir. O artık yeni toplumun bir temsilcisi konumuna yükselir. Dolaysız günlük yaşamıyla ilgili olmayan konuların 'işçileri ilgilendirmeyeceği' sanısı emekçi solu saflarında yaygın bir batıl inançtır. Gerçekte böyle konularla ilgilenmeyen işçi sayısı pek azdır. Hemen her işçi, politikanın temel sorunlarından haberdardır, bunları televizyondan izlemiştir, sosyal medyadan takip etmiştir, yakınlarıyla ve başka işçilerle bu konularda konuşmuştur. Ancak bu konularda işçiler, burjuva bilincin egemenliği altındadır. Yoksulluklarına kızıp küfretseler de nihayetinde burjuva bilinç biçimlerinin egemenliği onları iktidara isyan etmekten alıkoyar. Türkiye'de bu 'bilinç biçimlerinden' önde geleninin Türk milliyetçiliği, Türk şovenizmi olduğu açıktır. İşçi sınıfı kendi sınıf çıkarları doğrultusunda politikleşmedikçe, onu gerici kutuplaşmaların parçası haline getirerek bölen bu burjuva bilinç biçimlerinin hâkimiyeti altında kalmaya devam eder.

'İşçi siyasete karışmaz' önyargısı yıkılmalıdır. Marksizmin sözü bunun tam tersi olmalıdır; siyasete en çok işçi karışmalıdır. Marksizm, yaşamı üretenlerin siyasetten dışlandığı, siyaseti yapanların ise asalak sınıfların mensubu olduğu (sınıflı toplumlara özgü) gerçeği yıkan harekettir. İşyerindeki ekonomik mücadeleler[21] zemininde ortaya çıkan politik bilinç kıvılcımları, güçlü

21 Ekonomik mücadeleler, sadece kamuya açık direnişlerle sınırlı değildir, her işyerinde, sürekli ve sayısız biçimlerde sürer: Örneğin tuvalette harcanacak zaman bile ekonomik mücadelenin bir konusudur. İşçiler tuvalette daha çok zaman geçirmeye, böylece kendine ait zamanı çoğaltmaya çalışırken, burjuvalar bu dakikaları (bazı örneklerde sayaçla) sınırlayarak artı emek zamanını çoğaltmaya çalışır. Ter-

bir politik ajitasyonla birleşirse, işçi sınıfının politik kuruluşu yönünde sıçramalar yaşanabilir.

Yeni mücadele döneminde, dünyanın her köşesinde politikanın fabrikalardan ve işçi havzalarından zorla sürüldüğünü görüyoruz. İşçiler daha ziyade yaşam alanlarında, mahallelerde politikaya katılıyor. Bir yandan bu öznel durumu bir veri olarak kabul edip, işçi mahallelerinde politik çalışmanın özel önemini kavramak, diğer yandan ise politik mücadeleyi yeniden fabrikalara sokmak komünist partilerin görevi olmaktadır. İşyerlerini ve işçi mahallelerini birleştiren *üretim havzaları*, birer büyük fabrika özelliği taşımaktadırlar. Dolayısıyla bir şablon veya reçete olarak ele alınmamak kaydıyla, üretim havzaları yeni dönemde işçi sınıfı örgütlenmesi bakımından bir ölçek olarak ele alınabilir.

Ekonomik-sendikal taleplerle başlayan her işçi eylemi, parçalı üretim örgütlenmesi ve bunların muhafızı olan yasalarla cepheden çatıştığı için, hızla politikleşmektedir. Ancak politik bilincin gelişimi sayesinde işçi kitleleri direnişlerini ilerletebiliyor, kazanıma dönüştürebiliyor. Politik bilincin gelişimi, kendiliğinden temelde başlayan mücadelelerin zaferinin de bir koşulu haline gelmiştir. 2010 yılında Ankara'da cereyan eden Tekel direnişi, işçilerin siyasallaşmasının bir işçi direnişini ne ölçüde güçlendirdiğinin en önemli örneklerinden biriydi.

İşçileri siyasete çekmek, siyaseti işçilere götürmek ve karşılıklı etkileşim içinde, işçi sınıfı saflarında sosyalist bilincin gelişimini biriktirmek günceldir. Ama bu güncel görev, ekonomik mücadele görevleri içinde kaybolmaktadır. İşçi sınıfı çalışması deyince akla neredeyse sadece ekonomik-sendikal mücadele biçimleri gelmektedir.

---

sinden patronlar da durmaksızın sömürü oranını yükseltecek önlemler planlar vb. Dolayısıyla sınıf mücadelesi her işyerinde, her gün, her dakika sürmektedir.

Ezilenler

Proletaryanın politik sınıf olarak oluşumu/kuruluşu, hiçbir biçimde sadece kendisiyle ilgili bir temelde gerçekleştirilemez. O, toplumdaki bütün ezilenlerin politik temsilcisi olarak kendisini kurar. Sosyalist programı içinde bütün ezilen toplumsal kesimlerin, ezilen cins, ulus, ırk vb. tümünün taleplerini içerir. Bu anlamda o, *evrensel* bir sınıftır. Tekil ezilen kimliklerin evrensel bayrağı olur.

Marx'ın henüz düşünsel-siyasal yaşamının başlangıcında söylediği ve sonrasında izinde yürüdüğü şu saptamada olduğu gibi: "Öyleyse Alman kurtuluşunun olumlu olanağı nerede yatıyor? Yanıt: Radikal zincirlere vurulmuş bir sınıfın, bir burjuva-sivil toplum sınıfı olmayan bir sivil toplum sınıfının, bütün toplumsal sınıfların yıkılmasını oluşturan bir toplumsal sınıfın, acılarının evrenselliği ile evrensel bir niteliğe sahip bulunan ve özel bir haksızlığa değil ama haksızlığın kendisine uğratıldığı için özel hak istemeyen, artık tarihsel bir nitelikle değil ama yalnızca insanal nitelikle övünen, Alman siyasal rejiminin salt sonuçları ile değil ama tüm ön koşulları ile de çelişen bir alanın, son olarak kendini toplumun bütün öteki alanlarından kurtarmadan ve dolayısıyla toplumun bütün öteki alanlarını kurtarmadan kendini kurtaramayan, kısacası, insanın bütünsel yitimi olan ve öyleyse insanın bütünsel bir yeniden fethi olmadıkça kendini yeniden fethedemeyen bir alanın oluşmasında yatıyor. Toplumun özel bir sınıf içinde gerçekleşen bu yıkımını, *proletarya* oluşturuyor."[22] Ve keza, "Ezilmekte olan bir sınıfın varlığı, uzlaşmaz sınıf karşıtlığı üzerine kurulmuş her toplumun hayati koşuludur. Ezilen sınıfın kurtuluşu demek, *yeni bir toplumun yaratılması* demek olmaktadır böylece."[23]

Lenin de, "siyasal sınıf bilinci işçilere ancak ... iktisadi savaşımın *dışından*, işçilerle işverenler arasındaki ilişki alanının *dı-*

22 K. Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, a.g.e., s. 207-208 (italikler Marx'ın).

23 K. Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s. 172, vurgular bana ait.

şından verilebilir. Bu bilgiyi elde etmenin olanaklı olduğu biricik alan, bütün sınıf ve katmanların devletle ve hükümetle ilişkisi alanı, *bütün* sınıflar arasındaki *karşılıklı* ilişki alanıdır"[24] diyerek komünist öncünün dikkatini proletaryanın politik bilincinin bu zeminde kurulmasına çekiyordu.

Peki, proletaryanın politik sınıf oluşumu geriler, dağılır, geri düşerse ne olur? Bu durumda, kurtuluşları için bir Mehdi beklemeleri mümkün olmayan tekil ezilen kesimler/kimlikler, yalıtık biçimde de olsa mücadeleye atılır. Doğa gibi sınıf mücadelesi de boşluk tanımaz. Ezilen sınıflar ve tabakalar, taleplerini dinsel, mezhepsel, ulusal vb. akımlara daha sıkı sarılarak dile getirir. Proletaryanın politik mücadele alanındaki kolektif yokluğu veya etkisizliği, gerçekte mücadelelerinin genel zeminini olağanüstü derecede zayıflatır. Ne ki ezilenlerin direnişleri bu koşullarda da durmaz, sürer. Geçmişte sosyalist hareket içinde yer almış, proletaryanın toplumsal kurtuluşun öncüsü olduğuna inanmış toplumsal güçler (ve tabii, bunların parçası olan bireyler) artık kendi özel kimliklerine yönelir, buraya 'geri çekilir'ler. *Bütün* yerine *parça* öne çıkar.

Her biri toplumsal kurtuluşun birer parçası olan tekil sorun ve talepler birbirinden 'bağımsızlaşır', toplumsal mücadeleler alanında özerk birer varlık kazanır. Bu, burjuvaziye, her bir özel taleple bağımsızca muhatap olma gücünü, dolayısıyla bu mücadeleler karşısında esneme yeteneğini de kazandırır. Bu nedenle, gerçekte tümüyle gerici bir programı hayata geçirirken bile, tekelci burjuvazinin, ezilenlerin kimi tekil politik taleplerine yanıt vermesi mümkün hale geldi. Parçalı ve parçacı bir kimlik siyasetine alan açıldı. Hatta bu tarz bir siyaset, postmodern düşüncenin güçlü gelişimiyle teşvik edildi.

Kapitalist emperyalizmin geçmiş dönemde izlediği hareket tarzının bir yönü, ezilenlerin tek tek taleplerini bütünden koparmak, bunları sisteme yedeklemenin manivelalarını oluşturmak,

24 *Ne Yapmalı*, Sol Yayınları, s. 90, vurgular bana ait.

hatta farklı ezilen kesimlerin taleplerini birbirine karşı kullanmaktı. Sosyal bakımdan dışladığı büyük ezilen yığınları parçalı kimlikler üzerinden politik bakımdan içermenin yollarını aradı. Ezilenleri, toplumsal kurtuluş arayışından uzaklaştırmaya ve kendi tekil kimliklerinin sınırları içinde hapsetmeye çalıştı. Böylece taleplerini güdükleştirdi, perspektiflerini çoraklaştırdı, amaçlarını çürüttü.

Türkiye sosyalist solunun saflarında, Gezi öncesi dönemde, bu gerçek durum karşısında iki baskın yanıt kendini ortaya koyuyordu. Birinci yanıt, postmodern kimlik siyasetini kucaklama ve proletaryanın tarihsel rolünü açıktan reddetme biçiminde görülüyor. Bu eğilimin ufku burjuva demokrasisine bağlanıyor. Negri ve Hardt'ın *İmparatorluk* ve *Çokluk* kitapları, bu eğilime teorik bir zemin kazandırma yolundaki çabalardan biri ve muhtemelen en önemlisidir.

İkinci yanıt ise, ezilenlerin özerk biçimde öne çıkardığı somut talep ve amaçlara yabancılaşma, karşıtlaşma şeklinde ortaya çıkıyor. Ezilenlerin bu mücadelelerinden bağımsızca ve onlardan soyut bir proletarya savunusu, göstermelik bir işçicilik gibi çeşitli semptomları görünüyor. İşçi sınıfına yaptığı vurgu ne kadar güçlü olursa olsun, bu eğilim de gerçekte işçi sınıfının tarihsel rolünü reddetmektedir. .

Proletarya bütünsel bir siyasal kurtuluş mücadelesini, ancak verili tekil mücadeleleri içererek, onları kapsayan ve taleplerini bayraklaştıran bir yoldan yürüyerek örgütleyebilir. Bütün, parçaların hiçleştirilmesi, yadsınması yolundan kurulamaz. Tersine ancak tekil ezilen hareketleriyle en ileri devrimci ilişkileniş temelinde kurulabilir. Toplumun tüm emekçi sınıflarının sosyal bakımdan proletaryanın içinde eriyor oluşu, bu politik kuruluşun nesnel zeminini sürekli güçlendirmektedir.

"Sınıf mücadelesi *veya* kimlik mücadeleleri"; bu, sorunun mekanik, metafizik temelde konuluşudur. "Sınıf mücadelesi *ve* kimlik mücadeleleri"; sorunun diyalektik temelde konuluşu

budur. "İşçi sınıfı *veya* ezilenler" şeklindeki bir saflaştırma sahtedir. Toplumsal kurtuluş ancak işçi sınıfı *ve* bütün ezilenlerin devrimci temelde birleşmesiyle gerçekleştirilebilir.

Proletaryanın devrimci siyasetinin çerçevesi, Lenin tarafından parlak biçimde formüle edilmişti: "Proletarya diğer sınıfları ve partileri 'tek bir gerici yığın' saymamalı, tam tersine, bütün politik ve sosyal yaşamda yer almalı, gerici sınıf ve partilere karşı ilerici sınıf ve partileri desteklemeli, mevcut sisteme karşı her devrimci hareketi desteklemeli, *her ezilen ulus veya ırkın, zulme uğrayan dinin, oy hakkından yoksun bırakılan cinsin çıkarlarının bayraktarlığını* yapmalıdır."[25] Proletaryanın iktidara yönelik devrimci mücadelesi, yalnızca kendi dar kurtuluşu için bir mücadele veya siyasal ayrıcalık arayışı değil, bir *toplumsal kurtuluş* mücadelesidir ve zaten başka türlüsü de mümkün değildir. Proletarya bencil bir sınıf değildir. Ezilen cinsin, ulusun, ırkın, inançların kurtuluşu uğruna savaşım, proletaryanın *politikasında* merkezî, temel bir yer işgal eder. Örneğin Türkiye'de işçi sınıfı mücadelesi, politik yaşamda son derece belirleyici bir olgu olan *Kürt ulusal mücadelesinden* yalıtık, ondan bağımsız bir şey olamaz; neticede bu ikisi, aynı toplumsal koşullarda, aynı siyasi coğrafya içinde cereyan ettiği için bu mümkün değildir. Dahası işçi mücadelesi politik alana adımını attığı anda bu temel sorunla yüzleşmek durumunda kalacağı için de mümkün değildir. Örneğin Tekel direnişi politik sahaya girdiği anda, Kürt sorunuyla ilgili bir tavır takınmak durumunda oldu. Türk ve Kürt işçilerinin kardeşleşmesi yolundan güçlü bir politik mesaj verdi. Kürt işçiler Tekel direnişinde özel bir rol oynadığı gibi, bu direniş de Kürt ulusal mücadelesinin tabanından, çoğunluğu işçi-emekçi karakteri taşıyan bu sosyal dinamikten güçlü bir destek ve karşılık gördü. Tekel, Türk işçilerde kardeşlik bilincini, Kürt işçilerde sınıf bilincini geliştirdi.

---

25 *Sosyal-Demokratların Bir Protestosu*, 1899, Collected Works, Progress Publishers, Moscow 1972, cilt 4, s. 177, vurgular bana ait.

Keza 1 Mayıslar, bütün ezilenlerin işçi sınıfı etrafında birliğini sağlayarak, proletaryanın politik kuruluşu bakımından anlamlı bir bütünlük oluşturur. 2010-12 Taksim 1 Mayısları, Türkiye proletaryasının politik sınıf olarak gelişiminin ana çizgilerini sunan birer tabloydu. Bu tablonun içinde Kürt ulusal hareketi olduğu gibi, demokratik Alevi hareketi de vardı. Geleceğini isteyen gençler de demokratik kadın hareketi de oradaydı. Kürsü bütün toplumsal sorunlarda taraftı ve ezilenden yana tavır sahibiydi. Tekel'in ardından 2010 1 Mayısıyla birlikte Türkiye işçi sınıfı, kendisini siyasal bir güç olarak ortaya koymuş, tüm toplumsal sorunlarda da sözünü söylemiştir. 2013 1 Mayısı AKP iktidarı tarafından yasaklandığında, Taksim'de başlayan direniş bir aya yayılmış ve nihayet Gezi Parkı Direnişiyle birleşerek, ülkenin siyasal yaşamını derinden etkileyen bir halk ayaklanmasının fitilini yakmıştır.

2013 Haziranında yaşanan Taksim-Gezi Direnişi, hızla ülke geneline yayılarak milyonları içine çeken, politik özgürlük talepli bir halk ayaklanmasıydı. Sadece şehir ekolojisinin sermaye talanından korunmasını hedeflediği için değil, katılan kitlenin işçi sınıfı ağırlığı[26] nedeniyle de anti-kapitalist bir karakteri vardı. Gezi Parkı'nda inşa edilen komün yaşamının sembolik değe-

26 SAMER'in anket sonuçlarına göre; İstanbul'da Gezi'ye katılanların %9,48'inin aylık toplam hane geliri (birey geliri değil, bn.) 1000 TL'nin altında, %28,68'inin 1500 TL'nin altında, %57,61'inin 2500 TL'nin altındadır. (Bu dönemde hanelerin açlık sınırı 1.022 TL, yoksulluk sınırı 3.328 TL'dir. Asgari ücret ise 987 TL'dir, bn.) Gezi protestocularının yalnızca 16,46'sının aylık hane geliri 5000 TL'nin üzerindedir. Gezi protestocularının yüzde 35,5'i sanayi, inşaat, tekstil, kâğıt toplayıcılığı, lokantacılık, ulaşım ve başka düzensiz faaliyetlerde işçi olarak çalışmaktadır ve bu kesimdekilerin yüzde 60'ının aylık maaşı 1600 TL'nin altındadır. Protestocuların %31.2'si reklamcılık, finans, akademi, sigorta, eğitim, kamu sektörü, kültür, edebiyat, sağlık, STK, emlak gibi alanlarda çalışmaktadır. Bu ikinci gruptakilerin %50'sinin aylık maaşı ise 2000 TL'nin altındadır.
Bu araştırma, birçok benzerleri gibi, Gezi'nin bir "orta sınıf hareketi" olduğu mitini çürütmektedir.
Kaynak: "Geziye Kimler Katıldı", Erdem Yörük, T24. Link: http://t24.com.tr/yazarlar/erdem-yoruk/geziye-kimler-katildi-orta-siniflar-isciler-turkler-ve-kurtler-hakkinda-bazi-somut-bilgiler-ve-saptamalar,8391

ri ve kitlelerde yarattığı sosyalist etki de önemsiz değildi. Bütün ezilenlerin talepleri hızla bu özgürlük isyanının içinde birleşti. Türkiye devrimci hareketinin on yıllardır biriktirdiği toplumsal kuvvetler bu isyanın içinde yer alarak onun bir tür "Cumhuriyet mitingine" dönüşmesine, dolayısıyla egemen sınıfların iki gerici kanadı arasında bir kayıkçı dövüşü haline gelerek toplumsal içeriğini yitirmesine engel oldu. Ne var ki bu isyan üretim alanlarıyla buluşturulamadı. "Gündüz işte gece direnişte" olmak halinin ötesine geçilemedi. Örneğin Mısır'da Hüsnü Mübarek diktasının devrilmesinde Tahrir Meydanı'nın çağrısına uyarak politik greve giden milyonlarca işçinin oynadığı hayati rolü Türkiye sanayi proletaryası üstlenemedi. Erdoğan yönetiminin olağanüstü zayıflamasına rağmen ayakta kalabilmesini de bu sağladı. Taksim-Gezi Direnişi, en acil talebi olan Gezi Parkı'nın yıkımının durdurulmasını elde etti, ne var ki milyonları bir araya getiren esas motivasyon olan "Hükümetin istifası" talebi, zamana yayılan bir mücadeleye dönüştü. Meydanın anlaşmalı boşaltılması yönündeki hükümet dayatmasının (kimi reformist unsurların da desteğini almasına karşın) özellikle parkı dolduran genç insanlarca boşa çıkartılması, Taksim-Gezi isyanının yıllara yayılan bir etkisinin olmasına yol açtı. Gezi, Türk halk kitlelerinin bağrında bir özgürlük dinamiği örgütledi. Bu dinamik uzun vadede siyasal yaşamı şekillendiren etkenlerden birini oluşturdu.

HDP'nin kuruluş ve gelişmesinde, Kürt yoksullarıyla Gezi'nin politikleştirdiği Türk halk dinamiğinin karşılıklı etkileşimi belirleyici bir rol oynamıştır. Gezi'de ortaya çıkan özgürlük bilinci, yüzbinlerce insanı Kürt özgürlük hareketine yaklaştırmış, özellikle Ortadoğu'da Kürtlerin IŞİD'e karşı savaşan ana kuvvet olması bu yakınlaşmayı hızlandırmıştır. Kürdistan'da büyük kitleleri örgütleyen, siyasal yaşama katan ve kurulu düzene karşı dövüştüren Kürt özgürlük hareketi de belli bir toplumsal sınırın ötesine geçerek demokrasiyi kazanmak için, ellerini Türkiye'nin politik işçi-emekçi kitleleriyle birleştirme ihtiyacını hissetmiştir.

HDP, programında işçi sınıfının ve bütün ezilen kesimlerin mücadele taleplerine yer vermesiyle, bu talepleri ('radikal demokratik' bir çerçevede de kalsa) birleştiriyor olmasıyla, ezilenlerin ezenlerden kopuşmasını ve birbirlerine yaklaşmasını ifade ediyordu. Sadece kurucu unsurları arasında etkin sosyalist figürler bulunduğu, programı sosyalizmden esinlendiği ve yüzü sola baktığı için değil, sosyal tabanı işçi sınıfı ve yoksullara dayandığı için de HDP'nin kuruluş ve gelişmesi, Türkiye işçi sınıfının siyasette yer alışının önünü açan bir rol oynamıştır.

HDK-HDP bünyesinde mayalanan ezilenler birliği, Batıda yükselen "Politik Özgürlük" talebini Kürt halkının on yıllardır birikmiş ulusal demokratik mücadelesiyle harmanlıyordu. İlk kez egemen sınıfların iki kanadı eksenli bloklaşmaları aşan, ezilenlerin farklı kesimleri arasında bir bloklaşma gelişiyordu. Cumhuriyetin 90 yıllık tarihinde asla görülmemiş bir durumdur bu. Egemen sınıfların iki kanadının çeşitli partiler etrafında bölünmesi ve bloklaşması ne denli sık rastlanan, olağan bir durumsa, bu da tersine o denli görülmedik, ender bir durumdur.

İlk kez işçi sınıfı ve ezilen *kitleler*, burjuva partileriyle geleneksel bağlarını çözerek, ezilenlerin birleşik cephesi etrafında kümelendiler. Metropollerin Kürt ağırlıklı güvencesiz işçi-işsiz kitlesinin birleştirici bir maya gibi sardığı bir halk gücü zemininde[27], Aleviler CHP'den, muhafazakâr Kürtler AKP'den koparak, büyük şehirlerin demokratik orta sınıf kesimlerinin de desteğini alarak, her milliyetten kadınların ve gençlerin aktif katılımı

27 Pek vurgulanmasa ya da öne çıkartılmasa da, gerçekte Meclis'teki partiler arasında en yoksul halk tabanı HDP'dedir. AKP'yi "plebler partisi" dahi ilan edebilen liberal kimi yazarlar olmuştu. AKP tabanı 15 yıllık iktidar sürecinden nemalanarak maddi şartlarını hatırı sayılır ölçüde düzelttiyse de halen bu yönlü yaklaşımlar görülebiliyor. Her milliyetten emekçi, yoksul halk gücünü ise gerçekte HDP tabanı meydana getirmektedir. 7 Haziran döneminde yayımlanan bir KONDA araştırması bu gerçeği vurguluyordu: "Tüm seçmenler arasında CHP'li seçmenlerin hane geliri diğer seçmenlere kıyasla daha yüksek seviyede. HDP'liler ise en düşük gelir seviyesine sahip." Bu araştırmaya göre, HDP seçmenlerinin %49'unun aylık geliri 1200 TL'nin altındadır. %80'inin aylık geliri ise 2000 TL'nin altındadır. Kaynak: http://t24.com.tr/files/20150618182854_konda_7haziransandikvesecmenanaliziraporu.pdf

üzerinde yükselen, ezilenlerin tarihsel bloku olarak HDP benzersiz bir durum açığa çıkartmıştır. Bu döneme denk gelen İmralı merkezli görüşmeler süreci, her ne kadar müzakereler aşamasına varamadan kesintiye uğramışsa da, ezilenlerin birleşeceği bir politik iklimin yaratılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. AKP, İmralı görüşmelerini Kürt halk dinamiğini kendisine yedekleyeceği ve sönümlendireceği bir araç olarak kullanmaya çalışırken, tam tersine HDK ve HDP'nin gelişimiyle bu süreç, İstanbul ve Diyarbakır'ın birleşeceği bir zemine dönüşmüştür. HDK-HDP etrafındaki bloklaşma, Demirtaş ve Yüksekdağ'ın "Seni Başkan Yaptırmayacağız" çağrısıyla doruk noktasına varmış ve 7 Haziran seçimlerinde alınan %13'lük oy oranıyla tescillenmiştir. Özellikle İstanbul, Bursa, Kocaeli gibi işçi sınıfı kentlerinde geniş bir proleter tabanı AKP'den söküp alabilmiş olmak HDP'nin başarısının arkasındaki temel etkenlerden biriydi. HDP'nin işçi sınıfından aldığı bu kitlesel destek, ne Kürt hareketi ne de sosyalist hareketler tarafından öne çıkartıldı.

HDP'nin atılımıyla 7 Haziran'da açılan siyasal hat derinleştirilebilseydi, Türkiye'de siyasal işçi hareketinin de önü açılabilecekti. Bugün halen HDP en geniş işçi sınıfı ve yoksul halk tabanını mücadele içinde birleştiren demokratik bir cephe rolünü oynamakta, Türkiye siyasetinde ezilenlere alan açmaktadır. Kapitalizmin varoluşsal bunalımının dünyanın her yerinde, bu arada Türkiye'de, ulusal, mezhepsel, etnik çelişkileri ve çatışmaları tırmandırdığı, ezen ulus milliyetçiliğinin büyük bir ivme kazandığı bu dönemde, HDP'nin halklar ve inançlar arasında barış kuran, onları yakınlaştıran ve böylece gerçek sınıf mücadelesine alan açan çizgisi Türkiye'de son derece ilerici bir rol oynamıştır. Türkiye sosyalist hareketi HDP'ye giderek artan bir oranda değer biçmekte, Kürt özgürlük hareketiyle bu zeminde yakınlaşmaktadır. 2015'ten 2018'e üç yıl kesintisiz biçimde süren ağır baskı, zorbalık, savaş, OHAL ortamına karşın HDP'nin dağıtılamamış olması, onu 24 Haziran seçimlerinde de birleşik mücadelenin bir odağına dönüştürmüştür.

Ezilenlerin sosyalist önderi olarak işçi sınıfı

Proletarya ancak bütün ezilenlerin taleplerini "bayraklaştırarak" politik sınıf kuruluşunu gerçekleştirebilir. Proletarya "ezilenden yana"dır ve bütün ezilen toplumsal kesimleri sosyalizm bayrağı altında toplanmaya çağırır. Proletarya, kapitalist sınıf egemenliğini devirmek ve komünist topluma geçişi sağlamak biçimindeki tarihsel rolünü ancak bütün ezilenlerin sosyalist önderi haline gelmek yoluyla oynayabilir. Proletaryanın tüm milliyetlerden, her iki cinsten, tüm inançlardan işçileri birleştiren bir sınıf olması, kesinlikle, onun ezen ulusu, ezen cinsi, ezen inancı temsil ettiği anlamına gelmez. Eğer fiilî durum buysa, proletarya bu alanlarda kendisini ezenle özdeşleştiriyorsa, bunun anlamı; proletaryanın (en azından bu alanlarda) burjuva egemen sınıf ideolojisinin hegemonyası altında kaldığı ve kendi sınıf çıkarlarıyla uyumlu bir politik kuruluşu gerçekleştiremediğidir.

İşçi sınıfı özel bir haksızlığa değil, haksızlığın kendisine karşıdır.[28] Dolayısıyla, herhangi bir özel haksızlığın korunmasında sınıf çıkarı yoktur. Ulusal veya cinsel herhangi bir sömürü biçiminin korunmasında egemen sınıfla işbirliği yapan işçi sınıfı, kendi kurtuluşunu da sağlayamaz. Aksine, proletaryanın politik sınıf kimliği, ezilen ulusun, ezilen cinsin, ezilen inançların kurtuluşu politik hedefiyle ve ezilenden yana bir tarafgirlik zemininde kurulabilir. Diğer yandan, tekil ezilen kimliklerin parçalı durumlarını mutlaklaştırmak, bu aşamada çakılıp kalmak, proletaryanın politik sınıf olarak kuruluşunun bilinmez bir geleceğe ertelenmesi demektir. Sosyalist mücadeleyi (teoride veya pratikte) *kimlikler* mücadelesine indirgemek, toplumsal kurtuluş fikri ve pratiğinden vazgeçmekle eşanlamlıdır ve bu duruşun pratik politikadaki karşılığı liberallerin yanı olmaktadır. 'Ezilenlerin birliği' ile 'işçilerin birliği', çelişen hedefler değildir. Tersine; Tuzla havza

28 Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, a.g.e.., s. 207.

grevi ve Tekel direnişlerinin, Taksim 1 Mayıslarının ve nihayet Taksim-Gezi Direnişinin kanıtladığı üzere; işçi sınıfı *bütün ezilenleri birleştirme yeteneğine sahip yegâne toplumsal güçtür.*

İşçi sınıfı ayağa kalktığında, mücadelesi politikleştiği ve topluma mal olduğu oranda, düzenle sorunu olan bütün güçleri etrafında seferber etmekte, cepheleştirmektedir. İşçi sınıfının bu rolünü üstlenecek başka herhangi bir ezilen toplum kesimi yoktur. Dolayısıyla işçi sınıfının rolü bu bakımdan ikame edilemezdir. İşçilerin birliği, bütün ezilenlerin birliğinin temelidir, harcıdır. İşçi sınıfının örgütlenmesi ne denli derin, sınıf bilinci ne kadar gelişkin olursa, bütün ezilenleri birleştirmek ve sosyalizm amacı etrafında seferber etmek de o kadar olanaklı olur. Proletaryanın sosyalist bilinci ve politik sınıf kuruluşu, bir ezilenler cephesinin temellerini oluşturur. Burada proletaryanın devrimci yolu, *siyasal bakımdan ezilenlerle* kesişmektedir.

Yoksullar ve dışlananlar

> Özel mülkiyetin eleştirisi, doğal olarak bu mülkiyetin çelişik özünün kendini en elle tutulur, en açık, insanal duygu bakımından en ayaklandırıcı biçimi altında gösterdiği bir olgudan yola çıkar: Bu olgu yoksulluktur, sefalettir.[29]

Proletarya, mücadelenin yeni döneminde, politik savaşım saflarını yeniden oluştururken işe yoksulluktan başladı. Neoliberal program en açık ve yıkıcı sonuçlarını gelir adaletsizliği biçiminde ortaya koydu. Toplumu ikiye ayıran duvar kalınlaştı. Yoksulluğun ortadan kaldırılması mücadelesi, özellikle Latin Amerika'yla sembolleşti. Topraksız köylü, işsiz işçi, atık kâğıt toplayıcısı, evi yıkılan kent yoksulu, küçük esnaf vb. taleplerini zenginlere karşı bir mücadele içinde birleştirdiler. Yoksul-zengin kutuplaşması, özellikle Venezuela'da Chavez hükümeti altında siyasetin temel belirleyeni oldu.

29 K. Marx, F. Engels, *Kutsal Aile*, s. 60.

Ancak yoksulların örgütlenişi ve hak arayışı Latin Amerika'yla sınırlı değildir. Güney Afrika'da, Hindistan'da, Güneydoğu Asya'da kent ve kır yoksullarının mücadele ve direnişleri kitlesel boyutlar kazanmaktadır. Yoksulluk sınıfsal bir sorundur, *yoksul*, egemen sınıfla açık bir karşıtlık oluşturan bir kategoridir, ancak yoksullar bir toplumsal sınıf değildir ve yoksulluk da üretim ilişkilerine dair bir kavram değildir. Yoksullar birçok sınıftan insanı içerir ve işçi, köylü, esnaf, serbest meslek sahibi vd. yoksulluk sınırının altında bir yaşam sürdürebilirler. Yoksulluk, bölüşüm ilişkilerinin bir kategorisidir, bir gelir grubudur. Yoksul kavramını işçi sınıfı kavramının yerine ikame etmeye çalışmak, üretim ilişkileriyle bölüşüm ilişkilerini, sınıflarla gelir gruplarını kaynaştırmak anlamına gelir –ki bu durumda her bir kategori kendi özgün anlamını yitirecektir. Negri ve Hardt, üretimin yapısındaki dönüşümlere bağladıkları 'çokluk' tartışmalarını nihayetinde getirip çokluğu *yoksullara* eşitleyen bir tanıma bağlarlar:

> Bize göre, günümüzdeki maddi olmayan üretim hegemonyası döneminde üretimi en iyi temsil eden figür *"yoksul"[dur].* ... "Yoksul", toplumu bütün genelliğiyle, ayrılmaz bir bütün olarak temsil edebilecek yegâne figür[dür]... "Yoksul" biyopolitik üretimin etidir. Biz yoksullarız.[30]

Yazarlar nihayetinde aradıkları özneyi 'yoksul'da buluyor. Bölüşüm ilişkileri üretim ilişkilerine bağlıdır, onun bir türevidir. Yoksullar, yoksullar olarak, ancak bölüşüm ilişkilerine karşı mücadele edebilir. Pek çok sınıftan yoksul insan, onları yoksulluğa mahkûm eden koşulları sorgular ve daha adaletli bir gelir

30 *Çokluk*, s. 167-168. 'Maddi olmayan üretim' ve 'üretken emek' kavramlarına dair bir tartışmaya girmek bu bölümün bağlamına dolaysızca girmiyor. Marx, üretken emek kavramına bakışını, *Kapital*'in 1. cildine ek olarak yazdığı 'Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları'nda açıkça ortaya koymuştur. (*Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, Ceylan Yayınları, 2. Basım, çev. Mustafa Topal, s. 105) Ayrıca Arif Koşar'ın bu konuda yaptığı çalışmalar da incelenebilir. (Örneğin: "'Saha'da 'maddi olmayan' emeği aramak", *Teori ve Eylem Dergisi*, 5 Eylül 2017 Link: http://teoriveeylem.net/2017/09/sahada-maddi-olmayan-emegi-aramak/)

dağılımı talep eder. Ancak bu mücadele, yoksulluk sorununu sadece hafifletebilir. Musluğun başını tutan değişmeden, gelir dağılımında da köklü bir değişim sağlanamaz. Üretim araçları özel mülkiyette kaldığı sürece, sermaye birikimi bir kutupta yoksulluğu, bir kutupta zenginliği –bir yasa kesinliğinde– biriktirmeye devam edecektir. Hükümet müdahalesi (sosyal politikalar vb.) bu yasayı ortadan kaldırmaz, ancak onun sonuçlarını hafifletebilir. Venezuela'da halkçı Chavez hükümetinin sosyal eşitsizliği azaltmaktaki başarıları buna örnektir. Ne var ki 20 yılı aşan Bolivarcı hükümetler döneminin ardından Venezuela toplumu halen yoksullar ve zenginler olarak kutuplaşmış haldedir. Bu çelişkinin şiddeti 2013 öncesi dönemde bir ölçüde azaltılmıştı ve yoksulların yaşam koşulları düne göre iyileştirilmişti. Ne var ki önceki bölümde de gördüğümüz üzere, kapitalizmin küresel bunalımı şartlarında Venezuela'da yoksulluk, Maduro döneminde (hükümetin aksi yöndeki birçok sosyal tedbirine rağmen) yeniden derinleşmiştir. Yoksulların komşu ülkelere kaçtığı topyekûn bir kriz hali ortaya çıkmıştır.

Negri ve Hardt'ın yoksulları proletaryanın yerine geçirme görüş açısının tam tersine, yoksulluk proletaryanın politik bir özne olarak gelişiminin bir boyutu olarak ele alınmalıdır. Zira yoksulluk sorununun temellerini yıkacak olan, kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıdır. Yoksulluğun kitlesel, kronik ve yapısal hale gelmesi, proletaryanın toplumsal müttefiklerinin kapsam ve derinliğinin ne denli genişlediğini ortaya koyar. Bugün yoksulluğun sorgulanmasıyla başlayan mücadele, kendi başına bir amaç değil, yarının sosyalist devriminin temellerini döşeyen bir kitle savaşımı olarak anlamlıdır. Negri ve Hardt'ın '*yoksullar*'ı özne olarak kabul etmesi ile *İmparatorluk* ve *Çokluk* kitaplarının ufkunun 'demokrasi' ile sınırlı olması arasındaki bağ da gözden kaçırılmamalıdır.[31]

31 "Demokrasiyi kavramını ... yeniden düşünme süreci, kitabımızın asli amacıdır." (*Çokluk*, s. 343)

"Proletarya ve zenginlik, karşıt şeylerdir."[32] Proletarya bu karşıtlığı ortadan kaldırırken, 'zenginliği' yok etmez, topluma mal eder. Böylece üretimin amacı, toplumun ihtiyaçlarının karşılanması haline gelir. Zenginlik üretimi, toplumsal zenginliklerin üretimi halini alır. Proletarya özel mülkiyete saldırısında, zenginliğin bir avuç mülk sahibinin ellerinde tekelleşmesinden zarar gören bütün yoksul kesimlerin desteğini alabilir. Öyleyse yoksulluğun toplumsal kapsamı ne denli geniş ve yarattığı yıkım ne denli ağır ise, proletaryanın özel mülkiyet düzenine karşı savaşımının toplumsal derinliği de o kadar artar. En yoksul ve en zengin arasındaki uçurumun eski döneme göre ikiye katlanması, proletaryanın kapitalist köleliğe karşı savaşımının nesnel koşullarının ne denli elverişli olduğunu ortaya koyar. ABD'de Wall Street İşgali'nin ortaya koyduğu, nüfusun en zengin %1'i (her şeyin sahipleri) ile geriye kalan %99'luk çoğunluk arasındaki çelişki, işçi sınıfının toplumsal müttefiklerinin genişliğini açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye'de de AKP döneminde tepedeki %1'lik süper zengin grubun toplam gelirden aldığı pay %38'den %60'a fırlamıştır. Rusya'da tepedeki %1'in payı %66 düzeyindedir.

Negri ve Hardt'ın bu kitabını konu edinen Slavoj Žižek ise, küresel kapitalizmin bağrındaki yıkıcı çelişkiyi ve "evrensellik konumu"nu *dışlananlar*'da görüyor:

"Küresel kapitalizm kendi sınırsız yeniden üretimini engelleyecek denli güçlü karşıtlıklar içermekte midir? Burada dört olası karşıtlık kendini gösterir: a) Ufukta beliren ekolojik yıkım tehdidi; b) özel mülkiyetin fikrî mülkiyet denilen şey için uygunsuzluğu; c) yeni bilim-teknik, özellikle biyogenetik gelişmelerin toplumsal ve etik içerimleri; d) ve sonuncu ama çok önemli olan, yeni toplumsal ayrım (*apartheid*) biçimleri –yeni duvar ve varoşlar. Dışlanmışları dahil olanlardan (*included*) ayıran aralık... Komünizm terimini haklı çıkaran, yalnız *dışlanmışlara gönderme yapan dördüncü karşıtlıktır.* ... Diğer bir deyişle, dört karşıtlık

32 Marx-Engels, *Kutsal Aile*, s. 61.

dizisinde dahil olan ve olmayanlar arasında olan karşıtlık can alıcıdır; o olmazsa ötekilerin tümü yıkıcı niteliklerini yitirirler."[33]

Dışlananlar ve dahil olanlar; sahip olanlar ve olmayanlar... Emperyalist küreselleşme koşullarında, tıpkı yoksullar ve zenginler gibi, göz çıkaran ve giderek büyüyen bir çelişki. Sosyal devletin tasfiyesi sürecinde, burjuva devlet, ezilen kitlelerin toplumsal ihtiyaçlarıyla bağını nesnel olarak koparıyor. Sermaye, nüfusun giderek büyüyen bölümlerini *fazla* nüfus haline getirmekle kalmıyor, onları *atık* nüfus, hatta *çöp nüfus* haline çeviriyor. Evsiz, aç, işsiz, temiz içme suyundan yoksun, kent hizmetlerinden yararlanamayan, sağlık ve eğitime erişim imkânından yoksun yığınlar, dünyanın her yanında dağ gibi yığılıyor.

Dışlanma olgusu, tıpkı işsizlik gibi emperyalist küreselleşme koşullarında *yapısal* bir karakter kazanır. Bu çelişkinin bir sosyal ifadesi olarak, işsiz işçiler hareketi, topraksız köylüler hareketi, yoksul mahallelerin 'kent hakkı' hareketleri, su hakkı mücadeleleri (Cochabamba) vb. toplumsal gelirin ve üretilen kamu hizmetlerinin yeniden paylaşımı amaçlı, sendikal özlü hareketler dünyanın her yanında gelişiyor. Latin Amerika'da bu hareketlerin gelişim düzeyi 2000'li yıllarda neoliberal hükümetleri sarsıp devirdi, yerine sosyal politikalar uygulayan halkçı hükümetleri getirdi. Bu hükümetler dışlananların hareketleriyle masaya oturdu. Dışlanan yığınların parça parça içerilmesi, bu sosyal politikaların merkezinde durmaktadır. Hatta denebilir ki yeni dönemin sosyal demokrasisi, dışlananların sosyal içerilmesi işlevini yerine getirmektedir. Burada da tıpkı yoksullukta olduğu gibi, çelişkinin kısmen hafifletilmesi onun çözümü anlamına gelmemektedir. Brezilya'nın sokakları hâlâ sokak çocuklarıyla doludur, Arjantin'de işsizlik hâlâ kronik ve kitleseldir, Venezuela'da zenginler hâlâ lüks burjuva mahallelerde, yoksullar dağlardaki yoksul kondularda oturmaktadır vb.

---

33 *Başka Bir Yol*, çev. Meriç Kırmızı, sendika.org. (a, b, c) şeklindeki maddelendirmeyi biz ekledik. Link: http://sendika62.org/2009/07/baska-bir-yol-slavoj-zizek-33723/

Bugün sermaye birikimi hareketi, dışlanan yığınlar yaratmadan ilerleyemez. Çelişkinin temeli, üretim tarzından ileri gelmektedir. Öyleyse bir kez daha bölüşüm ilişkilerinin dönüşümünün temeli, üretim ilişkilerinden başlamaktadır.

İster 21., ister 22. yüzyılda olsun, *sosyalizm*, eğer bu ismi hak edecekse, kapitalist üretim ilişkilerini dönüştüren ve üretim araçlarını toplumsallaştıran hareketin ismidir ve üretim ilişkileri kapitalist kaldıkça, bölüşüm ilişkileri de kapitalist nitelikte kalacaktır. Kapitalist üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi sürecinin ise mülkiyet ilişkilerinin devrimle altüst edilmesi (üretim araçlarının kamulaştırılması) olmaksızın başarılamayacağı, tarihsel pratiğin kanıtladığı bir derstir. Kapitalizmin 'kâr için üretim' ilkesi devrimle tasfiye edilip 'toplum için üretim'e geçiş yapılmadıkça, mevcut üretici güçler temelindeki üretimin giderek büyüyen bir fazla nüfus, bir dışlananlar ordusu, hatta günümüzdeki en uç biçimiyle bir 'çöp nüfus' yaratmaması mümkün değildir.

Dışlananların bugün yaşadığı yoksunluk *kıtlıktan kaynaklanmıyor*. Geniş yığınların su, eğitim, sağlık, kent hizmetleri vb. ihtiyaçlarına erişemiyor oluşu, bu hizmetlerin özelleştirilmesiyle, sermaye egemenliği altına sokulmasıyla alakalıdır. Sosyal hakların yok edilişi, tekelci sermayenin azami kâr hırsının tatmin olabilmesinin zorunlu bir koşulu haline geldiği içindir ki, güncel olarak, dışlananların sermaye düzeniyle yaşadığı çelişki emek-sermaye çelişkisinin bir türevi haline gelmiştir. Kapitalizm *değişim değerini çoğaltarak* kendisini üretir. Kapitalizm tüm kullanım değerlerini, parası olana ait birer meta haline getirir. Sosyalizm ise tersine, bugün meta olanları meta olmaktan çıkarır, *metasızlaştırır*.

Sosyalizm kendisini, *kullanım değerlerini çoğaltarak* üretir. Metalar evrenini daraltarak, giderek artan sayıda ürünü meta olmaktan çıkarır, herkese ait birer hak haline getirir. Suyu, eğitimi, ulaşımı, sağlığı, vb. parasız ve herkes için erişilebilir kılar. Dolayısıyla proletaryanın sosyalist alternatifi bir bütün olarak alındığında, 'dışlananların' toplumsal ihtiyaçlarına erişmesi-

nin de yegâne yoludur. Ne var ki ne susuzluk ne eğitimsizlik vb. kendi başlarına alındığında antagonist çelişkiler değildir. Emek-sermaye çelişkisinin yerine ikame edilemezler. Nihayetinde tek başına alındıklarında, her biri, kapitalist düzen sınırları içinde çözülebilecek sorunlardır. Emek-sermaye çelişkisinin etrafından dolanan ve sadece dışlananların 'hak talepleriyle' ilgilenen bir strateji devrimci olamaz, nihayetinde düzen içi bir çizgide konaklamaya, bir sosyal reform stratejisine dönüşmeye mahkûmdur. Toplumsal gelir dağılımında yaşadıkları ezilme durumu, yoksulları ve dışlananları proletaryanın müttefikleri haline getirir; bunun anlamı sosyalizmin tabanının genişlemekte oluşudur. Proletarya, özel mülkiyet düzeninde uğradığı sömürü ve ezilmeyi, yoksulların ve dışlananların ortak mücadelesi biçiminde tekelci burjuvaziye yöneltebilir. Proletarya, "kendi kendini yok eden özel mülkiyet"[34] olarak, tekellerin düzenine karşı bu mücadelesinde bütün yoksulları ve dışlananları seferber edebilir. Burada da proletaryanın devrimci yolu, toplumsal bakımdan ezilenlerle kesişmektedir.

Özne sorunu

Proletarya, sosyalizm için mücadelenin yeni dönemine, 1974-75 dünya ekonomik krizinin ardından tırmanan neoliberal saldırganlıkla girdi. Yeni bir üretim örgütlenmesi proletaryanın eski örgütlerinin temelini oydu. SSCB ve Varşova Paktı rejimlerini çürüme ve çözülüşe götüren on yılların sonucunda yaşanan 1990-91 yıkımı, burjuva ideolojik-politik-iktisadi saldırganlıkta sıçramaya yol açtı. Dünyada oluşan yeni sınıfsal güç dengesi, proletaryanın politik ve sendikal örgütlenmelerinin dağılmasına, sınıf mücadelesinin genel düzeyinin geri düşmesine yol açtı. Ancak proletarya, hem iktisadi hem de politik mücadele saflarında varlığını bu karanlık dönem boyunca da hissettirdi. Hem

34 Marx-Engels, *Kutsal Aile*, s. 60.

kendi dolaysız eylemiyle, hem de içinde yer aldığı politik mücadelelerle sermayenin ve emperyalizmin vahşi saldırganlığını frenlemeye çalıştı.

Üretimdeki parçalanmaya ve sınıf mücadelesinin geri düşüşüne karşın proletarya, dönem boyunca politik mücadelelerin içindedir ve bir yol aramaktadır. Bütün bu mücadeleler zemininde kendisini politik sınıf olarak yeniden kurmanın araçlarını, tarzını, kültürünü biriktirmektedir. Bu arayışı koşullayan, Marksistlerin proletaryaya atfettiği hayalî bir rol değil, bizzat proletaryanın içine itildiği yaşam koşullarıdır.

Özne mutlak bir kavram değildir, farklı amaçlar ve farklı mücadeleler farklı özneleri öne çıkarabilir. Yoksullar, gelir dağılımının düzeltilmesi için zenginlere karşı mücadele eder. *Özne yoksullardır* tanımı, bölüşüm ilişkilerini sorunlaştıran bir mücadeleye cevaz verir. Dışlananlar, yoksun kılındıkları kullanım değerlerini elde etmek için zenginlere karşı mücadele eder. *Özne dışlananlardır* tanımı, bölüşüm ilişkilerinin bu daha özel ve yapısal alanına gönderme yapar ve dışlanan yığınların içerilmesi mücadelesine alan açar. Halk (demos), devlete karşı demokrasi için mücadele eder. *Özne halktır* tanımı, devlet-halk çelişkisi temelinde demokratik bir mücadeleye gönderme yapar. *Ezilen uluslar*, ulusal baskı ve boyunduruğa karşı mücadelenin *öznesi* olur.

Belli somut, konjonktürel mücadelelerin özneleri olarak yoksulları, halkı, dışlananları, işsizleri, esnafları, ezilen ulusları vb. karşımızda görebiliriz.

Proletaryanın tarihsel rolü, yarattığı tüm bu düzlemleri de içeren tarzda, bizzat kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılması ve komünist topluma geçiştir. Proletaryanın özne olarak ortaya çıkışı, yoksullara, dışlananlara, bütün ezilenlere, halka önderlik etme konumunu kazanması demektir.

Sosyalist devrime damgasını vuran işçi sınıfıdır; ama bu devrim, işçi sınıfının önderliğinde emekçi ve sömürülen çoğun-

luğun devrimi *şeklinde* gerçekleşir.[35] Bu, proletaryanın tarihsel rolüne de işaret eder: Toplumsal ve siyasal olarak ezilenleri, sosyalizm için seferber etmek ve onlara önderlik etme yolundan kapitalizmi devirerek sosyalizmi kurmak. Post-Marksist külliyatın proletarya dışındaki özne arayışı, esasta sosyalizm perspektifinin yitirilişinin sonucudur. Sosyalizmin 20. yüzyıldaki deneyimlerinin başarısızlığına yenilen solcular ve zaten hiçbir zaman devrimci olmamış eskinin sosyal demokratlarının bir toplamıdır bunlar. Mücadele ufku burjuva düzenin demokratikleştirilmesiyle sınırlanınca, özne de bu temelde *kurgulanır.*

Doğu Avrupa ve SSCB'de yaşanan 1989-91 gerici olaylarının ardından, sosyalizm için mücadelenin bir dönemi kapandı. Mücadelenin yeni dönemi ise ancak teorik olarak açıldı. Böyle bir ara dönem, bir güneş tutulması dönemi yaşandı. 2008 Dünya Ekonomik Krizi ve takip eden Uzun Bunalım, bu ara dönemin kapanışına işaret etmektedir.

Tarih, Marksizmi, proletaryanın politik sınıf olarak devrimci temellerde kuruluşunu yeniden sağlamak üzere sahneye çağırı-

35 Lenin, 1915'te, İrlanda sosyalist yurtsever ayaklanmasının değerlendirilmesi bağlamında şunları söyler: "Sosyal devrimin, sömürgelerde ve Avrupa'da küçük ulusların ayaklanmaları olmadan, bütün önyargılarıyla birlikte küçük-burjuvazinin bir bölümünün devrimci patlamaları olmadan, toprak sahipleriyle kilisenin boyunduruğuna karşı, monarşi ve ulusal baskıya vs. karşı proleter ve yarı-proleter geri kitleler harekete geçmeden düşünülebilir olduğunu sanmak, sosyal devrimden vazgeçmek demektir. Sanki bir yerde bir ordu toplanacak ve 'biz sosyalizmden yanayız' diyecek, bir başka yerde toplanan bir başka ordu da 'biz emperyalizmden yanayız' diyecek ve bu sosyal devrim olacak!"

"Avrupa'da sosyal devrim, bütün ezilenlerin ve hoşnutsuzların kitlesel savaşının patlak vermesinden başka türlü olamaz. Küçük burjuva kesimler ve geri işçiler kaçınılmaz olarak ona katılacaktır –böyle bir katılım olmadan bir kitle mücadelesi, genelde hiçbir devrim mümkün değildir– ve yine kaçınılmaz olarak harekete önyargılarını, gerici hayallerini, hata ve zaaflarını taşıyacaklardır. Fakat nesnel olarak bunlar sermayeye saldıracak, ve devrimin sınıf bilinçli öncüsü; kitle mücadelesinin çeşitliliği, uyumsuzluğu, renkliliği ve görünüşte parçalanmışlığı nesnel gerçeğini ifade eden ileri proletarya, bu hareketi koordine etmeyi ve yönlendirmeyi, iktidarı ele geçirmeyi, bankalara el koymayı, herkesin (değişik nedenlerle de olsa!) nefret ettiği tröstleri mülksüzleştirmeyi bilecek ve bir bütün olarak burjuvazinin yıkılmasına ve sosyalizmin zaferine ... yol açacak başka diktatoryal önlemler uygulayacaktır." (V. I. Lenin, *Seçme Eserler*, cilt VI, İnter Yayınları, s. 341-2)

yor. Ancak tıpkı proletaryanın üretim alanlarında parçalanışı ve dolayısıyla toplumsal yaşamda etkisizleştirilmesi gibi; post-endüstriyel, post-Marksist, postmodern vb. teoriler eliyle, sosyalist aydının ve öncü işçinin zihni de daha baştan tarihin bu en devrimci sınıfına karşı ilgisizleştiriliyor. Bir yandan proletaryanın sınıf olarak birleşmesi üretim alanlarındaki parçalanmayla engellenirken, diğer yandan proletaryaya sınıf bilincini taşıyacak kaynaklar kurutuluyor.

Proletaryanın politik sınıf olarak örgütlenmesinin önünü açacak devrimci irade, teorik olarak da iğdiş edilmeye çalışılıyor. Bu bakımdan ara dönemin bitişine, bu ara dönemin sosyal ürünü olan postmodern burjuva ideolojisine karşı sosyalist bir hücum eşlik etmelidir. Nesnel olarak aşılan, öznel olarak da aşılmalıdır.

Proletarya, aşılmakta olan gericilik dönemi boyunca, ezilenlerin, yoksulların, dışlananların mücadelelerinin içinde kendisini yeniden bir sınıf olarak kurmanın imkânlarını biriktirdi. Proletarya sosyal mücadeleler içinde tek başına ya da saf biçimde bulunmaz, o, bir maden filizi gibi kaynaşmış kitle mücadelelerinin içindedir. Post-Marksistlerin baktığı yerden o, çokluğun herhangi bir parçasıdır; işçici doktrinerlerin baktığı yerden ise, safi proleter olmayan hiçbir hareket ilgiye değmez.

Bizim baktığımız yerden ise proletarya, kendisini yeniden bağımsız bir siyasal güç haline getirme mücadelesini, ezilenlerin, yoksulların, dışlananların mücadeleleri zemininde yürütmelidir. Sermayenin krizi daha belirgin, kapitalizmin iflası daha açık biçimler aldıkça, proletaryanın bağımsız siyasal kimliği de daha güçlü biçimler alacaktır.

Proletaryanın öne çıkışı, kendisini diğer ezilenlerin mücadelelerinden yalıtarak değil, tam tersine bütün ezilenlerin sosyalist önderi haline gelmesiyle mümkündür. Proletaryanın politik özne olarak öne çıkışı, kitle mücadelelerinin perspektiflerindeki sosyalist dönüşümle ve işçi kitlelerinin politik sınıf bilincindeki

ilerlemeyle ilgilidir. Böylece proletarya demokratik ve sosyal mücadelelerin bir katılımcısı olmaktan öteye geçer. Bizzat bu mücadeleler, proletaryanın sınıf olarak kurtuluşunun kaldıraçlarına dönüşür. Proletarya burjuva ideolojik biçimlerin hegemonyasından sıyrılır, kendisi bütün toplumsal mücadeleler üzerinde hegemonya kurar. Bu, toplumsal mücadelenin parçalarının sosyalizm amacı etrafında bütünleştirilmesi, toplumsal kurtuluşun yolunun açılması demektir.

Uluslararası komünist hareketin içinde bulunduğu ideolojik ve örgütsel krizden sıyrılıp ileri fırlaması, bütün ezilenlerin ve sömürülenlerin mücadeleleri içinde etkince yer almasına, işçi sınıfı hareketine yeni dönemin koşullarında direnmeyi ve kazanmayı öğretmesine ve işçi sınıfına bütün ezilenlere önderlik etmesini sağlayacak politik bilinci taşımasına bağlıdır. Böylece işçi sınıfının yeniden siyasallaşma sürecine komünistler öncülük edebilir. Bunun için sekterizmden uzak durarak, işçi sınıfı ve ezilenlerin bütün hareketleri içinde boylu boyunca yer almalı, birleşik cephelerde, bugünkü güç sınırlılığına takılmaksızın yer almalıdır komünistler.

Yeni bir komünist hareket, ancak siyasallaşan işçi sınıfı ve ezilen halk kitleleri temelinde geliştirilebilir. Kapitalizmin varoluşsal bunalımının yeni bir komünist hareketin doğumuna alan açması kaçınılmazdır. Bu alanı gerçekliğe dönüştürmek ise, emek, irade ve ısrar işidir.

Kaynakça

Akçay, Ü., Güngen A.R. (2014) *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş. Küresel Kapitalizmin Geleceği*, Nota Bene Yayınları, 1. Basım, Ankara.

Anikin, A. (2010) *Altın... Sarı Şeytan*, çev. Aydemir Güler, Yazılama Yayınları.

Bettelheim, C. (1973) *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları*, çev. Kenan Somer, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara.

Bookchin, M. (2013) *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*, çev: Fuat Dara Elhüseyni, Sümer Yayıncılık.

Bookchin, M. (2013) *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*, çev: Fuat Dara Elhüseyni, Sümer Yayıncılık.

Boostels, B. (2014) *The Actuality of Communism*, Verso Books, London.

Brejnev, L. (1981) Report of the CC of the CPSU to the XXVI Congress of the CPSU and the Immediate Tasks of the Party in Home and Foreign Policy, Novosti Press Agency Pub. House.

Bryan D. ve Rafferty M. (2006) *Capitalism with Derivatives, A Political Economy of Financial Derivatives, Capital and Class*, Palgrave MacMillan, New York.

Buharin, N. (1979) *The Politics and Economics of the Transition Period*, Routledge Press, Translated by: Oliver Field, London, Boston and Henley.

Carlo, A. (1995) *Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri*, çev. Emre Adıgüzel, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Carr, E.H. (2004) *Bolşevik Devrimi 1917-1923, Sovyet Rusya Tarihi*, cilt 3, çev: Orhan Suda, 1. Basım, Metis Yayınları, İstanbul.

Carr, E.H. (2007) *Bolşevik Devrimi 1917-1923, Sovyet Rusya Tarihi*, cilt 2, çev: Orhan Suda, 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul.

Carr, E.H. (2012) *Bolşevik Devrimi 1917-1923, Sovyet Rusya Tarihi*, cilt 1, çev: Orhan Suda, 4. Basım, Metis Yayınları, İstanbul.

Casanova, A. (2018) "Küba: Piyasanın genişlemesi, sosyalizmin kanseri", çev. Alp Altınörs, *Abstrakt Dergi*. Link: http://www.abstraktdergi.net/kuba-piyasanin-genislemesi-sosyalizmin-kanseri/

Chavez, H. (2010) "Comunas, Propiedad y Socialismo", Ministerio del Poder Popular para la Comunicación y la Información, Colección Cuadernos para el Debate, Caracas.

Chavez, H. (2011) *El socialismo del siglo XXI*, Colección Cuadernos para el Debate Ministerio del Poder Popular para la Comunicación y la Información, Caracas.

Çelebi, A. (2010) *Komünizmin Şafağı, Emperyalist Küreselleşmenin Krizi*, Ceylan Yayınları, İstanbul.

Çelebi, A. (2013) *Marksizm Nedir, Komünizm Ne Kadar Uzakta*, Ceylan Yayınları, İstanbul.

Çuyev F. (2007) *Molotov Anlatıyor*, çeviren: Suna Kabasakal, Yordam Kitap.

Davis, J. (2003) *Speculative Capital in the Global Age*, Race&Class, Vol. 44(3): 1-22.

Dean, J. (2014) *Komünist Ufuk*, çev: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Dobb, M. (1968) *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, çev. Metin Aktan, Özdemir Basımevi, Haziran 1968, İstanbul.

Durand, C. (2017) *Fictitious Capital, How Finance is Appropriating Our Future*, Translated by David Broder, Verso Books, London.

Eagleton C. ve Williams J. (2011) *Paranın Tarihi*, İş Bankası Yayınları.

Engel, S. (2003) *Twilight Of The Gods -Götterdammerung- over the New World Order*, Verlag Neuer Weg, Essen.

Engel, S. (2017) *On the Emergence of the New-Imperialist Countries*, Verlag Neuer Weg, Essen.

Engels, F. (2000) *Anti-Dühring, Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi*, çev. İsmail H. Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul.

Engels, F. (2010) *A. Bebel'e 20-23 Ocak 1886 tarihli mektup*, Marx-Engels Collected Works, volume 47, Letters 1883-86, Lawrence & Wishart, Electric Book.

Foster, J.B. (2015) "Chávez and the Communal State, On the Transition to Socialism in Venezuela", Kaynak: https://monthlyreview.org/2015/04/01/chavez-and-the-communal-state/

Foster, J.B. (2010) "István Mészáros, Pathfinder of Socialism, Monthly Review Online", https://monthlyreview.org/2010/02/01/istvan-Mészáros-pathfinder-of-socialism/#fn1

Freeman, R. (2006) "The Great Doubling: The Challenge of the New Global Labor Market", Kaynak: https://eml.berkeley.edu/~webfac/eichengreen/e183_sp07/great_doub.pdf

Gerovitch, S. (2008) "InterNyet: Why the Soviet Union did not build a nationwide computer network, History and Technology", Vol. 24, No. 4, http://web.mit.edu/slava/homepage/articles/Gerovitch-InterNyet.pdf

Gordon, R.J. (2016) *The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living Since the Civil War*, Princeton University Press.

Grossman, H. (1929) "Law of the Accumulation and Breakdown", marxists.org

Guevara, C. (2006) *Apuntes Críticos a la Economía Política*, Editorial de Ciencias Sociales, La Habana.

Harnecker, M. (2010) *21. Yüzyıl Sosyalizmi ve Latin Amerika*, çev: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

Harvey, D. (2004) *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, Everest Yay, 1. Basım.

Hilferding, R. (2006) *Finance Capital, A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, From translations by Morris Watnick and Sam Gordon, Routledge Press, London and New York.

James, P.J. (2011) *Imperialism in the Neocolonial Phase*, Massline Publication, Kerala, Hindistan.

Jameson, F. (2011) *Post-modernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, çevirenler: Nuri Plümer-Abdülkadir Gölcü, Nirengi Kitap, 1. Basım, Ankara.

Komünist Enternasyonal (1991) *III. Enternasyonal'de Faşizm Üzerine Tartışmalar, Belgeler*, çev. İsmail Yarkın, cilt I-II, 1. Basım, Dönüşüm Yayınları.

Kotz, D. (2015) *The Rise and Fall of Neoliberalism*, Harvard University Press, USA.

Koyuncu, A.M. (2002) "Buluşma Notları", *Teoride Doğrultu Dergisi*, sayı 9, http://marksistteori.org/component/content/article.html?id=148:bulusma-notlari

Koşar, A. (2017) "'Saha'da 'maddi olmayan' emeği aramak", *Teori ve Eylem Dergisi*, Link: http://teoriveeylem.net/2017/09/sahada-maddi-olmayan-emegi-aramak/

Labour Party (2017) "Manifesto: For the Many not the Few", Link: http://www.labour.org.uk/page/-/images/manifesto-2017/labour%20manifesto%202017.pdf

Lenin, V.I. (1923) "Our Revolution", Link: https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1923/jan/16.htm

Lenin, V.I. (1972) *Sosyal-Demokratların Bir Protestosu*, 1899, Collected Works, v. 4, Progress Publishers, Moscow.

Lenin, V.I. (1996) *İşçi Sınıfı ve Köylülük*, çev. Muzaffer Erdost, 3. Basım, Sol Yayınları, Ankara.

Lenin, V.I. (1998) *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, 10. Basım, Sol Yayınları, Ankara.

Lenin, V.I. (2001) *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*, çev. İsmail Yarkın, 3. Basım, İnter Yayınları, İstanbul.

Lewerenz, E. (1979) *Komünist Enternasyonal'de Faşizmin Tahlili*, çev. Yalçın Doğan, Sol Yayınları, 2. Basım.

Luxemburg, R. (1986) *Sermaye Birikimi*, çev: Tayfun Ertan, Alan Yayınları.

Luxemburg, R. (2016) "İşçi Kooperatifleri Yeni Bir Toplumun Temeli Olabi-

lir mi?", çev. Canan Kaplan, *Abstrakt Dergi*, http://www.abstraktdergi.net/isci-kooperatifleri-yeni-bir-toplumun-temeli-olabilir-mi/

Maito, E. M. (2014) *The historical transience of capital*, The downward trend in the rate of profit since XIX century, Working Paper, Universidad de Buenos Aires – Argentina, http://gesd.free.fr/maito14.pdf

Mammach, K. (1979) *Hitler İktidarına Karşı Anti-faşist Mücadele*, çev. Coşkun Kartal, Bilim Yayınları, İstanbul.

Marx, K. (1979) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. (1999) *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 5. Basım, Ankara.

Marx, K. (2008) *Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, çev. Mustafa Topal, 2. Basım, Ceylan Yayınları, İstanbul.

Marx, K. (2009) *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. (2011) *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, cilt 1, "Sermayenin Üretim Süreci", çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul.

Marx, K. (2012) *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, cilt 2, "Sermayenin Dolaşım Süreci", Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, çev. Mehmet Selik, 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul.

Marx, K. (2013) *Grundrisse, Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri* (Ham Taslak), cilt 1, çev: Arif Gelen, 2. Basım, Ankara.

Marx, K. (2013) *Grundrisse, Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri* (Ham Taslak), cilt 2, çev: Arif Gelen, 2. Basım, Ankara.

Marx, K. (2013) Grundrisse, Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft), https://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/index.htm

Marx, K. (2015) *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, cilt 3, "Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci", Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul.

Marx, K. (2016) *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-50*, çev: Erkin Özalp, 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul.

Marx, K. ve Engels, F. (1976) *Seçme Yapıtlar*, cilt 1, çev. Muzaffer Ardos, Sevim Belli, Ahmet Kardam ve Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. ve Engels F. (1989), *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çeviren M. Kabagil, 3. Basım, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. ve Engels, F. (1995) *Seçme Yazışmalar* 1, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. ve Engels, F. (2013) *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

Mason, P. (2016) *Kapitalizm Sonrası, Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz*, çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul.

Minqi, L. (2016) *China and the 21st Century Crisis*, Pluto Press, Londra.

Morgado, J. M. (2012) *¡Construyamos Socialismo desde las Comunas!, Villa de Cura* – Municipio Ezequiel Zamora, Estado Aragua-Venezuela.

Mészáros, I. (1995) *Beyond Capital, Towards a Theory of Transition*, Monthly Review Press, 1. Basım, New York.

Meszaros, I. (1996) *Toplumsal Denetimin Zorunluluğu*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ayraç Yayınları, Ankara.

Mészáros, I. (2008) The Communal System and the Principle of Self-Critique, Monthly Review Online, Link: https://monthlyreview.org/2008/03/01/the-communal-system-and-the-principle-of-self-critique/

Negri A. ve Hardt M. (2011) *Çokluk, İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. Barış Yıldırım, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları.

Nove A. (1991) *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, 1. Basım, İstanbul.

Ollman, B. (2013) *Atları Hatırlayın... Ve Sopayı Kapın!*, 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul.

Öcalan, A. (2012) *Kürdistan Devrim Manifestosu, Kürt sorunu ve Demokratik Ulus Çözümü*, Ararat Yayıncılık, İstanbul.

Öztürk Ö., Yaman M. ve Narin Ö. (2017) *Grundrisse'den Kapital'e Patikalar*, SAV Yayınlar, İstanbul.

Rasmus, J. (2009) *Speculative Capital, Financial Crisis and Emerging Epic Recession*, Journal "Critique", 37:1, 31-49, DOI: 10.1080/03017600802598179.

Regalado R. (2010) *Latin Amerika Yol Ayrımında*, çev: Barış Ateşer, Selim Sezer, Akademi Yayınları, İstanbul.

Roberts, M. (2016) *The Long Depression, How It Happened, Why It Happened and What Happens Next*, Haymarket Books, Chicago, Illinois.

Saber N. (1999a) *Speculative Capital, vol. 1, The invisible hand of global finance*, Financial Times, Perentice Hall, Great Britain.

Saber, N. (1999b) *Speculative Capital*, vol. 2, The Nature of Risk in the Capital Markets, Financial Times, Perentice Hall, Great Britain.

Sartre, J.P. (1960) "The Critique of Dialectical Reason", https://www.marxists.org/reference/archive/sartre/works/critic/sartre1.htm

Smith, S. (2016) "Venezuela's Communal Movement", Counter Punch, Link: https://www.counterpunch.org/2016/12/30/venezuelas-communal-movement/

Stalin, J. (1935) *Marxism vs. Liberalism -An Interview*, H.G. Wells, International Publishers, 1935, Printed in the USA.

Stalin, J. (1972) *Economic Problems of Socialism in the USSR*, Foreign Language Press, First Edition, Pekin.

Stalin, J. (1994) *Sosyalizmin Ekonomik Sorunları Üzerine*, Toplu Eserler, cilt 16, 1. Basım, çev. Saliha N. Kaya, İnter Yayınları.

Stefan E. (2017) *On the Emergence of the New-Imperialist Countries*, Verlag Neuer Weg, Essen.

Stefan E. (2003) *Twilight Of The Gods -Götterdammerung- over the New World Order*, Verlag Neuer Weg, Essen.

Thalheimer, A.; Rosenberg, A.; Bauer, O.; Tasca, A. (2018) *Faşizm ve Kapitalizm, Faşizmin Sosyal Kökenleri ve Fonksiyonu Üzerine Teoriler*, çev. Rona Serozan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Tricontinental Institute (2018) Dossier no. 7 The Imperialism of Finance Capital and 'Trade Wars', Interview with Prof. Prabhat Patnaik

UNCTAD (2017) World Investment Report, Link: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf

Webb S. ve Webb B. (1944) *Soviet Communism: A New Civilisation*, 3rd Edition, R&R Clark Ltd., London.

Wood E. M. ve Foster J. B. (der.) (2001) *Marksizm ve Postmodern Gündem*, çev: Ahmet Fethi, 1. Basım, Ütopya Yayınları, Ankara.

Yılmazer, M. (2009) "21. Yüzyıl Sosyalizmi", *Yol Dergisi*, Sayı 16.

Yılmazer, M. (2010) *21. Yüzyıl Sosyalizmine Giriş*, Belge Yayınları, İstanbul.

Yorulmaz, M. Lawrence, J. "Çin-Sovyet Ayrılığı ve Sınıf Mücadelesinde Çin'in Rolü", *Abstrakt Dergi* http://www.abstraktdergi.net/cin-sovyet-ayriligi-ve-sinif-mucadelesinde-cinin-rolu/

Zedung, M. (2010) *Sovyet İktisadının Eleştirisi*, çev. İzzet Altan, 2. Basım, Akademi Yayın.ları

Žižek, S. (2009) "Başka Bir Yol", çev. Meriç Kırmızı, sendika.org. Link: http://sendika62.org/2009/07/baska-bir-yol-slavoj-zizek-33723/

Dizin

ABD 10, 14, 17-19, 22, 28-31, 33, 35, 36, 40-42, 44, 49, 54-63, 65-68, 70, 75, 77-79, 84-86, 92, 95, 97, 100, 106, 118, 145, 156, 164, 173, 184, 186, 189-194, 217, 239
Abe, Şinzo 60, 65
Abrams, Elliott 191, 194
Akçay, Ümit 85, 86, 247
AKP 55, 66, 68, 74, 79, 192, 231, 233, 234, 239
ALBA 185, 188, 192
Altan, Ahmet 74, 137, 252
Amerikanın Demokratik Sosyalistleri (DSA) 217
Anti-Dühring (Engels) 195, 196, 248
Apuntes Críticos a la Economía Política (Che) 137, 249
Arjantin 18, 42, 126, 190, 191, 194, 218, 240
Avro Bölgesi 42
Avrupa Birliği 10, 42, 48, 56, 68, 70, 84, 192
Aydıntaşbaş, Aslı 74

Bachelet, Michelle 190
Bangladeş 26, 92
barbarlığa dönüş 51, 71, 72, 88, 107
belediye sosyalizmi 157, 160
Bettelheim, Charles 129-131, 138, 141, 247
Beyond Capital (Mészáros) 50, 104, 106, 126, 160-162, 168, 174, 251
1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi (Dobb) 139, 248
Blair, Tony 82, 99
Bloomberg 39, 43
Boli-burjuvazi 186
Bolivarcı Sosyalizm 160, 176, 180, 184
Bollard, Allan 46
Bolsonaro, Jair 79, 191, 194
Bolton, John 190
Bookchin, Murray 125, 144-157, 160, 247
Breakdown 99, 249
Brejnev, Leonid 14, 27, 57, 104, 116, 117, 118, 134, 249
Brexit 42, 68
BRICS 58, 61, 62
Britanya 18, 40, 42, 65, 217, 218
Buffet, Warren 35
Buharin, Nikolay 98, 247
burjuva ve köylü uluslar 16
Büyük Durgunluk 10, 22, 41, 43, 56, 81, 82, 85, 87, 92, 99, 106, 190
Büyük Kaçgunluk 51

Capitalism with Derivatives, A Political Economy of Financial Derivatives, Capital and Class (Bryan-Rafferty) 33, 247
Carlo, Antonio 136, 247
Casanova, Agustin 127, 247
Celalî İsyanları 51
Chavez, Hugo 155, 160, 161, 175-185, 187-190, 192, 236, 238, 247, 248
CHP 74, 233
Ciccariello-Maher, George 182
COMECON 10
Corbyn, Jeremy 82, 127, 128, 217, 218
Correa, Rafael 190, 191
Çekoslovakya 28, 77, 99, 100
Çelebi, Arif 93, 218, 248
Çelebi, Işın 9
çevrimsel (devrevi) krizler 81
Çin Halk Cumhuriyeti 10, 13-18, 26, 27, 40-43, 54-63, 65-67, 84, 85, 92, 99-101, 104, 105, 118, 126, 137, 168, 177, 181, 191, 192, 220, 252
Çokluk, İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi (Negri-Hardt) 210, 251
çokuluslu devlet biçimleri 71
çöp nüfus 29, 47-50, 52, 53, 81, 89, 123, 240, 241
çöp sermaye 19, 29, 44, 45, 47, 50, 51, 52, 89

Demirtaş ve Yüksekdağ 11, 234
Demokratik Almanya 28, 99, 100
Demokratik Toplum Kongresi 156
Deng, Şiao-Ping 13, 105
devlet mülkiyeti 57, 130, 137, 138, 140
Dobb, Maurice 139, 248
Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) 33, 57, 61
Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları 16, 214, 237, 250

döviz ticareti 32
DTÖ 15, 56, 82, 105
Duque, Ivan 79
Durand, Cedric 17, 18, 31, 33, 35, 36, 40, 44, 46, 248
Dühring, Eugen 195-199, 202, 203, 248
Dünya Bankası 17, 38, 39, 41
dünya borsası 15, 31
Dünya Ekonomik Krizi 81, 87, 244
dünya pazarı 13, 15, 69, 100, 105

Eğilmez, Mahfi 56, 57
ekonomik kriz 13, 19, 42, 56, 66, 80, 81, 85, 86, 106, 186, 189, 190, 217, 242
ekonomik toplumsal merkez 129, 132
Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı 206, 250
emek kooperatifleri 121, 122, 158, 160
emperyalist devlet 65, 66
Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması (Lenin) 249
Engel, Stefan 57, 62, 64, 66, 248
Engels, Friedrich 16, 50, 80, 102, 103, 106, 129, 135, 137, 138, 158, 163, 164, 195-199, 201, 202, 205, 208, 212, 220, 236, 239, 242, 248, 250, 251
Erdoğan, Recep Tayyip 12, 66, 75, 191, 192, 232

FARC 79
Felsefenin Sefaleti (Marx) 91, 207-209, 227, 250
Filipinler 62, 83
finansal kitle imha silahları 35
finansallaşma 29, 44-46, 85, 86, 88, 92
Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş (Ü.Akçay ve A.R. Güngen) 85, 247
Ford, Martin 87
Foster, John Bellamy 161, 248, 252
Fukuyama, Francis 59, 76

Geleceğin Devrimi (Bookchin) 145, 146, 152, 157, 247
Gerovitch, Slava 28, 248
Gluşkov, Viktor 28
Gorbaçov, Mihail 27, 57, 104, 117, 143
Göçmen krizi 67
gölge bankacılık 30, 31, 33
Grossman, Henryk 99, 249
Grundrisse (Marx) 21, 24, 215, 250, 251
GSYH 30, 33, 34, 36, 40, 45, 55, 57, 58, 85, 185
Guaidó, Juan 189-191, 194
Guevara, Che 131, 136, 137, 249
Güney Afrika 17, 42, 54, 58, 62, 66, 237
Güngen, Ali Rıza 85, 86, 247

halk meclisleri 98, 139, 145, 146, 149-151, 153, 155, 247
hayali (fiktif) sermaye 19
hayali sermaye kıyımı 35, 40
HDP 11, 75, 232, 233, 234
Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi (Marx) 211, 227, 235, 250
Hilferding, Rudolf 98, 99, 102, 174, 249
Hindistan 17, 18, 30, 54, 56, 58, 62, 66, 79, 83-85, 126, 218, 237, 249
hisse senetli sermaye 25, 37
Hruşçov, Nikita 14, 27, 57, 104, 116, 118, 134, 135

IMF 43
Imperialism in the Neocolonial Phase (P. J. James) 30, 62, 249
Irak-Şam İslam Devleti (IŞİD) 10, 72, 73, 76, 82, 84, 232
İşçi Sınıfı ve Köylülük (Lenin) 159, 249

James, P. J. 30, 62, 66, 249
Japon "Özsavunma Kuvvetleri" 65
Japonya 29, 30, 40, 41, 42, 54-57, 60, 62, 65, 77, 84, 95

Kapital 16, 19-21, 23, 25, 37, 45, 47, 50, 80, 114, 166, 212, 219, 237, 250, 251
kapitalist üretim 15, 16, 19-21, 23, 31, 32, 52, 54, 81, 87, 91, 93, 104, 105, 107, 109, 115, 124, 127, 140, 152, 162, 173, 198, 238, 241, 243
kapitalizmin varoluşsal bunalımı 70, 71, 78, 83, 86, 87, 123, 234, 246
Kapitalizm Sonrası (Mason) 89, 164, 165, 168, 172, 251
kârın yegâne kaynağı 19
kâr için üretim 47, 52, 83, 87, 91, 109, 153, 241
kâr oranı 20, 22, 23, 25, 26, 27, 85, 86, 127
kâr oranlarının eğilimli düşüşü yasası 20
Kautsky, Karl 98, 102
Kirschner, Cristina Fernandez 190

KOBİ 126, 127
komünalizm 125, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 185, 187, 189, 191, 193, 197, 199, 201, 203, 247
komünal Kürdistan 157, 159
Komünist Enternasyonal (Komintern) 9, 16, 78, 249, 250
komünistler 98, 99
komünizm 93, 138, 141, 143, 145, 147, 149, 151, 153, 155, 157, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 185, 187, 189, 191, 193, 197, 199, 201, 203, 239, 248
komünler federasyonu 177, 195, 202, 203
komün sayımı 181
kontrol tarzı 162, 163, 170, 171, 173, 174
kooperatif 101, 122, 156, 157, 158, 159, 169, 170, 171, 179, 185
Kotz, David 85, 249
Koyuncu, Ahmet Metin 73, 249
kredi 99, 248
kronik-kitlesel işsizlik 53
Kuril Adaları 65
Kuzey Kore 62, 84

Law of the Accumulation and Breakdown (Grossman) 99, 249
Lenin, Vladimir İlyiç 18, 32, 54, 63, 64, 102, 103, 118, 135, 137, 138, 148, 159, 169, 191, 215, 227, 230, 244, 249
Le Pen, Marine 68, 79
liberter belediyecilik 145, 151, 152
likidite 34, 45
Lipton, David 43
Long Depression (Roberts) 14, 33, 41, 45, 49, 51, 85, 87, 251
López, Reinaldo Antonio Iturriza 183
Lula, da Silva 79, 190, 193, 194

Macri, Mauricio 191, 218
Maduro, Nicolas 180, 181, 182, 186, 189, 191, 192, 193, 194, 238
Maito, Esteban Ezequiel 24, 26, 250
mali kriz 15, 19, 30, 33, 36, 39, 42, 44, 45, 56, 97
mali sermaye ülkeleri 17, 18, 43, 54, 55, 56, 82, 92
mali spekülasyon 29, 32
Mao Zedung 105, 136, 137, 181
Maquiladora 29
Marxism vs. Liberalism - An Interview 174, 252
Mason, Paul 89, 99, 251
May, Theresa 82
Meksika 17, 18, 29, 54, 55, 59, 70, 126
Mélenchon, Jean-Luc 82
Mészáros, István 50, 104, 106, 126, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 184, 187, 188, 248, 251
Minqi Li 56, 88
Moreno, Lenin 191
Imperialism in the Neocolonial Phase 30
Mueller-Glissmann, Christian (James) 39

NAFTA 29, 59, 70, 82, 84
NATO 59, 82, 192
Navarro, Peter 60
Nove, Alec 117, 170, 251

Obama, Barrack 41
Ocasio-Cortez, Alexandria 82, 217
Okçuoğlu, İbrahim 104
Ollman, Bertell 86, 251
Omar, Ilhan 82, 217
organik bunalım 59, 80, 88, 89, 148, 193, 218
Öcalan, Abdullah 155, 156, 157, 160, 251
Özgentürk, Işıl 48

patronsuz fabrikalar 90, 121
PdVSA 175
petrol sosyalizmi 184, 186
Piñera, Sebastian 191
Pinochet, Agusto 29, 215
piyasa sosyalizmi 27, 57, 104, 105, 115, 117, 131, 170
Plehanov, Georgiy 102
politik sınıf kuruluşu 207, 235, 236
Pompeo, Mike 190
post-Marksist 205, 209, 210, 244, 245
postmodernizm 73, 74
post-truth 60
pre-modernite 73
proletarya 205, 208, 214, 229, 230, 235, 236, 239, 242, 245, 246
Proleter Kültür Devrimi 181

PSUV 180, 182, 183, 186
Putin, Vladimir 57, 58, 65

Roberts, Micheal 14, 33, 41, 45, 49, 51, 85, 86, 87, 251
robot çağı 96
robotlu sanayi 91, 120
robotlu üretim 87, 91, 92, 93, 96, 123
Rojava 75, 158
Roosevelt, Franklin 173
Rubio, Marco 190
Rus Ekonomisinin Gelişim Stratejisinde Madenlerin Rolü (Putin) 57

sabit sermaye 22, 28, 29, 40, 43, 80, 86, 87, 88
salı pazarı 97, 100, 101, 103
sanayi ülkeleri 17, 18, 26, 33, 43, 54, 56-59, 80, 82, 93, 102
Sanders, Bernie 82, 217
Sarı Yelekliler 218
Sartre, Jean-Paul 195, 252
sermaye kooperatifleri 121, 158
sermayenin genel formülü 166
Sisi, Abdülfettah 75, 79
sosyal demokratlar 98, 99, 102
Sosyal-Demokratların Bir Protestosu (Lenin) 230, 249
sosyalist devrim 16, 67, 93, 102, 139, 225, 244
Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları (Bettelheim) 129, 131, 247
Sosyalist Türkiye 157, 158
sosyalizm 9, 64, 77, 101, 111, 113, 125, 128, 177, 180, 184, 203, 215, 241
Sovyet İktisadının Eleştirisi (Mao) 137, 252
Sovyetler Birliği 10, 14, 17, 57, 58, 77, 98, 101, 103, 116, 118, 125, 136, 137, 139, 143, 162, 164, 168, 247
Speculative Capital (Saber) 34, 248, 251, 252
Stalin, Josef Visariyonoviç 103, 104, 113, 119, 129-138, 141, 173, 174, 252
Strache, Heinz Christian 82
Suharto 29
sürünen büyüme 82

The Economist 22, 42, 60, 85
toplum için üretim 84, 88, 109, 121, 125, 241
Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm (Bookchin) 125, 144, 247
toplumsal mülkiyet 10, 28, 115, 117, 122, 130, 137, 138, 140, 141, 144, 152, 170, 173, 196
Trump, Donald 10, 41, 42, 59-61, 65, 68, 70, 75, 76, 78, 82, 189, 193, 217
türev araçları 33, 34, 35, 89
türev piyasaları 30, 31, 33, 40, 44, 81
Türkiye 13, 29, 41, 42, 48, 49, 54, 55, 62-64, 66, 68, 73-75, 79, 83, 103, 157-160, 185, 191, 192, 224, 225, 229, 230-234, 239

Ukrayna 58, 61, 71, 75, 78, 84
UNCTAD 57, 61, 85, 252
Uras, Ufuk 97, 98, 99, 102
Uzun Bunalım 10, 43, 78, 79, 81, 82, 87, 106, 244

Ücretli Emek ve Sermaye (Marx) 224
3. Dünya Savaşı 79, 88, 89
üretim komünleri 121
üretim tarzı 16, 23, 81, 87, 112, 121, 125-127, 148, 151, 152, 162, 170, 173, 197, 198, 206
üretim tarzının dağılması 51, 71, 83

Varşova Paktı 10, 242
Venezuela 62, 72, 79, 161, 174-176, 178, 180, 182, 184-194, 236, 238, 240, 248, 251, 252
Vietnam 16, 54, 62, 84, 99, 100

Wells, H. G. 173, 174, 252
Wilders, Geert 68, 82

Yeldan, Erinç 22, 48
Yeltsin, Boris 57, 143
Yemen 61, 71, 84, 99
yeni bir komünist hareket 246
yeni bir üretim tarzının filizleri 90, 95, 121
yeni Ortaçağ 96
Yeni Osmanlı 66
Yıldızoğlu, Ergin 56
Yılmazer, Mehmet 185, 252
21. yüzyıl sosyalizmi 106, 112, 139, 160, 185, 187, 249, 252

Žižek, Slavoj 239, 252

Kaybedilmiş devrimlerden eleştiri ve özeleştiri yerine yeni düşünsel dogmalar çıkaranların "tarihin sonu", "sosyalizmin imkânsızlığı" gibi savlarına karşı kaleme alınmış bir çalışma *İmkânsız Sermaye*.

Sermaye düzeninin krizini sadece "Dünya Pazarı" ekseninden değil, İstanbul'un "Salı Pazarı"ndan da görüp değerlendiren bizden bir çalışma.

"Kapitalizmin tükenişi ve iflasının, bizzat kapitalistlerce bu denli yüksek sesle itiraf edildiği başka bir dönem yaşanmamasına rağmen, kapitalizmi aşan yeni bir toplum tahayyülünün bu denli kısır ve cılız olması"nın üzerine üzerine giden bir çalışma.

Alp Altınörs, altı yıllık emeğin ürünü olan bu çalışmasında, kapitalizmin varoluşsal krizini aydınlatmaya, sosyalizm alternatifinin çerçevesini güncel gelişmelerle belirginleştirmeye odaklanıyor.

Kitabın ilk kısmında kapitalizmin varoluşsal (organik) bunalımını ele alan Altınörs, ikinci kısımda kapitalizmle bağdaşmayan robot teknolojisinin toplumsal mülkiyet (sosyalizm) altında oynayabileceği role dikkat çekiyor. Üçüncü kısım, büyük durgunluk öncesi dönemde sol düşüncede belli bir yer edinen "komünalizm" akımıyla bir tartışmadan oluşuyor ve Venezuela ile Chávez'e kadar uzanıyor. Dördüncü ve son kısım ise 1990'lardan günümüze sıcaklığını koruyan bir tartışma başlığını, "sınıfı, kimliği ve özneyi" ele alıyor, ezilenler, yoksullar, dışlananlar gibi kategorilere yöneliyor.

Geçmişi ve bugünü sorgulayanlar, yarını ve hep yeniyi arayanlar için...

24 00 TL
...den muaftır

ISBN 978-605-172-336-5
9 786051 723365

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap YordamKitap